LEONARDAS KOTRELAS

FARAONŲ LAIKAIS



LEONARDAS KOTRELAS

FARAONŲ LAIKAIS

Iš rusų kalbos vertė
ANTANAS ŠULGA
ir
DANUTĖ LEŠČINSKIENĖ





VILNIUS „MOKSLAS“, 1987

BBK 63.3(0)3
Ko-507

Leanard Cottrell
THE LOST PHARAOHS
Pan books LTD, London
1956

LIFE UNDER THE PHARAOHS
Pan books LTD, London
1957

Rusiškojo leidimo atsakingasis redaktorius
ir įvadinio straipsnio autorius I. KACNELSONAS

K $\frac{0504000000 - 175}{M 854(08) - 87}$ 155—87

© Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1982
© Vertimas į lietuvių kalbą, leidykla „Mokslas", 1987

LEONARDO KOTRELO KNYGOS IR EGIPTO ISTORIJA

Vakaruose, ypač šalyse, kuriose kalbama angliškai, visiems, kas domisi senosiomis civilizacijomis ir naujausiais archeologijos atradimais, gerai žinomas Leonardas Kotrelas. Jis yra parašęs apie dešimtį knygų, kurios leidžiamos pakartotinai, išverstos kitose šalyse. Tarybų Sąjungoje jo knygos iki šiol nebuvo leidžiamos. Gal todėl, kad tada jau buvo išėję du leidimai puikiosios K. Ceramo (Mareko) knygos „Dievai, kapai ir mokslininkai" Tačiau jai nenusileidžia ir viena su kita susijusios L. Kotrelo knygos „Užmirštieji faraonai" ir „Gyvenimas faraonų laikais" Dėl pasakojimo paprastumo ir lengvumo, dėl tikrai puikaus stiliaus ir turiningumo knygos labai išpopuliarėjo. Paprastai L. Kotrelas rašo apie kurią nors vieną kultūrą: stengiasi skaitytoją populiariai ir kuo nuodugniau supažindinti su jos atsiradimo istorija ir laimėjimais. Kartais net imasi beletrizuotos apybraižos formos, pavyzdžiui, knygoje „Gyvenimas faraonų laikais", ir pasakoja savo įspūdžius. Tai jo knygoms teikia gyvumo. Autorius dažnai cituoja originalus, ir skaitytojui darosi artimesnės senovės kultūrų kūrėjų mintys, jausmai ir paveikslai, o citatos iš specialių darbų leidžia pažvelgti į mokslininkų kūrybos laboratoriją. Beje, L. Kotrelas su daugeliu iš jų susipažino todėl, kad norėjo gauti reikalingų duomenų iš pirmų lūpų ir tiesiogiai bendraudamas. Ne veltui, atsidėkodamas už nuoširdžią draugystę, pirmąją knygą jis skiria įžymiam anglų egiptologui serui Alanui Gardineriui.

Labiausiai L. Kotrelo apybraižos įtraukia pažintiniu vertingumu. Mat autorius, kaip jau ką tiktai pažymėjome, siekia naudotis šaltiniais, kad ir jų vertimais, bet visada gerais, ir speciália literatūra. Todėl išvengia klaidų, absurdiškų spėliojimų ir prasimanymų, kurių dažnai pasitaiko populiarioje, tikriau sakant, populiariai parašytoje, literatūroje. Egipto istoriją jis dėsto apžvelgdamas didžiuosius archeologinius atradimus, pasakodamas apie garsiuosius puikius paminklus, pavyzdžiui, apie faraono Cheopso (Chufaus) motinos Hetepheresės kapo kompleksą arba apie Tutanchamono kapą. Kartu parodo archeologijos reikšmę istorijai, žilos senovės žmonių gyvenimo, jų visuomenės įvairių sluoksnių buities tyrinėjimams. L. Kotrelas teisingai pabrėžia, kad pagrindinis archeologijos uždavinys yra ne ieškoti „senienų", o atkurti praeitį. Jis akivaizdžiais pavyzdžiais įtikinamai paneigia gana paplitusią nuomonę ir parodo, kad egiptiečiai, kaip ir kitos tautos, mylėjo gyvenimą, vertino žemiškosios būties džiaugsmus, bijojo mirties ir, nors daug dėmesio skyrė pomirtiniam

gyvenimui, darė tai tik todėl, kad aname pasaulyje norėjo naudotis visomis gėrybėmis, kuriomis naudojosi gyvi. Be to, jis labai aiškiai sako, kad senieji Nilo slėnio gyventojai buvo praktiški, pasižymėjo sveiku racionalizmu, ir įrodo, jog daugelis ir šiandien paplitusių pasakojimų apie egiptiečių paslaptingus mokslus, yra prasimanymas. Pasak autoriaus, nuomonė, kad egiptiečiai tariamai buvo linkę į mistiką, atsiradusi vėliau, kai į piramidžių šalį patekę graikai, nustebinti hieroglifų rašto ir keistų piešinių kapuose, ėmė kalbėti apie kažkokią paslaptingą egiptiečių išmintį. Todėl Kotrelas ryžtingai atmeta visokius dar paplitusius prasimanymus apie piramides, nes autoritetingų specialistų jau įrodyta, kad jos buvo statomos tik faraonams laidoti.

Nors L. Kotrelas ir pažymi, kad „Ozyrio kultas ir krikščionybė iš esmės skiriasi", kai kurie jo pateikti faktai tai paneigia. Senovės egiptiečių religija ir jos vaizdiniai, be abejo, veikė krikščionybę. Ne taip, kaip daugelis apie Nilo slėnio gyventojų sukurtą kultūrą rašančių autorių, linkusių pagrindinius civilizacijos laimėjimus skirti graikų genijui, L. Kotrelas iškelia didžiulius senovės egiptiečių nuopelnus, pirmiausia mokslui, nors ir teigia, kad jų religiniai tikėjimai buvo primityvūs, tačiau „ne vien tik jų".

Autorius teisingai nusako faraonų šalies ekonomikos natūralinį pobūdį ir visuomenės socialinę struktūrą. Gerovę faraonams sukūrė negailestingai išnaudojami nelaisvi gyventojai, kurie savo pečiais laikė visą Egiptą, o numirę, užbaigę begalinius darbus, atsiguldavo bevardžiuose kapuose dykumos pakraštyje.

L. Kotrelas nuo skaitytojų neslepia, kad per prabėgusius tūkstančius metų egiptiečių gyvenime mažai kas pasikeitė. Tokie patys drėbto molio kaimeliai buvo aptūpę Nilo krantus ir tokie patys alkani vaikiukai žaidė dulkinose gatvėse, kai jis apsilankė Egipte šio amžiaus šeštajame dešimtmetyje. Prisidėjo tik neapykanta svetimšaliams anglams, kurie susigrobė šalies turtus. Jis taip ir rašo: „Paskutiniųjų pusantro šimto metų Egipto istorija — tai ne tik mokslinių tyrinėjimų, bet ir begėdiško plėšimo istorija. Per tuos metus tūkstančiai vertingų daiktų buvo išvežta į Europą ir Ameriką" Galima dar pridurti, kad su senovės paminklais į ten nukeliavo ir daugelis Egipto felachų uždirbtų ir prakaitu aplaistytų milijonų. Užsiminęs apie ankstesnius Anglijos nuopelnus Egipto praeities tyrinėjimui, daugiausia praeitame amžiuje ir šio amžiaus pačioje pradžioje, autorius taip pat sako, kad seniai praėjo tie laikai, kai tokie mecenatai kaip lordas Karnarvonas apmokėdavo kasinėjimų išlaidas, kurios po Antrojo pasaulinio karo labai padidėjo. Tyrinėti dabar pasidarė galima tik „gavus vyriausybės finansinę paramą, tačiau vyriausybė ir be to turi daugybę išlaidų"

Reikia pasakyti, kad L. Kotrelas gana gerai aprašė ir paaiškino kai kurių labai reikšmingų archeologų atradimų Nilo slėnyje svarbą, senovės egiptiečių gyvenimą ir buitį. Autorius įspėja, kad pirmojoje knygoje neketina dėstyti Egipto istorijos. Ir tikrai, pasakodamas apie nuostabiausius archeologų radinius, jis liečia tik kai kuriuos Egipto istorijos epizodus. Todėl kartais įvykiai aprašomi ne chronologine tvarka, pavyzdžiui, apie „faraono eretiko" Amenhotepo IV (Echnatono) religinę reformą kalbama

po Tutanchamono valdymo ir jo kapo suradimo aprašymo, nors Tutanchamonas buvo Echnatono įpėdinis. Kitais atvejais praleidžiami ištisi laikotarpiai, kurių paminklai ne tokie reikšmingi arba nepatraukė autoriaus dėmesio.

Žiloje senovėje, prieš aštuonis ar dešimt tūkstančių metų, Šiaurės rytų Afrikos klimatas buvo drėgnesnis, ir savanose bei stepėse, kurios dabar virtusios saulės išdegintomis smėlio dykumomis, palydavo. Pirmykščių klajoklių gentys, įamžinusios savo buitį uolų piešiniuose, vengė apsigyventi pelkėtame ir nesveikame meldais apaugusiame Nilo slėnyje. Tik tada, kai klimatas pasidarė sausesnis, jie turėjo nusileisti į slėnį.

Būtent toje tolimoje epochoje ir artimiausiais tūkstantmečiais, susimaišius Šiaurės rytų Afrikos gentims ir galbūt iš gretimų Arabijos pusiasalio rajonų atsikrausčiusiems kušitams, berberams ir protosemitams, ima rastis egiptiečių tautybė. Gerokai vėliau, ypač pietuose, atsiranda negridų. Taigi iki IV tūkstantmečio pr. m. e. pabaigos susiformuoja vienas antropologinis tipas, kuris išliko ir iki mūsų dienų, ypač kaimuose, ir apskritai imant, viena, jei nekalbėsime apie dialektus, kalba, priklausanti didžiulei semitų-chamitų kalbų grupei, kurioje egiptiečių kalba sudaro atskirą grupę. Laikydamasis senos, tačiau Vakarų literatūroje priimtos terminologijos, L. Kotrelas ją apibūdina kaip chamitų kalbą.

Ilgainiui medžioklė, rankiojimas ir žvejyba, kuria vertėsi į Nilo slėnį patekusios senosios neolito gentys, jau nebegalėjo išmaitinti daugėjančių gyventojų. Tai lėmė perėjimą į gyvulininkystę, žemdirbystės atsiradimą. Iki VI amžiaus pr. m. e. vidurio paplitę neolito darbo įrankiai visur pakeitė grubius ir menkiau specializuotus paleolito įrankius. Maždaug tuo pačiu laiku susiklosto ir pirmieji tokios savotiškos ir specifinės Egipto kultūros bruožai.

IV amžiuje pr. m. e. darbo įrankiai ir ginklai, imami gaminti ne tik iš akmens, medžio ir kaulo, bet ir iš vario. Ėmus vartoti metalą, prasidėjo tikra gamybinių jėgų raidos revoliucija.

Naujos, pažangesnės ūkininkavimo formos išugdė ir naują socialinę organizaciją: išnyksta klajoklių medžiotojų genčių pirmykščiai gentiniai santykiai, atsiranda teritorinė bendruomenė. Nors maitinimosi šaltiniai buvo stabilesni, toliau, daugėjant gyventojų, prireikė papildomų dirbamos žemės plotų. Pradėta kasti drėkinamuosius kanalus ir pilti pylimus nuo potvynių apsisaugoti.

Dėl vandens, žemės ir gyvulių kaimyninės bendruomenės neretai suremdavo ginklus, kaudavosi. Tie tarpusavio vaidai padėjo turtėti vieniems žmonėms ir atsirasti socialiniam susiskaldymui. Ėmė kilti giminių diduomenė, atsirado vergų. Stiprios bendruomenės jėga pavergdavo silpnus kaimynus. Šis ilgas ir daugeliui bendruomenių skausmingas procesas baigėsi tuo, kad susiformavo klasės, atsirado nedideli primityvūs valstybiniai junginiai. Miestas, t. y. centras su turgumi, amatininkais, dažniausiai turintis vado (vėliau valdovo) rezidenciją, svarbiausio vietos dievo šventykla, kuri neretai būdavo ir lobių saugykla, kartu su aplinkinėmis gyvenvietėmis sudarydavo valstybę, kuri dažnai pati puldinėdavo kaimynus arba turėdavo nuo jų gintis. Didėjant pasėlių plotams, vis daugiau

jėgų reikėjo irigacinėms sistemoms statyti, o tai savo ruožtu vertė kooperuoti darbą, sunkino vadovavimą jam.

Manoma, kad iki IV tūkstantmečio atsirado 20 tokių valstybių šalies šiaurėje ir 22 — pietuose, iš viso 42. Vėliau jų sienos virto pagrindu administraciniam teritoriniam Egipto suskirstymui apygardomis, arba, kaip jas vadino graikai, nomais.

Šios valstybės ilgus šimtmečius kariavo, bet greičiausiai IV amžiaus pr. m. e. antrojoje pusėje susidarė dvi didelės karalystės: Žemutinis Egiptas — šiaurėje su sostine Butu ir Aukštutinis Egiptas su sostine Hierakonpoliu (Nechenu). Šiaurės karalystės valdovas dėvėjo raudoną karūną, Pietų — baltą. Pirmojo simbolis buvo bitė, antrojo — nendrelė.

Egipto žynio Menetono liudijimu, šalį vienyti baigė Aukštutinės karalystės valdovas Menas, kurį kartais egiptologai tapatina su Narmeru. Šis klausimas iki šiol neišaiškintas. Galimas dalykas, kad šalis buvo suvienyta jau anksčiau, bet Menas laikomas I dinastijos pradininku. Tik jo laikais pradėta rašyti seniausius metraščius.

Remiantis Menetonu, kuris, pasinaudodamas senovės metraščiais, IV amžiaus pabaigoje užkariautojams graikams parašė savo tėvynės istoriją, nustatyta Egipto istorijos periodizacija, kuri dabar kiek pakeista ir patikslinta. Menetonas įvedė chronologiją pagal dinastijas, kurių nuo Meno iki savo laikų suskaičiavo trisdešimt. Jis taip pat pasiūlė ir didesnių laikotarpių pavadinimus, pavyzdžiui, Senoji, Vidurinė, Naujoji karalystė. Laikas iki Meno buvo pavadintas ikidinastine epocha.

Ant Aukštutinio ir Žemutinio Egipto ribos, į pietvakarius nuo dabartinio Kairo, Menas įkūrė tvirtovę ir ją pavadino „Baltosiomis sienomis" — egiptiečių kalba „Inbu hedž". Vėliau čia atsirado miestas, kuris Senosios karalystės epochoje tapo Egipto sostine ir kurį graikai pavadino Memfiu. Šis pavadinimas sietinas su Men Nefero gyvenviete, esančia netoli VI dinastijos faraono Piopo I piramidės. Vietos žmonės Memfį dar vadino Chikupta (miesto svarbiausio dievo „Pta dvasios tvirtove"). Iš to vardo atsirado graikiškas visos šalies pavadinimas — Aigiuptos, t. y. Egiptas. Patys egiptiečiai savo tėvynę vadino „Kemet" — „Juoda" ir taip skyrė Nilo drėkinamą derlingą žemę, kur patys gyveno, nuo „raudonos", netinkamos gyventi dykumos.

Jau baigiantis ikidinastinei epochai, ėmė formuotis pagrindinės egiptiečių epochos ypatybės: hieroglifų raštas, meno stilius, religiniai vaizdiniai. Lėtai kisdami ir tobulėdami, jie laikėsi ilgus amžius, net graikų ir romėnų epochoje. Tą gyvenimo tėkmės lėtumą lėmė lėta gamybinių jėgų raida, apskritai būdinga senovės visuomenei, kai darbo įrankiai tobulėja ne taip greitai, kaip vėlesnėse epochose. Todėl jokiu būdu negalima sutikti su L. Kotrelo tvirtinimu, kad Egiptas nesikeitė tūkstančius metų. Daug kuo, labai daug kuo skiriasi, pavyzdžiui, Senosios karalystės epocha nuo Naujosiosios karalystės, o ką jau kalbėti apie graikų ir romėnų epochą. Pasikeitimų matyti visur — visuomenės socialinėje struktūroje, jos kultūroje ir net tokioje konservatyvioje srityje kaip religija.

Šalį suvienijo pirmosios dvi dinastijos. Jos valdė nuo 3000 iki 2800 m. pr. m. e., t. y. laikotarpiu, kuris dabar išskiriamas iš Senosios karalystės ir vadinamas Ankstyvąja karalyste. Egiptas tada virto centralizuota des-

potija, tačiau jame dar buvo daug pirmykštės bendruomeninės santvarkos atgyvenų ne tik religinėje ideologijoje (pvz., sudievinto valdovo, laikomo gamtos vaisingumo jėgų įsikūnijimu, kultas, toteminiai vaizdiniai ir kt.), bet ir socialiniuose santykiuose, apie kuriuos mažiau žinome. Remiantis vėlesniais, ne visada patikimais duomenimis, galima spėti, kad tebebuvo išlikusi kaimo bendruomenė. Juk tik bendrai dirbdami, egiptiečiai, galėjo prižiūrėti drėkinimo įrenginius ir statyti naujus. Tai lėmė visuomenės stabilumą ir kartu sulėtino privačių savininkų santykių raidą, o tai savo ruožtu taip paveikė Egipto socialinę struktūrą, kad ji pasidarė labai pastovi ir mažai keitėsi daugelį amžių.

Diduma gamintojų buvo bendruomenių žemdirbiai, visiškai pavaldūs faraonui ir jo didikams, ir vergai. Autorius teisingai pripažįsta, kad vergišku darbu jie kūrė šalies ir jos valdančiosios viršūnės gerovę. Tačiau, laikydamasis buržuaziniame moksle paplitusių pažiūrų, t. y. Senovės Egipto visuomenę traktuodamas kaip feodalinę, jis iš principo klysta. Juk feodalizmo sąlygomis tiesioginis gamintojas yra baudžiauninkas.

Nilo slėnio suvienijimas buvo svarbiausias šalies įvykis. Jis davė pradžią visiškai naujam etapui. Vienybės įsikūnijimu virto žemės dievu paskelbto faraono neribota valdžia. Nevalia buvo net ištarti jo vardą. Kalbėti apie jį buvo galima eufemizmais, pavyzdžiui, „didieji namai", t. y. rūmai. Egiptiečių kalba tai skambėjo perаа ar kaip nors panašiai, o graikai vėliau ėmė tarti Pharaō.

Vienos irigacinės sistemos sukūrimas šalyje ir gyvybinio ekonominio poreikio sąlygota jos centralizacija, be abejo, buvo pažangus reiškinys, tačiau vargu ar teisingas L. Kotrelo tvirtinimas, kad Egipto laimėjimus lėmė neribota faraonų valdžia. Čia padarinys laikomas priežastimi.

Per visą Nilo slėnio istoriją žemdirbystė buvo svarbiausia jo gyventojų ūkio šaka. Drėkinimo sistemos statybose radosi darbo specializacija ir pasiskirstymas. Ūkis iš esmės buvo natūralinis iki pat helenizmo epochos. Mainai tarp atskirų ikidinastinio laikotarpio valstybinių junginių pamažu virto mainais tarp Pietų ir Šiaurės, o paskui ilgainiui apėmė ir gretimas rytinio Viduržemio jūros regiono šalis bei Kušą. Iš pradžių užsienio prekyba buvo faraono monopolija.

Tuo metu formavosi valstybės aparatas, kurį aptarnavo valdininkai raštininkai. Atsirado rūmų diduomenės sluoksnis. Išryškėjo šalies dvilypumas, kuris iš tradicijos laikėsi ir vėliau. Faraonas turėjo dvigubą karūną: „baltą" ir „raudoną" — Aukštutinio ir Žemutinio Egipto, buvo tituluojamas „Abiejų Žemių valdovu". Dvilypės buvo ir svarbiausios įstaigos, pavyzdžiui, lobių „namai" — „balti" ir „raudoni" Susidarė administracinės apygardos — nomai, kurie neretai sutapdavo su ankstesniais valstybiniais dariniais. Jiems vadovavo, matyt, faraono paskirti, tačiau, galimas daiktas, iš vietinės diduomenės kilę valdytojai.

Tikriausiai jau nuolatiniai karių asmens sargybinių būriai vykdė ir policijos funkcijas. Reikalui esant surinkti pašauktinių būriai taip pat slopindavo šiaurėje, Deltoje, dažnus sukilimus, apie kuriuos šiek tiek žinoma. Be to, jie kariavo su Sinajaus pusiasalio klajokliais (dėl vario rūdos), o pietuose ir vakaruose — su kušitų ir libių gentimis. Po sėkmingų žygių į Egiptą parsivarydavo įvairių gyvulių ir būrius vergų. Grobis dau-

giausia tekdavo faraonui ir jo artimiesiems. Daug vergų jau dirbo valstybės darbuose ir paties faraono bei didikų ūkyje.

Senosios karalystės epocha (apie 2880 — apie 2270 m. pr. m. e.) apima III—VI dinastijų valdymo laikotarpį. Ji prasidėjo įžengus į sostą Džoseriui, kurio laikais vyriausiasis valdininkas Imchotepas — genialus architektas, gydytojas ir išminčius, vėliau sudievintas — Sakaroje (netoli dabartinio Kairo) pastatė pirmąją piramidę — Laiptuotąją.

Šioje epochoje, ypač pirmaisiais jos amžiais, toliau augo žemės ūkis. Vietoj kauptuko buvo imtas vartoti jaučių traukiamas plūgas. Tobulinami ir variniai darbo įrankiai.

Plėtėsi ryšiai su kaimynais. Egiptui reikėjo atsivežtinių žaliavų, pirmiausia medienos. Jos pargabenti buvo siunčiami laivai į Sirijos ir Palestinos uostus. Dažnėjo grobikiški žygiai ir prekybinės ekspedicijos į Kušą, iš kurio buvo gaunama vergų ir gyvulių, taip pat dramblio kaulo, egzotinių žvėrių kailių, kvepalų ir kitko. Apie žygius į pietų šalis pasakoja faraonų įsakymus vykdę didikai savo biografijose, kurios iškirstos kapuose. Šiaurės Nubijoje ėmė rastis egiptiečių gyvenviečių.

Šalis toliau centralizavosi, biurokratėjo valstybės aparatas, vadovaujamas vizirio. Faraonai pasidarė galingi kaip niekad anksčiau ir, ko gero, vėlesniais laikais. Buvęs dvilypumas buvo kaip kokia archainė atgyvena. Nomus valdė valdovo paskirti valdininkai; kai kur išlikusi senoji nomų diduomenė virto rūmų diduomene. Dažnai, ypač IV dinastijos valdymo laikais, svarbiausias pareigas eidavo artimi valdovo giminės. Faraonas kartu buvo vyriausiasis žynys, įstatymų leidėjas ir teisėjas, o visa šalis ir visi jos gyventojai — jo nuosavybė. Žinoma, iš tiesų ši jo teisė buvo tik nominali. Privatiniai turtiniai santykiai plėtojosi toliau, ir žemė, kaip ir kitokia nuosavybė, galėjo būti perleidžiama.

Neribotą faraono valdžią simbolizavo milžiniški antkapiai — piramidės. Didžiausias piramides pastatė IV dinastijos faraonai Cheopsas (Chufus), Chefrenas (Chafra) ir Mikerinas (Menkaura). Kadangi technika buvo primityvi, jų statybos darbo net neįmanoma apskaičiuoti. Nuo gamybinės veiklos buvo atitraukiama dešimtys tūkstančių valstiečių ir tikriausiai vergų — karo belaisvių. Cheopso įpėdiniai jau turėjo tenkintis mažesniais antkapiais. Kartu reikia pažymėti, kad anglų egiptologo, buvusio Britų muziejaus saugotojo I. Edvardso teorija, aiškinanti piramidėse tariamai užfiksuotą simboliką,— apie tai su tam tikra išlyga kalba ir L. Kotrelas,— nebuvo pripažinta, kaip ir kita su ja konkuruojanti vokiečių mokslininko L. Borcharto teorija[1].

Dirbantiems gyventojams buvo nustatytos reguliarios, griežtai kontroliuojamos prievolės iždui, šventykloms, valdininkams, kuriems „maitinti" būdavo atiduodamos ištisos gyvenvietės. Dėl to per tam tikrą laiką — paprastai kartą per dvejus metus — būdavo surašomi gyventojai ir gyvuliai. Prireikus gyventojai turėdavo eiti karinę tarnybą. Apie konkrečius tos žilos senovės įvykius, tiek vidinius, tiek išorinius, žinome tik iš pabirų ir miglotų atgarsių. Pavyzdžiui, galima nustatyti, kad, valdant V

[1] Ši problema nuodugniai aptarta knygoje: *Лауэр Ф.* Загадки египетских пирамид. М., 1966.

dinastijai, stiprėjo vietinė diduomenė, kuri, kaip ir rūmų didžiūnai, rėmėsi nomų ūkiu. Šis procesas baigėsi VI dinastijos laikais, ypač valdant paskutiniam jos faraonui Piopiui II, kurio beveik šimtametis valdymas, ko gero, buvo ilgiausias per visą pasaulio istoriją.

Piopis ir kai kurie jo pirmtakai vadinamaisiais „gynimo raštais" turėjo atleisti nuo valstybinių prievolių ištisas prie piramidžių esančių gyvenviečių ir šventyklų valdų sritis, pirmiausia pietuose, kur sostinės Memfio ir rūmų įtaka buvo menkesnė. Pagaliau nomų diduomenė pasipriešino slegiančiai centrinei valdžiai, kuri tuo metu jau buvo įvykdžiusi savo pagrindinį uždavinį — sukūrusi drėkinimo sistemą, atitinkančią gyventojų poreikius ir socialinius ekonominius santykius.

Po Piopio II mirties (apie 2250 m. pr. m. e.) šalis greitai suskilo į atskiras tarp savęs besivaidijančias sritis. Decentralizacija truko daugiau kaip du šimtmečius. Per tą laiką buvo sugriauta daug irigacijos įrenginių, o dėl to savo ruožtu labai sumenko gamybinės jėgos. Šis tarpusavio karų ir neramumų metas vadinamas Pirmuoju suskilimo laikotarpiu. Tada valdė efemerinės dinastijos (VII ir VIII), apie kurias šaltinių duomenys labai migloti. IX ir X dinastijų faraonai valdė Herakleopolį. Jiems pavyko suvienyti geroką šalies dalį, pirmiausia Deltą. Pietuose, Tėbuose, įsigalėjo vietos valdovai, iš kurių kilo XI dinastija. Po kiek laiko sustiprėję, jie ėmė tituluotis faraonais ir pretenduoti valdyti visą Egiptą. Dėl to kilo ilgas karas su Herakleopoliu, kuris galų gale pralaimėjo. Pietūs buvo vieningesni. Valdant XI dinastijos faraonui Mentuchotepui I (apie 2050 m. pr. m. e.), Egiptas vėl buvo suvienytas.

Suirutės laikais žemdirbystė ir daržininkystė plėtojosi daugiausia rankomis laistomose žemėse. Privatiniai santykiai skatino atskirų asmenų iniciatyvą ir dėl to savo ruožtu kiek tobulėjo darbo įrankiai, žemės ūkio technika. Vis daugėjo vergų, nes smulkiems ir vidutiniams savininkams trūko darbo rankų. Pamažu šis sluoksnis darėsi įtakingesnis, turtėjo. Kaip tik jam labiausiai rūpėjo šalies vienybė. Tik stipri valstybė galėjo ne tiktai atkurti ir net išplėsti drėkinimo įrenginių tinklą, bet ir suirutės metu sutrikusią prekybą su kaimyninėmis šalimis.

Kai Egiptas vėl buvo suvienytas, prasidėjo Vidurinės karalystės epocha (apie 2050 — apie 1750 m. pr. m. e.). Šiuo laikotarpiu paplito bronza, nors ir toliau buvo vartojami variniai, net akmens įrankiai. Tobulėjo plūgas, radosi specialių instrumentų ir ginklų, gerėjo gyvulių veislės. „Nedžesų" naudai vyko dideli sausinimo darbai užpelkėjusioje Fajumo oazėje. Todėl tenai daugėjo dirbamos žemės. Imta intensyviau eksploatuoti Sinajaus pusiasalio vario rūdynus. Egipto įtaka sustiprėjo Finikijoje, iš kur buvo vežamas miškas; užsimezgė prekyba su Kreta.

Dideliuose diduomenės, šventyklų ir faraono dvaruose, matyt, dirbo ir laisvų žemdirbių, nors vergų vis daugėjo. Jų turėjo ir „nedžesai" Vergų būdavo parsivaroma iš Kušo, iš sričių, esančių į vakarus nuo Deltos. Buvo visiškai užkariauta šiaurės Nubija, ir naująsias sienas saugojo galingos tvirtovės prie Antrojo slenksčio.

Apie 2000 m. pr. m. e. sostą užgrobė XI dinastijos paskutiniojo faraono viziris, XII dinastijos įkūrėjas Amenemchetas I. Rezidencija iš Tėbų dvaro buvo perkelta į Fajumą — Itaujos („Užėmusi abi žemes") tvirtovę (da-

bartinis Lištas). Matyt, čia, šalies centre, buvo patogiau stebėti visus įvykius, taip pat didžiulius tais laikais Fajumo sausinimo darbus. Sritis valdė nomarchai, kurie iš pradžių buvo palyginti savarankiški. Ilgą laiką šalyje buvo neramu, nes kai kurie nomai mėgindavo atsiskirti nuo centrinės valdžios, pasitaikydavo ir socialinių suiručių. Tik Amenemchetas III (1850—1800 m. pr. m. e.), remdamasis tarnybine diduomene, kurioje buvo jau ir nekilmingų žmonių, pagaliau nuslopino separatizmą ir gana tvirtai suvienijo valstybę. Atsirado profesionali kariuomenė, būta ir samdinių. Būtent su ja Senusertas III (1887—1850 m. pr. m. e.), kurį graikai vadino Sezostriu,— galingiausias XII dinastijos faraonas — padarė sėkmingą žygį į Palestiną.

Vidurinė karalystė — Egipto kultūros klestėjimo epocha: to meto kalba buvo laikoma klasikine, ir vėlesniais amžiais stengtasi ją mėgdžioti. Tada sukurti meno kūriniai (pasakos, pasakojimai, pamokymai) vėliau buvo perrašinėjami, skaitomi mokyklose. Iš tų laikų turime ir seniausių mokslinių tekstų — matematikos ir medicinos.

Po Amenemcheto valdžiusių faraonų laikais pamažu vėl subrendo didžiulė krizė. Apie ją žinome iš vadinamųjų „Ipusero posakių“, savotiškų pranašysčių, parašytų labai priešiško sukilėliams žmogaus. Gaila, kad jose nieko konkrečiai nepasakyta apie įvykius ir todėl negalima nustatyti, kas iš tiesų tada atsitiko. Aišku tiktai, kad šalis vėl buvo suskilusi į dalis, kurias vienu metu valdė XIII ir XIV dinastija. Tie laikai ir vėlesni dešimtmečiai laikomi Egipto antrojo suskilimo laikotarpiu (1750—1580 m. pr. m. e.).

Šalis nusilpo ir nebegalėjo sulaikyti iš rytų atėjusių karingų genčių, kurias Menatonas vadina hiksais. Kokiai tautai jos priklausė, nežinoma; tai vienas iš labiausiai ginčijamų Egipto istorijos klausimų. Hiksai užėmė didžiąją dalį šalies. Deltoje, kur jų valdovai įsikūrė Avario mieste, t. y. rytiniame krašte, jie viešpatavo absoliučiai. Iš jų kilo XV ir XVI, vadinamosios „hiksų“ dinastijos. Pietuose, Tėbuose, toliau valdė vietiniai valdovai.

Hiksai valdė kiek ilgiau negu šimtą metų. Egiptiečiai šiems užkariautojams turėtų būti dėkingi už tai, kad gavo iš jų arklį ir ratus. Tiesa, palyginti neseniai, kasinėjant Bucheno tvirtovę Šiaurės Nubijoje, Vidurinės karalystės sluoksniuose irgi buvo aptiktas arklio skeletas. Taigi L. Kotrelo pateikiami duomenys jau pasenstelėję.

Tėbų faraonai, galimas daiktas, XIII dinastijos įpėdiniai, XVII dinastijos pradininkai, matyt, kurį laiką turėjo klausyti hiksų. Tačiau paskutinieji jos valdovai Sekenenra ir Kamas pradėjo išsivaduojamąjį karą ir apie 1560 m. pr. m. e., XVIII dinastijos įkūrėjo Jachmo I laikais, užkariautojai buvo išvyti. Jachmo I valdymu prasidėjo Naujosios karalystės epocha (apie 1580 — apie 1085 m. pr. m. e.).

Niekada Egiptas nebuvo toks galingas, kaip šiuo laikotarpiu, t. y. XVIII, XIX ir XX dinastijos valdymo laikais. Po šimtmečiais trukusių sėkmingų žygių išaugo „imperija“, kuriai priklausė didelė dalis Viduržemio jūros šiaurės rytų pakrantės ir Kušas iki Nilo ketvirtojo slenksčio.

Visiškai išvijęs hiksus, Jachmas I suvienijo suirutės ir kovų su hiksais

suskaldytą šalį. Persekiodamas hiksus, jis įsiveržė į Pietų Palestiną, o paskui vėl užėmė Šiaurės Nubiją. Žinoma, išsivadavimas iš svetimšalių priespaudos ir stipri centrinė valdžia skatino gamybinių jėgų raidą.

Naujosios karalystės laikais vis plačiau buvo vartojama bronza, ėmė rastis, tiesa, iš pradžių dar labai nedaug, geležies dirbinių. Smarkiai pakito ir amatai, pavyzdžiui, audimas ir kalvystė. Visur paplito stiklo gaminiai. Tobulėjo darbo įrankiai, todėl didėjo darbo našumas, žmonėms dirbti darėsi lengviau. Toliau daugėjo dirbamos žemės, kuri jau buvo drėkinama šadufais (svirtimis). Arkliais ir kovos vežimais aprūpinta kariuomenė irgi sustiprėjo.

Gerokai pagyvėjo vidaus mainai, nors iš esmės tebebuvo natūralūs. Kainos matas vis dažniau buvo auksas ir sidabras.

Po pergalingų žygių, ypač valdant XVIII dinastijos faraonams — Amenchotepams (I ir II) bei Tutmoziams (I ir III),— į Egiptą ir daugiausia į Tėbus suplaukdavo gausybė grobio: Kušo kasyklų aukso, Azijos sidabro, vario, dramblio kaulo, brangakmenių, retų rūšių medienos, Sirijos, Kretos ir Kipro nagingų amatininkų dirbinių, pagaliau dešimtys ir net šimtai tūkstančių vergų. Faraonas ir jo artimieji šitiek visko prisiplėšdavo, kad net nebereikėjo mainytis prekių su aplinkinėmis šalimis. Dėl to sulėtėjo prekinių-piniginių santykių raida.

Vergai būdavo nuomojami, pardavinėjami. Dauguma jų priklausė šventykloms, diduomenei, faraonui. Buvo paplitusi ir privati vergvaldystė.

Per socialinius bruzdėjimus žemdirbių ir amatininkų laimėti palengvinimai tikriausiai pamažu nunykdavo. Ilgainiui laisvųjų valstiečių, priklausančių valdovo ir šventyklos valdoms ir didikų dvarams, padėtis gerokai pablogėjo, nes didėjo privalomos duoklės ir prievolės. Faraonui ir šventykloms dirbantys amatininkai visiškai priklausė nuo atlyginimo, kurį gaudavo labai pavėluotai, ypač krizių metu, pavyzdžiui, Ramzio IV laikais, kai Tėbų darbininkai, reikalaudami sulaikyto aprūpinimo, pradėjo savotišką streiką.

Kariuomenės pagrindas buvo kovos vežimų vairuotojai, parinkti iš diduomenės ir pasiturinčių sluoksnių. Tarp pėstininkų, kuriuos apginkluodavo ir aprūpindavo valstybė, buvo nemažai svetimšalių, tačiau daugiausia rekrutų, surinktų iš darbo žmonių. Eiliniai kariai vargo ne mažiau kaip žemdirbiai ir amatininkai. Jie ne tik eidavo į tolimus ir pavojingus žygius, bet ir turėdavo dirbti sunkiausius darbus. Ne be reikalo didaktiniuose pamokymuose taip keliamos raštininko pareigos ir giriama jo profesija, o žemdirbio, amatininko ir kario dalia piešiama juodžiausiomis spalvomis. L. Kotrelas klysta, sakydamas, kad šiais pamokymais tiktai norėta paskatinti tinginius geriau mokytis.

Didikų, taip pat faraono skiriamų administratorių bei vietininkų, valdžia vietose ir toliau buvo didelė. Kartais jie valdydavo didžiulius dvarus, nors jau tikriausiai mažesnius negu Senosios karalystės laikais. Faraonas viešpatavo kaip aukščiausias ir absoliutus valdovas, nuo jo priklausė visų valdinių, net vizirio, gyvybė ir gerovė.

Su diduomene buvo glaudžiai susiję žyniai: didikai neretai eidavo žynių pareigas. Šventyklos, t. y. kulto tarnai, iš faraono gaudavo dovanų

daugybę žemės, gyvulių, vergų ir kitko, ypač po pergalingų žygių. Kelios kartos dirbo, kol pastatė vyriausiajam egiptiečių panteono dievui Amonui skirtas didžiules, puikias šventyklas — Karnaką ir Luksorą Tėbuose. Šventyklose kraunami lobiai kulto tarnams garantuodavo nemenką, o kartais ir lemiamą politinę įtaką, nes religija buvo pagrindinis ideologinio poveikio faktorius.

Eidami Jachmo I pėdomis, artimiausi jo įpėdiniai gerokai išplėtė Egipto sienas — nukariavo tiek pietinius, tiek šiaurinius kaimynus. Kariauti labiausiai sekėsi Tutmoziui III, kuris 17 kartų žygiavo į Aziją ir pasiekė Karchemišą prie Eufrato, o pietuose — Nilo ketvirtąjį slenkstį. Taip atsirado pirmoji „pasaulinė imperija", kuri driekėsi 3200 km iš šiaurės į pietus. Valdomas Tutmozio III proanūkio Amenchotepo III, Egiptas pasiekė galybės viršūnę. Niekas jam nebegalėjo pasipriešinti. Kaimyninių šalių valdovai į Tėbus siųsdavo meilikaujamus laiškus, nusižeminę girdavo faraoną ir kaulydavo išmaldos; Amenchotepas III galėjo džiaugtis taika ir prabanga. Tačiau išorinė gerovė buvo apgaulinga. Baigiantis beveik trisdešimt metų trukusiam faraono valdymui, ėmė vis labiau aštrėti ir stiprėti despoto faraono ir vergvaldžių diduomenės antagonizmas. Norėdamas išlaikyti savo galybę, faraonas turėjo remtis kariuomenės vadais, didžiaisiais dignitoriais, aukštaisiais žyniais. Tačiau šie ribojo jo valdžią, nes patys, ypač žyniai, valdė daugybę turtų ir žemių. Šventykloms priklausė ištisi miestai ir gyvenvietės. Norint priešininką susilpninti, reikėjo iš jo atimti svarbiausią ginklą — padaryti taip, kad žyniai ir su jais glaudžiai susijusi diduomenė nebeturėtų ideologinės įtakos.

Senoji religija pasidarė nebegera ir dėl kitų priežasčių. Faraonų sukurtai „pasaulinei imperijai" reikėjo ir atitinkamos religinės ideologijos, nes senoji buvo grynai egiptiška, nepritaikyta naujiems poreikiams ir svetima užkariautų šalių gyventojams.

Tokios objektyvios prielaidos subrandino reformą, o ją vykdyti ėmėsi Amenchotepo III sūnus Amenchotepas IV (XV a. pr. m. e. pabaiga), kuris paskutiniaisiais tėvo gyvenimo metais jau buvo bendravaldis.

Vos tik pradėjęs valdyti savarankiškai, jaunasis faraonas, remdamasis daugiausia vidutiniaisiais valdininkais, įvedė dievo Atono — saulės disko — kultą. Saulė Egipte įvairiais vardais ir įvairiomis hipostazėmis buvo garbinama nuo seno. Iš pradžių Atonas buvo tik skiriamas iš kitų dievų, o vėliau — paskelbtas vieninteliu dievu. Visų kitų dievų, pirmiausia faraono nekenčiamo Amono, kultai buvo uždrausti, o jų vardai visur naikinami. Pats Amenchotepas, t. y. „Amonas patenkintas", pasivadino Echnatonu — „Patinkančiu Atonui". Norėdamas galutinai nusikratyti visų tradicijų, jis išvyko iš protėvių rezidencijos — Tėbų — ir 450 km į šiaurę įkūrė naują sostinę — Achetatoną, t. y. „Atono horizontą" (dabar al Amarna). Dėl to jo valdymo laikotarpis kartais vadinamas Amarnos laikotarpiu.

Echnatono reformos, be abejo, leido žengti žingsnį į priekį prie pažangesnių anuo metu monoteistinių vaizdinių. Šis faraonas tuo ir skiriasi nuo kitų Egipto valdovų, tačiau nereikia jo idealizuoti, kaip daro daugelis apie jį rašančių, kartais ir L. Kotrelas. Echnatonas buvo toks pat despotas kaip ir jo pirmtakai ir įpėdiniai. Jam valdant, daug kas liko po senovei; pavyzdžiui, nė kiek nepasikeitė mirusiųjų kultas. Mes tiesiog labai daug

ko nežinome ir galbūt niekada nesužinosime. Todėl reikia vengti tokių kategoriškų teiginių, kokių pasitaiko L. Kotrelo knygoje, pavyzdžiui, kad Echnatono motina įkalbėjo sūnų taikytis su žyniais arba kad Smenchkara grįžo į Tėbus, kad Tutanchamonas buvo faraono kito netikro brolio sūnus. (Greičiausiai jis buvo faraono netikras brolis arba sūnus.) Tai vis spėliojimai ir hipotezės. Kokios menkos mūsų žinios apie Echnatoną ir jo reformas, geriausiai rodo Priede pateikti prieštaringi egiptologų samprotavimai. O kad L. Kotrelas Senosios karalystės epochos meną vertina labiau negu Amarnos meną, yra skonio dalykas.

Echnatono pertvarkymų sukelti vaidai susilpnino Egipto karinę galią, ir į jo Azijos valdas įsiveržė chabiriai. Šiaurėje ėmė puldinėti hetitai. Šalyje didėjo nepasitenkinimas. Paskutiniaisiais Echnatono valdymo metais jam priešinosi ne tik žyniai ir didžiūnai, netekę savo pajamų ir įtakos, bet ir vidutinieji sluoksniai, kuriais rėmėsi faraonas. Jų padedamas, jis užveikė priešininkus, tačiau už tai niekuo neatsilygino. Negalima užmiršti ir ideologinio faktoriaus. Per ilgus amžius liaudis priprato prie savo dievų, ir, žinoma, jokie „dekretai“ negalėjo priversti atsisakyti protėvių tikėjimo. Echnatono nesėkmės Azijoje taip pat buvo aiškinamos atsimetimu nuo senųjų dievų.

Žodžiu, baigiantis septynioliktiesiems valdymo metams, Echnatonas liko izoliuotas. Jau valdant jo įpėdiniui, mažamečiui Tutanchamonui, visos reformos buvo atšauktos, vėl atkurtas Amono ir kitų dievų kultas, jų žyniams grąžinti turtai, pats Echnatonas prakeiktas, paskelbtas eretiku ir nusikaltėliu, o jo vardas visur naikinamas. Vis dėlto net ir labai efemeriškos Echnatono reformos paliko žymų pėdsaką Egipto kultūros istorijoje. Kaip tik tada buvo sukurti didingiausi dailės kūriniai ir tokie šedevrai kaip „Himnas Atonui“

Po Echnatono mirties, Amono žynių padedamas, sostą netrukus užgrobė energingas ir atkaklus karo vadas Choremchebas (XIV a. pr. m. e. pradžia). Jis buvo žynių ir diduomenės statytinis, bet vidaus politikoje stengėsi atsižvelgti į smulkiuosius ir ypač į vidutiniuosius savininkus, kurių turtą nuo pasikėsinimų gynė specialiu „dekretu“ Buvo persekiojami ir kyšininkai.

Šiaurėje, Deltoje, įsikūrę XIX dinastijos faraonai stengėsi vėl įsigalėti Sirijoje ir Palestinoje, nes tai atitiko jų užsienio politikos uždavinius ir silpnino Tėbų žynių pozicijas. Praėjus 16 metų po mūšio prie Kadešo (1296 m. pr. m. e.), Ramziui II pavyko susitarti su hetitų karaliumi ir taikiai pasidalyti Siriją. Šis faraonas išgarsėjo ir kaip statytojas: šventyklų pastatė daugiau už visus savo pirmtakus, tiesa, nesigėdijo ir pasisavinti ankstesnių statytojų statinius.

Vos mirus nusenusiam faraonui, šalyje vėl prasidėjo krizė: kilo neramumai Sirijoje, valdovo sūnui Merneptachui teko atremti „jūros tautų“, libių ir kažkokių Viduržemio jūros pakrančių genčių koaliciją antplūdžius. Priešai pralaimėjo jūrų mūšį. Paskui faraonai keitėsi dažnai, buvo daug suiručių ir neramumų, apie kuriuos mažai ką težinome.

Nesiliaujančius libių ir „jūros tautų“ antpuolius gana sunkiai atrėmė XX dinastijos (apie 1200 m. pr. m. e.) pirmieji faraonai. Jos antrasis faraonas Ramzis III veržėsi į Siriją, tačiau tenai neįsitvirtino, nors ir

pasitelkė į pagalbą svetimšalių samdinių. Vidaus politikoje jis mėgino gausiomis dovanomis šventykloms palenkti žynius, bet dėl to, matyt, ėmė smukti šalies ekonomika. Būtent šio faraono laikais nebuvo mokamas atlyginimas Tėbų nekropolio darbininkams. Galų gale 32-aisiais valdymo metais per rūmų perversmą valdovas buvo užmuštas. Valdant kitiems šios dinastijos faraonams,— iš tradicijos jie buvo vadinami Ramziais arba Ramesidais (IV—XI) ir valdė iki XI a. pr. m. e. pradžios,— Egiptas pamažu neteko visų valdų Sirijoje, Palestinoje ir Kuše. Taip atsitiko dėl sunkios vidaus krizės. Faraonai pasidarė tokie silpni, kad net nebegalėjo apsaugoti nuo plėšikų savo protėvių kapų. Apie tai smulkiai rašo L. Kotrelas.

Įsigalėjus XXI dinastijai, prasidėjo Naujosios karalystės epocha (apie 1085 m. pr. m. e.). Šalis įžengia į dar vieną istorijos etapą — į Vėlyvąjį laikotarpį, kuris truko iki to meto, kada šalį užkariavo Aleksandras Makedonietis (332 m. pr. m. e.). L. Kotrelas Aleksandrą klaidingai laiko Ptolemėjų dinastijos p r a d i n i n k u. *Iš tikrųjų šią dinastiją pradėjo didžiojo užkariautojo karvedys Ptolemėjas Lagas, pramintas Soteru (Išgelbėtoju).*

Vėlyvasis laikotarpis apima XXI—XXXI dinastijas. Tada visur paplito geležis, kuri nuo VII a. pr. m. e. tapo pagrindine medžiaga darbo įrankiams ir ginklams gaminti. Kodėl geležies amžius kiek pavėlavo ateiti į Nilo slėnį, galima paaiškinti tuo, kad ten nebuvo nei geležies rūdynų, nei medžių, kurių reikia jai lydyti. Toliau tobulėjo žemės ūkio technika. Matyt, nuo Vėlyvojo laikotarpio pradžios, o gal kiek vėliau žemdirbiai laukus ėmė laistyti ne tik š a d u f u, *bet ir keliamuoju ratu* — s a k i j e. *Prasidėjo masinė fajanso ir bronzos dirbinių gamyba. Plito ir prekiniai-piniginiai santykiai. Labai svarbi buvo prekyba su Viduržemio jūros rytinės pakrantės šalimis: anksčiau Egiptas gabenosi prisiplėštą grobį, o dabar visokių gėrybių turėjo pirktis arba mainytis.*

Taip pat plėtojosi vidaus mainai. Sandėrius daugiausia sudarinėjo didžiūnai ir žyniai, kurie netgi lupikaudavo skolindami už didelius procentus grūdų. Dėl to sunkėjo vergovė. Plėtojantis piniginiams santykiams, didėjo išnaudojimas, ypač didelėse amatininkų dirbtuvėse. Aštrėjo prieštaravimai tarp laisvųjų ir vergų. Patriarchalinės namų vergovės formos užleido vietą santykiams, būdingiems toliau pažengusiai antikos vergovinei visuomenei. Tačiau Senovės Egipto visuomenę lyginti su Graikijos ir Romos visuomene, aišku, negalima.

Tuo laikotarpiu Egiptą su palyginti trumpomis pertraukomis valdė svetimšaliai. Po XXII ir XXIII libių dinastijos atėjo XXV etiopų dinastija, paskui asirai, pagaliau net persai (525 m. pr. m. e.). Šalis atgavo nepriklausomybę tiktai valdant XXVI (Saiso) dinastijai (663—525 m. pr. m. e.). Tuo metu į Egiptą masiškai skverbėsi graikų samdiniai ir pirkliai (VII a. pr. m. e. jie įsteigė Naukračio koloniją). Kaip tik dėl to Aleksandrui buvo gana nesunku užkariauti Egiptą. Nuo to laiko senovinė piramidžių šalis ėmė priklausyti jo sukurtai imperijai, kuri pradėjo visai naują Senovės Artimųjų ir Vidurinių Rytų istorijos laikotarpį — helenizmo epochą, Rytų ir Vakarų kultūros organiško susijungimo laikus.

Žinoma, savičiausia, tobuliausia ir puikiausia Egipto kultūra bei su ja susijusi buitis susiformavo iki Vėlyvojo laikotarpio pabaigos, tiksliau sakant, iki Naujosios karalystės pabaigos, nors ir vėliau buvo sukurta įstabių paminklų. Iš tų laikų yra ir įspūdingiausi bei vertingiausi archeologų radiniai. Kaip tik apie tą laikotarpį pasakoja L. Kotrelas savo knygose, kurios glaudžiai viena su kita susijusios ir kupinos įdomios informacijos. Stropiai ir sąžiningai atrinkdamas faktus, jis labai retai kur neteisingai interpretuoja. Štai nedaugelis pavyzdžių, kuriuos skaitytojui reikėtų įsidėmėti.

Žinoma, belaisviai dažnai būdavo žudomi arba žalojami, tačiau istoriniais laikais jų niekas niekada neaukodavo. Kad egiptiečiai būtų aukoję žmones, nenustatyta, taip pat nereikėtų remtis pasenusiu M. Marei veikalu ir tvirtinti, kad nebuvo suformuluota santuokos įstatymų. Mes tiesiog daug ko nežinome. Juk neturime išlikusio nė vieno įstatymų leidybos paminklo. Tačiau paprotinės teisės įstatymų, matyt, buvo griežtai laikomasi. Kartais L. Kotrelas griebiasi modernistinių palyginimų, labai būdingų buržuazinei istoriografijai, kuri lygina visai nepanašius reiškinius. Plačiai apie tai nekalbėdami, tepriminsime, kad Egipto armijos pergalės XVIII dinastijos laikais gretinamos su 1789—1793 m. prancūzų revoliucijos arba su Napoleono pergalėmis. Pagaliau autorius vieną kitą savo veikėją ir pagražina, pavyzdžiui, vizirį Rechmirą antroje knygoje.

Tačiau tie keli ir galų gale menki trūkumai nemažina L. Kotrelo knygų vertės. Abi knygos naudingos ir įdomios, todėl tikrai patiks skaitytojams, ypač kai dabar taip domimasi Senovės Rytų civilizacijomis, iš kurių mes tiek daug esame paveldėję.

I. KACNELSONAS

SENOVĖS EGIPTO DINASTIJOS

I ir II dinastijos	apytikriai 3000—2800 m. pr. m. e.

Apie 3000 m. pr. m. e. faraonas Menas pirmą kartą suvienijo Aukštutinį ir Žemutinį Egiptą.

Senoji karalystė
(apie 2880—2110 m. pr. m. e.)

III dinastija	apie 2800—2720 m. pr. m. e.
IV dinastija	2720—2560
V dinastija	2560—2420
VI dinastija	2420—2270
VII—X dinastijos (Pirmoji suirutė)	2270—2100

Vidurinė karalystė
(2050—1750 m. pr. m. e.)

XI dinastija	2100—2000
XII dinastija	2000—1750

Suirutė ir hiksų viešpatavimas
(1750—1580 m. pr. m. e.)

XIII dinastija	1750—1710
XIV—XVI dinastija	1710—1600
XVII dinastija	1600—1580

Naujoji karalystė
(1580—1085 m. pr. m. e.)

XVIII dinastija	1580—1350
XIX dinastija	1350—1200
XX dinastija	1200—1085

Libių—Saiso laikotarpis
(1085—712 m. pr. m. e.)

XXI dinastija	1085—945
XXII dinastija	945—745
XXIII dinastija	745—718
XXIV dinastija	718—712

Vėlyvasis laikotarpis
(712—525 m. pr. m. e.)

XXV dinastija	712—663
XXVI dinastija	663—525

Persų viešpatavimas
(525—332 m. pr. m. e.)

XXVII dinastija	525—404
XXVIII dinastija	404—399
XXIX dinastija	399—378
XXX dinastija	378—332

Helenizmo ir Romos bei Bizantijos laikotarpis
(332 m. pr. m. e. — 641 m. e. m.)

I Aleksandras Makedonietis ir Ptolemėjai	332—30 m. pr. m. e.
II Romos laikotarpis	30 m. pr. m. e.—395 m. e. m.
III Bizantijos laikotarpis	395—641 m. e. m.

UŽMIRŠTIEJI FARAONAI

ĮVADAS

Šią knygą parašė mėgėjas nespecialistas tokiems pat nespecialistams. Joje nepretenduojama į moksliškumą, tačiau viskas išdėstyta kaip galima tiksliau. O svarbiausias tikslas — padėti tūkstančiams skaitytojų, kurie nori daugiau sužinoti apie Senovės Egiptą, tačiau nebesusigaudo daugybėje mokslo darbų ir nespecialių straipsnių įvairiais egiptologijos klausimais, pasiklysta bibliografijos labirintuose.

Taip aš sakau ne todėl, kad noriu išvengti kritikos. Penkiolika metų rengdamas dokumentines programas radijui, supratau, kad jokių netikslumų negalima teisinti „populiariu" temos dėstymu: radijo klausytojai tokie įvairūs, kad visada atsiras žmogus, kuris pastebės mažiausią autoriaus klaidą. Antra vertus, erudicija ne visada žadina fantaziją. Vienas to didelio žinojimo „trūkumų" yra tas, kad, pasinėrę į smulkiausių detalių tyrinėjimus, egiptologai kartais pamiršta grožį, kuriuo iš pradžių žavėjosi. Laimė, kad mėgėjai šiai ligai turi gerą imunitetą. Tūkstančiai žmonių gėrisi ir žavisi piramidėmis, kurios Antrojo pasaulinio karo metais Kaire į Egipto muziejaus sales sutraukdavo labai daug sąjungininkų kareivių.

Egiptologų tyrinėjimais domimasi kur kas labiau, negu mano daugelis mokslininkų. Tuo įsitikinau, kai rašiau ir transliavau per radiją XVIII dinastijos faraono „eretiko" Echnatono dramatišką istoriją. Po laidos daugelį savaičių mano stalas buvo užverstas ne tik profesionalių egiptologų, bet ir įvairių įvairiausių žmonių laiškais, rodančiais nuoširdų domėjimąsi ir dalyko išmanymą. Labai ilgą ir vertingą laišką (jame buvo mandagiai nurodyta, kur aš suklydau datuodamas Amenchotepo III valdymą) atsiuntė vienuolikos metų berniukas! Tokią pačią reakciją sukėlė ir kitos mano laidos apie Senovės Egiptą: „Tėbų kapų plėšikai", „Užmirštieji faraonai", „Tutanchamono kapas", „Cheopso motina" Toks didelis plačiosios visuomenės domėjimasis, taip pat mano draugų mokslininkų įkalbinėjimai paskatino imtis šio darbo. Iš mokslininkų norėčiau paminėti senovės įrašų žinovą Alaną Gardinerį ir puikų specialistą, Britanijos imperijos ketvirtojo laipsnio ordino kavalierių, humanitarinių mokslų magistrą, jau velionį profesorių Niuberį.

Knygų iš egiptologijos reikalingumą liudytų toks dalykas. Dar visai neseniai archeologinius tyrinėjimus Egipte finansuodavo daugiausia tur-

tingi privatūs asmenys. Jie duodavo lėšų ne tik kasinėjimams, bet ir mokslinėms radinių publikacijoms, kurios dažnai irgi brangiai atsieidavo. Šiandien mokslininkai nebegali pasikliauti vien turtingais globėjais. Žinoma, yra kilni Egipto tyrinėjimo draugija, seniau finansavusi ne vieną puikų tyrinėjimą: ji iki šiol kažkaip sugeba siųsti į Sudaną ekspedicijas, nors lėšų turi nedaug, o viskas brangsta. Tačiau jau dabar aišku, kad ateityje archeologams būtinai reikės valstybės subsidijų. Pavyzdžiui, 1948 m. Egipto tyrinėjimo draugijai pavyko gauti kuklią iždo dotaciją kasinėjimams Vakarų Amaroje finansuoti.

Ta pirmoji dotacija — didelis Didžiosios Britanijos vyriausybės nuopelnas. Prancūzijos vyriausybė jau seniai subsidijuoja savo mokslininkus Egipte, tačiau anglai, laikydamiesi tradicijų, kurias pradėjo tokie garsūs egiptologai, kaip Pytris, de Garis Deivisas, Karnarvonas, Karteris ir daugelis kitų, turi skirti vis daugiau ir daugiau valstybės lėšų. To reikalauja gerai apie viską informuota visuomenė.

Egiptologai nekenčia triukšmo ir bijo visko, kas galėtų apjuodinti mokslą, kuriam jie tarnauja. Kai kurie iš jų tikriausiai perskaitys šią knygą. Norėčiau jiems pasakyti, kad egiptologijai gali būti naudinga kiekviena knyga apie jų darbą, skirta žmonių būriui, didesniam už universiteto auditoriją.

Be minėtų mokslininkų, noriu nuoširdžiai padėkoti profesoriui H. V. Fejermenui, paskaičiusiam skyrius apie Amarnos laikotarpį, taip pat Londono universiteto profesoriui J. Černui ir serui Alanui Gardineriui, perskaičiusiam mano knygos rankraštį. Šie mokslininkai daug ką gerai pataisė ir man patarė, tačiau aš noriu pabrėžti, kad jie visiškai neatsako už mano nuomonę, tuo labiau klaidas, kurių galėjo likti.

Dėl egiptiečių vardų galiu pasakyti, kad aš visiškai pasikliauju sero Alano Gardinerio filologijos žiniomis. Tačiau ir čia padariau vieną kitą išimtį. Kai kurių egiptiečių vardų transkribavimas per daugelį metų pasidarė toks įprastas, kad dabar, pataisę nors ir neteisingą, bet tradicinį tarimą, mažiau apsiskaičiusį skaitytoją tik supainiotume. Tokiais atvejais, pavyzdžiui, Punto pavadinime, palikau įprastesnę rašybą.

Serui Alanui aš taip pat dėkingas už tai, kad jis perskaitė ir pakomentavo du skyrius apie Tutanchamono kapą, tačiau noriu pabrėžti, kad mano pasakojimas apie Karterio vargus paremtas ne profesoriaus Niuberio ir Alano Gardinerio pateiktais sausais faktais, o Čarlzo Brestedo knyga ir kasinėjimų meto žurnalų straipsniais.

Dėkoju Aukštutinio Egipto senienų tarnybos vyriausiajam inspektoriui Zakarijai Goneimui ir Vidurio Egipto senienų tarnybos vyriausiajam inspektoriui Rašidui Noverei už pagalbą ir bendradarbiavimą, kai važinėjau po jų šalį. Pagaliau labai dėkoju visiems autoriams ir leidėjams tų veikalų, kurių sąrašas yra šios knygos gale. Kai kuriuos veikalus cituoju savo tekste, tikėdamasis, kad skaitytojai jais susidomės ir perskaitys kaip šaltinius.

I skyrius

ŠALIS IR JOS ISTORIJA

„Egipto žemė driekiasi šešis šimtus mylių tarp dviejų klintinių kalvų virtinių, kurios vienur susiartina, kitur atsitraukia į šalis, o tarp jų yra vidutiniškai septynių mylių pločio slėnis. Šiaurėje kalvos vis labiau tolsta vienos nuo kitų ir visai išnyksta, užleisdamos vietą žolėmis apaugusiai pelkėtai lygumai, kuri driekiasi iki Viduržemio jūros. Pietuose vietoj klintinių kalvų iškyla aštriaviršūnės granito uolos; uolos vis labiau (beveik visiškai) susiglaudžia ir pro šiuos siaurus vartus ūždami veržiasi slenkstėto Nilo vandenys, o paskui upė, jau virtusi Didžiuoju Nilu, teka per visą slėnį į šiaurę jūros link.

Žiemą ir pavasarį jis tingiai plukdo vandenis sausu ir dulkėtu slėniu. O vasarą upė susidrumsčia, ima tekėti srauniai, vanduo parausta kaip kraujas, paskui pažaliuoja, pakyla, pagaliau užtvindo visą slėnį iki pakrantės kalvų, stūksančių abiejose pusėse. Visas slėnis virsta ilgu ežeru, o ant supiltų kalvelių pastatyti kaimai atrodo kaip salos".

Taip Vinvudas Ridas pradeda savo didžiulį kūrinį „Žmonijos kryžiaus keliai" Ko gero, nerastume gražesnių žodžių bet kokios knygos apie Egiptą įžangai, nes Egiptas — tai Nilas. Prisimenu, kai, važiuodami į al Amarną, mes kėlėmės per upę, irklininkas arabas mums pasakė:

— Egiptas — Nilo dovana, o Nilas — gerojo dievo dovana. Todėl mes visi, egiptiečiai, esame dievo vaikai.

Kodėl kaip tik šios upės pakrantėse atsirado viena seniausių žemės civilizacijų? Pirmiausia todėl, kad civilizacija išauga tik ten, kur žmonės gali ilgai gyventi. Prieš dešimt tūkstančių metų, gerokai anksčiau, negu žmogus išmoko naudotis aplinka, žemėje buvo nedaug vietų, patogių nuolatinėms gyvenvietėms. Žmonės klajojo ieškodami naujų medžioklės plotų arba ganyklų. Kartais pasisėdavo kokių augalų, nuimdavo derlių ir vėl keliaudavo niekur ilgai neužtrukdami.

Pirmieji Nilo slėnio gyventojai tikriausiai — nors ne visi taip galvoja — atėjo iš pietų, nuo Raudonosios jūros krantų, ir į Egiptą pateko per Chamamato vadę. Patys senovės egiptiečiai tikėjo, savo protėvius atsikrausčius iš Punto šalies, šiandieninio Somalio. Toji klajoklių chamitų grupės tauta čia aptiko pelkėtą, papirusų ir nendrių priželusį slėnį, pilną hipopotamų ir kitokių gyvūnų, kurie dabar nustumti toli į pietus. Čia jie rado derlingiausią pasaulyje žemę, susidariusią iš dumblo, kurio upė kasmet atnešdavo iš Abisinijos kalnyno šlaitų. Nepaprastą Egipto derlingumą galima paaiškinti unikalia geografine padėtimi. Didieji Alberto ir Viktorijos ežerai tarytum milžiniški rezervuarai surenka tropinių liūčių vandenį, todėl didžiulė upė teka tūkstančius mylių per karštas dykumas ir neišdžiūsta. Tačiau kasmetinių Nilo potvynių priežastis kita. Kartą per metus Abisinijos kalnynas sulaiko iš Indijos vandenyno į šiaurę slenkančius lietaus debesis. Ir tada tropinės liūtys pripildo didžiausių Baltojo Nilo intakų — Atbaros ir Mėlynojo Nilo — išdžiūvusias vagas.

Šios dvi sraunios upės ištvindo Baltąjį Nilą, vanduo prasiveržia pro uolas, užstojusias kelią per Nubiją, ir užlieja visą lygumą šiaurėje; pot-

vynio atneštas iš Abisinijos kalnyno dumblas ir padaro Egipto žemę derlingą. Nuslūgus vandeniui, priešistoriniams Nilo slėnio gyventojams reikėdavo tiktai į sąnašas pasėti sėklą, ir gerais metais grūdų užtekdavo iki kito potvynio. Dirbdavo jie tik kelias savaites, o daugiau viską padarydavo karšta saulė. Todėl nenuostabu, kad klajokliai apsistojo Nilo slėnyje.

Tačiau klajoklius civilizuota visuomene padarė ne „Nilo dovanos", o tai, kad kartais Nilas nieko neduodavo. Būdavo metų, kai upė „užsirūstindavo". Tropikuose palydavo menkai, vanduo atnešdavo per mažai sąnašų, arba atvirkščiai, po labai smarkių liūčių kildavo baisūs potvyniai, ir Nilas nunešdavo namus, visus kaimus, žmones ir gyvulius. Tokiais „blogais metais" žmonės badaudavo. Profesorius Glenvilis apie tai rašo:

„Nuo kasmetinių Nilo potvynių priklauso viso slėnio žemės ūkio sėkmė. Tai ir nulėmė būdingiausius Senovės Egipto civilizacijos bruožus — nuo vyriausybės centralizuotos kontrolės iki valstiečių konservatyvumo".

Per dešimtis tūkstančių metų pirmykščiai egiptiečiai išmoko valdyti savo upę. Buvo pastebėta, kad Nilo potvyniai sutampa su tam tikru dangaus šviesulių išsidėstymu. Prasidėjo astronominiai stebėjimai, ir buvo išrastas kalendorius. Egiptiečiai išmoko žymėti vandens lygį įvairiais metų laikais (per daugelį metų) ir pagal šias žymes gana tiksliai spėti būsimų potvynių dydį. Būtinybė tai užsirašinėti, savaime suprantama, padėjo atsirasti raštui. Iš pradžių turėta tik keletą primityvių simbolių, tačiau ilgainiui išsirutuliojo gana sudėtingas ir išraiškus raštas. Senovės egiptiečiai išmoko irigacijos meno: pilti pylimus, kasti kanalus ir tvenkinius, kuriuose buvo galima laikyti vandens perteklių, jei užeitų sausra. Tie patys potvyniai, kurie kasmet nunešdavo ežiaženklius, paskatino egiptiečius sukurti tikslią žemėtvarkos sistemą, leidžiančią vėl teisingai išmatuoti laukus. Taip atsirado ir geometrija, kuri vėliau pravertė, kai reikėjo statyti įvairius statinius. Taigi galime drąsiai sakyti, kad Nilas padėjo atsirasti ir didžiosioms piramidėms, ir visiems kitiems Senovės Egipto architektūros stebuklams.

Egipto civilizacijos materialinių paminklų išliko kur kas daugiau negu Graikijos, Romos ir net viduramžių Europos. Iš dalies tai galima paaiškinti Egipto klimatu, iš dalies — senovės egiptiečių siekimu išsaugoti mirusiųjų kūnus ir visa, kas reikalinga pomirtiniam gyvenimui. Paskutinis dalykas suklaidino daugelį autorių, maniusių, kad visą egiptiečių gyvenimą slėgė niūrūs mirties vaizdai. XIX amžiaus pradžioje Napoleono žygis į Egiptą vėl paskatino domėtis šios šalies senaisiais gyventojais ir davė peno rašytojų romantikų vaizduotei. Vienoje savo novelėje Teofilis Gotjė Kleopatros lūpomis prabyla šitaip:

„Tau, Charmijonai, sakau, kad ši mintis man kelia siaubą! Kitose šalyse žmonės numirėlius laidoja, ir jų palaikai greitai susimaišo su žeme. O čia matau, kad gyvieji nieko daugiau nedaro, tiktai rūpinasi, kaip išsaugoti savo numirėlius: visagaliai balzamai neleidžia jiems gesti, ir jie amžinai išlaiko formą ir išvaizdą... Po šia tauta guli dar dvidešimt tautų; kiekvienas miestas stovi ant dešimties sluoksnių kapų ir kiekviena

nauja karta gyvena virš tūkstančių mumijų, kurios ilsisi amžinos tamsos būstuose...“

Pasakyta labai aiškiai ir šiurpokai, bet vargu ar galima taip kalbėti apie senovės egiptiečius. Kaip ir jų palikuonys, mūsų amžininkai, jie greičiausiai buvo linksmi ir gana praktiški žmonės, mylėjo gyvenimą ir visai neskubėjo su juo atsisveikinti. Kaip tik todėl, kad mėgavosi visomis žemės gėrybėmis, jie stengėsi jų turėti ir pomirtiniame gyvenime. Turtuolis patenkintas galvodavo, kad išsives savo piemenų genamas galvijų bandas su avių kaimenėmis; teisėjas ir miręs liks kuo buvęs, o ištikimi raštininkai jam tarnaus kaip anksčiau; karvedys turės kariuomenę, laivyną, kilmingas dvariškis amžinai priiminės savo draugus puikioje puotoje, kur groja muzikantai, o vergai nešioja gardžiausius valgius ir vyną, arba medžios laukines antis dangaus Nilo pakrančių nendrynuose, badys dvišakiu žeberklu žuvis, o liekna jauna žmona apkabins jam kelius, kad vyras neišvirstų iš papirusų stiebelių valties.

Visos šios scenos kapų sienų freskose arba reljefuose gyviesiems turėjo byloti ne apie mirusiojo socialinę padėtį, o pomirtiniame gyvenime išsaugoti žemės gėrybes. Vienintelė išimtis — faraonas, kuris pats buvo laikomas dievu: išteisintas Ozyrio teisme, jis gaudavo didžiausią apdovanojimą ir galėdavo amžinai lydėti Ra, kasdien keliaujantį dangaus skliautu. Šeimyninės laimės scenelės ne tokių kilmingų žmonių kapuose verčia manyti, kad jie vargu ar pavydėdavo faraonams.

Statyti daugybę kapų ir šventyklų egiptiečiams nebuvo didelis vargas, nes Nilo pakrantėmis daugelį kilometrų driekėsi virtinės klintinių kalvų. Iš jų egiptiečiai galėjo kiek tik norėdami imti lengvai apdirbamo akmens. O jų paminklai išliko todėl, kad buvo masyvūs, tačiau labiausiai juos išsaugojo sausas, karštas klimatas, kuriame akmenį ne taip ardo erozija.

Lig šiol Ramzio laikų užrašai atrodo lyg iškirsti vakar. Sausame klimate taip pat išsilaikė tūkstančiai smulkesnių senovinių daiktų, kurie amžių amžius gulėjo sausame smėlyje tarp klintinių kalvų ir dirbamų laukų.

Dykumų pakraščiuose archeologai iki šiol randa priešdinastinės epochos egiptiečių kūnų, palaidotų gerokai prieš balzamavimo išradimą. Jie guli negiliuose kapuose su savo tualeto reikmenimis, ginklais ir maisto puodais. Dažnai ant skeletų tebėra išlikusių odos lopinėlių ir plaukų kuokštų. (Vienas toks kapas rodomas Britų muziejuje.) Lengva įsivaizduoti, kaip, stebėdami panašius reiškinius, senovės egiptiečiai pamažu įsisąmonino, jog reikia išlaikyti mirusiojo kūną taip, kad jis būtų tinkamas pomirtiniam gyvenimui. Taip atsirado balzamavimo menas, kuris savo užuomazgomis senesnis net už piramides ir išsilaikė iki dinastijų istorijos pabaigos. Tikėjimas, kad reikia *apsaugoti kūną nuo suirimo*, yra egiptiečių religijos pagrindas. O kai kūnas nepūva — jam reikia duoti visokių gėrybių: maisto, drabužių ir kitų būtiniausių daiktų. Egiptiečiai taip ir darydavo, todėl, pasak profesoriaus Glenvilio, jie ir paliko mums „unikalų nacionalinį senovės gyvenimo muziejų“.

Egiptiečiai dažniausiai buvo praktiški žmonės: viskas, ką jie sukūrė — matematikos sistema, inžineriniai statiniai ir net menas,— turėjo praktinę paskirtį. Jie nesidomėjo abstrakčia filosofija, nes vaizduotę slopino ap-

linkui plytinčios bevandenės dykumos ir du vieninteliai pragyvenimo šaltiniai: viską gaivinanti, slėniui derlumą nešanti upė ir balta karšta saulė, kiekvieną dieną plaukianti viršuje per skaistų, giedrą dangų. Jie gyveno aiškiai apribotame realiame negailestingos baltos saulės šviesos ir juodų šešėlių pasaulyje ir tikriausiai pasijuoktų iš tų, kurie po tūkstančių metų jų pasaulį apgaubė paslapčių skraistėmis.

Egiptas pasidarė paslaptingas iš dalies dėl *hieroglifų*, kuriuos, išvertę graikišką pavadinimą, galėtume vadinti „šventaisiais rašmenimis". Šiais keistais rašmenimis piešiniais buvo išmargintos šventyklų ir kapų sienos, obeliskai tiek pačiame Egipte, tiek jo imperijoje. Jų perskaityti niekas nebemokėjo. Be akmenyse iškaltų hieroglifų, dar pasitaikydavo užrašų, rašytų kitaip, vadinamuoju greitraščiu, *hieratiniu raštu.* Mokslininkai rasdavo nemažai papiruso ritinėlių, išmargintų šiais irgi visai nesuprantamais ženklais. Todėl apie Senovės Egiptą žmonės žinojo tik tiek, kiek buvo papasakoję graikų ir romėnų istorikai: Herodotas, Plinijus, Diodoras Sicilietis, kurie Ptolemėjų ir Romos laikais patys kalbėjosi su Egipto žyniais. Tačiau jų surinktos žinios ir įdomybės, kad ir vertingos, buvo labai menkos. Šiuolaikinė egiptologija atsirado tik XIX amžiaus pradžioje, kai Robertas Jungas ir Žanas Fransua Šampoljonas pagaliau iššifravo hieroglifų ir hieratinius užrašus. Bet dar gerokai anksčiau daug keliautojų europiečių lankėsi Egipte ir paliko keisčiausių aprašymų.

Pavyzdžiui, viduramžiais gydytojai šventai tikėjo, kad į miltelius sutrinta egiptiečio mumija turi stebuklingų ypatybių. Vienas toks gydytojas rašė: „Pirmiausia mumiją reikia sugrūsti į miltelius, paskui sumaišyti su aliejumi, kad pasidarytų tokios konsistencijos kaip kvapnusis tepalas ar gydomasis balzamas. Tokiais vaistais galima gydyti kaulų lūžius, patemptas sausgysles, taip pat uždegimus, pleuritus ir plaučių ligas"

Tačiau tam tiko ne kiekviena mumija. Prancūzų gydytojas Savari rašė: „Mumija turi kuo mažiau blizgėti, būti juoda ir maloniai kvepėti..."

Vaistininkai už šį vaistą mokėdavo didžiausius pinigus, ir Europos pirkliai specialiai keliaudavo į Egiptą ieškoti mumijų. XVI amžiuje prekyba jomis labai išaugo. Egipto felachai per potvynius (laukai tada būdavo apsemti) traukdavo į dykumą ieškoti mumijų, o kai jų tenai, matyt, sumažėjo, Aleksandrijoje ėmė daryti netikras mumijas. Pirkdavo vergų lavonus, virdavo bitume ir pardavinėdavo kaip tikrą prekę. Tačiau dar ilgus šimtmečius tikrųjų mumijų šaltinis buvo Sakara netoli Kairo.

XVIII amžiaus keliautojas grafas Sendvičas, 1739 m. apsilankęs Sakaroje, rašė:

„Didžioji dalis Sakaros lygumos pilna urvų, iškirstų uolėtame grunte... Į juos patekti galima pro daugybę kvadratinių angų, kurių plotis apie tris pėdas, o gylis — iki dvidešimties pėdų.

Į vieną tokią angą nusileidome virvinėmis kopėčiomis ir atsidūrėme beveik užneštame smėliu horizontaliame koridoriuje, kuriuo turėjome ilgokai beveik pilvu šliaužti, kol atsidūrėme maždaug septynių pėdų aukščio rūsyje. Čia iš karto aptikome daug balzamuotų kūnų: jie buvo be tvarkos išmėtyti ant žemės, kai kurie sulaužyti į gabalus. Visus tuos kūnus plėšikai ištraukė iš sarkofagų arba karstų, apieškojo, ar prie jų nėra vertingų dažnai kartu randamų stabų, o paskui numetė..."

Kitas anglų keliautojas Ričardas Pokokas aplankė Sakarą 1753 metais. Tai prisimindamas, jis pasakojo:

„...išvykau apžiūrėti katakombų. Paprastai leistis žemyn virve labai nepatogu, tačiau aš atsivežiau virvines kopėčias ir jomis nusileidau visai laimingai, nors iš viršaus ant galvos biro smėlis. Apačioje ant grindų pamačiau daugybę laidojimo drobulių skiaučių; kai kurios drobulės buvo beveik sveikos, bet numirėlių kūnai iš jų buvo išvynioti dėl mumijų bei daiktų, kurių galėjo kartu būti... Dar pamačiau daug kaukolių, beje, lygumoje jų buvo ne mažiau. Bitumas arba balzamas iš jų buvo išimtas, matyt, dar anais laikais, kai šis vaistas buvo labiau vertinamas negu dabar..."

Pokokas uoliai tyrinėjo Egiptą. Jo parašyti du storoki tomai gyvai pasakoja apie sunkumus ir pavojus, kurie tykojo keliautojo tais laikais. Papirusine valtimi jis nuplaukė Nilu aukštyn iki Luksoro ir apžiūrėjo Tėbų nekropolį, taip pat Biban al Muliuką, kuris jau tada, kaip ir ilgus amžius seniau, traukė daugelį lankytojų.

„Turėjome nusipirkę vaškinių fakelų,— rašė Pokokas,— ir, pasišviesdami jais, su didžiausiu malonumu apžiūrinėjome Tėbų valdovų kapus, tačiau buvome labai pavargę, todėl nusprendėme atsisėdę pasistiprinti atsineštais vaisiais... Nelaimė, pamiršome pasiimti vandens, be to, šeichas skubėjo grįžti, nes, man rodos, bijojo kad prisirinks žmonių, jeigu ilgiau užtruksime. Iš Gurnos iki šios vietos per kalnus eina labai nepatogus takas, kuriame Gurnos gyventojai galėjo mus toli gražu ne draugiškai sutikti... Jau anksčiau, kai buvau išvykęs, jie, įžūliai apsupę feliugą, kalbėjo: pažiūrėsime, ar šis svetimšalis rytoj išdrįs išlipti į krantą,— mat jie labai apmaudavo, kam aš kopijavau įrašus. Ir dar iš jų žodžių supratau, kad baudžiasi naktį užpulti mano valtį, jei aš pasiliksiu... Matyt, jie labai norėjo, kad aš išsinešdinčiau, nes tikėjo europiečius turint stebuklingą gebėjimą surasti ir pasigrobti lobius..."

Apskritai Pokokas Tėbų kapus aprašė nuostabiai tiksliai, o jo graviūros tiesiog puikios. Tačiau, kad ir labai norėdamas, XVIII amžiaus dailininkas negalėjo perteikti Senovės Egipto statulų ir architektūros paminklų savitumo: jie visur jam išeidavo panašūs į „klasikinius" Skaitytojai, kurie domisi XVIII amžiaus literatūra, būtinai turi pavartyti Ričardo Pokoko „Kelionę į Egiptą"

Jis ir kiti jo laikų keliautojai stropiai kopijavo egiptiečių įrašus, tačiau nieko iš jų negalėjo sužinoti. Hieroglifai dar net šešiasdešimt metų buvo neįminta mįslė. Šios paslapties atskleidimo istorija visiems egiptologams žinoma, tačiau mūsų knyga skirta daugeliui skaitytojų, todėl ją papasakosiu dar kartą.

1799 m. Napoleoną Bonapartą žygyje į Egiptą lydėjo keletas žymių prancūzų mokslininkų, specialiai pakviestų tyrinėti šalies. Tų metų rugpjūčio mėnesį būrys prancūzų kareivių Nilo deltoje, Rozetėje, statė įtvirtinimus. Ir štai tada vienas iš jų, vardu Busaras ar Bušaras[1], sugriauto arabų forto sienoje aptiko senovinį akmenį — netaisyklingos formos plokštę. Joje buvo iškirsti užrašai dviem kalbom: vienas graaikiškas, o kiti du — hieroglifais ir senovės egiptiečių kalbos demotiniais ženklais. (*Demo-*

tinis raštas — tai hieroglifų ir hieratinių rašmenų greitraštis.) Taigi faktiškai užrašas buvo dvikalbis.

Į Kairo Egipto institutą nugabentą akmenį ėmė kruopščiai tyrinėti prancūzų mokslininkai. Juo susidomėjo pats Napoleonas: liepė padaryti įrašų kopijas ir išsiuntinėti Europos mokslininkams. 1801 metais kapituliacijos sutartimi vertingiausios Egipto senienos, kartu ir Rozetės akmuo, kaip trofėjai buvo perduotos anglams. Tačiau paimti akmenį buvo ne taip lengva, nes generolas Menas senieną jau vadino savo nuosavybe. Galų gale ją iš prancūzų generolo namų paėmė anglų generolas majoras Teiloras, padedamas artileristų komandos su patranka.

„Tai buvo palyginti sunkus žygis,— rašė Teiloras.— Prancūzų karininkai iš mūsų visaip šaipėsi, tačiau mums pagelbėjo gudrus būrininkas — artileristų seržantas; be to, visi jo valdiniai šią misiją vykdė entuziastingai"

Taip Rozetės akmenį įsigijo (galima sakyti „atkariavo" arba „išvadavo") Britanijos armija, ir jis atsidūrė Britų muziejuje, kur tebėra ir dabar.

Graikiškas tekstas buvo daugelį kartų išverstas ir nustatyta, kad Rozetės akmens įrašas — tai „kopija Memfio žynių vyriausiosios tarybos įsako, parašyto viso Egipto valdovo Ptolemėjo V Epifano valdymo metinių proga". Originalus tekstas buvo parašytas demotiniais rašmenimis, o graikiškas ir hieroglifinis — jo vertimai. Išvertus graikišką tekstą, iškilo klausimas, kaip iššifruoti hieroglifus. Tai padarę, mokslininkai būtų sužinoję bent dalį senovės egiptiečių abėcėlės. O tai jau didelis dalykas. Kiekvienam dešifravimo specialistui aišku, jog iš žinomos kodo dalies galima atkurti visą kodą. Rozetės akmens, o kartu senovės egiptiečių rašto, paslaptį įspėjo anglas R. Jungas ir prancūzas Ž. F. Šampoljonas[2].

Daktaras Jungas parodė ir įrodė, ką jau nujautė kiti mokslininkai. Būtent:

a) kad akmenyje iškalti *hieroglifų abėcėlės* ženklai;

b) kad visur, kur įrašas apibrėžtas pailgu ovalu, arba *kartušu*, yra tikrinis vardas[3].

Jis taip pat suprato, kad hieroglifai reiškia garsus, ir jiems dešifruoti pritaikė fonetinį principą. Štai vienas pavyzdys: nustatęs, kad ovaliniu kartušu apibrėžtas faraono vardas, jis aiškiai suprato, kad tas vardas Ptolemėjas. Kadangi šis vardas graikiškas ir jo tarimas žinomas, kartuše esantys hieroglifai turėjo reikšti ženklus *P*, *T*, *L*, *M* ir t. t. Šiuo principu buvo tyrinėjami ir kiti kartušai. Ant obelisko File buvo rastas graikiškai parašytas Kleopatros vardas ir ten pat hieroglifinis įrašas su karališkuoju kartušu. Kadangi Kleopatros varde taip pat yra *P*, *L* ir *T*, buvo galima patikrinti, ar teisingai Jungas iššifravo kartušą su Ptolemėjo vardu. Paaiškėjo, kad jis neklydo: tie patys simboliai abiejuose kartušuose buvo atitinkamose vietose. *P* garsą žymintis hieroglifas Ptolemėjo varde buvo pirmas, o Kleopatros varde — penktas. Vadinasi, jos kartuše ženklas prieš *L* turi reikšti *K*. Taip Jungas ir jo pasekėjai pamažu rinko kitų hieroglifų fonetinius ekvivalentus, atkūrinėjo visą abėcėlę.

Viskas sekėsi puikiai. Mokslininkai jau mokėjo skaityti egiptiečių vardus, tačiau negalėjo išversti teksto. Reikėjo dar mokėti egiptiečių gramatiką ir leksiką. O jų paslapties raktas glūdėjo senovės koptų kalboje.

Egipte paplitus krikščionybei, Egipto krikščionys į savo gimtąją kalbą išsivertė graikų raštus. Krikščionis ėmė vadinti koptais, t. y. senuoju egiptiečių vardu, nes jie ir toliau vartojo senovišką kalbą, o religinėse apeigose tebesilaiko jos ligi šiol. Į tai atkreipė dėmesį prancūzų mokslininkas Ž. F. Šampoljonas, kurį jau minėjome kalbėdami apie Jungo atradimus. Iš jaunumės jis ėmė studijuoti koptų kalbą ir po kiek laiko tapo didžiausiu jos specialistu.

Badžas rašė: „Kadangi mokėjo koptiškai, jis [Šampoljonas], tyrinėdamas Rozetės akmens įrašus, galėjo dedukcijos metodu nustatyti daugelio paslaptingų ženklų reikšmę ir teisingą tarimą daugelio hieroglifų, kurių reikšmę žinojo iš akmenyje iškalto graikiško teksto". Tai atsakymas į egiptologams dažnai pateikiamą klausimą: ką jūs žinote, kaip senovės egiptiečiai tardavo savo žodžius? Čia padeda ligi šiol tebegyvuojanti koptų kalba.

Tačiau Jungas su Šampoljonu padarė tik pradžią. Praėjo ne vienas dešimtmetis, kol mokslininkai išmoko teisingai nuo pradžios iki galo perskaityti paprasčiausius įrašus. Egiptiečių filologija — senovės egiptiečių kalbos mokslas — specializuota egiptologijos dalis, kuriai vienas kitas egiptologas paskyrė visą gyvenimą. XIX amžiaus filologai, pavyzdžiui, Šaba, Brugšas ir Gudvinas, remdamiesi Šampoljono padėtu pagrindu, po šapelį atkūrė sudėtingą senosios kalbos gramatikos struktūrą. Jų darbų rezultatus susistemino šiuolaikinės egiptiečių filologijos pradininkas Ermanas. Įdomu, kad kai kuriuos kruopščius tyrinėjimus atliko žmonės, kuriems egiptologija buvo laisvalaikio pomėgis, savotiškas hobis. Pavyzdžiui, Šaba buvo prancūzų pirklys, o Gudvinas — anglų baristeris[4]. Taigi hieroglifai, taip ilgai buvę mokslininkams mįslė, pagaliau atskleidė savo paslaptį, ir dabar jau galime keliauti į 5000 metų senumo praeitį, pasižvalgyti po Senovės Egipto pasaulį.

Beveik kartu su šiuo atradimu buvo padarytas dar vienas, gal net didesnis. Pavyko iššifruoti dantiraštį, kurį iš pradžių vartojo babiloniečiai, o paskui persai ir hetitai, Senovės Egipto istorijoje suvaidinę irgi nemažą vaidmenį. Egiptiečiai daugiausia rašė ant akmens ir papiruso, o šios tautos dantelių formos ženklus įspausdavo molio plytelėse, kurias paskui išdegdavo. Įdomiausių šitokių plytelių buvo rasta XVIII dinastijos pabaigos Egipto sostinėje al Amarnoje, vieno pastato, matyt, faraonų laikų „užsienio reikalų ministerijos" archyvo, griuvėsiuose. Čia buvo šimtai Asirijos, Babilono, Mitanijos valstybių nepriklausomų karalių ir daugelio Palestinos, Sirijos, Finikijos vasalinių kunigaikščių laiškų; iš pastarųjų egiptologai galėjo nustatyti Senovės Egipto imperijos sienas klestėjimo laikotarpiu.

Kaip ir hieroglifai, dantiraštis buvo žinomas daugelį amžių, tačiau tylėjo iki 1810 metų, kada jį pagaliau iššifravo vokiečių mokslininkas G. F. Grotefendas. Jo žygdarbis pranoko net Jungo ir Šampoljono atradimus. Mat šie tyrinėtojai turėjo išganingąjį dvikalbį tekstą, o Grotefendas — ne. Bet jis pastebėjo, kad kai kuriose dantiraščio lentelėse viena po

kitos einančiose eilutėse kartojasi tų pačių ženklų grupės, ir nusprendė, jog tai gal persų karalių chronologiniai sąrašai, o pasikartojantys ženklai laikytini žodžiais: „tokio ir tokio... sūnus“. Vadinasi, įrašą reikėtų skaityti taip:

(A) sūnus...
(B) sūnus...
(C) sūnus...
(D) sūnus... ir t. t. (*A*, *B*, *C*, *D* — karalių vardai).

Grotefendas gerai žinojo karalių Achemenidų chronologiją ir tuoj pat pabandė jų vardus įrašyti vietoj ženklų *A*, *B*, *C*, *D* ir t. t. Nusprendė, kad vienas iš karalių tikriausiai Kserksas,— ir tai gerokai jam padėjo, nes Kserkso varde buvo du garsai „ks“, vadinasi, ir vienodi dantiraščio ženklai. Kaip apsidžiaugė mokslininkas, *B* ir *C* eilutėse iš tiesų aptikęs du vienodus užrašus, ir kaip tik tose vietose, kur jie turėtų būti, jei reikštų vardą „Kserksas“. Mat Achemenidų dinastijoje buvo du karaliai Kserksai. Tačiau jeigu *B* ir *C* reiškia Kserksą, tai *A* turi reikšti Darijų, Kserkso II sūnų, *B* — Artakserksą, Kserkso II tėvą, o *E* — Darijų I — Kserkso I tėvą. Vadinasi, užrašą galima perskaityti šitaip:

(A) Darijus II sūnus
(B) Kserkso II sūnaus
(C) Artakserkso I sūnaus
(D) Kserkso I sūnaus
(E) Darijaus I.

Kiekvienu atveju Grotefendas pastebėjo, kad ten, kur pasitaiko šie vardai, dantiraščio ženklai identiški, ir parinko jiems fonetinius ekvivalentus. Žinoma, tai buvo tik didžiojo atradimo pradžia. Kas norėtų sužinoti šios istorijos smulkmenas, geriausia tegul perskaito Grotefendo veikalus arba profesoriaus Seiso knygą „Asirologijos pagrindai“. Ten parašyta, kaip po daugelio atkaklaus darbo metų didysis filologas atvėrė pirmąsias duris į Senąjį pasaulį. Prieš pat Pirmąjį pasaulinį karą visiškai atsitiktinai Bogaz Kėjoje buvo aptikta dantiraščio lentelė su Ramzio II ir hetitų karaliaus Chatušilio sutarties tekstu. O Aukštutiniame Egipte, Karnako šventykloje, išliko ta pati sutartis, parašyta hieroglifais.

Per Europą ir Ameriką vėl nuvilnijo susidomėjimo Egiptu banga. Ji daugiausia pagavo smalsius diletantus, ir dabar baisu net pagalvoti, kiek jie pražudė vertingų archeologijos dalykų, tempdami saviesiems nacionaliniams muziejams ir privačioms kolekcijoms Egipto senienas. Iš Egipto buvo išvežta šimtai skulptūrų, nuo senovinių pjedestalų nuimti didžiuliai granito obeliskai ir vėl pastatyti Temzės ar Hudzono pakrantėse, iš kapų sienų lupami įrašai, o vertingiausi papirusai kontrabanda gabenami iš šalies. Aprašydamas šį laikotarpį, E. M. Forsteris klausia:

„Kas gi atsitiko? Į priekį žengė mokslas ir keitėsi skonis, tačiau kartu atsirado naujų vartotojų ir pirkėjų, daug turtingesnių už visus kardinolus ir tokių pat neskrupulingų — tai Europos nacijos. Po Vienos kongreso visos pažangios vyriausybės laikė savo pareiga rinkti senovinius daiktus ir rodyti savo muziejuose, kartais atviruose ir plačiajai visuomenei. Dabar šios kolekcijos buvo vadinamos „nacionaliniu turtu“ Kiekviena vyriau-

sybė stengėsi pralenkti kitą eksponatų — tikrų senovės daiktų, o ne klastočių skaičiumi, nes bijojo, kad nesumenkėtų nacijos prestižas“.

Net ir šiandien daugelis žmonių mano, kad pirmutinis archeologijos uždavinys — ieškoti muziejams ir kolekcijoms senienų, visų pirma vertingų daiktų! O iš tikrųjų archeologui dažniausiai kur kas svarbiau ne turėti patį daiktą, o tiksliai žinoti, kur jis rastas, kaip gulėjo kitų objektų atžvilgiu. Archeologui svarbu faktai, nes kartais šiaip nieko neverta šukė senovinėje molinėje sienoje leidžia nustatyti svarbią datą ir priverčia iš naujo perrašyti visą istorijos skyrių. O muziejuose ir privačiose kolekcijose surinktos krūvos senienų, kurios gal ir puikios, tačiau mokslininkams būtų kur kas vertingesnės, jei jie žinotų tikslią jų radimo vietą ir aplinkybes. Tačiau paprastai šios senienos pirmiausia yra rastos „lobių ieškotojų“, parduotos supirkėjams ir, tik perėjusios per daugelį rankų, atsidūrusios muziejuose, kur jau niekas nebegali nustatyti jų kilmės. Seras Leonardas Vulis teisingai pažymėjo:

„Lobių ieškojimas yra senas kaip pasaulis, o mokslinė archeologija — grynai šiuolaikinė mokslo sritis, tačiau per trumpą savo gyvavimo laiką, per kokius septyniasdešimt metų, ji padarė stebuklus... Praeities istorikai daugiausia rėmėsi rašytiniais dokumentais, todėl labai priklausė nuo metraštininkų užfiksuotų faktų — karų, politinių įvykių ir t. t.... Archeologas kasinėdamas gali rasti rašytinių šaltinių, tačiau jis randa ir daugybę daiktų, pasakojančių apie praeities meną, amatus, apie šventyklas, kuriose žmonės kadaise meldėsi, apie namus, kuriuose jie gyveno, apie vietas, kur buvo įsikūrę...“

Didžiąją dalį to, ką mes žinome apie Senovės Egiptą, mums davė kasinėjimai ir šios naujos krypties mokslininkų atkaklus darbas. Tarp tų tyrinėtojų pamatysime įvairių tautybių žmonių: anglų, prancūzų, amerikiečių, vokiečių, belgų ir kitų. Jų mokslinių tyrinėjimų, viso gyvenimo vaisių, yra visų šalių bibliotekose, tačiau plačiajai visuomenei jie dažnai nežinomi. Norint papasakoti apie jų laimėjimus, reikėtų parašyti dešimtis knygų, daug didesnių už šią, todėl čia mes galime tik nusilenkti šiems mokslininkams ir padėkoti už padovanotus mums nuostabius atradimus. Paminėsime tik keletą garsingų vardų. Tai didysis O. Marietas — Serapio šventyklos atradėjas, Kairo ir Egipto muziejaus steigėjas; egiptologijos pionieriai Bartonas, Roselinis, Vilkinsonas ir Lepsijus. Tai seras Flindersas Pytris, kuris atrado pirmosios dinastijos faraonų kapus Abide ir atskleidė daug naujų dalykų apie piramidžių statytojus, taip pat kasinėjo Echnatono miestą ir atrado mums Amarnos laikotarpio lobius. Vokiečių archeologas Borchartas atkasė saulės dievo šventyklą Abusyre. Vienas iš žymių prancūzų mokslininkų seras Gastonas Masperо vadovavo Egipto senienų tarnybai. Adolfas Ermanas sugebėjo suvokti sudėtingą senovės egiptiečių religiją. Įžymus amerikiečių mokslininkas profesorius Dž. H. Brestedas parašė „Egipto istoriją“. Profesorius P. E. Niuberis buvo vienas iš gabiausių archeologų, bet kartu ir iš visų kukliausias. Ir, savaime suprantama, negalima nepaminėti filologo Alano Gardinerio. Hovardas Karteris ir lordas Karnarvonas labiau už kitus pagarsėjo atradę Tutanchamono kapą. Danų mokslininkas Lėmansas sudarė visų Leideno muziejaus senienų aprašą. Daktaras Dž. A. Reisneris ir jo vadovau-

jama Harvardo-Bostono ekspedicijos grupė aptiko vienintelį nepaliestą Senosios karalystės faraono kapą. Pagaliau jau pastaruoju metu profesorius T. Erikas Pitas ištyrinėjo ir išvertė papirusus, pagrobtus iš kapų Ramzių laikais, ir mums atskleidė šią senovės tragediją. Vadovaujami senienų tarnybos vyriausiojo direktoriaus M. Etjeno Driotono, Fiorsas, Kvibelis ir Laueris atrado puikų statinių kompleksą aplinkui Džoserio piramidę Sakaroje. Dar paminėsime profesorių V. B. Emerį ir pagaliau Dž. D. S. Pendlberį, kuris kartu su H. V. Fejermenu užbaigė Pytrio tyrinėjimus al Amarnoje ir didvyriškai žuvo Kretoje Antrojo pasaulinio karo metais[5].

Šių žymiųjų egiptologų pavardės čia paminėtos daugiausia dėl to, kad su jais susiję atradimai, apie kuriuos rašoma kituose skyriuose. Tačiau tai dar toli gražu ne visi Senovės Egipto tyrinėtojai. Daugelis kitų žymių mokslininkų nurodyta bibliografiniame sąraše knygos gale.

II skyrius

RIBŲ NUKĖLIMAS

Riba — tai laikas, ir šis skyrius skirtas žmonėms, kurie ją nukėlė tūkstančius metų. Pirmasis tai padarė Žakas Žanas Mari de Morganas, po jo — Viljamas Metju Flindersas Pytris (1853—1942), vienas iš žymiausių visų laikų egiptologų.

Pytris parašė daug knygų apie Egiptą, tarp jų garsiąją „Egipto istorija“, kuri ir šiandien yra visiems pavyzdys. 1894 m. leidimo antrame skyriuje apie tris pirmąsias dinastijas yra tokia pastaba:

„Trys pirmosios dinastijos nepaliko nieko, jei kalbėsime apie materialius paminklus. Mums tai tik mitas arba literatūros tradicija, panaši į mitą apie karalius — Romos įkūrėjus arba pirmuosius Airijos karalius... Apie tris pirmąsias dinastijas iki mūsų dienų išliko tik keletas rūmų metraštininko įrašų, beje, įrašytų po trijų tūkstančių metų, ir todėl mes į juos turime žiūrėti tik taip, o ne kitaip, nes jokios to laikotarpio medžiagos nebuvo jau tada...“

Tai rašydamas, Pytris naudojosi naujausiais to meto duomenimis. Jam, kaip ir visiems pirmosios kartos egiptologams, laiko riba ėjo per III dinastijos paskutiniojo faraono Snofrauis valdymo metus (apie 2740 m. pr. m. e.). Nuo jo valdymo istorikai po kojomis jautė jau tvirtą pagrindą. Istorijos įvykius jie galėjo atsekti ne tik remdamiesi Manetono ir kitų metraščiais, bet ir išlikusiais kapais, paminklais, įrašais, meno kūriniais ir kitais senovės daiktais. Tačiau laikotarpis iki Snofrauis, kaip rašė Pytris, nebuvo palikęs nieko. Nieko, tiktai įvairių karalių, tarp jų ir didžiojo Meno, I dinastijos įkūrėjo, vardus. O kapai, menas, paminklai — viskas dingo! Galimas daiktas, ir patys tie karaliai buvo vėlesnių laikų Egipto metraštininkų vaizduotės vaisius.

1894 m. knygos leidime visą Egipto pirmųjų dinastijų istoriją Pytris surašė vienuolikoje puslapių. O vos po aštuonerių metų išėjusiame 1902 m. leidime jau buvo konkreti istorinė informacija apie aštuonioliką

faraonų, valdžiusių iki Snofraus, aprašyti jų kapai, įrašai, rakandai ir meno dalykai! Vėlesniuose leidimuose šis skyrius turi jau net keturiasdešimt keturis puslapius, o apie ankstyvąjį laikotarpį prisirinko tiek daug naujų duomenų, kad Pytris išleido visą tomą vien apie Egipto priešistorę.

Įsivaizduokite, kad dokumentuose užfiksuota 3000 metų Egipto istorija yra lyg ilgas tunelis. Ten, kur duomenų turime pakankamai, jis ryškiai apšviestas, kitur — šviesa blausi, tačiau apskritai jos pakanka ir tuneliu galime nueiti iki piramidžių statytojų. O toliau kelio nebėra — juoda tamsa! Tačiau staiga ji išsisklaido, šviesa vėl nušviečia mums kelią, ir galima juo eiti dar tūkstantį metų pirmyn, tikriau sakant, atgal. Chronologinės ribos taip dramatiškai nusikėlė, kai tarp 1894 ir 1900 metų buvo padaryti trys atradimai, kurie išgarsėjo kaip vienas iš didžiausių egiptologijos istorijos įvykių.

Pirmąjį didį atradimą padarė F. Pytris ir Dž. F. Kvibelis. Jie aptiko apie tris tūkstančius kapų, kuriuose buvo palaidoti nežinomos tautos žmonės, visai nepanašūs į dinastijų epochos egiptiečius. Pytris jau seniai įtarė, kad kadaise Egiptą nukariavusi I dinastijos pradininkų rasė atsikraustė nuo Raudonosios jūros krantų, perėjo per dykumą Chamamato vade ir apsigyveno Aukštutiniame Egipte, Kopto apylinkėse. Iš ankstyvųjų skulptūrų jis nustatė, kad buvo penkios skirtingos tautos, gerokai senesnės už dinastijų laikų egiptiečius, ir visiškai į jas nepanaši — šeštoji. Tų žmonių „nosys buvo nuo kaktos tiesios, be įdubimo, tokios kaip graikų ir labai energingi, dvasingi veidai" 1893 m. kasinėdamas šventyklą Kopte, Pytris rado antropomorfinio dievo Mino trijų skulptūrų fragmentus, papuoštus reljefiniais raižiniais, kurių atlikimo technika seniausia iš visų, kada nors rastų Egipte. Dvi iš šių statulų dabar puošia Oksfordo Ešmolo muziejų. Netoli Mino skulptūrų Pytris aptiko nematytu ornamentu papuoštos keramikos likučių. Kitąmet, 1894-aisiais, Pytris su Kvibeliu nusprendė kasinėti vakariniame, priešingame Koptui, krante tarp Nagados ir Balaso kaimų. Kvibelis dirbo šiauriniame ruože netoli Balaso, o Pytris — pietiniame, prie senojo Ombo miesto. Iš pradžių jie rado ir atkasė keletą įprastų Senosios ir Vidurinės karalystės kapų, tačiau kartą vietinių arabų iškastame perkase Kvibelis aptiko žuvies formos šiferio paletę, o greta jos — daug molinių puodukų.

Beveik tuo pačiu metu Pytris, dirbdamas už dviejų mylių į pietus, aptiko žemėje keistų įdubų. Vieną atkasė ir išvydo negilų kapą, kuriame gulėjo skeletas, šiferinė paletė ir įvairios keramikos. Tačiau įdomiausia buvo skeleto padėtis. Dinastijų epochoje egiptiečiai numirėlius į kapą guldydavo ant nugaros, ištiestus. O šis skeletas gulėjo ant šono, susirietęs kaip embrionas, priglaustomis prie kūno rankomis ir kojomis. Pytris atkasė kitas įdubas, ir visose skeletai gulėjo ant kairiojo šono galva į pietus, veidu į vakarus. Ėmė kasti vieną kapą po kito ir visuose rasdavo ant suriestų skeletų krūtinių arba priešais galvą padėtas šiferines paletes, o greta — niekur anksčiau nematytų keramikos dirbinių. Juose nebuvo jokių įrašų, tik pasitaikydavo įvairių ženklų: kryžių, pusmėnulių, palmių, skorpionų ir į kartuves panašių piešinių. Archeologas aptiko užmirštas nežinomas, visai nepanašias į dinastijų laikų egiptiečius tautos kapines. Iš viso buvo rasta, atkasta ir aprašyta trys tūkstančiai kapų.

Didesniuose kapuose Pytris rado ir kitokių daiktų: žaidimo figūrėlių iš kalkakmenio — ketvertą liūtų ir kiškį; mažų dramblio kaulo lazdelių ir titnago gabalėlių, panašių į marmurinius žaidimo rutulėlius; šukų ir dramblio kaulo apyrankių, akmeninių smeigtukų, lempą su plūduriuojančiu dagčiu, mažų dažyto molio skulptūrėlių, o kai kuriuose — net vario dirbinių. Iš keramikos buvo raudonų ir juodų, poliruotų ir nepoliruotų puodų, taip pat išpieštų ir ornamentais papuoštų indų, kuriuose tie nežinomi žmonės kadaise laikė maistą, o kai kada kosmetikos tepalus. Dauguma dirbinių nepanėšėjo į jokius kitus, iki tol rastus dinastijų epochos kapuose. Tik vienas kitas kiek priminė Senosios karalystės keramiką. Ant šiferinių palečių (žuvų, antilopių, vėžlių ir paukščių galvų formos) greičiausiai buvo trinamas žalias malachitas paakiams dažyti.

Archeologus labiausiai glumino viena šių kapų ypatybė: juose kartais trūkdavo kaukolės arba kai kurių galūnių. Iš pradžių mokslininkai pamanė, kad tai senovės plėšikai taip sudarkė skeletus, ieškodami brangenybių. Kai kurie kapai iš tiesų buvo apiplėšti jau žiloje senovėje, tačiau kituose, kur daiktus kasinėtojai rado neliestus, skeletai vis tiek būdavo sukapoti. Be to, kartais kaukolės gulėdavo gražiai padėtos greta kūno ant plytos arba ant titnago skelčių krūvos. Jeigu skeletams trūkdavo rankos ar kojos, vietoj jų būdavo padėti maži daiktai. Viename kape nugarkaulis buvo sveikutėlis, bet visi šonkauliai gulėjo atskirai gale griaučių, kapo įduboje, lyg tyčia kieno nukapoti. Kapų plėšikai vargu ar būtų taip darę. Pytris padarė išvadą, kad kūnai kartais būdavo sukapojami prieš laidojimą. Tačiau kodėl? Remdamiesi dar vieno kapo radiniu, archeologai padarė tragišką išvadą. Pytris rašė: „Čia, ant grindų, gulėjo sulaužytų ir suskaldytų kaulų krūva... Kaulų galai buvo ne tik suskaldyti, bet ir kaulų smegenys iš jų iškrapštyti... Be to, kaulai turėjo griovelių, atrodė lyg apgraužti..."

Žvėrys taip padaryti negalėjo, nes kaulai kape buvo tvarkingai sukrauti. Kartu su kaukolėmis gulėjo papuošalai. Pytris priėjo prie išvados, kad prieš laidojant kai kurios kūno dalys būdavo nukertamos ir su didžiausia pagarba mirusiajam suvalgomos. Šiuo atveju dėmesį patraukia keistas istorikų nustatytas faktas: iki pat vėlyvosios graikų epochos Ozyris egiptiečiams draudė kanibalizmą. Tačiau Pytrio teoriją daugelis mėgino paneigti. Kai kurie mokslininkai tvirtina, kad kaulus gal suskaldė plėšikai, o paskui giminaičiai palaikus vėl palaidojo. Matyt, tiesos niekada nesužinosime.

O Pytriui iškilo uždavinys nustatyti, kas gi buvo toji keista tauta. Iš pradžių jis manė aptikęs naują svetimšalių rasę, kuri, neatmenamais laikais užgrobusi Egiptą, gyveno atskirai nuo vietinių gyventojų ir todėl išlaikė primityvius papročius. Jie iš tiesų labai skyrėsi nuo egiptiečių papročių — tai aiškiai rodė tuo metu atkasti kapai. Pytris su pagalbininkais labai norėjo šiuos „svetimšalius" priskirti priešistorinei epochai, tačiau archeologas buvo atsargus, nuodugnus ir niekada nekeldavo fantastinių hipotezių, nepagrindęs jų faktais. Daugelis kapuose rastų daiktų buvo iki šiol nematyto tipo, tačiau kai kuriuose didesniuose ir, matyt, vėlesnio meto kapuose archeologai rasdavo daiktų, šiek tiek primenančių Senosios karalystės dirbinius. Todėl Pytris nežinomą tautą laikinai pri-

skyrė VI ir VII dinastijų epochai (apie 2400 m. pr. m. e.), nes apie šį laikotarpį beveik nieko nebuvo žinoma ir ji savotiškai jam tiko. Tačiau šiuo atveju Pytris labai suklydo.

Antrą didį atradimą po trejų metų padarė Egipto senienų tarnybos direktorius M. Dž. de Morganas. Netoli Nagados gyvenvietės jis aptiko karalių kapą su daiktais, kuriuose buvo užrašytas I dinastijos įkūrėjo Meno vardas (3200 m. pr. m. e.).

Iš pradžių visi jau norėjo pavadinti jį paties Meno kapu, tačiau, žinodami, kad didysis faraonas palaidotas Abide, nusprendė, jog tai greičiausiai jo žmonos kapas. Šiaip ar taip, buvo aišku viena: archeologai surado tikrą I dinastijos kapą, o jame — *Pytrio atrastosios „naujos rasės" daiktų!* Vadinasi, ta nežinomoji tauta Egipte gyveno prieš Meno valdymo laikus. Tai buvo galutinai patvirtinta 1897—1898 metais, kai pats Pytris netoli Denderos atkasė keletą VI—VII dinastijos laikotarpio kapų. Kadangi šiuose, kaip ir visų kitų dinastijų, kapuose neaptikta nė vieno „naujajai rasei" priklausančio dirbinio, reikia manyti, jog ši vadinamoji „nauja rasė" gyveno iki I dinastijos. Taigi Pytris atrado senovės egiptiečių protėvius. O jų kapuose rasta Senosios karalystės dirbinius primenanti keramika, matyt, skirtina laikotarpiui, įsiterpusiam tarp ikidinastinės ir dinastinės epochos.

Tačiau buvo dar vienas neaiškus laikotarpis tarp dviejų pirmųjų dinastijų ir Snofraus valdymo. De Morganas rado Meno arba neabejotinai Meno laikų kapą. Tačiau ką daryti su Manetono ir kitų metraštininkų kronika? Metraštininkai nurodo vardus iki Meno valdžiusių devynių faraonų ir dar dvidešimt keturių, valdžiusių Egiptą tarp Meno ir Snofraus laikų. Kur jie dingo? Gal jie buvo, Pytrio žodžiais tariant, tik „mitas arba literatūros tradicija, panaši į mitą apie karalius — Romos įkūrėjus arba pirmuosius Airijos karalius?" Į šį klausimą buvo atsakyta 1898 m., kai kitas prancūzų egiptologas Etjenas Amelinas paskelbė Abide (Aukštutinis Egiptas) radęs I ir II dinastijų faraonų kapus.

Kiekvienas save gerbiąs turistas jaučia pareigą aplankyti Abidą. Jis traukiniu arba upės garlaiviu atvyksta į mažytį miestelį al Baljaną ir, sėdęs į autobusą, duobėtu, dulkėtu keliu per medvilnės laukus nusigauna iki tos vietos, kur juodžemis staiga baigiasi ir prasideda smėlis, plikos Vakarų dykumos kalvos, kurios užstoja horizontą. Pytris rašė: „Tai ir yra Abidas — laukinis ir nebylus... Kalvos grūdasi abipus siauro tarpeklio ir jo gale susijungia. Tolumoje žaliuoja begalinis Nilo slėnis, už kurio, dešimt mylių nuo čia, ūkuose dunkso rytinė kalvų virtinė".

Daugelis lankytojų traukia prie Sečio I ir Ramzio II šventyklų, pastatytų XIX dinastijos laikais (1350—1200 m. pr. m. e.). Tačiau Abidas viena iš didžiausių Egipto įžymybių laikomas visai ne dėl šių šventyklų, nors jos ir labai puikios. Šlovę iš jų perėmė tamsi molinių šukių kalvelė išdžiūvusios upės ar griovos žiotyse. Mat po šia kalvele Amelinas rado kapus, kuriuose palaidoti I ir II dinastijų faraonai ir faraonės — Egipto valstybės įkūrėjai (apie 3200—2780 m. pr. m. e.).

Šie vadovai atėjo iš netolimo Tiso miesto, o paskui, užkariavę Šiaurinę karalystę, savo sostinę įkūrė Memfyje. Tačiau, matyt, laikydamiesi šeimos tradicijos savo gentainius ir toliau laidojo Abide. Net kai šis pa-

protys išnyko, Abidas dar daugelį šimtmečių buvo šventa faraonų laidojimo vieta. Tačiau atėjo laikas, kai liko tik toji sena tradicija, ir XVIII dinastijos laikais (1580—1350 m. pr. m. e.) jau niekas nebežinojo, kur yra faraonų ir jų žmonų kapai. Vėlesniais šimtmečiais Abidas pagarsėjo kaip dievo Ozyrio palaidojimo vieta. Jame ėmė lankytis maldininkai, buvo rengiamos kulto misterijos, savotiški „Ozyrio kančių keliai" O senovės faraonų kapų, dažniausiai apiplėštų žilos senovės laikais, užpustytų smėliu, niekas nebeminė. Išskyrus vieną — faraono Džero kapą, kuris buvo atsitiktinai aptiktas ir paskelbtas paties dievo Ozyrio kapu. Taigi, pradedant XVIII dinastija, šis kapas tapo viena iš pagrindinių šventovių, ir prie jo miniomis plaukė net penkiasdešimt egiptiečių kartų, nešė Ozyriui aukas. Po daugybės aukojimų iš molinių indų šukių išaugo geroka kalva, kurią arabai pavadino „Um-el-Ku'ab" — „Puodų motina" Paplitus krikščionybei, fanatikai koptai, kurių vienuolynas buvo netoliese įsikūręs, kapą atidarė ir sudaužė visus puikius dirbinius, kad visiems laikams išnyktų pagoniškas Ozyrio garbinimas. Ir vėl smėlis užpustė griuvėsius, o jų vietą žmonės beveik pamiršo.

XIX amžiuje lobių ieškotojai ir senienų pirkliai vėl prisiminė Abidą, ir jį vėl apiplėšė žmonės, nieko neišmaną, kokia jo istorinė vertė. 1897 metais čia pradėjo dirbti ekspedicija, arba „Amelino misija". Ji aptiko keletą kapų, tačiau kasinėjo taip, kad vėlesnių kartų egiptologai apie tai galėjo kalbėti tik su apmaudu. „Amelino misija" dirbo labai entuziastingai, be jokio atsargumo. Archeologai stengėsi rasti kuo daugiau „prekinių" pavyzdėlių, nesirūpindami jų moksline verte. Pytris skaudžiai nusivylė. Keturis kartus jis prašė leidimo kasinėti Abide, tačiau kiekvieną kartą gavo atsakymą, kad galės tai daryti, kai „Amelino misija" baigs savo darbus. Ką toji „Misija" pridarė kasinėjimų vietoje, geriausiai matyti iš paties Pytrio žodžių. Pirmojo sezono ataskaitoje jis rašė:

„Faraonų kapuose jau buvo pašeimininkavę senovės plėšikai, ieškodami brangiųjų metalų ir kitų brangių daiktų... paskui fanatikai koptai, kurie sistemingai griovė visa, kas sena... ir pagaliau istorijai atsitiko pats baisiausias dalykas: atėjo žmonės, kurie pastaruosius ketverius metus uoliai ėmė viską, kas galėjo būti nors kiek vertinga mėgėjams pirkėjams... O ko negalėjo išnešti, tyčia ir piktadariškai naikino, kad nesumažėtų pajamos, kurių tikėjosi senienų spekuliantai europiečiai..."

Kitaip negu archeologai, atradusieji Tutanchamono ir kitus nepaliestus kapus, Pytris su pagalbininkais aptiko plėšikų ir spekuliantų paliktų šiukšlių krūvą, todėl jų atradimas toks neįprastas ir reikšmingas. Sezonas po sezono jie žarstė nuolaužų krūvas, kantriai, sistemingai kasinėjo ir aprašinėjo kapus, iš įrašų molinėse šukėse — teisybę sakant, tai viskas, kas buvo jiems likę po ankstesnių kasinėjimų,— nustatinėjo, kas kur palaidota. Net senovėje koptų sudaužyti akmeniniai indai, Amelinui sutikus, buvo padėjėjų tyčia sutrinti į trupinius. Vis dėlto net iš tų menkų likučių Pytris sugebėjo ištirti ikidinastinių kapų evoliuciją — nuo išmūrytų per vieną plytą dar prieš Meno laikus iki sudėtingesnių II dinastijos faraonų kapų su kambariais ir galerijomis aplinkui.

Ten, kur Amelinas paliko tiktai istoriškai nė kiek nesusijusių vardų painiavą, Pytris sugebėjo atkurti nuoseklią aštuoniolikos faraonų chro-

nologiją — nuo Ka, valdžiusio prieš Meną, visą I dinastiją iki II dinastijos devintojo faraono Chasechemujos. Be to, remdamasis šiukšlių krūvose rastomis keramikos šukėmis, juodmedžio bei dramblio kaulo lentelėmis ir kitais daiktais, jis sugebėjo išaiškinti, kokia buvo meno raida per visą archainį laikotarpį, ir Egipto istorijoje užpildė beveik keturių amžių spragą.

Kai kurie nekantrūs skaitytojai gal bus ir nepatenkinti, tačiau aš vis dėlto noriu čia trumpai aprašyti šiuos senovės palaidojimus, nes jie buvo III dinastijos *mastabų* prototipai, iš kurių atsirado piramidės.

Seniausias buvo smėlyje iškastas 23 pėdų ilgio, 16 pėdų pločio ir 10 pėdų gylio kapas. Sienos buvo mūrytos iš plytų, o medinės lubos su sijomis kadaise laikė ant viršaus supiltą smėlio kalvą. Didžiausią iš ankstyvųjų faraonų kapų, faraono Džero kapvietę, sudarė medinė 28 kvadratinių pėdų kripta ir apie ją išdėstyti maždaug 38—48 pėdų ploto aukojimo kambariai. Aplink šį kapą buvo dar septynios patalpos su 338 faraono šeimynykščių, tarp jų, matyt, jo haremo moterų kapais. Tarp Amelino ir jo padėjėjų paliktų nuolaužų Pytris rado keletą dramblio kaulo taurių, dvi lošiamąsias liūtų figūrėles iš tokios pačios medžiagos ir nuostabių juvelyrinių papuošalų.

I dinastijos penktojo faraono Densemito kapas buvo dar didesnis ir, svarbiausia, grįstas granitu. Pirmą kartą Egipte akmuo buvo panaudotas kaip statybinė medžiaga.

II dinastijos devintojo faraono Chasechemujos laikais faraonų kapai virto didžiuliais statiniais. Antai jo mauzoliejus buvo 223 pėdų ilgio, 54 pėdų pločio ir turėjo 58 atskirus kambarius, išdėstytus apie centrinę akmeninę kapo patalpą. *Tai seniausias šiandien žinomas akmeninis statinys.* Be abejo, faraonas buvo palaidotas akmeninėje patalpoje. Kitos patalpos buvo skirtos aukojimui, taip pat valdovo šeimos nariams laidoti.

Badžas rašė: „Tik tikėjimu į pomirtinį gyvenimą galima paaiškinti, kodėl kapuose esama rakandų ir maisto. Faraonai buvo Horo ir Ozyrio palikuonys, gyvas jų įsikūnijimas žemėje; todėl ir mirę jie likdavo dievais ir juos reikėdavo garbinti kaip dievus“

Primityviai balzamuoti mokėta jau ir tuo ankstyvu Egipto istorijos laikotarpiu. Taigi vėlesnių epochų religinių tikėjimų bei laidojimo papročių užuomazgos siekia labai žilą senovę. Ozyris, Izidė ir kiti mums žinomi dievai jau minimi šventuosiuose tekstuose, o faraonai nuo seno turėjo „Horo sūnų“ titulą.

Vadinasi, tokie faraonai valdė Egiptą jo rašytinės istorijos priešaušryje. Jie gyveno savo dvaruose: kai kuriose lentelėse su užrašais matome juos pavaizduotus kartu su dvariškiais ir vyriausiaisiais žyniais, einančius procesijose, surengtose priešo nugalėjimo proga. Jie kariavo: kuokos įraše sakoma, kad Narmeris pagrobė 120 tūkstančių žmonių, 400 tūkstančių jaučių ir 142 tūkstančius ožkų. Jų laikais menas jau buvo ištobulėjęs: kapuose išliko išdailintų faraonų rūmų rakandų, juvelyrinių dirbinių, taip pat apyskaidrių alebastro ir diorito indų. Meno laikų juodmedžio lentelėse yra senoviškiausiais hieroglifais rašyto rišlaus rašto pavyzdžių. Jau tada hieroglifai turėjo ne tik fonetinę reikšmę.

Tai vis duomenys, kuriuos Pytris „ištraukė“ iš archeologinių šiukšlių krūvos. Vertingų daiktų buvo rasta nedaug, tačiau ir čia jam nusišypsojo laimė. Kasinėdamas Džero kapą, kuris taip pat buvo laikomas šventu Ozyrio kapu, vienas Pytrio darbininkas aptiko kažkokią skylę plūkto molio sienoje prie žemyn į mauzoliejų vedančių laiptų pamato. Jis įkišo į skylę ranką ir ištraukė mumijos ranką. Savo radinį arabas nunešė Pytriui. Šis išvyniojo drobules ir ant išdžiūvusių kaulų pamatė tris puikias auksines apyrankes su karneoliais ir lazuritu. Paprastas darbininkas rado faraono Džero žmonos ranką.

Prieš keletą tūkstančių metų jo tolimas protėvis tikriausiai padėjo plėšti faraono kapą, ieškodamas brangenybių, draskė faraono ir jo žmonos kūnus. Matyt, kažkas sutrukdė, o gal plėšikas jau buvo prisigrobęs per daug ir todėl mumijos ranką įkišo į pirmą sienoje pasitaikiusią skylę, tikriausiai ketindamas vėliau sugrįžti ir pasiimti. Kažkodėl nebegrįžo. Nuo XVIII dinastijos laikų, kai šis mauzoliejus buvo imtas laikyti šventa Ozyrio palaidojimo vieta, tūkstančiai maldininkų leisdavosi žemyn ir kopdavo aukštyn tik per keletą pėdų nuo faraono žmonos rankos, ir niekas jos nepastebėjo. Nerado jos nei koptai, nei lobių ieškotojai. Niekas jos neaptiko iki tos įstabiosios dienos. „Net ir Amelino misija“,— pašaipiai sako Pytris.

III skyrius

PIRAMIDŽIŲ KILMĖ

Ryžtis pasakoti apie piramidžių kilmę — tai pamėginti aprašyti saulėtekį, saulėlydį arba pavasario pradžią. Prieš mane piramides matė ir aprašė šimtai kartų, o po manęs vėl gims milijonai tų, kurie jas pamatys ir pajus, jog turi būtinai išsakyti savo susižavėjimą.

Už kiekvieno Didžiųjų piramidžių lankytojo nugaros stovi rašytojų, keliautojų ir istorikų šešėliai — paties Herodoto ir gyvenusių dar seniau. Tokiame būryje geriausia nebūti banaliam, o kita vertus — nesidėti šiuolaikiniu visažiniu turistu.

Ir vis dėlto norėčiau būti naivus susižavėjęs žmogus. Aš keturis kartus buvau Kaire ir niekad nepraleidau progos aplankyti Gizos plokščiakalnį; nepraleisiu tokios progos ir dar kartą, jeigu tik pasitaikys. Mat Gizos piramidės — didžiausias faraonų galybės ir didybės įsikūnijimas, iš kur į jas žiūrėtum: ar iš Nilo kito kranto, kai jų viršūnės iškyla iš rytmečio rūko, ar stovėdamas šalia, kai jų milžiniškos klinčių briaunos akinančioje vidudienio saulės šviesoje atrodo lyg laiptai, kylantys tiesiai į dangų. Jų fonas — Vakarų dykuma, ir pirmiausia stebina ne piramidžių dydis, o jų spalva — šiltas saulės auksas, kurį ryškina milžiniškų stačiakampių blokų, iš kurių jos sukrautos, sandūrų juodi šešėliai. Kiekvienas iš tų gigantiškų pakopomis sudėtų luitų sveria apie pustrečios tonos. Faraono Cheopso laikais (apie 2720 m. pr. m. e.) pastatytoje Didžiojoje piramidėje yra du milijonai trys šimtai tūkstančių tokių didžiulių kalkakmenio blokų.

Šios piramidės tokios garsios iš dalies todėl, kad jos iš visų di-

džiausios ir tobuliausios, o antra vertus — kad prie jų lengviau nusigauti iš Kairo. Tikrai, daugelis žmonių nežino, jog yra ir kitų piramidžių. Tuo labiau reikia pabrėžti, kad jos — tik viena grupė iš daugelio. Piramidžių virtinė driekiasi iš šiaurės nuo Abu Roašo iki Merojės Sudane, ir daugelis iš jų gerokai senesnės už Gizos piramides. Norėdami suvokti Cheopso Didžiosios piramidės reikšmę, turime bent apžvelgti jos pirmtakes. Todėl šiame skyriuje kalbėsime apie piramidžių kilmę, t. y. apie tai, kaip jos atsirado iš seniausiųjų kapų formų.

Pirmiausia — kodėl jos buvo statomos? Atsakymas labai paprastas: tai buvo faraonų kapai. Visose — nuo mažiausios iki didžiausios — stovėjo ar tebestovi sarkofagai, ant daugelio tebėra palaidotų jose faraonų vardai. Sužavėti Didžiųjų piramidžių puikumo, daugelis žmonių šį aiškinimą atmeta kaip pernelyg primityvų. Jie norėtų aiškinti sudėtingiau, pavyzdžiui, kad Cheopso piramidė yra kombinacija astronomijos observatorijos ir kažkokio architektūrinio instrumento, kurio dydis leidžia suvokti svarbiausių praeities įvykių chronologinę seką ir atspėti ateitį. Tokie piramidžių kilmės ir paskirties aiškinimai buvo labai paplitę praėjusiame šimtmetyje, bet Pytris, remdamasis tikrais mokslo faktais, juos sugriovė fundamentaliame savo veikale „Gizos piramidės ir šventyklos“ Nors šių teorijų šalininkų tebėra iki šiol, daugelis iš mūsų stebimės ne jomis, o tuo, kaip buvo suprojektuoti ir pastatyti šie milžiniški statiniai tais laikais, kai egiptiečiai nemokėjo pasidaryti jokių sudėtingesnių prietaisų, tik svertą, pavolus, nuožulnią plokštumą.

Reikia atsakyti dar į vieną klausimą: kodėl Senosios karalystės faraonai savo mauzoliejams pasirinko piramidžių formą? Dar neseniai daugelis egiptologų pritarė įžymaus vokiečių archeologo Borcharto teorijai, kad piramidės buvusios ankstesnių ir paprastesnių kapų raidos logiška pabaiga. Tačiau paskutiniai tyrinėjimai Sakaros nekropolyje verčia suabejoti šia versija. Naują ir daug įdomesnę teoriją iškėlė I. E. S. Edvardsas, kuriam esame dėkingi už daugelį šiame skyriuje esančių duomenų.

Edvardso knygoje „Egipto piramidės“ smulkiai išaiškintos teorijos esmė trumpai išdėstyta ketvirto skyriaus pabaigoje.

Kaip jau sakėme, I ir II dinastijos faraonai buvo laidojami plytomis ar akmenimis išmūrytuose kapuose, padalytuose į atskiras patalpas (uždengtas stačiakampiais nedegtų plytų perdenginiais) sudėti maistui, ginklams ir kitiems daiktams, egiptiečių manymu, būtiniems pomirtiniame gyvenime. Šie vidun pasvirusiomis sienomis statiniai vadinami *mastabomis* — iš arabų žodžio „suolas“ Tokių smėlynuose pastatytų kapų viršutinė dalis atrodydavo kaip akmeninis gultas arba suolas, panašus į tuos, kokie stovėdavo prie arabų namų. Archeologai atkasė tūkstančius mastabų; įdomiausių ir seniausių rado profesorius Volteris Emeris Sakaros nekropolyje, netoli senosios sostinės Memfio Žemutiniame Egipte[6]. Viena 1937 m. aptikta mastaba buvo 46 jardų ilgio ir 17 pločio. Po ja buvo penkios požeminės patalpos, kurias kadaise dengė medinės sijos ir lentos, kaip Abide. Įdomu, kad šių kamerų sienos buvo nukabinėtos nendrių dembliais, kurių dalis išliko. Matyt, taip buvo papuoštos ir faraono rūmų sienos.

Šiame kape rastuose maisto ir vyno induose įspausti moliniai antspaudai su *Acho* vardu. Kai kurie egiptologai Achą tapatina su I dinastijos pirmuoju faraonu Menu. Taigi, galimas daiktas, kad kapas Abide yra ne šio valdovo kapas, kaip manė jo atradėjas Pytris. Tuo labiau, kad yra kur kas mažesnis ir skurdesnis už kapą Sakaroje. Tačiau, antra vertus, galėjo būti du Meno kapai — vienas Abide, prie jo gimtojo Tiso miesto, kitas Sakaroje, greta naujos sostinės.

Be to, kiekvienas Egipto faraonas turėdavo keletą vardų, todėl sunkoka nustatyti, kur kieno kapas. Šiame kape mirusysis buvo palaidotas centrinėje požeminėje patalpoje. Iš nedegtų plytų mūrytas viršutinis antstatas turėjo 27 kameras, arba sandėlius, su netikromis durimis. Tenai neliko beveik nieko, tiktai senovės kapų plėšikų paliktos rakandų nuolaužos. Išorinėse sienose matyti paneliais aptaisytos nišos, kokių randama Archainio laikotarpio mastabose. Matyt, jomis norėta imituoti valdovo rūmų kambarius, pagaliau visas kapas tikriausiai buvo faraono namų modelis. Iš visko sprendžiant, tais laikais egiptiečiai tikėjo, kad po mirties numirėlis gyvena pačiame kape ir aplinkinėse patalpose, todėl kapas turėjo būti panašus į buvusį gyvenamąjį būstą. Tikrų durų nereikėjo: mirusiojo dvasia galėjo vaikščioti ir pro netikras duris. Su tokiomis durimis mes dar vėliau susidursime.

III ir IV dinastijos laikais, kai įžymiems žmonėms buvo statoma daugybė mastabų, šių kapų forma gerokai pasikeitė. Lavonus buvo pradėta laidoti mažuose požeminiuose kambariuose, padarytuose uolingame grunte iškirstų šulinių dugne. O nedegtų plytų anstatas, anksčiau turėjęs keletą patalpų, virto masyviu, beveik uždaru statiniu; įeiti būdavo galima tik į mažą aukojimo kambarį vakarų pusėje. Ilgainiui nedegtos plytos užleido vietą akmenims, o vėliau mastabos virto didžiuliais stačiakampiais akmenų statiniais be jokių angų; duris turėdavo tik aukojimo kambarys, kuriame draugai ir giminės galėdavo palikti vyno ir maisto mirusiojo dvasiai „Ba".

Ši „Ba", matyt, buvo laikoma dvasiniu elementu, kuris, žmogui mirus, atsiskiria nuo mirtingo kūno, tačiau vis dar nuo jo priklauso, ir todėl saugotinas. Egiptiečiai turėjo dar vieną dvasinį elementą — „Ka", dėl kurio kilmės ginčijamasi iki šiol. Vieni mokslininkai jį laiko mirusiojo antrininku, kiti — siela globėja, o treti spėja, kad „Ka" įsikūnydavusios kažkokios abstrakčios, pomirtiniame gyvenime reikalingos ypatybės. Norintiems geriau išsiaiškinti šį klausimą, patariame perskaityti Adolfo Ermano knygą „Egiptiečių religija". Tačiau svarbiausia, kad egiptiečiai šventai tikėjo, jog visi šie dvasiniai elementai gali gyvuoti tik tuomet, *kai mirusiojo kūnas yra išsaugotas ir turi visko, ko reikia gyventi.* Be tų sąlygų pomirtinis gyvenimas neįmanomas.

Mirusiuosius laidojant uoloje iškirsto šulinio dugne, būdavo išsprendžiama daugelis problemų, bet atsirado naujų. Dabar plėšikams būdavo sunku prasiskverbti prie mumijos, tačiau, antra vertus, ji būdavo gerokai toliau nuo aukojimo kambario. O giminėms reikėjo būtinai žinoti, kad vėlė gaus jų atnešto maisto. Egiptiečiai sugalvojo išeitį ir iš tokio keblumo. Masyviame akmeniniame mastabų mūre jie padarydavo kambarį ir pastatydavo jame natūralaus dydžio statulą, tikslią velionio kopiją.

Tačiau šių puikių skulptūrų neturėjo matyti nė vienas mirtingasis. Todėl jos būdavo užmūrijamos tamsiose patalpose, kurias arabai vadino *serdabais* (rūsiais); pro akių aukštyje paliktą siaurą plyšį skulptūros galėdavo „žvilgčioti" į aukojimo kambarį. Taigi mirusiojo statuloje įsikūnijusi vėlė galėdavo joje gyventi ir gauti aukų.

Dauguma Senosios karalystės skulptūros šedevrų, šiandien puošiančių mūsų muziejus, paimta iš tokių mastabų. Tai puikūs meno kūriniai, nors egiptiečiai juos kūrė grynai utilitariniais tikslais. Dailių bareljefų vėlesnių laikų mastabų sienose paskirtis tokia pati kaip ir statulų. Bijodami, kad vėlesnės kartos gali nebeatnešti šventų aukų, kilmingi egiptiečiai liepdavo kapo sienose pavaizduoti save, imančius ritualines dovanas. Senovės egiptiečiams užtekdavo šių dovanų išraižyto vaizdo, kad jų „Ka" gyventų amžinai ir nemirtų dėl aukų stygiaus.

Rytinėje (vidinėje) aukojimo kambario sienoje būdavo padaromos netikros durys, kad „Ka" galėtų įeiti į patalpą. Kai kuriose mastabose tokias duris egiptiečiai iškirsdavo išorinėse vakarų sienose, kad vėlė galėtų išeiti iš kapo ir, žiūrėdama per Nilo slėnį į savo buvusius namus, mėgautis vakaro vėsa, kaip žmogus darydavo būdamas gyvas.

Tai ne šiaip koks įdomus spėjimas. Daugelyje egiptiečių kapų, tiesa, gerokai vėlesnio meto, yra tokių užrašų:

Kvėpuosiu palaima aš Vėjo Šiaurinio,
Aromatais mano Dievaičio pagirdyto.

Egiptiečiai tikėjo, kad vakarai — mirusiųjų šalis,— pačius mirusiuosius vadino „Vakarų gyventojais", o dievą Ozyrį laikė „pirmuoju Vakarų gyventoju". Saulės dievo eldija, per dieną perplaukusi dangaus skliautą, vakaruose leisdavosi į nakties kelionę pomirtiniame pasaulyje. Ir, suprantama, visus mirusiuosius egiptiečiai laidodavo vakariniame Nilo krante, prie Vakarų dykumos ribos, o rytinis krantas buvo gyvųjų buveinė.

Seniausią Egipto piramidę Sakaroje, paėjus kiek tolėliau už Memfio Nilo aukštupio link, pastatė III dinastijos įkūrėjas faraonas Džoseris (2780—2720 m. pr. m. e.). Tai garsioji Laiptuotoji piramidė; taip ji pavadinta todėl, kad yra sudaryta iš terasų, uždėtų viena ant kitos ir į viršų vis mažėjančių. Tai seniausias pasaulyje didžiulis statinys iš akmenų. Čia mes matome, kaip gimsta architektūra, nes piramidė yra pirmas žmogaus bandymas iš akmenų pastatyti monumentalų statinį. Net ir šiandien, kai nesuskaičiuojamos plėšikų kartos nuplėšė dailiai nutašytas klinčių plokštes ir nudaužė smailius pakopų kampus, Didžioji Džoserio piramidė mus neapsakomai stebina. Ir ne tik piramidė, bet ir visas puikus kadaise aplinkui ją stovėjęs rūmų ir kitokių pastatų ansamblis, tik neseniai atkastas ir iš dalies atstatytas. Tuo pasirūpino K. M. Fiorsas, Dž. E. Kvibelis ir Ž. F. Laueris, kurie vadovavo Egipto vyriausybės Senienų tarnybos darbams.

Norėdami tikrai įvertinti Džoserio piramidės reikšmę, turime prisiminti, kad net II dinastijos pabaigoje jo pirmtakas faraonas Chasechemuja pasistatydino mastabą iš saulėje džiovintų nedegtų plytų, o klintimis buvo išklotas tik laidojimo kambarys. Pats Džoseris Bet Chalafe, netoli Abido, irgi pasistatydino masyvią mastabą, tačiau, matyt, ja taip ir

nepasinaudojo. O paskui tiesiog dygte išdygo milžiniškas akmenų statinys, apsuptas sudėtingo taip pat akmeninių pastatų komplekso, užimančio 180 tūkstančių kvadratinių jardų plotą. Be to, visi šie pastatai rodo kūrėjų puikų skonį ir meistriškumą.

Šį genialų statinį sumanė ir pastatė vyriausiasis faraono architektas Imchotepas. Vėlesnės egiptiečių kartos jį garbino kaip didį išminčių, filosofą ir magą. Pradėdami savo darbus, raštininkai iš tradicijos garbindavo jį aukodami vyno. Imchotepo posakiai neužmiršti ir dabar, iki mūsų dienų išliko tūkstančiai mažų jo statulėlių. Jis buvo sudievintas, ir graikai Imchotepą tapatino su gydymo dievu Asklepiju.

Iš aukštybių Džoserio piramidė atrodo kaip tamsus masyvus kvadratas, apsuptas šviesesnių linijų ir geometrinių figūrų, žyminčių senovės laikų sienas ir pastatus. Aplinkui dykumoje prirausyta duobių ir tranšėjų — čia šeimininkavo ir archeologai, ir senovės plėšikai. Vis dėlto didis Imchotepo sumanymas tebėra labai aiškus ir šiandien. Lengva suprasti, kodėl Imchotepas kaip tik šią vietą pasirinko valdovo antkapinio pastato statybai. Piramidė stovi Libijos dykumos pakraštyje, iškilusi virš senosios sostinės Memfio. Žemiau ir toliau į pietryčius plyti Deltos link tekančio Nilo žalias slėnis. O kvadratas, mūsų regėtas iš viršaus, yra didžiulė aikštė, kuri kadaise buvo apjuosta 33 pėdų aukščio siena. Iš slėnio gilumos Džoserio valdiniai matydavo tik tą akinamai baltą klinčių sieną, virš kurios didingai stūksojo piramidė, jų dievinamo valdovo amžinoji poilsio vieta. Tokį monumentą galėjo pasistatyti tik labai turtingos šalies monarchas. Tuo metu abi Aukštutinio ir Žemutinio Egipto karalystės jau buvo galutinai suvienytos.

Didžiąją sieną ir jos supamus pastatus atkasė Fiorsas, Kvibelis ir Laueris; tai didžiausias egiptologų darbas per pastaruosius 20 metų. Jis leido kitaip įsivaizduoti piramidžių atsiradimą ir pirmą kartą išaiškinti jų raidą nuo paprasčiausių Tino valdovų mastabų iki IV dinastijos monumentalių statinių.

Iš pradžių faraonų kapai būdavo aptveriami siena, ir už jos viduje giminės arba specialiai paskirti žyniai reguliariai aukodavo aukas monarcho vėlei. Džoserio architektas žengė gerokai toliau. Šiaurinėje piramidės pusėje laidojimo apeigoms ir vėlesniems aukojimams jis pastatė šventyklą. Be to, aptvertame plote pastatė dar keletą pastatų, kokių nebuvo niekur Egipte. Jų, matyt, reikėjo tam, kad faraono vėlė galėtų atlikinėti svarbias religines apeigas, kaip darė faraonas gyvendamas. Svarbiausia iš tų apeigų buvo labai sena ceremonija *cheb sed.* Galimas daiktas, kad priešistoriniais laikais pasenę ir nebegalintys valdyti savo valdinių faraonai būdavo nužudomi. Vėliau šis paprotys buvo panaikintas, tačiau faraonai atlikdavo ceremoniją, tariamai sugrąžinančią jaunystę ir jėgą. Po visokių ritualų, taip pat ir paaukojęs ant Šiaurinio ir Pietinio Egipto dievų altorių, faraonas lyg iš naujo sėsdavo į sostą. Be to, nubėgdavo tam tikrą atstumą, matyt, turėdavo parodyti, kad tebėra stiprus. Viename iš gražiausių reljefų ant Džoserio piramidės sienų kaip tik pavaizduotas bėgantis faraonas.

Siena aptvertame plote Imchotepas pastatė rūmą ceremonijai *cheb sed.* Čia dar stovėjo daugelis šventyklų su netikromis akmenyje išrai-

žytomis durų angomis. Fasadus puošė aukštos kolonos su kaneliūromis[7]. Pasak profesoriaus P. Niuberio, šių kolonų prototipas buvo *Herculanea gigantum.* Vieną tokį augalą savo sode jis man parodė: tikrai panašus į Imchotepo kolonas, net nusvirę lapai nuostabiai primena kapitelius. Šios kolonos su kaneliūromis, gana panašios į dorėnų orderio kolonas, tik aukštesnės ir neturinčios bazės, Imchotepo statiniams labai būdingos. Ir kuo atidžiau mes tyrinėjame šios daugiau kaip 5 tūkstančių metų senumo architektūros detales, tuo aiškiau matome, kad tai yra pirmieji bandymai statyti didžiulius pastatus iš akmenų. Žmogus dar neturi naujai medžiagai tinkamų architektūrinių formų. Jis tik apčiuopomis ieško kelio, iš akmens daro tai, ką anksčiau darė iš medžio ar kitokios medžiagos. Pavyzdžiui, Ž. Lauerio žodžiais tariant, „įėjimo kolonada laiko sunkią akmeninę perdangą iš statmenai vienas kitam sudėtų ilgų blokų *apvalainomis apačiomis, kad būtų panašu į palmių rąstus*“ (kursyvas mano.— *L. K.*). Ir toliau: „Plačios kolonos panašios į medines, kurios savo ruožtu primena dar senesnes iš nendrių ryšulių darytas atramas“. Tokių pavyzdžių randame ir požeminėse galerijose po pačia piramide. Jau sakėme, kad Emerio aptikta I dinastijos faraono Acho kapo centrinė patalpa buvo nukabinėta nendrių dembliais. Laiptuotosios piramidės rytinėje galerijoje tokie dembliai imituojami mažomis mėlynai glazūruotomis plytelėmis. Neabejotina, kad tokiais dembliais buvo apkabinėtos rūmų sienos, kai faraonas dar gyveno.

Į rytus nuo Mirusiųjų šventyklos durų archeologai aptiko serdabą, o jame, užmūrytame kambaryje,— natūralaus dydžio Džoserio statulą. Skulptūra ilgu, žemiau pečių siekiančiu peruku, šventiniais iki grindų krintančiais drabužiais sėdėjo krėsle. Ši statula dabar yra Egipto muziejuje, o serdabe pastatyta gipsinė kopija.

Už šventyklos, šiaurinėje piramidės pusėje, keletas stačių laiptelių veda į tunelį, iškirstą uoloje ir einantį žemyn po piramide. Tunelis, pasukęs į vakarus, susijungęs su kitais, pagaliau atveda prie vertikalaus 92 pėdų gylio šulinio. Virš šio šulinio ir stovi piramidė, o jo dugne yra juodojo granito laidojimo patalpa. Nuo ją supančių galerijų į visas puses šakojasi daugybė koridorių. Vienuose buvo rasta bareljefų su Džoserio, atliekančio religines apeigas, atvaizdu, kitose — alebastro sarkofagų (vienas — su žmogaus palaikais). Alebastro pjedestalai rodė, kad anksčiau toje vietoje stovėta sarkofagų, kurie jau žiloje senovėje buvo išplėšti ir sudaužyti. Iš rytų pusės po piramide eina vienuolika uoloje iškirstų koridorių. Matyt, jie buvo padaryti faraono šeimos nariams laidoti.

Įdomu, kad Laiptuotoji piramidė iš pradžių buvo sumanyta ne kaip piramidė, o kaip paprasčiausia akmeninė mastaba. Kruopščiai ištyrinėjus, paaiškėjo, kad ji statyta penkiais etapais, kol įgavo dabartinę formą. Iš pradžių Džoseris statydinosi tokią pačią mastabą, kokių rasta Bet Chalafe, tik ne iš plytų, o iš akmenų, ir ne pailgą, o kvadratinę. Paskui nusprendžia mastabą išplėsti į visas keturias puses. Priestatas išeina dviem pėdomis žemesnis už pirminį statinį, todėl atsiranda pirmas laiptelis. Faraonas vėl keičia planą ir mauzoliejų padaro pailgą. Ir tokiu nepatenkintas, jau ketvirtą kartą liepia padidinti pagrindą, o virš jo —

pastatyti dar tris vieną už kitą mažesnes mastabas. Pasidaro nedidelė laiptuota piramidė, kuri valdovui patinka. Todėl Džoseris liepia dar labiau padidinti pagrindą (iki 411×358 kvadratinių pėdų) ir ant jo pastatyti galutinį laiptuotos šešių terasų piramidės variantą, kuris aptaisomas puikiu Tūros kalkakmeniu. Džoserio piramidė tokia tebestovi ir dabar, tik nebėra kalkakmenio apdaro.

Džoserio piramidės evoliuciją išaiškino daugiausia Liūdvigas Borchartas, tačiau pastaraisiais šimtmečiais ją tyrinėjo daugelis archeologų: fon Minutolis (1821), anglai Kolonelis Vaizas ir Hovardas Peringas (1836), Lepsijus (1843) ir K. M. Fiorsas (1924—1931). Kiekvienam iš jų piramidė atskleidė dalį savo paslapčių, tačiau šiuolaikiniai tyrinėtojai, nusigavę iki giliau esančių požeminių galerijų, rado daugelį savo pirmtakų nepastebėtų daiktų: tarp jų du alebastro sarkofagus — vieną su vaiko kūnu — ir 30 tūkstančių akmeninių vazų. Joms iškelti į viršų buvo sugaišti trys sezonai. Paties Džoserio kūno rasti taip ir nepavyko. Kaip ir dauguma kitų antkapinių paminklų, Džoserio piramidę vagys apiplėšė dar senovėje. Tiesa, 1934 m. archeologai rado mumijos pėdą. Galimas dalykas, kad tai viskas, kas liko iš didžiojo faraono.

Iš III dinastijos valdovų ne vien Džoseris norėjo būti palaidotas po piramide. Zavijet al Arijane, netoli Gizos rastos liekanos dviejų statinių, kurie, matyt, buvo sumanyti kaip antkapinės piramidės, bet taip ir liko nebaigti. Vienoje iš jų, vadinamojoje „Nebaigtojoje piramidėje", yra uoloje iškirsta vertikali šachta su ilgu nuožulniu koridoriumi, einančiu prie piramidės pagrindo. Juo statytojai nuleisdavo granito blokus laidojimo kambariui. Tokių koridorių aptikta ir vėlesnių laikų piramidėse: jų grindyse iškirsti laiptai, kurių viduryje ir šonuose palikti aukštėlesni lygūs paviršiai granito plokštėms nuleisti. Ant kai kurių daktaras Reisneris rado III dinastijos faraono Nebko vardą. Be vardo, apie šį valdovą nieko daugiau nežinoma.

Matyt, jis ketino pasistatydinti į Džoserio piramidę panašų antkapinį paminklą, tačiau spėjo išmūryti tik pamatą. Iš kito mauzoliejaus, Sluoksniuotosios piramidės, neliko beveik nieko. III dinastijos pabaigoje faraonas Snofrus žengė dar vieną žingsnį piramidžių statyboje. Dahšūre, gerokai į šiaurę nuo Sakaros, jis pastatė vieną iš įdomiausių Senovės Egipto statinių— vadinamąją Rombinę piramidę, arba piramidę laužtomis briaunomis. Ji nelaiptuota, sienos tiesios, tačiau ties viduriu jų pasvirimo kampas keistai keičiasi. Piramidės aukštis 320 pėdų, o kvadratinio pamato kraštinės ilgis — 620 pėdų.

Dar neseniai ši piramidė buvo siejama su III dinastijos faraono Chunio vardu. Tačiau 1947 m. pavasarį Abdesalamas Huseinas efendis, iki pat mirties direktoriavęs Egipto vyriausybei priklausančiame piramidžių tyrinėjimo skyriuje, pirmą kartą per paskutinius šimtą metų vėl atrado piramidės vidaus patalpas. Ant vienos iš plokščių, kuriomis buvo apdailintas laidojimo kambarys, jis rado kartušą su faraono Snofraus vardu, ir dabar ši piramidė laikoma šio faraono mauzoliejumi. Tuo pat metu archeologas ant gretimos mažos piramidės vieno bloko aptiko Snofraus žmonos Hetepheresės vardą. Man nusišypsojo laimė būti Egipte tada, kai Abdesalamas Huseinas padarė šį atradimą, ir aš buvau vienas

iš pirmųjų anglų, kuriuos įleido į Snofraus piramidės vidaus patalpas po to, kai jas 1837 m. paskutinį kartą matė Peringas.

Norėdami nusigauti iki Dahšūro, turėjome nuo Kairo dvidešimt mylių plaukti Nilu aukštyn, paskui negilios vadės vaga raiti joti per dykumą. Pagaliau priešais iškilo didinga Rombinė piramidė, pastatyta aukštoje akmenuotoje plynaukštėje. Nuo kitų piramidžių ji skiriasi neįprasta forma. Jos briaunos nuo pagrindo iki viršūnės ne tiesios, o ties viduriu tarytum laužtos ir aukštyn kyla lėkščiau. Taip buvo padaryta tikriausiai todėl, kad sumažėtų pernelyg didelis slėgis į centrinį laidojimo kambarį, o gal, kaip spėjo Peringas, statytojai tiesiog skubėjo baigti darbą.

Piramidės šiaurinio šono viduryje priešais įėjimą buvo pastatyta medinė pakyla. Ant jos stovėjo gervė, su kuria archeologai mažu vežimėliu leisdavosi piramidėje į 300 pėdų gylį. Kartu su Abdesalamu Huseinu mes nusileidome atsigulę vežimėlyje aukštielninki, nes galerija buvo labai siaura ir žema, ne daugiau kaip 3 kvadartinių pėdų skersmens.

Leidomės vis žemyn ir žemyn, saulės šviesos kvadratėlis viršuje vis mažėjo, mažėjo, kol pagaliau pasiekėme šulinio dugną. Čia netikėtai atsidūrėme erdvioje gal 20 kvadratinių pėdų ploto ir 80 pėdų aukščio patalpoje! Lubos nyko šešėlyje, nes mūsų didelės žibalinės lempos jo negalėjo išsklaidyti. Rodėsi, kad atsidūrėme gotikinėje katedroje. Tačiau buvome giliai po žeme. Šachtos anga buvo beveik žemės paviršiaus lygyje, o virš mūsų dar stūksojo daugiau kaip 300 pėdų aukščio monolitinė pačios piramidės masė. Maždaug viduryje šios patalpos archeologai padarė netvirtus pastolius ir prie jų pririšo keletą virvinių kopėčių. Jomis užsikabarojome iki lubų. Lempos apšvietė šimtus po salės skliautais pakibusių šikšnosparnių. Čia, 80 pėdų aukštyje Abdesalamas Huseinas mums parodė sienoje iškirstą angą. Tai buvo įėjimas į horizontalią kokių dviejų kvadartinių pėdų skersmens galeriją. Ja nušliaužėme pilvais, įsidėmėję užrašą „Atrasta 1837 metais“, kurį paliko prieš 100 metų anglų archeologas Peringas.

Pagaliau mes galėjome atsistoti visu ūgiu. Kol atsikvėpėme, pamačiau, kad stovime po ne taip aukštai esančiu įėjimu į kitą piramidės kamerą. Darbininkų arabų padedami, užsiropštėme beveik vertikalia siena ir prakaituoti, purvini atsidūrėme Viršutiniame kambaryje. Kai darbininkai apšvietė lubas, pamatėme, kad jos, ne taip, kaip Žemutinio kambario, yra nelygios, neapdailintos. Dideli akmens gabalai tikriausiai iškrito iš lubų, spaudžiami didžiulės visos piramidės masės, o kiti blokai, rodės, tuoj tuoj kris ant galvų. Abdesalamas Huseinas mums papasakojo, kad tada, kai Peringas aptiko šį kambarį, lubos jį taip gąsdino, jog jis bijojo čia dirbti. Kur buvo faraono kūnas — Viršutiniame ar Žemutiniame kambaryje,— nežinoma iki šiol.

Iš Viršutinio kambario eina dar viena galerija. Ji perveria kiaurai visą piramidę ir išeina beveik ties vakarinio šono viduriu. Šia galerija nesinaudota nuo piramidės pastatymo laikų: viršutinis jos galas iki šiol uždengtas apdailos plokštėmis, o apačia — užversta akmens bloku, kuris užcementuotas iš abiejų pusių. Taigi galerija uždaryta tais laikais, kada siaura horizontali landa buvo atvira, kitaip darbininkai būtų likę užmūryti piramidėje. Peringas taip rašo savo knygoje, todėl mes nenorėjome

sutikti su Abdesalamu Huseinu, manančiu, kad primityvią horizontalią galeriją, per kurią mes čia patekome, iškirtę vėliau piramidžių plėšikai. Nė viename iš šių kambarių nebuvo nei sarkofagų, nei laidojimo rakandų pėdsakų. Tiesa, Abdesalamas Huseinas šulinyje netoli Žemutinio kambario rado aromatinių medžiagų likučių. Viršutiniame šio šulinio gale jis dar aptiko akmenyje iškirstas dvejas netikras duris. Jos ypač įdomios, nes seniausiuose Egipto istorijos religiniuose dokumentuose — Piramidžių tekstuose — yra tokie žodžiai: „Atverki mirusiam faraonui duris į dangų"

Ir štai čia pirmą kartą piramidės viduje rastos tokios durys.

Kadangi niekas negalėjo rasti nei faraono kūno, nei sarkofagų pėdsakų, Abdesalamas Huseinas padarė prielaidą, kad senovės plėšikai jų irgi nerado. Galimas daiktas, jie iki šiol guli kur nors slaptame kambaryje, greičiausiai akmenų mūre tarp Viršutinio kambario grindų ir šulinio su netikromis durimis lubų. Toks spėjimas viliojantis ir romantiškas, tačiau iki paskutinio momento, kai buvo rašoma ši knyga, taip ir nepavyko rasti jokio palaidojimo. Labai galimas dalykas, kad Snofrus šioje piramidėje taip ir nebuvo palaidotas. Jis pasistatydino dar vieną piramidę Medume, keletą mylių į pietus. Tiesa, 1881 m. į ją įsigavęs Maspero irgi nerado net sarkofago pėdsakų.

Senosios karalystės faraonus galima tik užjausti. Jų milžiniški paminklai, kad ir apniokoti visagalio laiko, išvogti plėšikų, tebestovi ir dabar, o iš trapių žmonių kūnų, kuriuos jie turėjo saugoti, deja, nieko neliko!

Tomas Braunas rašė: „Tie, kas norėjo įsiamžinti piramidėmis, įamžino savo suklydimus..."

IV skyrius

KAIP IR KODĖL BUVO STATOMOS PIRAMIDĖS

Seniausia Egipte išlikusi piramidė stovi netoli Rombinės Snofraus piramidės. Tai Pietinė piramidė Dahšūre. Ji pastatyta anksčiau už Didžiąją, bet ne ką mažesnė. Pietinės piramidės pamato šono ilgis siekia 720 pėdų, o aukštis — 325 pėdas. Kas ją statė, nežinia. Daugelį metų buvo priskiriama Snofrui, tačiau jo vardas rastas ant Rombinės piramidės pamato akmens. Matyt, jos kaimynę pastatė kitas III dinastijos faraonas, greičiausiai prieš Snofrų valdęs Chunis.

Medume Snofrus pasistatydino antrą piramidę, iš pradžių, matyt, laiptuotą, bet paskui kampai tarp pakopų buvo užpildyti, sienos išlygintos. Gerokai vėliau akmeninė apdaila buvo nulupinėta, ir liko kažkoks keistas ir mūsų dienomis tebestovintis smėlio ir skaldos kalnas, virš kurio stypso aukštas bokštas — piramidės šerdis. Toks pat likimas ištiko daugelį kitų piramidžių. Jos virto patogiais akmenų karjerais: vėlesnių laikų faraonai begėdiškiausiai griovė protėvių paminklus.

Snofraus sūnus ir įpėdinis buvo Cheopsas. Nusprendęs pralenkti visus savo pirmtakus, jis pasinaudojo Gizos aukštuma ir ten pastatė didžiausią

už visas Didžiąją piramidę, kurios kraštinės prie pamato ilgis — 755 pėdos, o aukštis — 481 pėda. Piramidė vadinasi „Cheopso horizontu" Net šiandien, kai jos kraštinės matmenys sumažėjo iki 746 pėdų, o aukštis iki 450 pėdų, Didžioji piramidė tebėra visų piramidžių karalienė. Nė vienas Cheopso įpėdinis negalėjo pralenkti savo pirmtako. Tik Chefrenui, kuris valdė po Cheopso įpėdinio, beveik pavyko pasistatydinti tokią pačią piramidę. Savąją jis pastatė greta Cheopso. Iš pradžių jos pamato kraštinės ilgis buvo 707 pėdos, o aukštis — 471 pėda. Tačiau Chefrenas padarė suktybę: savo piramidę pastatė aukštesnėje vietoje, todėl dabar ji atrodo net aukštesnė už pirmtakę. Užtat Mikerino piramidės nėra net su kuo palyginti: jos pamatas užima dvigubai mažesnį plotą. Toks laipsniškas piramidžių mažėjimas rodo, kad vėlesnių faraonų galia irgi menkėjo. Didžiąją piramidę galėjo pastatyti tik toks valdovas, kuris visiškai kontroliavo visą šalies ekonomiką. Jam priklausė viskas: medžiagos, neriboti darbo jėgos resursai, geriausių šalies meistrų menas. Cheopso valdymas buvo Egipto faraonų galybės viršūnė. Po jos prasidėjo smukimas.

Gizos piramidės, kaip architektūros ansamblis, neturi sau lygių. Artėdamas prie jų nuo Kairo pusės, keliautojas minkštu, gudronu užlietu keliu Gizoje pravažiuoja pro Kairo turtuolių vilas, skęstančias ūksmingose palmių giraitėse, už kurių sodrioje laukų žalumoje blyksi drėkinimo kanalų vandenys. Kelias kyla aukštyn, suka į kairę, į plynaaukštę, ir staiga priešais iškyla Didžioji piramidė. 450 pėdų saulės nurudinto kalkakmenio. Už jos — antra, Chefreno piramidė, trečia — Mikerino piramidė. O toliau driekiasi nesuskaičiuojamos mastabų „gatvės" Tenai palaidota diduomenė, viziriai, iždo saugotojai, faraonų rūmų karo vadai, kurie mirusį faraoną lydėdavo kaip ir gyvą. Aplink atidengtus, išplėštus kapus dykuma per daugelį amžių išrausyta, sudarkyta, žemė nusėta šiukšlėmis, tačiau tolėliau iškasiota smėlio jūra nurimsta ir iki pat vakarų horizonto driekiasi auksinė lyguma, tokia bevaisė ir tuščia, kaip ir faraonų laikais.

Tai pirmas nepamirštamas įspūdis. Antras — ne toks malonus. Piramidės, iki kurių palyginti lengva nusigauti iš Kairo, atidavė liūdną duoklę kaip ir visi turistų pamėgti paminklai. Ir vis dėlto tūkstančiai lankytojų, kurie lyg pigmėjai zuja aplinkui, jums netrukdo gėrėtis. Piramidės milžiniškos, o dykuma bekraštė. Tačiau dar yra arabų dragomanai, kurie keliautoją užpuola kaip sparvų spiečius, ir jų nenuvysi. Po audringo susirėmimo tarp savęs — „Aš jį pamačiau pirmas!" — jie siūlo, tiesiog reikalauja, kad sektum paskui juos ir tik paskui juos! — ir klausytumeis jų labai gražių, tačiau toli gražu ne tikslių aiškinimų. Dauguma šių „gidų" simpatiški ir gana linksmi, kai kurie net rodo aptrintus popierėlius su įžymių lankytojų padėkomis. Populiariausios lordo Loido ir lordo Kitčnerio padėkos, o kartą mums pasitaikė vertėjas, kuris išdidžiai pareiškė lydėjęs patį Noelį P. Koverdą[8]. Žinoma, negalima vertėjų tik barti. Jiems kaip nors reikia užsidirbti pragyvenimui, o Egiptas — jų gimtoji žemė. Tačiau kartais jūs imate baisiausiai pavydėti praeities tyrinėtojams ir archeologams, kurie šiuos paminklus matė gerokai anksčiau, negu jie tapo komercinio turizmo objektais.

Vienas iš pirmųjų „lankytojų“ europiečių buvo graikų istorikas Herodotas, apsilankęs Egipte apie 450 m. pr. m. e. Apie piramides jis daugiausia sužinojo iš žynių. Jie Herodotui papasakojo, kad Didžiosios piramidės statytojas Cheopsas „įsakė uždaryti visas šventyklas ir uždraudė aukoti. Paskui visus egiptiečius privertė dirbti sau. Iš Arabijos kalnų akmens skaldyklų jie turėjo iki Nilo vilkti didžiulius akmens luitus (per upę juos perplukdydavo laivais), o kitiems buvo įsakyta juos tempti iki vadinamųjų Libijos kalnų. Šimtas tūkstančių žmonių be paliovos dirbo šį darbą, pasikeisdami kas trys mėnesiai. Iškankinta liaudis dešimt metų tiesė kelią, kuriuo buvo velkami tie akmenų luitai. Man rodos, kad šis darbas beveik toks pat didžiulis, kaip piramidės statyba... Ji truko 20 metų. Piramidė keturkampė, kiekvienas jos šonas 8 pletrų [29,6 m] ilgio ir tokio pat aukščio, sukrauta iš tašytų, vienas su kitu kruopščiai suleistų akmenų. Kiekvienas akmuo mažiausiai 30 pėdų ilgio.

...Iš pradžių ji kyla lyg laiptai pakopomis, kurias mokslininkai vadina aikštelėmis arba laiptais. Kai buvo sudėti pirmieji [pamato] akmenys, kitus reikėjo kelti iš trumpų sijų padarytomis pakylomis... Taigi iš pradžių buvo baigta viršutinė piramidės dalis, paskui vidurinė ir pagaliau apatinės pakopos ant žemės. Ant piramidės egiptiečių rašmenimis buvo užrašyta, kiek statytojai suvalgė ridikų, svogūnų, česnakų. Ir gerai prisimenu, kaip man užrašus skaitęs vertėjas aiškino, kad tam buvo išleista 1600 talentų sidabro[9]...“ [Herodotas, II §124—124].

Pytrio ir kitų mokslininkų surinkti archeologiniai duomenys iš esmės patvirtino Herodoto žinias, nors piramidės matmenys buvo netikslūs, o „ridikų, svogūnų ir česnakų“ ir kitko paminėjimas verčia manyti, kad Herodotas kalbėjosi tikriausiai su vertėju. Jis taip pat perpasakojo seną skandalingą istoriją apie Cheopso dukterį, esą pasistačiusią piramidę iš begėdiškų dovanų — po akmenį iš kiekvieno meilužio. Šią istoriją jis neabejotinai sužinojo irgi iš to paties šaltinio.

Tačiau Herodotas pateikia du įsimintinus faktus.

Pirma, piramidė nuo viršūnės iki pagrindo buvo apdėta puikiomis kalkakmenio plokštėmis, o jos viršūnę vainikavo granito „piramidėlė“ paauksuotomis briaunomis, kurios atspindėdavo tekančios saulės pirmuosius spindulius. Šiandien Didžiosios piramidės kalkakmenio dangos nelikę nė žymės. Ji visa nulupinėta, ir dabar vietoj spindinčių lygių sienų matome pakopų eiles. Mes piramidę matome ne tokią, kokią matė jos statytojai ar net Herodotas.

Antra, iš pradžių piramidę su Nilu jungė pylimas, kuris turėjo dvejopą paskirtį: juo buvo velkami į piramidės plynaukštę aptašyti luitai, o paskui ėjo ceremonijų kelias, kuriuo traukdavo laidotuvių ir kitos religinės procesijos. Prie pylimo pradžios ant upės kranto stovėjo Žemutinė šventykla, kurioje buvo atliekamos balzamavimo apeigos, o kitame jo gale, pačios piramidės šešėlyje,— Laidojimo šventykla. Per paskutiniąją statybos stadiją pylimas buvo uždengtas stogu ir virto ilgu koridoriumi su reljefiniais vaizdais išpuoštomis sienomis. Stogo ir sienų seniai nebėra, iš šventyklų irgi beveik nieko nelikę, tebestovi tik Chefreno Žemutinės šventyklos griuvėsiai. Tačiau Senosios karalystės laikais šie

statiniai buvo svarbūs visame piramidžių komplekse. Šiandien, žiūrėdami į piramides atskirai nuo šio komplekso, negalime įsivaizduoti, kaip jos iš tikrųjų atrodė senovėje.

Herodotas nesako, ar buvo įėjęs į Didžiąją piramidę. Toks dėmesingas stebėtojas tikriausiai būtų tai paminėjęs. Tačiau, net ir įėjęs į piramidę, jis būtų pamatęs tik tuščią kriptą, nes Cheopso ir jo įpėdinių kapai buvo apiplėšti du tūkstančius metų prieš apsilankant Herodotui, VII ir X dinastijos neramumų laikais. Be abejo, kadaise įėjimai į piramidę vėl buvo užmūryti, net užmiršta, kur jie yra: tai rodo įsilaužimo pėdsakai ir naujos landos, padarytos vėlesniais amžiais. Piramidės vidus buvo žiūrinėjamas ir romėnų laikais: Strabonas pasakoja, kaip buvo atidarytas, o paskui vėl užmūrytas pagrindinis įėjimas. Po aštuonių amžių arabų kalifas Mamunas nusprendė pasipelnyti iš piramidės lobių ir įsakė vakarinėje jos sienoje iškirsti tunelį, kuris iki šiol vadinamas „Mamuno skyle". Tačiau plėšikai pasirinko ne tą kryptį ir niekada nebūtų nusigavę iki įėjimo galerijos, jei atsitiktinai nebūtų išvertę granito luito, dengusio užmūrytą įėjimą į nuožulnųjį šulinį. Mamuno tarnai išgirdo kaip didžiulis akmuo su trenksmu nudardėjo į piramidės gelmes. Susiorientavę pagal garsą, ėmė tunelį kasti vakarų kryptimi ir pagaliau įsilaužė į pirminę įėjimo galeriją. Paskui, degdami nekantrumu, per tą galeriją įpuolė į faraono kriptą pačiame piramidės viduryje. Tačiau pavėlavo. Pavėlavo net trisdešimt šimtmečių! Priešais juos stovėjo tuščias sarkofagas.

Piramidėmis labiau domėtis imta XVIII amžiuje. Žinoma, jas matė ir nenuilstantis Ričardas Pokokas, o išleistos jo „Kelionės" į Egiptą priviliojo dar daugiau keliautojų europiečių. Tačiau tik XIX amžius tapo piramidžių tyrinėjimo amžiumi. Jos buvo tyrinėjamos, matuojamos, piešiamos, atsirado įvairiausių teorijų. Piramidėmis domėjosi visa plejada egiptologų: Kavilja, Belconis, Vizas ir Peringas, Lepsijus, Borchartas, Pytris ir kiti.

Tarp pirmųjų piramidžių tyrinėtojų reikia pažymėti Džovanį Belconį. Šis italų inžinierius gyveno Anglijoje. 1815 m. išvyko į Egiptą, tikėdamasis sultonui Muchamedui Aliui parduoti savo išrastą hidraulinę mašiną. To padaryti Belconiui nepavyko, ir jis Egipte įstrigo. Pinigų beveik nebeturėjo, todėl nutarė pavažinėti po šalį ir paieškoti senienų. Egipte ir Sudane išgyveno penkerius metus, o vėliau apie savo nuotykius parašė žavią ir naivią ataskaitą, kurią pavadino taip: „Apie tyrinėjimus ir paskutinius atradimus piramidėse, šventyklose, kapuose ir kasinėjimuose Egipte bei Nubijoje". Dabar egiptologai nepatikliai žiūri į jo tyrinėjimų metodus, tačiau ši įdomi knyga rodo tikrą autoriaus meilę Senovės Egiptui. Be to, tyrinėdamas Belconis patyrė tokių sunkumų ir pavojų, nuo kurių daugelis XX a. keliautojų pražiltų.

Belconis pirmas per paskutinį šimtmetį įžengė į Chefreno piramidę, ir pasakojimą apie šį žygdarbį verta pacituoti:

„Mano sumanymas buvo gana reikšmingas: reikėjo pamėginti įsigauti į vieną iš didžiųjų Egipto piramidžių, į vieną iš pasaulio stebuklų. Buvau tikras, kad nepasisekus labai apsijuoksiu kaip ėmęsis ne savo

darbo. Kartu maniau, kad mano kaltė ne tokia jau didelė, nes nebandydamas niekada nieko nelaimėsi".

Iš pradžių Belconis ištyrė pietinę Chefreno piramidės pusę:

„Aš apžiūrėjau viską iš eilės, beveik kiekvieną akmenį. Taip padariau ir vakarinėje pusėje, pagaliau priėjau iki priešingos, šiaurinės. Čia man į akis krito viena kita ypatybė, skirianti šią pusę nuo kitų. Matyt, nuolatiniai Tėbų kapų stebėjimai man padėjo pastebėti tai, ko nematė kiti keliautojai. Iš tiesų, aš manau, kad tai geriausias įrodymas, jog daugeliu atveju praktinis patyrimas naudingesnis už bet kokias teorijas"

Belconis turėjo visai mažai pinigų, tačiau jam pavyko pasisamdyti arabų ir nukasti smėlį Chefreno piramidės šiaurinėje pusėje. Po ilgų ieškojimų jie aptiko įėjimą į „pralaužtą landą", matyt, padarytą tais laikais, kai į piramidę įsibrovė Mamuno tarnai. Dirbti toje landoje buvo gana pavojinga:

„Man paliepus, keletas žmonių ėmė dirbti, tačiau greitai pamačiau, kad toliau skverbtis šia landa neįmanoma. Vieno žemyn nusileidusio darbininko vos mirtinai neprispaudė. Didelis, ne mažiau kaip 6 pėdų ilgio ir keturių pėdų pločio akmens blokas užgriuvo ant jo iš viršaus, kai jis po juo darė praėjimą... Žmogus atsidūrė po akmeniu, ir mes gerokai privargome, kol jį ištraukėme... Krisdamas akmuo landoje išjudino daugelį kitų blokų, todėl, pamatęs, kas pasidarė, nutariau, kad reikia kuo greičiau lįsti iš piramidės... Grėsė ne tik akmenys, kurie galėjo mus užgriūti iš viršaus, bet ir tie, kurie galėjo suvirsti pačioje landoje ir mus palaidoti gyvus".

Po šios nesėkmės Belconis vėl ištyrinėjo Chefreno piramidę ir palygino su Didžiąja. Jis apskaičiavo, kad įėjimas į Cheopso kapvietę buvo ne pačiame šiaurinės sienos viduryje, nes įėjimo galerija ėjo tiesiai į rytinį kapo kampą, o ne į vidurį.

„Vadinasi įėjimas turėjo būti padarytas nuo vidurio tokiu atstumu, kiek yra nuo kapo centro iki jo rytinės sienos... Pastebėjęs šį paprastą ir akivaizdų dalyką, padariau tokią išvadą: jeigu Chefreno piramidėje yra kapas, tai įėjimas į jį turi būti ne centre, kur aš kasiau, o, sprendžiant iš Didžiosios piramidės matavimų, mažiausiai už kokių trisdešimt pėdų į rytus. Patenkintas šiais apskaičiavimais, grįžau prie Antrosios piramidės ir apžiūrėjau skaldos krūvas. Gerokai nustebau radęs tų pačių požymių ir ties sienos viduriu, kur stovėjau, ir už kokių trisdešimt pėdų į rytus nuo jos centro. Labai apsidžiaugiau, ir man, galvojančiam tik apie piramides, sužibo tikra viltis..."

Archeologas vėl surinko savo arabus, ir jie pradėjo dirbti tyliai burbėdami: „Magnun!" — beprotis.

„Atidaryti įėjimą buvo taip pat sunku, kaip ir kasant pirmą kartą, tiesą sakant, dar sunkiau, nes, be nuvirtusių apdailos plokščių, kelią pastojo didžiuliai akmens blokai, iš kurių sukrauta pati piramidė.

Viltis vėl sušvito kovo 1 dieną, kai Belconis aptiko tris granito blokus, iš kurių du buvo įmūryti vienas priešais kitą. O kitą dieną:

„...pagaliau mes atradome tikrąjį įėjimą į piramidę. Nuvalęs trijų akmenų priekinę pusę, pamačiau, kad šis įėjimas yra keturių pėdų aukš-

čio ir trijų pėdų šešių colių pločio koridorius, sumūrytas iš didelių granito blokų; jo ilgis buvo šimtas keturios pėdos penki coliai, o jis leidosi į piramidės centrą dvidešimt šešių laipsnių kampu".

Apačioje tyrinėtojui kelią pastojo į išpjovas įstatyta pėdos ir trijų colių storio plokštė.

„Ją keldami, prisikamavome baisiausiai. Koridoriaus aukštis — keturios pėdos, plotis — trys pėdos šeši coliai. Atsistoję greta ir surėmę pečius du žmonės vos galėjo krustelėti, o išpjovose slankiojančiai ne mažiau kaip šešių pėdų aukščio granito plokštei pakelti reikėjo daugelio žmonių... Pernelyg ilgi svertai irgi netiko, nes kaip su tokiais dirbsi. O prie trumpų svertų negalėjo atsistoti tiek žmonių, kiek reikėtų pakelti plokštei. Liko vienintelis būdas... kelti ją pamažėle, po truputį... Taip kėlėme, kėlėme išpjovose slenkančią plokštę, kol pagaliau po ja atsirado tokio dydžio plyšys, kad aš galėjau pro jį prasisprausti. Po trisdešimties dienų didžiausio vargo pagarbiai įžengiau į koridorių, vedantį į centrinę patalpą vienos iš dviejų didžiųjų Egipto piramidžių, kuria taip ilgai visi žavėjosi".

Aprašęs įėjimo galeriją, Belconis pasakoja, kaip atsidūrė kitoje, kuri iškirsta uoloje. Ja eidamas, pateko į didelį kambarį.

„Iš kelių vaškinių žvakių padarytas mano fakelas švietė gana menkai. Tačiau tai, kas svarbiausia, aš mačiau. Žinoma, visų pirma apžvelgiau vakarinę kambario sieną, tikėdamasis tenai pamatyti sarkofagą, taip pat išsilaikiusį, kaip ir pirmojoje piramidėje; tačiau labai nusivyliau, nes nieko tenai nepamačiau... Tačiau, slinkdamas prie vakarinės sienos, vis dėlto maloniai nustebau — grindų lygyje stovėjo sarkofagas. Jame nieko nebuvo, tik kažkokios šiukšlės ir keletas kaulų. Kambario sienose kreivuliavo angliмi iškeverzotas šitoks arabiškas užrašas:

„Meistras Muchamedas Achmedas, akmentašys, ją atidarė, ir meistras Otmanas buvo tada čionai, ir karalius Alis Muchamedas buvo nuo pradžių iki jos uždarymo"

Belconis, kaip ir arabai, pralenkę jį prieš daugelį šimtmečių, kapą rado tuščią. Tačiau jo kasinėjimai, išlikusių įėjimų matavimai ir aprašymai egiptologams buvo gana vertingi. Kai dėl sarkofage rastų kaulų, tai Belconis manė, jog tai žmogaus skeleto likučiai. Tačiau atsirado ir kitaip manančių. Pats Belconis rašo: „Kai juos nusiuntė į Londoną, pasirodė, kad tai jaučio kaulai. Kai kurie pasipūtėliai, kuriems pajuokauti yra svarbiau, negu rasti istorijos tiesą, nieko gudriau nesugalvojo, kaip tuos kaulus šiaip sau, dėl juoko, pavadinti jaučio kaulais. Ką gi, tai rodo, koks jų skonis ir kaip jie supranta senovės pasaulį"

Pacitavę šį tyrinėtojo atkirtį savo amžiniems priešininkams, su senjoru Belconiu atsisveikiname. Beje, su juo dar susitiksime faraonų kapų slėnyje Tėbuose.

Po jo atvyko kiti entuziastai — pulkininkas Vizas ir Hovardas Peringas, kurie tyrinėjo, matavo ir piešė daugelį piramidžių. Paskui — vokiečių mokslininkas Lepsijus, kuris savo „pristatymo teorijoje" aiškino, kad kiekvienas faraonas kasmet atitinkamai paaukštindavo savo piramidę, todėl kuo didesnė piramidė, tuo ilgiau faraonas valdė, ir atvirkščiai. Be šios seniai atmestos teorijos, buvo ir kitokių prasimanymų. Gizos pira-

midžių sužavėti fantastai sakė, jog tai buvusios observatorijos, šventyklos, grūdų sandėliai, standartinių matų etalonai — viskas, tik ne kapai! Visas šias nesąmones į dulkes sudaužė ir kartu mums atskleidė tikrą piramidžių stebuklą vienas žmogus — Flindersas Pytris. Ir tai jis padarė ne spėliodamas ar abstrakčiai svarstydamas, o remdamasis moksliniais matavimais ir tiksliais matematiniais skaičiavimais.

Gizoje jis išbuvo tris darbo sezonus — nuo 1870 iki 1882 metų, tyrinėjo kiekvieną nekropolio colį, kruopščiai nustatė, kaip piramidės orientuotos, ir tiksliausiais to meto prietaisais išmatavo visas jų detales išorėje ir viduje. Rezultatus paskelbė knygoje „Gizos piramidės ir šventyklos“, kuri ir dabar yra vienas iš svarbiausių darbų šia tema, nors vėliau ir buvo išmatuota tiksliau.

Stebina Didžiosios piramidės tobulas orientavimas pasaulio šalių atžvilgiu. Keturi jos šonai, kurie ilgesni kaip 700 pėdų, beveik tiksliai atsukti į šiaurę, pietus, rytus ir vakarus. Jie taip tiksliai suorientuoti, kad pagal juos tiesiog galima tikrinti kompasą. 1925 m. misteris S. G. Koulas iš Egipto vyriausybės Topografijos departamento tikslesniais negu Pytrio instrumentais nustatė, kiek buvo suklysta orientuojant Didžiosios piramidės šonus pasaulio šalių atžvilgiu:

šiaurinį šoną — 0°2′28″ į pietvakarius;
rytinį šoną — 0°5′30″ į šiaurės vakarus;
pietinį šoną — 0°1′57″ į šiaurės vakarus;
vakarinį šoną — 0°2′30″ į šiaurės vakarus.

Taigi didžiausia orientavimo klaida yra tik 5′30″, t. y. truputį daugiau kaip dvyliktoji laipsnio dalis! O pietinės pusės — trisdešimtoji laipsnio dalis.

Kokie puikūs inžinieriai suprojektavo ir taip tiksliai pastatė šį milžinišką statinį! Ir kaip jie tai padarė? Galima tik stebėtis. Senovės egiptiečiai neturėjo magnetinio kompaso. Žinoma, jie galėjo rytus ir vakarus apytiksliai nustatyti stebėdami saulę lygiadienio metu, tačiau, kaip sako I. E. S. Edvardsas („Egipto piramidės“), „galutinė klaida... galėjo būti kur kas didesnė, negu aptikta gal tik dviejose svarbiausiose Gizos piramidėse...“

Edvardsas mano, kad piramidžių statytojai pasaulio šalis galėjo nustatyti stebėdami šiauriniame dangaus skliaute žvaigždę, kai ji teka ir leidžiasi.

Įsivaizduokite į žemę įkaltą vertikalų strypą, tam tikru atstumu aptvertą žema siena absoliučiai horizontaliu viršumi. Prie strypo stovi žmogus, o viduje prie sienos — kitas. Šiauriniame dangaus skliaute stebėjimams pasirenkama ryški žvaigždė. Ją pastebėjęs prie sienos stovintis žmogus, įspėja stovintį prie strypo. Kai tik žvaigždė pasirodo virš sienos krašto, pirmasis stebėtojas žiūri į ją pro strypą, pažymi jos padėtį, o antrasis daro žymę ant sienos. Žvaigždė pereina per visą dangaus skliautą ir, kai po dvylikos valandų nusileidžia už sienos krašto, tas pat procesas pakartojamas ir ant sienos padaroma kita žymė. Kad žymės būtų tikslesnės, stebima daugelį kartų. Paskui žemėje nubrėžiamos linijos nuo strypo iki žymių. (Kad būtų dar tiksliau, vartojamas stalių svambalas.) Kampą tarp linijų padalijęs pusiau, stebėtojai nubrėžia vidurinę liniją, ku-

ri rodo šiaurę ir pietus. Du kitus pagrindinius taškus galima pažymėti nubrėžus dar vieną liniją, statmeną pirmajai. Žinoma, tai supaprastintas aiškinimas, tačiau jis rodo, kaip galėjo būti suorientuotos piramidės pagal pasaulio šalis.

Pytris kruopščiai išstudijavo apdailos plokštes, kuriomis kadaise buvo apdengta visa piramidė. Kai kurios iš jų, prie pagrindo, tebestovi savo vietoje. Jos apdailintos neapsakomai puikiai!

Egipto statybininkai vartojo bronzinius instrumentus. Įstatomieji rėžtukai galėjo būti iš berilo, topazo, chrizoberilo, safyro arba korundo kristalų. Akmenis jie pjaustydavo dideliais bronzos pjūklais su įstatomais dantimis. Kai kuriose vietose, pavyzdžiui, ant granitinio Cheopso sarkofago, gerai matyti tokių pjūklų pėdsakai. Sulenkę pjūklą, padarę iš jo žiedą, egiptiečiai galėjo išpjovinėti apvalias skyles. Kai reikėdavo apdoroti mažesnius daiktus, pjaunamąjį instrumentą įtverdavo, kad nejudėtų, o daiktą sukiodavo. Pytris sako: „IV dinastijos laikais tekinimo staklės, matyt, buvo tokios pat įprastos, kaip ir šiandieninėje mūsų dirbtuvėje."

Kai kurios puikios diorito taurės tikrai ištekintos tekinimo staklėmis. Rankomis tokių dailių niekas nepadarytų. Rėžtuvų ir kaltų rasta daug, tačiau iki šiol nepavyko aptikti nė vieno pjūklo ar grąžto su įstatomais brangakmenių dantimis. Bet tuo nereikia stebėtis: jie buvo brangūs ir labai tausojami, o kai laikiklis sugesdavo — meistras brangakmenius išimdavo ir įstatydavo į naują instrumentą.

Kalkakmenio blokai, iš kurių pastatytos piramidės, daugiausia buvo daromi kitame Nilo krante, Mokatamo kalvų akmens skaldyklose, ir potvynio metu baržomis plukdomi per upę. Granitas galerijų, laidojimo kambarių apdailai ir kilnojamoms uždaromosioms plokštėms gabentas iš Asuano (Aukštutinis Egiptas). Pytrio tyrinėjimai patvirtino Herodoto pasakojimą, kaip būdavo keliami ir į vietą padedami akmens blokai. Prie sudėtos blokų eilės būdavo iš akmenų ir žemės supilamas ilgas nuožulnus pylimas ir juo tempiami blokai kitai eilei. Baigę tą eilę, statytojai pylimą paaukštindavo, kiek reikėdavo, tačiau jo nuolydis likdavo toks pat. Taip dirbant, pylimas vis ilgėdavo ir ilgėdavo.

Sunkūs daugiatoniai blokai į vietą būdavo pastatomi svertais — tais pačiais „iš trumpų medinių tašų padarytais mechanizmais", apie kuriuos pasakojo Herodotas. Sienų tapyba rodo, kad egiptiečiai kokių sudėtingesnių mechanizmų neturėjo, tiktai svertus, pavolus ir nuožulniąsias plokštumas. Net didžiausius Didžiosios piramidės blokus, Cheopso laidojimo kambario 56 perdenginio plokštes statytojai galėjo pakelti svertais, nors kiekviena iš jų svėrė po 54 tonas. Pytris aprašė, kaip tikriausiai dirbo egiptiečiai. Laužtuvais pakeldavo akmens bloko vieną pusę ir pakišdavo eilę tašų, paskui taip darydavo kitoje pusėje. Po to grįždavo prie pirmosios pusės ir skersai pakišdavo kitą eilę tašų. Operaciją kartodavo, kol blokas pakildavo į reikiamą aukštį.

Pytris rašo: „Jokia kita sistema žmonėms nebūtų leidusi vien laužtuvais ir svertais pakelti tokios masės". Jis apskaičiavo, kad vieną perdengimo plokštės kraštą laužtuvais galėjo pakelti dešimt žmonių, o šešios tokios brigados visas 56 daugiatones plokštes pastatyti į vietą galėjo

per vienerius metus. Piramidėje rasta gabalėlių vario lakštų, kurie būdavo kišami po akmens blokais, kad laužtuvai netrupintų kalkakmenio.

Herodotas Cheopsą vaizduoja kaip šventąjį ir tironą, kuris liaudies jėgas išsekino statydamas savo milžinišką antkapį. Pytris sako, kad buvo ne visai taip. Tris mėnesius per metus, kai patvindavo Nilas, žmonės vis tiek negalėdavo dirbti laukuose ir nieko neveikdavo. Kaip tik tuos tris mėnesius 100 tūkst. žmonių baržomis per Nilą plukdydavo iš akmens skaldyklų aptašytus blokus. Sunkiai pakrautoms baržoms sraunioje patvinusioje upėje valdyti reikėdavo daug rankų ir sumanumo. Paskui, uždėti ant pavažų, blokai būdavo pylimu užtempiami į piramidžių plynaaukštę. Visus metus statyboje dirbdavo vargu ar daugiau kaip 4 tūkst. žmonių, daugiausia nagingų darbininkų, mūrininkų ir kitų. Pytris aptiko išlikusius jų barakų pamatus. Be to, šiauriniame plynaaukštės krašte rado didžiulę krūvą buitinių šiukšlių, kurias darbininkai mesdavo nuo uolos. Tarp šių šiukšlių buvo „tipiškų indų šukių, susimaišiusių su skiedromis ir anglių trupiniais, ir net virvagalis; virve, matyt, būdavo nuleidžiamas šiukšlių krepšys".

Įdomu, kokie buvo tie tūkstančiai nežinomų egiptiečių, kurie, apsipildami prakaitu, dirbo dvidešimt metų, kol pastatė didingiausią pasaulyje akmeninį monumentą? Ar jie jautėsi esą vergai, tik įrankiai didybės manijos apimto tirono rankose? O gal jie save tapatino su akmenyje įkūnyta faraono galybe? Tai mes vargu ar sužinosime.

Cheopso piramidėje, kaip ir Laiptuotojoje, buvo išaiškinta daugelis plano pakeitimų. Iš pradžių laidojimo kambarius norėta iškirsti uoloje po piramide, tačiau jie taip ir liko nebaigti. Padėję pamatą, statytojai nusprendė tuos kambarius pastatyti pačios piramidės viduje. Todėl mūre buvo padaryta nuožulni Įeinamoji galerija, einanti į 153 pėdų ilgio ir 25 pėdų aukščio Didžiąją galeriją, uždengtą konsoliniais perdenginiais. Tai vienas iš nuostabiausių Senosios karalystės architektūros statinių. Truputį nuožulniomis galerijos pakopomis užkopiame į granitinį faraono kapą pačiame piramidės centre (jo ilgis — 34 pėdos 4 coliai, plotis — 17 pėdų 2 coliai, o aukštis — 19 pėdų). Pagal apskaičiavimus kapo lubos turi išlaikyti 400 tonų svorį. Virš jo yra vadinamieji „krūvio sumažinimo kambariai", kad lubos neįgriūtų nuo piramidės svorio. Viename kapo kampe stovi granitinis sarkofagas be antvožo: jame kadaise gulėjo Cheopso mumija. Palyginus su pačia piramide, sarkofagas padarytas labai grubiai: matyti pjūklų žymės, grąžtais išgręžtos skylės. Ir pačiame kape jaučiama kažkokia keista nedarna. Mūryta puikiai, tačiau visi lygiai netikslūs. Pytrio tyrinėjimai parodė, kad visas kapas pakreiptas taip, kad horizontalios mūro eilės šiaurės rytų kampe yra dviem su ketvirčiu colio aukščiau, negu pietryčių kampe. Šie ir kiti netikslumai perša mintį, kad statyta paskubomis. Galimas daiktas, kad vyriausias piramidės statybos meistras, taip nuostabiai tiksliai padėjęs pamatą, mirė ir faraono kapo statybai vadovavo jau kas nors kitas.

Po kapu yra kitas mažesnis kambarys, į kurį eina horizontalus koridorius, atsišakojantis nuo Įeinamosios galerijos toje vietoje, kur ji kertasi su Didžiąja galerija. Arabai šį kambarį pavadino „faraono žmonos kapu", tačiau tai netiesa. Tikriausiai čia turėjo amžinai ilsėtis pats Che-

opsas. Tačiau pirminis planas buvo dar kartą pakeistas, ir faraono kapas pastatytas viršuje; atitinkamai pasikeitė ir Didžiosios galerijos kryptis. Kartu vadinamasis „faraono žmonos kapas" galėjo būti piramidės serdabas. Ten yra niša, kurioje kadaise gal stovėjo faraono statula.

Taip apskritai pasakojant apie Senovės Egiptą, neįmanoma smulkiai aprašyti visų Gizos paminklų,— Antrosios ir Trečiosios piramidės, faraonų žmonų mažyčių piramidžių, Žemutinės Chefreno šventyklos ir net nekropolį saugančio sfinkso, kuris, matyt, yra Chefreno, kaip saulės dievo, portretinis atvaizdas. Skaitytojui, norinčiam sužinoti apie tai daugiau, siūlome pasiskaityti specialius veikalus, nurodytus bibliografijos sąraše. Tačiau, prieš baigdami šį skyrių, pabandysime panagrinėti dar vieną įdomų klausimą: kodėl Senosios karalystės faraonai savo antkapiams pasirinko piramidės formą?

Kaip jau žinome, Borchartas ir kiti manė, jog ši forma išsirutuliojo pamažu: pirmiausia mastaba, paskui laiptuotoji piramidė ir pagaliau lygioji piramidė. Tačiau I. E. S. Edvardsas šią teoriją laiko neįtikinama. Jo manymu, faraonų antkapiams piramidės forma buvo pasirinkta ne tiek praktiniais, kiek religiniais sumetimais. Jo teorija tokia:

I ir II dinastijų faraonų mastabos formos antkapiai buvo sumanyti kaip amžina mirusių valdovų buveinė. Toje buveinėje ir aplink ją turėjo vykti faraonų pomirtinis gyvenimas. Tačiau vėliau, gal tarp II ir III dinastijų, imta vaizduotis, kad po mirties faraonas įsikūnija saulės dieve. Piramidžių tekstuose yra tokie žodžiai: „Jam pastatyti laiptai į dangų, kad jais jis galėtų užkopti į dangų".

Labai viliojanti yra prielaida, kad Laiptuotoji piramidė kaip tik buvo tokie laiptai į dangų. Jau žinome, kad faraonas Džoseris statydinosi įvairius antkapius: mastabą Bet Chalafe, laiptuotąją piramidę Sakaroje ir dar vieną mastabą Laiptuotosios piramidės aptvaro viduje. Gal tuo metu dėl viešpatavimo grūmėsi dvi religinės sistemos, ir Džoseris mėgino išsirinkti geriausią pomirtinį gyvenimą.

Jeigu Borcharto evoliucijos teorija teisinga, pastačius pirmąją lygiąją piramidę, visos kitos piramidės turėjo būti jos kopijos. Tačiau Snofrus, Dahšūre pasistatydinęs Rombinę piramidę, kuri — tai beveik neabejotina — buvo sumanyta kaip lygioji piramidė, už 28 mylių, Medume, pasistatydino dar vieną antkapį. Pasak archeologų, šis antkapis buvo pastatytas vėliau, o gal kartu su Rombine piramide, tačiau svarbiausia, kad iš pradžių tai buvo laiptuotoji piramidė.

Matyt, būta kažkokių religinės pasaulėžiūros pasikeitimų. Profesorius Brestedas teigia, kad lygiosios, arba tikrosios, piramidės buvo Heliopolyje garbinamo saulės dievo simbolio įkūnijimas. Pats simbolis buvo „piramidonas", mažytė *ben ben* vardu vadinama piramidė.

Edvardsas klausia: „Kodėl buvo pasirinktas toks simbolis?" Ir, užuot atsakęs, ima aprašinėti, kaip atrodo pro debesis prasiskverbę saulės spinduliai: „Stovėdamas prie Sakaros kelio ir žiūrėdamas į vakarus, kartais gali pamatyti, kaip saulės spinduliai į žemę krinta... maždaug tokiu kampu, kaip ir Didžiosios piramidės briaunos"

O dabar vėl paskaitykime Piramidžių tekstą.

Štai 523 pasakymas:

„Dangus į tave ištiesė savo spindulius, kad jais tu galėtum pasikelti į dangų kaip Ra akis..."

Gal tikroji piramidė turėjo simbolizuoti saulės spindulius?

Savo teoriją Edvardsas remia ir filologiškais įrodymais. Pavyzdžiui, senovės egiptiečiai piramidę vadino *M(e)r*. Jeigus šis žodis tikrai susideda iš priešdėlio *M*, reiškiančio „vietą", ir žinomos šaknies su priebalse *r*, reiškiančios „kilti", *M(e)r* būtų galima išversti „Pakilimo vieta" Tačiau toks aiškinimas iki šiol neįrodytas.

Jeigu tuo metu gyvavo du priešiški kultai ir vienas dievino laiptuotąją piramidę, o kitas — lygiąją piramidę, tada galėtume paaiškinti, kodėl Snofrus pasistatydino ir vieną, ir kitą. Vėliau, kai lygiosios piramidės kultas nugalėjo, laiptuotąjį antkapį Medume šis faraonas liepė perstatyti, padaryti iš jo tikrąją lygiabriaunę piramidę. Visi jo įpėdiniai, išskyrus tiktai Cheopso įpėdinį Džedefrą, jau statydinosi klasikines piramides. Užuot pasistatydinęs piramidę Gizoje, kur vietos visiškai pakako, Džedefra Abu Roaše pasistatydino, kaip spėjama, laiptuotosios piramidės monumentą, kuris dabar sugriuvęs. Gal šis faraonas buvo vienas iš paskutiniųjų senojo kulto šalininkų? To mes nežinome.

Edvardso pažiūras išdėstėme labai glaustai. Tiems, kas norėtų geriau su jomis susipažinti, siūlome perskaityti jo knygą „Egipto piramidės". Tyrinėtojas iškėlė labai įdomią teoriją, tačiau kol kas ji galutinai nepatvirtinta.

V skyrius

CHEOPSO MOTINA

Gizos piramidės ir šimtai aplink jas esančių mastabų stovi jau daugiau kaip penki tūkstančiai metų. Niekas jų neslėpė, kaip vėlesnių kapų: plytų arba akmenų antkapis aiškiai rodo, kur yra kapas. Beveik visus tuos penkiasdešimt šimtmečių jie viliojo plėšikus, ir sunku įsivaizduoti, kad nors vienas iš šių kapų, ypač faraonų, būtų likęs neaptiktas iki pat mūsų dvidešimtojo amžiaus. Bet vis dėlto taip atsitiko. Apie vieną iš didžių egiptologijos žygdarbių, apie tai, kaip buvo rastas nepaliestas faraono antkapis, kaip jis buvo kasinėjamas ir kaip iš medžio ir metalo nuolaužų buvo restauruojami nuostabūs laidojimo reikmenys, mes papasakosime kaip kokią detektyvinę istoriją. Tegul skaitytojas pats pabando įspėti mįsles, kurios viena po kitos kildavo kasinėjant, o paskui savo versiją palyginti su dramatiška istorija, kurią atkūrė archeologai, remdamiesi tais pačiais faktais.

Istorijos atžvilgiu ypatingą dėmesį reikia kreipti į du veikiančiuosius asmenis: Gizos Didžiosios piramidės statytoją Cheopsą ir jo tėvą Snofrų, kuris Dahšūre pastatydino Rombinę piramidę ir dar vieną Medume, dabar jau beveik sugriuvusią.

1902 m. Harvardo universiteto (Bostonas) ekspedicija, gavusi Egipto vyriausybės licenciją, pradėjo kasinėti Gizoje. Darbai truko dvidešimt

trejus metus; per tą laiką buvo ištyrinėta du trečdaliai nekropolio į vakarus nuo Cheopso piramidės ir mažosios piramidės į rytus nuo jos iki pat sfinkso. Mastabų gatves archeologai kruopščiai valė, kasinėjo ir aprašinėjo, tačiau visi palaidojimai, ypač faraonų, buvo išplėšti dažniausiai dar žiloje senovėje. Vis dėlto ekspedicija dirbo metai po metų, kasinėjo, valė, fotografavo ir piešė sienų freskas, reljefus, statulas ir hieroglifų įrašus.

1924—1925 metais daktaro Reisnerio vadovaujama ekspedicija pradėjo kasinėti mastabas į rytus nuo Cheopso piramidės, kur buvo aptikta jo šeimos antkapių, iš jų trys mažos faraono žmonų piramidės. Be to, čia, tarp nekropolio ir didžiausios piramidės, buvo rastas Cheopso laidojimo šventyklos pamatas, grįstas juodu bazaltu.

Per šį nekropolį ėjo platus kelias, kurį archeologai praminė Karalienių gatve, nes jos vakarinėje pusėje stovėjo trys mažos faraono žmonų piramidės. Priešais jas buvo daugybė didelių mastabų, po kuriomis, kaip nustatė archeologai, kadaise ilsėjosi palaidoti Cheopso sūnūs: vyriausias sūnus Kauaatas, taip pat Chordžedefas, Chnumbarefas, Chufukafas ir Menchkafas ir dukterys — faraono Chefreno žmona princesė Meresanch ir princesė Chetepa. Visi šie mauzoliejai buvo išplėšti.

1924 m. lapkričio 1 d. Reisnerio ekspedicija pradėjo tyrinėti nekropolio pietvakarių kampą. Darbas buvo nelengvas. Norint nusigauti iki pamato, pirmiausia reikėjo nukasti smėlį, nurinkti akmenis ir šiukšles, paskui prasiskverbti iki apačios ir pagaliau iki uolos masyvo. Taigi reikėjo valyti ir tyrinėti kiekvieną kvadratinę pėdą, be to, kruopščiai sijoti visas šiukšles. Reisneris manė, kad, tik taip metodiškai kasinėdamas, tikrai nieko nepražiopsos.

Netoli faraono žmonų piramidžių archeologas aptiko uolėtame grunte iškirstą landą, einančią po akmenskaldžių paliktų statybos šiukšlių krūva. Kai darbininkai ėmė valyti šį plotą, pasirodė, kad ten yra nebaigtos piramidės pamatas. Buvo pradėtas gilyn einantis koridorius, išmūrytos pirmosios mūrinio eilės, bet vėliau išardytos: kalkių skiedinys vis dar rodė, kur gulėta akmens blokų. Nebaigto kapo planas ir matmenys priminė pačią rytinę karalienės piramidę. Į šiaurę nuo nebaigto statyti kapo kūpsojo pailga aukštumėlė, o greta buvo senovinė akmens skaldykla, kur Cheopso laikais statytojai kirsdavo kalkakmenio luitus. Akmens joje dar buvo. Ir visa tai — po IV dinastijos laikų sluoksniu.

Vasario 9 dieną ekspedicijos etatinis fotografas, rengdamasis fotografuoti skaldyklą, staiga pastebėjo baltą kalkių skiedinio ruoželį, nusidriekusį pailgos kalvelės link. Vyriausiasis *reisas*, Reisnerio arabų darbininkų prižiūrėtojas Achmedas Saidas, nuvalė smėlį ir skaldą ir kalvelės šlaite aptiko netaisyklingo ovalo formos dėmę iš tokio paties skiedinio. Vėliau analizė parodė, jog tai kalkių sulfatas.

Nuėmę kalkių cemento sluoksnį, darbininkai labai nustebo radę po juo stačiakampę uoloje iškirstą angą, uždengtą kalkakmenio blokais. Blokus nuėmė ir už jų rado nuožulnų koridorių, kuris archeologus nuvedė prie vertikalios šachtos, taip pat pilnos aptašytų kalkakmenio luitų. Šachta buvo iškirsta iš viršaus, per stūksančią virš jos uolą. Reisnerio bendradarbiai ištyrinėję rado įėjimą į šachtą, taip gerai užmūrytą ir užmaskuotą

akmenimis, jog tą vietą sunku buvo atskirti nuo natūralios uolos. Virš įėjimo nerado nė žymės, kad būta kokio antstato.

Tuo metu daktaras Reisneris buvo Amerikoje trumpų atostogų ir vertikaliąją šachtą valė jo asistentai Alanas Rou ir G. D. R. Grinlizas, padedami Achmedo Saido. Darbai prasidėjo vasario 23 dieną. Iš pradžių įeinamasis tunelis buvo pradėtas gerai aptašytais kalkakmenio blokais, tačiau po jais gulėjo neapdoroti luitai. Archeologai tikėjosi kapą rasti 30 pėdų gylyje, nes daugelyje mastabų vertikalių šachtų gylis svyruodavo nuo 30 iki 50 pėdų. Tačiau tokiame gylyje jie rado tik nedidelę užmūrytą angą. Atidarę ją, pamatė nišą, kurioje gulėjo ritualinių aukų likučiai: jaučio kaukolė ir trys kojos, du indai alui, medžio anglių gabaliukai ir juodo bazalto skeltelės.

O šachtos dugno dar nebuvo matyti. 40 pėdų gylyje archeologai rado raudonos keramikos šukių. Sienoje pasirodė pavojingų plyšių, matyt, atsiradusių labai seniai per žemės drebėjimą. 55 pėdų gylyje buvo aptikta kažkokių varinių daiktų fragmentų, tačiau kapo — nė žymės. Achmedas Saidas su keturiais pagalbininkais daugelį dienų valė šachtą: du daužė susigulėjusius akmenis, o kiti du krepšiais kėlė juos į viršų. Visi buvo susijaudinę, nes kuo gilesnė darėsi šachta, tuo labiau didėjo tikimybė, kad jos dugne yra nepaliestas palaidojimas.

Darbininkai pasiekė 60 pėdų gylį. Čia rytinė šachtos siena išlinko į priekį, atsirado kyšulys, tačiau keletą pėdų žemiau prasidėjo kietesnis uolienos sluoksnis, ir šachtos sienos pasidarė lygesnės.

70 pėdų — molinių indų šukės, tačiau kapo nė žymės. 80 pėdų — uolėtas gruntas, šachta susiaurėja. 85 pėdos — pietinėje šachtos sienoje aptiktas akmens mūro viršutinis sluoksnis.

Tai atsitiko kovo 17 dieną, trisdešimtą kasinėjimų dieną. Alanas Rou išėmė vieną bloką ir pamatė juodą tuštumą. Paprašė paduoti žvakę ir, įkišęs ją į angą, pažvelgė į požeminį kambarį, niekieno nematytą penkis tūkstančius metų. Mirksinti žvakės liepsnelė tamsoje apšvietė alebastro sarkofagą, nuo šviesos sužėrėjo auksas. Paskui Rou vėl įstatė į vietą akmens bloką, kad į vidų nepatektų dulkių, ir archeologai grįžo į savo stovyklą. Galima įsivaizduoti, kaip jie nekantravo bemiegę naktį!

Kitą dieną jie grįžo į šachtą ir išėmė keletą akmens blokų. Paskui, veidrodžiais nukreipę į kampą saulės šviesą, pamatė kitus daiktus. Sarkofagas stovėjo prie sienos, jo dangtis buvo užantspauduotas, o ant jo gulėjo auksu apkaltos lazdos, kaip vėliau paaiškėjo, kadaise laikiusios sudedamąjį baldakimą. Kitos auksu apkaustytos lazdos ir atsparos gulėjo tarp sarkofago ir sienos. Visos kapo grindys buvo užverstos visokiausiais daiktais, tikriau sakant, jų liekanomis. Čia buvo lopinėlių aukso apkalų, kadaise puošusių dabar jau visai sudūlėjusius baldus; liūto letenų formos aukso plokštelių su fajanso inkrustacijomis, palmės pavidalo kapitelių, inkrustuotų parankių. O toliau, susimaišę su šiais likučiais, stovėjo alebastriniai, moliniai ir variniai indai.

Nenusimanantį žmogų toks vaizdas būtų nustebinęs, kartu nuvylęs ir privertęs liūdnai pagalvoti: „Ką gi pagaliau rado archeologai po šitiekos darbų? Kadaise puikių, tačiau dabar jau šiukšlėmis virtusių rakandų li-

kučius? Archeologams tokia mintis net negalėjo ateiti į galvą. Jie manė, kad darbas tik prasideda ir kad po kurio laiko, turėdami kantrybės ir sugebėjimų, galės visus šiuos daiktus atkurti. Tačiau tai ateitis ir apie tai kalbėsime antroje mūsų pasakojimo dalyje.

Artimiausias uždavinys — nustatyti, kieno tasai kapas. Per daugybę visokiausių daiktų fragmentų, be to, labai trapių, nebuvo galima žengti nė žingsnio, nerizikuojant ką nors sutraiškyti. Vis dėlto archeologas Betiskombas Hanas su lauko žiūronu kaip reikiant apžiūrinėjo auksinius apkalų lapus ir ant vieno iš jų pastebėjo užrašą:

Abiejų Snofraus diademų valdovas; Horas, Nebmaatas.

Viską suuodžiantys korespondentai, išgirdę apie šį užrašą, tuoj paskelbė, kad tai paties faraono Snofraus mauzoliejus. Iš tikrųjų užrašas tik rodė, kad mauzoliejaus savininkas gyveno Snofraus valdymo laikais.

Rou su Grinlizu pažymėjo, kad kapas yra paliktas nebaigtas. Jo sienos buvo bet kaip aptašytos, rytinėje ir vakarinėje nedailios vietos skubotai nutinkuotos kalkių skiediniu, net palikta mūrininko pirštų atspaudų, o viename kampe — statybos šiukšlių. Visur krito į akis nepaprasto skubėjimo pėdsakai: ir vertikalioje šachtoje, ir pačiame laidojimo kambaryje. Liepos mėnesį grįžęs į Egiptą ir apžiūrėjęs palaidojimą, daktaras Reisneris padarė išvadą, kad laidojimo kambaryje sugrūsti daiktai apgailėtinai atrodo ne vien dėl senumo. Greičiausiai visiems tiems rakandams reikėjo didesnės patalpos, ir čionai jie buvo suvilkti paskubomis ir bet kaip suversti. Nuleisti į mažą laidojimo kambarį sarkofagą pernelyg siaura šachta buvo galima tik vertikaliai, vadinasi, be mumijos viduje. Pačią mumiją irgi teko šitaip nuleisti. Todėl Reisneris nusprendė, kad tai *antrinis* palaidojimas: sarkofagas ir visi laidojimo reikmenys iš pradžių buvo kitame, tikriausiai didesniame mauzoliejuje, tačiau dėl kažkokių priežasčių, gal dėl bandymo išplėšti, viskas buvo pernešta čionai.

Dedukciškai samprotaudamas, Reisneris nustatė, kad laidota paties Cheopso valdymo laikais. Tokios išvados prielaidas jis išdėstė ankstesniuose skyriuose.

Pirma, aukojimo nišoje rasti juodo bazalto gabaliukai rodo, kad laidojant Cheopso laidojimo šventykla jau buvo pastatyta arba statoma,— taip į nišą pakliuvo bazalto skeveldrų iš šios šventyklos pamato.

Antra, kadangi mauzoliejus yra *po* IV dinastijos kultūriniu sluoksniu, reikia manyti, jog jis senesnis už keturias mažas piramides, kurias Cheopsas pastatė savo žmonoms.

Trečia, kai nebaigtos piramidės statyba buvo sustabdyta ir imta dirbti kitoje vietoje, 90 pėdų į rytus, mauzoliejus jau buvo. Akmenų kirtykloje darbai irgi buvo nutraukti tikriausiai dėl baimės, kad gali būti atidengtas įėjimas į kapą. Sprendžiant iš visko, tai buvo *slaptas* palaidojimas.

O į klausimą, kieno tasai kapas, remiantis dabar turimais tyrinėjimų duomenimis, galima pasakyti tik tiek, kad jame palaidotas jis arba ji gyveno valdant Cheopso tėvui faraonui Snofrui. Reisneris manė, kad čia vargu ar palaidotas pats faraonas, tačiau tikriausiai kažkas iš jo šeimos, nes laidoti tokioje privilegijuotoje vietoje buvo galima tik faraonui įsakius.

Šachtos valymas baigėsi 1926 metų vasario mėnesį, ir archeologai ėmė tyrinėti laidojimo kambarį. Apie šį darbą Reisneris rašė:

„Ekspedicija turėjo surinkti visą archeologinę informaciją, kad ir kiek mažai jos būtų. Su analogiškais to meto kapais mes dar nebuvome susidūrę, nežinojome, kaip elgtis, ir net nesitikėjome, kad kokie nors užrašai mums atskleis savininko vardą... Visos medinės dalys perdžiūvo arba subyrėjo... daugelis daiktų buvo suėsta grybo, pavirtę dulkėmis; drabužių, vainikų, krepšių ir kitų pintų dirbinių... likę tik kontūrai arba fragmentai, kurių nebuvo galima net paliesti..."

Grindis archeologai valė centimetras po centimetro. Kiekvieną menkiausią fragmentą, prieš paimdami, restauruodavo ir fotografuodavo vietoje. Kiekvieną daiktą aprašinėjo didelio formato (13×16 colių) darbo žurnale, kuris pamažu išaugo iki 1600 puslapių. Tuose puslapiuose ekspedicijos nariai aprašinėjo per dieną atliktą darbą: stebėjimus, išvadas, pasiūlymus. Čia buvo ir piešinių bei fotografijų. Iš vieno kito likusio fragmento pamažu išaiškėdavo viso daikto vaizdas. Kape buvo auksu apkaltų lazdų ir ramsčių, kurie kadaise laikė virš valdovo krėslo į palapinę panašų baldakimą. Buvo ir pats krėslas, taip pat inkrustuotas auksu, liūto letenų formos kojomis. Čia pat stovėjo du auksu puošti krėslai, vieno parankes laikė lenkti ramsteliai — trys supinti papirusai su gėlytėmis. Tai svarbiausias įrodymas, kad palaidotasis — ne faraonas. Faraono krėslo ornamente Žemutinio Egipto papirusas būtų supintas su Aukštutinio Egipto gėlele.

Archeologai taip pat rado liekanų auksinės skrynelės, kurioje, matyt, buvo sudėtos lovos užuolaidos. Toje ir kitoje skrynioje viskas buvo sumesta netvarkingai, pasitaikydavo kalkių gabaliukų ir statybos šiukšlių, matyt, sušluotų nuo ankstesnio laidojimo kambario grindų, kai laidojimo reikmenys buvo nešami čionai. Archeologai rado dar vieną medinę skrynią su aštuoniais gražiais alebastro indais ir „varinį samtį ilgu lenktu kotu" Kiekvieno indo dangtyje buvo užrašytas aliejaus arba kosmetikos priemonės pavadinimas. Pavyzdžiui, *sti chab* (šventiniai kvepalai), *uadž* (žali dažai akims) arba *chetet techenu* (geriausias Libijos aliejus).

Vasario 28 dieną archeologai ėmė nagrinėti grindų plotelį, nusėtą aštuoniasluoksnių aukso apkalų gabaliukais. Jiems aprašyti ir surinkti sugaišo keturis mėnesius. Vienas ekspedicijos bendradarbis Danchemas gulėjo ant čiužinio, kuris buvo pririštas virš grindų prie karties, atsargiai pincetu ėmė po vieną plonučius aukso lapelius, stengdamasis nepajudinti kitų fragmentų, ir dėjo ant padėklo. Pagaliau vieną vasario dieną jis prisikrapštė prie sudūlėjusio medinio tašelio, ant kurio buvo sudėliota keletas auksinių hieroglifų. Juos kuo atsargiausiai išdėliojo ant padėklo, ir visa ekspedicija susirinko aplinkui. Iš tų hieroglifų susidarė toks užrašas:

Aukštutinio ir Žemutinio Egipto Valdovo motina, žengianti paskui Horą, Valdovo vedlys...

Taigi kape buvo palaidota karalienė, gal Cheopso motina arba senelė. Paskui, balandžio 14 dieną, Danchemas rado kitus hieroglifus. Tuojau pasišaukė daktarą Reisnerį, kuris perskaitė vardą „Hetepheres". Pagaliau paaiškėjo, kas yra kapo šeimininkė! Tai karalienė Hetepheresė, Didžiosios

piramidės statytojo Cheopso motina. Visas užrašo tekstas išverstas skambėtų taip:

Aukštutinio ir Žemutinio Egipto Valdovo motina, žengianti paskui Horą, Valdovo vedlys, išrinktoji, kuriai skirti visi žodžiai, dievo duktė savo kūnu, Hetepheresė...

Skrynia su alebastro indais buvo jos tualeto rinkinys. Snofraus vardas ant virš lovos pastatyto baldakimo, matyt, reiškė, kad ji buvo faraono Snofraus žmona.

Greta sarkofago gulėjo krūva auksinių lapelių, o tarp jų žiedai su žiogų pavidalo inkrustacijomis — šviesiai žalias malachitas lazurite; šalia padėta inkrustuota plokštė turėjo tokį užrašą:

Aukštutinio ir Žemutinio Egipto Valdovo motina, Žiedų skrynelė.

Reisneris padarė išvadą, kad tie žiedai būdavo maunami ant kojų ir padaryti tokio dydžio, kad apimtų koją nuo kulkšnies iki pusės blauzdos. Iš pradžių jie buvo laikomi paauksuotoje skrynioje, užmauti ant viduryje esančio kuoliuko. Pomirtiniame gyvenime karalienė turėjo daugybę visokių savo daiktų ir namų apyvokos reikmenų. Be dviejų krėslų, čia buvo ir paauksuotas pasivaikščiojimų krėslas, su kuriuo tarnai valdovę nešiodavo ant pečių. Be to, karalienė turėjo pilną rinkinį maisto indų, tikriausiai vartotų valdovo ūkyje. Tarp jų buvo auksinė taurė gėrimams, du auksiniai dubenys, varinė praustuvė ir ąsotis prausimuisi, plonų varinių ir auksinių skustuvų rinkinys, manikiūro instrumentas vienu nusmailintu galu nagams valyti, kitu apvaliu galu odelei nuo nagų nustumti.

Kitose skryniose buvo laikomi drabužiai ir lininiai vystyklai, tačiau vienoje Reisneris aptiko alebastro skeveldrų. Visiems tai buvo netikėtas smūgis, nes paaiškėjo, kad tai sarkofago šukės. Faktas, kad jos skrynioje, vertė manyti, jog sarkofagą jau bandė atidaryti, o gal ir buvo atidarę plėšikai, išplėšę ankstesnįjį karalienės kapą. O vėliau, jos kūną pernešant, šukės buvo surinktos ir subertos į vieną skrynią su drobėmis. Ant sarkofago dangčio buvo matyti įsilaužimo pėdsakų. Vis dėlto Reisneris tvirtai tikėjo, kad faraono žmonos mumija tebėra sarkofage. Kokia prasmė buvo nešti sarkofagą iš vieno mauzoliejaus į kitą, jei nebebuvo mirusiosios kūno, kuriam visa tai skirta?

Pagaliau archeologai galėjo paimti už sarkofago gulinčias baldakimo kartis. Ant vienos buvo užrašas:

Horas, Nebmaatas, didysis dievas, kuriam duotas gyvenimas, amžinybė ir gerovė. Aukštutinio ir Žemutinio Egipto karalius, Abiejų Diademų valdovas, Nebmaatas, Horas, Nubto valdovas, Snofrus, «chepet»o valdovas, auksinis Horas, amžinai pirmasis visose dieviškose vietose.

Taigi baldakimą savo žmonai tikriausiai padovanojo pats faraonas Snofrus.

Tas didelis sudedamas baldakimas arba lovos užuolaida, ko gero, buvo įdomiausias daiktas iš visų laidojimo reikmenų. Jis, matyt, stovėjo virš sarkofago pirmajame laidojimo kambaryje, paskui buvo išardytas ir perneštas į antrąjį mažą mauzoliejų Gizoje. Surinkto baldakimo ilgis buvo 10 pėdų, plotis — 8 ir aukštis — 7 pėdos. Jis atrodė panašus į

palapinę, kampuose laikomą karčių, sujungtų viršuje ir apačioje sukryžiuotomis lentelėmis, ir kitų plonesnių vertikalių virbų, sustatytų iš trijų pusių vienodu atstumu vienas nuo kito. Kiti horizontalūs virbai viršuje buvo sujungti su kryžmai sudėtomis stogo kartimis. Surinkta ši užuolaida buvo panaši į kambarį su vienu atviru šonu. Medinės kartys ir virbai buvo apkaustyti auksu. Audinys dengė baldakimo stogą ir karojo iš trijų pusių. Atvira priekinė pusė buvo užtraukiama užuolaida. Viduje buvo pakankamai vietos karalienės lovai ir krėslams. Užuolaidą užtraukus, ji atsidurdavo lyg palapinėje. Gudriai padaryti variniai tvirtinimai iš dygių ir išilginių išdrožų leisdavo visą karkasą greitai surinkti ir išardyti. Tikriausiai karalienė šį baldakimą pasiimdavo į kelionę, vykdama iš vienos vietos į kitą.

Baigdami valyti laidojimo kambarį, archeologai aptiko nemažai daiktų, visiškai nepritinkančių valdovės mauzoliejui: pavyzdžiui, darbininkų paliktų varinių kaltų, akmeninių kūjų. Tai dar vienas nepaprasto skubėjimo įrodymas. 1926 m. gruodžio 16 d. laidojimo kambarys pagaliau buvo visiškai išvalytas. Liko tik baltas alebastro sarkofagas. Mauzoliejaus valymui buvo sugaištos 326 dienos.

1927 m. kovo 3 d. į sarkofago atidarymo ceremoniją laidojimo kambaryje susirinko ekspedicijos nariai ir nedidelė grupė oficialių asmenų, kuriuos jaudino įvykio nepaprastumas. Visi tikėjosi akmeniniame karste pamatyti prieš penkis tūkstančius metų mirusios didžiosios karalienės kūną.

Sarkofago dangtis buvo labai atsargiai pajudintas iš vietos, prie jo pritvirtintas gervės lynas, ir dangtis pamažu pakilo. Svečiai žengtelėjo pirmyn, norėdami pažvelgti į sarkofago vidų. Jis buvo tuščias.

Galima įsivaizduoti, kaip nusivylė daktaras Reisneris ir jo ištikimi pagalbininkai!

Reisneris rašo: „Tiesiog galva neišneša, kaip galėjo Cheopsas įsakyti pergabenti motinos palaikus į Gizą ir slaptai palaidoti šimto pėdų gylyje po akmenų mūru..., tikrai nežinodamas, kad kūnas yra sarkofage“

Iš Hetepheresės palaikų Reisneriui pavyko rasti tik sienos nišoje užmūrytą skrynią su kanopomis. Tokių kanopų randama beveik visuose valdovų mauzoliejuose ir diduomenės kapuose. Jose laikomi balzamuojant iš mirusiojo kūno išimti vidaus organai.

Bet kodėl sarkofage nebuvo mumijos?

Čia priėjome prie tos mūsų detektyvo vietos, kai skaitytojas jau žino visus faktus, galinčius atskleisti tūkstantmečių senumo paslaptį. Štai kaip juos paaiškino daktaras Reisneris.

Mirusi karalienė Hetepheresė buvo palaidota Dahšūre, greta vyro piramidės. Prie Rombinės Snofraus piramidės tikrai stovi maža piramidė — matyt, pirmasis jos kapas. Tačiau tuo metu karalienės sūnus Cheopsas naujoje vietoje, Gizoje, 12 mylių nuo Dahšūro, pradėjo statyti savo Didžiąją piramidę, ir, galimas daiktas, senąjį nekropolį imta nebe taip stropiai saugoti. Netrukus po valdovės laidotuvių plėšikai, tikriausiai nekropolio sargybos ar mūrininkų, piramidės statytojų, padedami, įsilaužė į kapą. Jie dirbo naktį, todėl laiko turėjo labai mažai. Įlindę pro užmūrytą tunelį, įsigavo į laidojimo kambarį ir pamatė didžiulę auksinę

palapinę ir po ja stovintį sarkofagą. Tikriausiai nuplėšė užuolaidą ir išmėtė auksinius baldus, nes jų išnešti negalėjo, o nulupinėti auksą neturėjo kada. Skubėdami net nepastebėjo tokių mažų brangių daiktų kaip aukso taurė. Tiesiai puolė prie sarkofago, žinodami, kad ten, ant valdovės mumijos, ras brangiausius papuošalus. Kūjais ir kaltais atplėšę antvožą, ištraukė kūną ir išsinešė iš mauzoliejaus į slaptą vietą, kur niekas negalėjo pastebėti jų fakelų šviesos. Ten mumiją išvystė, nutraukė aukso vėrinius, apyrankes ir žiedus su brangakmeniais. Galimas daiktas, vidinis karstas irgi buvo auksinis. Skubiai pasidaliję grobį, vagys išsilakstė. Palaikus jie numetė šakalams, o kvapnių medžiagų prisigėrusias drobules gal sudegino, vildamiesi taip išvengti karalienės „Ka" keršto.

Netrukus apie apiplėšimą buvo pranešta aukštam valdininkui, turinčiam saugoti nekropolį. Su savo valdiniais apžiūrėjęs kapą, jis pamatė, kad karalienės kūnas išneštas, o laidojimo reikmenys palikti. Be abejo, įsakė ieškoti plėšikų, tačiau ar jie buvo pagauti, ar ne, mes niekada nesužinosime. Norėdamas pasiteisinti, valdininkas tikriausiai nubaudė kokį nusikaltėlį, kad visi matytų ir bijotų. Tačiau dar sunkesnis dalykas buvo pranešti faraonui apie jo motinos kapo išniekinimą. Aukštasis valdininkas kalbėdamas tikriausiai menkino padarytą žalą, kaip tiktai mokėjo, o svarbiausia, *neišdrįso faraonui pasakyti, kad nebėra karalienės Hetepheresės mumijos.*

Įsiutęs faraonas įsakė motinos kūną su visais laidojimo reikmenimis perešti į Gizą ir palaidoti greta savo piramidės. Galimas daiktas, jis pats išrinko vietą, o kapą liepė iškasti slaptai, kad niekas jo nebeišniekintų. Darbai akmenų kirtykloje buvo sustabdyti, ir akmentašiai ėmė kirsti šachtą. Įpykęs faraonas jiems tikriausiai davė labai mažai laiko.

Kol buvo rengiamasi karalienės sarkofagą ir laidojimo reikmenis perkelti į Gizą, akmentašiai skubėdami kirto šachtą. Iš pradžių, matyt, ketino sustoti 30—40 pėdų gylyje, tačiau aptiko netvirtą uolieną ir turėjo kasti giliau, ieškoti tvirtesnio sluoksnio. Ir vėl nepasisekė: laiko spiriami, jie negalėjo gerai sutvirtinti šachtos sienų, todėl nusprendė ją susiaurinti ir taip paspartinti darbą. Pagaliau 80 pėdų gylyje aptiko gana tvirtą uolą ir ėmė kirsti laidojimo kambarį. Tačiau nustatytas darbų terminas jau baigėsi.

Tuo metu Dahšūre nekropolio tarnai iš atidengto kapo rinko laidojimo reikmenis bei daiktus ir skubėdami grūdo į skrynias kartu su alebastro šukėmis, plėšikų atskeltomis nuo sarkofago. Išardė baldakimą, išnešė lovą, krėslus ir viską sukrovė ant platformos su pavažomis, o gal į laivą gabenti į Dahšūrą.

Meistras, kuris Gizoje prižiūrėjo, kaip kasamas kapas, sužinojęs, kad greitai bus atgabentas sarkofagas ir laidojimo rakandai, darbininkams liepė kuo greičiau baigti kapo kambarį. Iš pradžių jis norėjo padaryti patalpą kur kas platesnę. Akmentašiai jau net kirto uolieną rytinėje ir vakarinėje sienoje, o viename kampe — šulinį. Dabar jis liepė to nebedaryti, o jau iškirstas nišas užmūryti. Paliko tik vieną — kanopų skryniai. Niekas nebesistengė gražiai nušlifuoti ir apdailinti laidojimo kambario sienų, o statybos šiukšles tiesiog sušlavė į šulinį. Neabejotina, kad už antrąjį laidojimą atsakingas valdininkas labai skubėjo nuleisti į požemį

sarkofagą ir drebėjo iš siaubo, vos pagalvojęs, kad faraonui šaus į galvą žvilgtelėti į motinos kūną.

Sarkofagas buvo nuleistas į gilią šachtą, užvožtas dangčiu, užverstas išardyto baldakimo kartimis. Kiti laidojimo rakandai vos besutilpo sugrūsti mažutėje laidojimo kameroje. Po to darbininkai ėmė negaišdami užvertinėti šulinį akmenimis. Per didelį skubėjimą net užmiršo laidojimo kambaryje savo instrumentus, kurie taip ir išgulėjo tarp valdovės rakandų penkis tūkstančius metų. Kai šachta buvo jau beveik užversta, kažkas staiga prisiminė, kad pamiršta sudėti raudonus molinius indus iš senojo kapo. Darbininkai sumetė juos žemyn ir užbėrė skalda. Norėdami permaldauti mirusiosios karalienės „Ka", prie šachtos paaukojo aukų, o likučius užmūrijo sienos nišoje. Tenai atsidūrė ir Cheopso laidojimo šventyklos pamato juodo bazalto šukės. Šachta buvo užversta iki viršaus, o įėjimas užmūrytas netašytais akmenimis, kad atrodytų kaip natūrali uola. Galima įsivaizduoti, kaip lengvai tada atsiduso atsakingas už palaidojimą valdininkas.

Vėliau virš šachtos buvo nutiestas ceremonijų kelias, ir kadangi juo nuolat naudojosi nekropolio žyniai, buvo galima nesibaiminti, kad kapą vėl kas išniekins. Šiaip ar taip, šią paslaptį žinojo nedaugelis, o ir žinodami, gerai suprato, kad beprasmiška skverbtis per šimto pėdų storio akmenyną, nes brangiausi kapo daiktai jau pagrobti. Po kiek laiko kapas buvo pamirštas ir taip išliko iki mūsų XX amžiaus. Įdomu, ar Cheopsas kada sužinojo, kad sarkofage nėra motinos kūno? Tačiau tai tikriausiai buvo baisiausia ir didžiausia paslaptis.

Valydami karalienės Hetepheresės kapą, Reisneris ir jo bendradarbiai padarė 1057 nuotraukas ir prirašė 1701 didelį puslapį užrašų. Kruopštus jų darbas padėjo visiškai atkurti unikalius Senosios karalystės rakandus. Archeologai tai padarė sujungdami tūkstančius mažutėlių aukso lapelių ir juos dėliodami ant naujo medinio pagrindo. Danchemas net dvejus metus (1926 ir 1927) restauravo nešiojamą karalienės krėslą, lovą, jos pagalvę ir tualetinės skrynios medinius griaučius. Kita ekspedicijos narė mis Tompson ant juodmedžio strypelių reikiama tvarka išdėliojo auksinius hieroglifus. Jos darbą toliau dirbo V. A. Stiuartas. Vieno nešiojamo krėslo rekonstrukcija truko beveik dvejus metus. O Bernardas Raizas nuo 1930 metų rugsėjo iki 1931 metų rugsėjo restauravo karalienės baldakimą.

Šiandien apsilankiusi Kairo muziejuje karalienės Hetepheresės dvasia pamatytų savo rakandus tokius pačius, kaip ir gyva būdama. Po auksiniu baldakimu, padovanotu vyro, faraono Snofraus, stovi lova, kurioje ji tikriausiai pagimdė Cheopsą. Greta stovi auksu apmuštas jos namų krėslas ir dar vienas krėslas, kelioninis, su ilgomis auksinėmis parankėmis. Čia pat jos tualetinė skrynelė su puikiais į eilę sustatytais alebastro indais, brangenybių dėžutė su sidabriniais kojų žiedais.

Kiekvienas, nors kartą pamatęs šiuos daiktus, niekada nepamirš jų didingumo, dailumo ir paprastumo, kažkokio Senosios karalystės valdovams būdingo taurumo. Mūsų manymu, jie daug puikesni už Tutanchamono daiktus, kurie, kad ir labai subtilūs, žavūs, jau turi nuosmukio žymių, nepastebimų ankstesnių laikų kūriniuose.

VI skyrius

„ŠIMTAVARČIAI TĖBAI“

Iki šiol daugiausia kalbėjome apie Senąją karalystę, kai faraonų valdžia koncentravosi Žemutiniame, t. y. Šiaurės Egipte. Didžioji dalis Senosios karalystės paminklų ir kapų rasta prie senosios faraonų sostinės Memfio, esančio netoli Kairo, arba Gizos, Sakaros, Dahšūro, Abusyro nekropoliuose ir kitose Žemutinio Egipto vietovėse. Dabar mums reikia padaryti didelį laiko ir erdvės šuolį.

Už 600 mylių Nilo aukštupio link yra Luksoras. Jis laikomas beveik visiškai ištyrinėtu, nes daugelį metų tenai vyko svarbiausi archeologiniai kasinėjimai Egipte. Čia stovėjo valdovų miestas Noamonas, vėliau pavadintas Tėbais. Daugiau kaip tūkstantį metų Tėbai buvo Egipto imperijos sostinė.

Egipto istorijoje Tėbai pirmą kartą minimi XI dinastijos valdymo pradžioje (2100 m. pr. m. e.), kai po šimto metų anarchijos ir suiručių Hermončio provincijos nomarchų šeima užgrobė valdžią ir įsikūrė būsimos sostinės vietoje. Tėbai buvo ne tik politinis ir religinis, bet ir svarbus prekybos centras. Jie kontroliavo kelius į aukso kasyklas Nubijos kalnuose, į juos suplaukdavo Sudano turtai — kvapiosios dervos, aukso dulkės, stručių plunksnos ir vergai.

Tačiau Tėbų didybė prasidėjo tik XVIII dinastijos laikais, po penkių šimtų metų. Būtent šios epochos ir vėlesnių amžių kūriniai šiandien žavi tuos, kas apsilanko Tėbuose.

Tėbuose valdžiusieji XVIII dinastijos didieji faraonai užkariautojai vienas po kito rengė karo žygius į kaimynines šalis, ir visas karo grobis plaukė į šį miestą. Jis Egipto valdovams leido čia statyti šventyklas ir paminklus, apie kuriuos Šampoljonas rašė: „Nė viena tauta nei seniau, nei mūsų dienomis nesugebėjo architektūros pakylėti ant tokio didingo, dvasingo ir grandiozinio pjedestalo, kaip senovės egiptiečiai. Lyg kokie šimtametriai kolosai, jie sumanė ir Karnake pastatė 140 tiesiog neįsivaizduojamų hipostilinės salės kolonų, kurios aukštumu pranoksta mūsų šventyklų portalus Europoje“.

Šampoljonas buvo vienas iš daugelio — išsimokslinusių ir neišsimokslinusių keliautojų, paprastų lankytojų, kapų plėšikų ir archeologų,— kurie matė Tėbus. Dar Romos imperijos laikais šis miestas išgarsėjo kaip „reginių centras“, tačiau pastaruosius du šimtmečius jis traukė žmones labiau negu kuri nors kita Egipto vieta. Čia buvo padaryta nuostabiausių atradimų: Devi al Bachroje 1881 m. rastos 36 valdovų mumijos, Karalių slėnyje atkasti faraonų kapai ir pagaliau sensacija — aptiktas beveik neliestas Tutanchamono kapas.

Ši vieta glaudžiausiai siejosi su didžiaisiais atradimais, todėl į mažą Luksoro miestelį ėmė veržtis visi. Lankytojus viliojo ne tik pati vietovė, jos žila praeitis, puikiosios šventyklos rytiniame krante ir liūdesiu kerintis paslaptingas didžiulis mirusiųjų miestas vakarinėse kalvose. Čia dar dvelkė visai nesenos praeities nuotykių atmosfera, gyvai primenanti „pra-

eito amžiaus devintąjį dešimtmetį ir šio šimtmečio trečiąjį dešimtmetį“, kada Europos ir Amerikos piniguočiai, sulėkę į Luksorą, gyvendavo rytiniame krante ištaiginguose viešbučiuose arba Nile plūduriuojančiose nuosavose *dachabijose*[11].

Žvelgdami į vakarinį krantą, jie matydavo rausvas Tėbų kalvas, Egipto imperijos klestėjimo laikų faraonų nekropolį. Egiptologijos aistra daugelį iš jų paakino išsirūpinti kasinėjimų koncesijas. Savo darbą jie dirbdavo „grakščiai“, neskubėdami, dažnai pasitelkę archeologų profesionalų: šie kasinėdavo, o samdytojai puikuodavosi Luksoro aukštuomenėje.

Ko gero, tai buvo aukso amžius tikriesiems egiptologams. Jie turėjo ir pinigų, ir laiko, galėjo ieškoti, kasinėti, nes Egipto vyriausybė į mokslininkus europiečius tada žiūrėjo palankiau negu šiandien ir atrodė, kad taip bus visada.

Truputėlis tų ramių metų atmosferos dar tebėra išlikęs prabangiuose pustuščiuose Nilo pakrantės viešbučiuose. Aukšti tarnai sudaniečiai baltomis *galabijomis* ir raudonais fesais be garso slenka tarp pintų krėslų, tačiau šiandien jie aptarnauja nebe anuos turtingus ir dykinėjančius Europos džentelmenus. Vietoj jų Vinter palaco laiptais skuba žemyn kažkokia pora amerikiečių su tropiniais šalmais, su fotoaparatais ir pulkeliu ilgakojų čiauškučių dukterų. Šen ten nuobodžiauja vienas kitas Kairo turtuolis, veltui mėgindamas nuslėpti, jog jis, kaip ir daugelis jo artimųjų, visiškai abejingas senienoms. Visi jie tarytum tyčiojasi iš tų entuziastų, kurie, užsidėję šiaudines skrybėles, čia būriavosi prieš keturiasdešimt metų. Vis dėlto asiliukų tempiami maži vežimėliai *arabijos* ir dabar vežioja į Karnaką turistus kračiu keliu palei Nilą, o prieplaukose stovi dachabijos, laukiančios keleivių, norinčių keltis per upę į Tėbų nekropolį.

Vertėtų prisiminti, kad senovėje čia buvo du Tėbų miestai. Rytinio, t. y. dešiniojo, kranto mieste gyveno žmonės, stovėjo valdovų rūmai, diduomenės vilos, didžiulės Amono Ra ir kitų dievų šventyklos. Kitas miestas, vakariniame krante, buvo mirusiųjų. Tėbuose, kaip ir Memfyje, manyta, kad mirusieji gyvena vakaruose.

Rytiniame krante dominuoja didžiulis šventyklos ansamblis, kuris, kaip ir dabar netoliese esantis arabų kaimas, vadinasi Karnaku. Tačiau senovėje jo vardas buvo „Tobuliausia vieta“, nes čia gyveno visų dievų valdovas Amonas Ra. Vidurinės karalystės laikais Amonas tapo visos Egipto valstybės dievu, bet iš pradžių buvo tik nereikšmingas vietinis dievas. Tik tada, kai valdyti ėmė Tėbų giminė, vietinis jų dievas iškilo kartu su miestu, netrukus buvo sutapatintas su didžiuoju Heliopolio saulės dievu Ra ir gavo naują Amono Ra vardą. Jį dar siejo tolima giminystė su itifaliniu derlingumo dievu Minu, kurio kultas buvo paplitęs į Šiaurę nuo Tėbų esančiame Kopto mieste. Amono Ra žmona buvo deivė Muta, o sūnus — dievas Chonsus; šių dievų šventyklos Karnake šliejosi prie Amono Ra šventyklos.

Paprastai Amonas Ra buvo vaizduojamas kaip žmogus su karališkuoju *urėju* arba kobra ant kaktos ir dviem stručio plunksnomis viršuje. Kartais jis turėdavo avino galvą; žąsinas su juo irgi kažkaip asocijuoda-

vosi. Tokio keisto, mūsų laikų mokslininkus stebinančio daugiaveidiškumo šaknys siekia ikidinastinius laikus. Konservatyvumas egiptiečiams neleido atsisakyti senovinės religijos simbolių, net tada, kai visi užmiršdavo jų reikšmę. Pagaliau patys žyniai nebegalėjo susigaudyti šiame teologijos chaose, ir išmušė Echnatono religinės revoliucijos valanda. Tačiau apie ją papasakosime vėliau.

O dabar skaitytojams priminsime, kad bet kaip įsivaizduojamas Amonas, arba Amonas Ra, buvo laikomas vyriausiuoju Egipto dievu ir tituluojamas „Dievų viešpačiu". Jis pasisavino saulės dievo Ra atributus su saulės laive, kurioje dieną keliaudavo per dangų, o naktį — požemio karalystėje. Amono Ra žyniai turėjo didžiulę politinę valdžią ir varžėsi net su pačiu faraonu, nes jo teisė į sostą priklausė nuo to, ar jis bus pripažintas Amono sūnumi[12]. Ir tai nebuvo koks mistinis įsivaizdavimas: egiptiečiai viską suprasdavo tiesiogiai. Faraono žmona jiems buvo „dievo dieviškoji žmona" Karnako šventyklos reljefuose vaizduojamas valdovės Hačepsutos dieviškasis gimimas. Dievas pasirodo Tutmozio I žmonai Jahmesei, o užrašas sako:

„Jis [Amonas] pasivertė jo didenybe faraonu Tutmoziu I, jis rado ją miegančią puikiuose savo rūmuose. Ji nubudo ir užuodė iš dievo sklindantį kvepalų aromatą... Jis atidavė jai savo širdį ir privertė ją pamatyti save esant dievą. Kai jis prie jos prisiartino, ji apsidžiaugė, pamačiusi jo grožį, ir jo meilė įėjo į jos kūną kartu su aromatu, skleidžiamu dievo..."

Kitose scenose pavaizduotas valdovės gimdymas, dieviškojo kūdikio gimimas ir kaip jį deivė Hatora pristatė Amonui.

Ištisos faraonų kartos dosniai leido imperijos turtus Karnako šventyklų, „Dievų viešpaties" buveinės, statybai ir puošimui. Šios šventyklos yra tikrai retas architektūros stebuklas, nes pranoksta visus puikiausius aprašymus. Net žiūrėdami į jas kritiškai ir pripažindami, kad jos pernelyg didžiulės ir ne tokios gražios kaip graikų ar romėnų šventyklos, galų gale turime nulenkti galvas jų titaniškam dydžiui ir gniuždančiai masei. Šampoljonas sakė: „Atrodo, jog jas sukūrė trisdešimtmetriai milžinai"

Didžiausia pasaulyje šventyklos patalpa yra garsioji 54 tūkst. kvadratinių pėdų ploto Hipostilinė salė. Dydžiu ji prilygsta Kenterberio katedrai, tačiau tai tik pagrindinė šventyklos dalis, o apskritai, perkelta į Londoną, ji užimtų plotą nuo Pikadilio iki Haid parko. Kiekviena iš dvylikos navos kolonų yra 69 pėdų aukščio, 12 pėdų skersmens ir panaši į Trajano koloną Romoje. Ant kapitelio, vainikuojančio kiekvieną koloną, gali sutilpti šimtas žmonių. Visuose vadovuose turistams pateikiama daugybė tokių apskaičiavimų ir faktų. Pavyzdžiui, Amono šventyklos išoriniame aptvare tilptų dešimt Europos katedrų, o pačios šventyklos aptvare — Šv. Petro bazilika, Paryžiaus, taip pat Romos ir Milano katedros.

Tačiau jokie skaičiai ir palyginimai negali apibūdinti paties Karnako atmosferos, kuri taurina ir kartu slegia; bent jau autorius, nors ir buvo labai susižavėjęs, pasijuto prislėgtas. Karnakas ne toks jau gražus: jame nėra graikų arba romėnų šventyklų proporcijų tobulumo, nėra egiptiečių kapų tapybos bei skulptūrų švelnumo ir subtilumo. Tačiau jos pilnos

siaubingos galybės, masyvumo ir valdžios didybės. Nejučia pasijunti prislėgtas milžiniškų mūrų, didžiulių kolonų storumo, įėjimo pilonų, tų 64 pėdų aukščio iš vieno granito bloko iškirstų 140 tonų sveriančių obeliskų, šalia kurių Šv. Povilo katedra atrodytų menkutė. Valdžia, valdžia, valdžia! — šaukia visi jie griausmingu balsu, nuo kurio net apkursti. Tą patį šaukia reljefai ir įrašai. Štai valdovė Hačepsuta giriasi savo obeliskais:

„...ir tu, kuris po daugelio metų pamatysi šiuos paminklus ir pasakysi: „Mes nežinome, mes nežinome, kaip jie galėjo supilti visą kalną aukso, lyg tai būtų paprastas daiktas..." Norėdama juos paauksuoti, aš sėmiau auksą saikais lyg grūdus iš maišų. Ir kai mano didenybė pasakė, kad aukso gana, jo buvo daugiau, negu kas kada matė abiejose karalystėse... Išgirdęs apie tai, nesakyk, kad tai pagyrai, o tarki: „Kaip visa tai primena ją, kaip dera jos tėvui Amonui!.."

Štai ant septintojo pilono didžiulis Tutmozio III bareljefas: kairėje rankoje valdovas laiko būrelį surištų belaisvių, o dešinėje — kuoką, su kuria tuojau suknežins jiems galvas, šlovindamas Amoną ir jam aukodamas. O greta — pagyrūniškas užrašas.

„Iš nežinomų šalių, kurios driekiasi iki Azijos... jo didenybė parsivarė belaisvių, ketindamas juos užmušti. Dar niekada nė vienas faraonas, tiktai jo didenybė, nebuvo primynęs jų koja, ir šlovė apie jo žygdarbius visada gyvuos žemėje"

Įvairiose šalyse nuo Sudano iki Eufrato buvo užkariauta daugybė tautų ir miestų; iššifruota net 350 jų pavadinimų. Kiti faraonai, Setis I, Ramzis I ir, žinoma, Ramzis II, išgarsėjęs Kadešo mūšiu, statydinosi naujas sales, pilonus ir obeliskus — taip pažymėdavo pergales, kurias dovanodavo savajam dievui. Be abejo, daugelis šių ne kartą aprašytų užkariavimų buvo grynai simboliniai. Taip pat neabejotina, kad faraonai kariavo ne tik grobikiškus karus, norėdami išplėsti imperijos sienas, bet ir gindavosi nuo priešų. Vis dėlto šiandien mums sunku pakartoti XVIII amžiaus keliautojo žodžius: „...Visa tai prisimindami, mes žavimės Egipto valdovų didybe, ir širdį apima džiaugsmas, kai pagalvoji apie jų prašmatnybę, kuri atrodo žmogui nebepasiekiama".

Taigi prašmatnybė, bet kas gi slėpėsi už jos? Ogi tas pats pražūtingas valdžios siekimas, ta pati pašėlusi aistra, kuri ir dabar apsėda kai kuriuos žmones, net tautas.

Karnako šventyklos pernelyg didžiulės, kad jas būtų galima pamiršti ir vėl atrasti, ir todėl atrodo, kad egiptologai vien dėl to turėjo seniai jas ištyrinėti. Tačiau iš tiesų yra ne taip. Jos turi dar tiek neatskleistų paslapčių, kad jų užteks daugelio tautų mokslininkams. Pirmiausia reikėjo šventyklas atstatyti ir tinkamai prižiūrėti. 1899 m. nuvirto vienuolika Hipostilinės salės kolonų. Didžiausiomis pastangomis jas atstatė žymus prancūzų egiptologas Legrenas, kuris padarė sensacingą atradimą: šventykloje aptiko per tūkstantį statulų. Egipto senienų tarnyba nuolat valo nuo griuvėsių smėlį ir kopijuoja užrašus. Dirbdami tą darbą, mokslininkai kartais randa labai įdomių dalykų.

Vėlesnių laikų faraonai savo pirmtakų monumentus naudojo kaip statybinę medžiagą. Todėl, nukėlus kai kuriuos pilonus restauruoti, ant akmens blokų buvo rasta reljefų ir užrašų. Filologai baisiausiai nustebo, o vienas iš jų niūriai pasakė, kad visą Karnaką reikėtų „išversti kaip drabužį"

1949 m. Aukštutinio Egipto senienų tarnybos vyriausiasis inspektorius Zakarija Goneimas netoli garsiosios sfinksų alėjos po smėlio sluoksniu aptiko eilę niekam nežinomų devynių pėdų aukščio sfinksų, išrikiuotų nuo Karnako šventyklos į tą pusę, kur už dviejų mylių stovi Luksoro šventykla. Ant tų gerokai vėliau, apie 400 m. pr. m. e., pastatytų sfinksų pjedestalų perskaitytas toks užrašas:

„Aš, faraonas Nektanebas, šį kelią nutiesiau dievui Amonui, kad jis galėtų laimingai atvykti iš Luksoro. Niekada iki šiol nebuvo tokio puikaus kelio".

Taigi net ir tuo vėlyvuoju laikotarpiu, kai valdovo sostinė buvo jau Sebenite, už 700 mylių, Tėbai ir toliau nenustojo religinės svarbos, ir prie šventyklos augo vis nauji priestatai. Teisybę sakant, Amonas Ra čia buvo garbinamas ilgiau, negu gyvuoja krikščionybė. Net šiandien čia tebėra senovės kulto reliktų, nors vietos gyventojai nominaliai laikomi musulmonais. Pavyzdžiui, kadaise Karnake per religines ceremonijas laivėse būdavo nešami Amono Ra ir jį lydinčių dievų atvaizdai. Tai buvo viena iš svarbiausių ceremonijų. Šventyklos teritorijoje tebėra išlikęs net Šventasis ežeras, kuriame kadaise plaukiojusi Amono laivė. Dabar vietos musulmonai šventuoju laiko Abu el Chatagą, tačiau į jo šventę valstiečiai iki šiol neša šventąją laivę. Legrenas, tyrinėjęs Karnaką didžiąją savo gyvenimo dalį, pateikia ištrauką iš dokumento, paliudyto trijų laidojimo procesijos nešėjų, nešusių į laidojimo vietą vieną Abu el Chatago įpėdinį:

„Mes nešėme karstą ant pečių, tačiau, priartėję prie Nilo kranto..., staiga pajutome, kad karstas pasidarė labai sunkus. Negalėjome net pajudėti iš vietos. Tada padėjome karstą ant žemės, sukalbėjome *fatchą*, vėl pakėlėme karstą ir jokio sunkumo nebejutome. Paskui, kai išėjome į kelią, einantį į kapines, kurios vakariniame krante, vėl niekas nebegalėjo eiti, nes šeichas karste pasidarė labai sunkus... Taip iš tiesų buvo, ir mes galime tai patvirtinti..."

Šioje istorijoje keisčiausia tai, kad dievas Amonas, pasak padavimo, irgi šitaip valdęs savo laivę — reikiamu momentu visu sunkumu užguldavęs nešikų pečius.

Dabar jau miręs profesorius Niuberis kreipimesi į Britanijos asociacijos antropologų sekciją rašė: „Beveik visur kasdieniniame Egipto gyvenime matome senovę, sumišusią su nūdiena. Dauguma ceremonijų, lydinčių egiptiečius nuo gimimo iki mirties, yra visai ne musulmoniškos ar krikščioniškos, ne romėniškos ir ne graikiškos, o senovės egiptiečių... Ledi Daf Gordon sakė, kad Egiptas — tai palimpsestas, kuriame Biblija parašyta ant Herodoto posakių, o Koranas — ant Biblijos, tačiau senovės egiptiečių rašmenys vis tiek matyti per visus sluoksnius".

„MIRUSIŲJŲ MIESTAS“

Visi Luksoro statiniai stovi rytiniame Nilo krante. Čia prieplaukoje valtininkai, kaip ir jų tolimi protėviai faraonų laikais, laukia keleivių, norinčių persikelti per upę. Vakariniame krante apie mylią driekiasi plati lyguma, kuri baigiasi nuo saulės ir vėjo sudūlėjusiomis, suskilinėjusiomis ir suplyšinėjusiomis kalkakmenio uolomis. Per dieną jų spalva keičiasi. Auštant jos rausvai auksinės, vidudienį — dulsvos, šviesiai rudos, nuo kaitros apniukusios, vakare juodame fone išryškėja purpuriniai siluetai. Uolos neaukštos — nuo 800 iki 1000 pėdų, tačiau vis tiek daro neužmirštamą įspūdį, didesnį negu visi pasaulio kalnai, nes jose yra milžiniškas nekropolis. Daugiau kaip du tūkstančius metų egiptiečiai karta po kartos čia laidojo savo balzamuotus numirėlius. Šių uolų šešėlyje ilsisi faraonai, jų žmonos ir vaikai, didžiūnai ir prasti miestelėnai, o reljefai ir piešiniai jų kapuose mums pasakoja apie vienos iš seniausių civilizacijų kasdieninio gyvenimo smulkmenas.

Kai kurie kapai yra Vidurinės karalystės, bet daugiausia — Naujosios karalystės, t. y. nuo 1555 m. pr. m. erą. Jie nesislepia po masyviomis mastabomis, kaip jau aprašyti Senosios karalystės kapai; tai gilios kalkakmenyje iškirstos požeminės galerijos ir kambariai. Kalvų šlaituose prie Nilo yra diduomenės kapai. Faraonai buvo laidojami slėnyje prie vakarinės kalnų dalies, kuri vadinama „Biban al Muluku“ — „Karalių vartais“.

Tai buvo mirusiųjų kraštas, bet jis maitino gausią gyvųjų bendruomenę. Čia gyveno nekropolio žyniai, kurie jį saugojo, tvarkė kapus, atlikinėjo laidojimo apeigas ir aukojo ritualines aukas. Čia gyveno akmentašiai, jie kirsdavo naujus kapus, taip pat graveriai ir piešėjai, kurie juos puošdavo, ir dar balzamuotojai bei meistrai, kurie darydavo laidojimo rakandus, kiekvieną šimtmetį vis prašmatnesnius. Netoli nuo Medinet Abu, į pietus nuo nekropolio, Briujeris atkasė XVIII dinastijos faraonų didžiųjų piramidžių statytojų kaimo liekanas. Kaip rodo išlikę pamatai, namai čia buvo maži, drėbti iš molio, stovėjo palei taisyklingai išplanuotas gatveles. Jų gyventojai negalėjo keltis per Nilą į Tėbus, turėjo nuolat gyventi netoli savo darbo vietos. Ir dabar žymu, kur eita kelio iš kaimo į valdovų kapų slėnį.

Be faraonų kapų, kurie sudaro ypatingą grupę, Tėbų kapus galima apytikriai suskirstyti į du pagrindinius tipus.

Pirmajam priklauso diduomenės ir aukštųjų valdininkų kapai. Juose paprastai yra aukojimo kambarys, papuoštas freskomis arba reljefais, vaizduojančiais sceneles iš pomirtinio gyvenimo, kurį tikėjosi gyventi mirusysis. Toliau būdavo vienas arba kartais keletas kitų patalpų, skirtų mumijai ir laidojimo reikmenims: mirusiojo lovai, krėslams, drabužiams, ginklams ir mėgstamiems velionio daiktams, taip pat aukojimo indams su maistu.

Labiau paplitęs kapų tipas buvo bendri palaidojimai, kuriuose gaudavo amžiną atilsį vyrai ir moterys, negalėję pasistatydinti atskirų mau-

zoliejų. Čia daugybė mumijų gulėdavo rietuvėmis ant grindų iki lubų, kaip audeklų rietimai parduotuvėje. Šimtai mumijų, dabar esančių viso pasaulio muziejuose ir kolekcijose, paimta iš tokių palaidojimų. Kai mumijos rinkoje pabrango, kapus ėmė be gailesčio plėšti vietos gyventojai arabai, ypač iš Šeich Abdel Gurnos kaimo, kuris yra prie pat nekropolio. Šiandien daugelis šių bendrų kapų jau nusiaubta, bet, norėdami įsivaizduoti, kaip jie atrodė prieš 100 metų, geriausia pasiskaitykime Džovanį Belconį, kuris Tėbuose lankėsi 1816 m., kai šis siaubingas verslas klestėjo. Belconis rašo: „Daugelis tokiuose kapuose, nebeiškentę tvankumo, alpdavo. Tenai visur buvo tiek daug smulkių dulkių, kad jos skverbte skverbėsi į gerklę, į šnerves, užkimšdavo burną, nosį taip, jog tik stiprių plaučių žmogus galėjo atsispirti joms ir šlykščiam mumijų tvaikui. Bet tai dar ne viskas: įėjimas arba galerija, kur suversti kūnai, prastai iškirsta uoloje, iš viršaus, nuo lubų byra smėlis, jo tiek, kad beveik nebėra tako praeiti... Prasibrovę tokiu, kartais net 200—300 jardų ilgio praėjimu, paprastai patenkame į erdvesnę patalpą, kurioje galima net atsisėsti. Tačiau kaip atrodo ši poilsio vieta! Iš visų pusių, kur tik pažvelgsi, lavonai, krūvos mumijų. Esu prie tokių reginių pripratęs, bet ir mane imdavo siaubas. Juodos sienos, silpna fakelo ar žvakės šviesa (trūksta oro), visokie daiktai aplinkui, rodos, šnabždasi, o arabai su žvakėmis arba fakelais rankose, nuogi ir apdulkėję, patys panašūs į gyvas mumijas — klaikybė iš tiesų neapsakoma...

Kol prasiskverbiau tokiu urvu..., nusiplūkiau paskutinai ir, nutariau pailsėti. Susiradęs vietelę, jau taikiausi sėstis, tačiau vos tiktai klestelėjau ant kažkokio egiptiečio, tasai subyrėjo kaip skrybėlės dėželė. Suprantama, pamėginau atsiremti rankomis, kad nepargriūčiau, bet kur ten surasi kokią atramą — griuvau tiesiai ant sulūžusių mumijų, ant skarmalų, traškindamas trapius kaulus, medines dėžes, sukėliau tokį debesį dulkių, kad gal ketvirtį valandos bijojau krustelti ir laukiau, kol dulkės nusės"

Kitoje ištraukoje, kurios nesigėdytų net patsai Edgaras Po, Belconis rašo, kaip skverbėsi požemine landa: „Ši landa buvo gal kokių dvidešimties pėdų ilgio ir tokia siaura, kad vos galėjau prasisprausti. Mane iš visų pusių suspaudė mumijos, tiesiog nebegalėjau pralįsti pro jas, veidu neužkliuvęs kokio nors sudūlėjusio egiptiečio veido. Bet kadangi koridorius buvo nuožulnus, pagelbėjo mano paties kūno svoris, nors vis tiek iš viršaus ant manęs krito kaulai, rankos, kojos ir galvos. Taip broviausi iš vienos patalpos į kitą, ir jos visos buvo pilnos mumijų — stovinčių, gulinčių, net pastatytų ant galvos, aukštyn kojomis..."

Laimė, kad kapų plėšimui ir prekybai mumijomis šiandien padarytas galas, nors ir dabar dar kasinėjama slaptai. Taip pat laimė, kad ne visus kapus nusiaubė negailestingi senienų ieškotojai. Juos kruopščiai kasinėjo ir su meile restauruodavo tokie mokslininkai kaip Normanas de Haris Deivisas, Teodoras Deivisas, Hovardas Karteris ir kiti. Šiuos kapus dabar saugo Senienų tarnyba. Jie vadinami „Diduomenės kapais", bet iš tikrųjų tai mažos laidojimo šventyklos. Freskos ir užrašai ant jų sienų pasakoja apie Tėbų aristokratų ir jų palikuonių gyvenimą prieš tris tūkstančius metų.

Mums nusišypsojo laimė: lydimi Aukštutinio Egipto senienų tarnybos vyriausiojo inspektoriaus Zakarijos Goneimo, aplankėme keletą geriausiai išsilaikiusių kapų. Goneimui pavesta rūpintis ir Tėbų nekropoliu, apie kurį jis kalba su pasididžiavimu ir meile. Mat Zakarija, tasai neaukštas, šypsančio veido egiptietis, turi retam savo tėvynainiui būdingą bruožą — tikrai myli žilą senovę. Kartą jis mums pasakė: „Nežiūrėdamas rasės, tautybės, socialinės padėties, žmoniją aš skirstau į dvi grupes: į tuos, kurie domisi praeitimi, ir į tuos, kurie jai abejingi. Yra nekropolį įsimylėjusių žmonių. Jie gali būti mažamoksliai, net neraštingi, bet jie *nori* žinoti. Per karą čia dažnai lankydavosi kai kurie kareiviai ir lakūnai, ir aš jiems mielai viską rodydavau. Tačiau yra ir kitokių, kartais labai žymių ir gana simpatiškų žmonių, tačiau..." — ir Zakarija nutilo, šypsodamasis žybtelėjo baltais dantimis ir išraiškingai patraukė pečiais.

Kai mes atvykome į viešbutį, raudonas Goneimo fesas prapuolė tarp al Gurnos gyventojų baltų turbanų. Jie mėgino jam kažką parduoti.

— Oi, tie žmonės! — pasakė jis mums.— Vis triukšmauja radę kokį seną daiktą. Bet aš žinau: jei pas mane atėjo, vadinasi, rado didelį daiktą, gal didžiulį sarkofagą, kurio nebepajėgia išnešti. Mažą daiktelį, jie būtų paprasčiausiai pasiglemžę. Net nepasirodytų Senienų tarnybai, o paskui parduotų Luksore perpardavinėtojams.

Prasigrūdę per minią, įsėdome į senutėlį „fordą" ir leidomės purvinu duobėtu keliu. Iš paskos skambėjo virtinės pašaipių arabiškų žodelių.

— Tai žmonės! — gniauždamas kumščius, rimta mina pasakė vyriausiasis inspektorius.— Baisūs sukčiai, bet kaip gali jų nemylėti. Kada nors aš apie juos papasakosiu. Tačiau pirmiausia — Rechmiros kapas.

Mes išlipome iš automobilio. Akinamai plieskė karšta saulė.

Profesorius Brestedas šį kapą koplyčią aprašė kaip „įžymiausią Egipto imperijos privatų monumentą". Rechmira buvo vieno iš galingiausių Naujosios karalystės faraonų — didžiojo Tutmozio III (1493—1439 m. pr. m. e.) — viziris, arba vyriausiasis ministras. Valdoma Tutmozio III, Egipto imperija pasiekė savo didybės viršūnę, ir viziris joje buvo įtakingiausias po faraono žmogus. Jo kapo sienų freskos — tai unikalaus išraiškingumo pasakojimas apie to laikotarpio aukšto valdininko gyvenimą, darbus ir pramogas.

Už įėjimo atsiveria siaura skersinė salė, kurios sienose pavaizduotas Rechmira, imantis dovanas iš kitų šalių pasiuntinių. Matyti ir Nubijos negrų, ir barzdotų azijiečių iš Sirijos, ir dar kitokių atvykėlių, taip pat „jūros žmonių" iš Egėjo jūros salų su tipiškomis Mino laikų vazomis rankose (Artūras Evansas tokių vazų rasdavo Kretoje). Eilių eilėmis šie žmonės stovi prieš didįjį vizirį; vieni — su aukso ir sidabro vėriniais, kiti — su javų pėdais.

Už šios salės prasideda siauras ilgas koridorius, kurio lubos nuo įėjimo galinės sienos link pamažu kyla, ir todėl patalpa atrodo panaši į suspaustą iš šonų piltuvą. Soninės sienos išpieštos vizirio gyvenimo scenų vaizdais. Eidamas tokias aukštas pareigas, didžiūnas turėdavo prižiūrėti visus darbus Amono šventykloje. Todėl ir matome Rechmirą šventyklos dirbtuvėse stebintį, kaip grakštūs rusvi žmogeliukai, prisikišę baltas prijuostes, tekina statulėles, daro skrynias ir baldus, pilsto į

indus kviečius, vyną, o raštininkai visus tuos turtus užrašinėja. Kitoje scenoje Rechmira, sugrįžęs iš kelionės po Vidurinį Egiptą, lipa iš laivės, o draugai ir giminės jį pasitinka.

Kitoje freskoje pavaizduotos Rechmiros laidotuvės. Ilga vora tarnų neša visokius laidotuvių reikmenis, skrynias, drabužius, o kiti tarnai — skraiste uždengtą karstą su Rechmiros mumija.

Istorikui įdomiausia scena, kur pavaizduotas Rechmira, pirmininkaujantis teismo posėdžiui. Viduryje salės stovi į teismą pas didį žmogų atėję ieškovai. Šone — valdininkai, pasirengę vykdyti jo įsakymus. Greta jų padėta 30 ritinėlių — taip iš pradžių manyta, tačiau paaiškėjo, kad tai 40 lazdų, kuriomis būdavo mušami liudininkai! Šioje įstabioje scenelėje nupieštos visos smulkmenos: lauke laukiantys ieškovai, žemai nusilenkę į teismo salę einą prašytojai. Rechmira neabejojo savo gebėjimais, nes viename užrašų apie save taip sako: „Nėra nieko, ko aš nežinočiau danguje, žemėje arba požeminiame pasaulyje".

Eidami toliau, matėme vis kitas scenas. Išvydome, kaip kilmingos Rechmiros namų damos ruošiasi kažkokiai šventei. Jos grakščiai sėdi apsivilkusios baltais drabužiais, o jaunos vergės joms padavinėja brangius papuošalus ir kvepalus, šukuoja plaukus, tepa kvapiaisiais aliejais rankas ir kojas.

Kitoje scenoje pavaizduota, kaip viziris pramogaus pomirtiniame pasaulyje: pavyzdžiui, plaukios valtimi puikiame medžiais apaugusiame ežere. Freskose neieškokime perspektyvos, nes egiptiečiai ją vargu ar išmanė, tačiau viskas nutapyta labai gyvai. Kiekvienoje scenoje viziris pavaizduotas aukštas ir orus; kaip ir dera tokiam didžiūnui, jis aukštesnis už visus kitus personažus. Kai kuriose scenose viziris pavaizduotas kartu su gražuole žmona, apsisiautusia balta, dailiai klostėta tunika. Pagal paskutinę to meto madą vienas jos petys nuogas.

Kaip ir anksčiau aprašytuose Senosios karalystės kapuose, galinėje sienoje iškirstos netikros durys, kad mirusiojo „Ka" galėtų vaikščioti į aukojimo kambarį. O aukštai virš durų, nišoje, kadaise stovėjo jo statula. Tais laikais, kai ji stovėjo savo vietoje ir iš aukštai žvelgė į kiekvieną einantį į kapą žmogų, tikriausiai atrodė labai įspūdingai. Už sienos, matyt, buvo šulinys, tačiau, kaip mums pasakė Zakarija Goneimas, jo taip ir nepavyko aptikti. Inspektorius didžiuodamasis papasakojo, kokį darbą čia nuveikė Senienų tarnyba, pavyzdžiui, apie tai, kaip nuo freskų buvo nuimtas storas sluoksnis suodžių.

— Dar neseniai šiame kape gyveno visa šeimyna,— paaiškino jis.— Daugelį metų žmonės čia kūreno laužus, apsmilkė visas lubas, sienas.

Beikio vadove („Egipto senienos Nilo slėnyje") išvardyta 340 į katalogą įtrauktų šventyklų, esančių kalvų rytiniuose šlaituose. Daugelis lankytojų turi šiais žodžiais patikėti, nes viskam apžiūrėti reikėtų keleto savaičių. Įdomiausi ir gražiausi kapai, kuriuos mums sumaniai parinko vyriausiasis inspektorius, buvo tik maža visų kapų dalis. Kas susidomėtų smulkesniu jų aprašymu, gali paskaityti Gardinerio knygą „Tėbų privačių kapų topografinis katalogas". Šimtai šių kapų daugiausia Roberto Mondo dosnumo dėka buvo ištyrinėta, aprašyta ir išsaugota. O šiame darbe labiausiai nusipelnė Artūras Veigalas, Alanas Gardineris, taip pat

vyras ir žmona de Garis Deivisai. Jiems turime būti dėkingi už šių paskutinių nuostabių paminklų išsaugojimą.

Kartu skaudu ir apmaudu žinoti, kas mums amžinai pražuvo dėl vietinių kapų plėšikų nemokšiškumo ir godumo apakintų spekuliantų, kurie arabus versdavo iš kapų sienų kapoti freskas bei užrašus, o paskui tuos radinius pardavinėjo Europos muziejams. Laimė, dar daug kas išliko, ir turi kuo pasidžiaugti ne tik Tėbų lankytojai, bet ir visi senienų mėgėjai. Nereikia net važiuoti į Egiptą — galima paimti ir pasiskaityti puikiai iliustruotas monografijas, parašytas tų, kurie šiuos kapus atkasė, nupiešė ir smulkiausiai aprašė. Kaip tik tokiomis geromis publikacijomis mokslinė archeologija ir skiriasi nuo nuostabių daiktų medžioklės, nuo paprasto plėšimo. Dar daug ko nepadaryta. Reikia smulkiai aprašyti esamus paminklus, kol jie nežuvę, ir, suprantama, ieškoti nežinomų kapų.

Kartais koks kapas atrandamas, paskui pamirštamas ir vėl aptinkamas tik po daugelio metų. Kai kurie Tėbų nekropolio plotai taip išrausyti, jog atrodo lyg triušių urvai. Kartais archeologas per plėšikų išraustų urvų labirintą vargais negalais prieina iki kapo, o paskui nebegali rasti prie jo kelio. Taip atsitiko Cheruefo kapui, kurį pirmą kartą prieš 30 metų atrado vyras su žmona Deivisai ir Gardineris. Ilgai jis buvo laikomas „pražuvusiu“, ir tik per Antrąjį pasaulinį karą jį vėl atrado Zakarija Goneimas. Tai puikus Amenchotepo III laikų aukšto valdininko kapas, ir mes buvome labai patenkinti tuo, ką mums parodė pats Goneimas.

Amenchotepas III, vienas iš garsiausių XVIII dinastijos (1555—1350 m. pr. m. e.) faraonų, turėjo sūnų Amenchotepą IV, kuris vėliau pasivadino Echnatonu ir išgarsėjo kaip „faraonas eretikas“ Cheruefas buvo Amenchotepo III žmonos Tijos vyriausiasis valdytojas. Scenos ant jo kapo sienų ne pieštos, o iškirstos — tai dailiausi reljefai, kurie linijų grakštumu ir tikslumu prilygsta geriausiems to meto meno kūriniams.

Goneimas sako, kad svarbiausioje scenoje pavaizduotas faraonas su žmona Tija ir deive Hatora — visi šoka ritualinį šokį valdovo šventėje *sed*, kurią aprašėme trečiame skyriuje. Pirmosios eina aštuonios liaunos ir puikios faraono dukterys: žengia poromis su indais vandeniui apsiplovimo apeigai šventės vietoje atlikti. Už jų kitos merginos šoka gracingą ritualinį šokį, simbolizuojantį gyvenimo atgimimą aname pasaulyje. Sulenktos rankos ir sudėti delnai tikriausiai rodo, kad jos sėja žolelių sėklas, kurios paskui sudygs. Lygiai taip turi atsinaujinti faraono gyvenimas. Kitame reljefe faraonas sėdi su savo gražuole žmona Tija ir žiūri, kaip statomas „džedpilonas“, dievo Ozyrio simbolis. Ši apeiga simbolizuoja dievo atgimimą. Čia taip pat yra papiruso stiebais apsiginklavusių vyrų ritualinės kovos scena, kuri simbolizuoja, kaip Aukštutinio Egipto žmonės užkariauja Žemutinį Egiptą. Šios apeigos buvo atliekamos iki 1400 m. pr. m. e., tačiau jų šaknys siekia žilą Egipto priešistorę. Cheruefo atvaizdas yra visuose reljefuose, jo nematome tik viename, kurį nuskaldė jo priešai.

Zakarija Goneimas rado jo kapą, kai ištyrė kitus, plėšikų atidarytus ir sudarkytus kapus. Gal valandą šliaužiojęs siauromis požeminėmis lan-

domis, jis staiga atsidūrė pačioje palubėje didelės patalpos, kurios du trečdaliai buvo užversti visokiausiomis nuolaužomis. Kol išvalė kapą, sugaišo du mėnesius, tačiau daugiau padaryti tada negalėjo, nes trūko lėšų. Vyriausiasis inspektorius tik pašalino nuolaužas ir stropiai užmūrijo įėjimą į kapą, kad plėšikai neiškirstų jo sienų reljefų ir neparduotų. Jokių daiktų nerado, nes kapas jau ne kartą buvo atidarytas Ramzių ir Ptolemėjų laikais, ir, kaip rodė aprūkusios sienos, kurį laiką net gyvenamas.

Po Cheruefo kapo netoli nuo statybininkų kaimo apžiūrėjome Senufero laidojimo šventyklą ir kapą. Kaip ir jo amžininkas Rechmira, Senuferas gyveno Tutmozio III valdymo laikais ir buvo „Pietinio miesto valdytojas", „Amono svirnų ir laukų, sodų ir bandų prižiūrėtojas". Nuožulnūs laipteliai leidžiasi iš viršaus į uolos gilumą, pamažu suka dešinėn. Zakarija uždega šviesą — ir mes atsiduriame vynuogyne! Kambario, kuriame stovime, lubos buvo paliktos nenudailintos, o vėliau visuose nelygumuose išradingai pripiešta vynuogių kekių, ir dabar mums kilo iliuzija, kad viršuje išsiskleidę vynuogienojai. Be abejo, Senuferui šį efektą pasiūlė pačios jo pareigos: „Amono... laukų... sodų... prižiūrėtojas". Už šios patalpos buvo kita, didesnė — kvadratinė salė, kurios lubas laikė keturios kolonos. Jos sienos išpuoštos puikiomis freskomis, vaizduojančiomis patį Senuferą su žmona Merita, seseria Sent Nofrete ir dukteria Mut Tuja: visi šie vardai rūpestingai užrašyti virš galvų.

Šalia angos į antrą kambarį išlikęs Senufero ir jo žmonos atvaizdas: abu eina iš kapo durų link, o užrašas skambėtų šitaip: „Jie žengia į žemę, norėdami kiekvieną dieną regėti saulę". Šio teksto atgarsių yra daugelyje Senosios karalystės kapų. Vyras su žmona eina susikibę rankomis, Senuferui ant kaklo irgi užkabintas amuletas su dviem rankomis...

— Dragomanas jums papasakos,— paaiškino mums Goneimas,— kad tai reiškia, jog jie mylėjo vienas kitą... Malonus spėjimas, tačiau kol kas nepatvirtintas faktais.

Kitoje scenoje Senuferas su Merita plaukia valtimi į Abidą. Matyt, taip jie darydavo būdami gyvi ir taip turėjo daryti po mirties. O galinės sienos reljefe Senuferas sėdi ir ima dovanas.

Šie vaizdai, tikriau sakant, reljefai, buvo ne šiaip kokie paprasti pagražinimai. Manyta, jog jie turi magiškų ypatybių. Tokių scenų su nedidelėmis variacijomis yra beveik visuose kapuose, ir jos atitinka griežtą religijos kanoną. Kitaip sakant, jos turėjo velioniams pomirtiniame pasaulyje garantuoti tokią padėtį, privilegijas ir malonumus, kokius jie turėjo būdami gyvi, o, svarbiausia, neišsenkamas aukojamo maisto atsargas jųjų „Ka" Dėl to freskose priešais mirusiuosius aukų stalai lūžta nuo valgių ir vyno. Net jeigu palikuonys nebegalės nuolatos atnešti į laidojimo šventyklą maisto, mirusysis jo gaus tol, kol bus šių aukojimų piešiniai.

Kol bus... O jeigu juos kas apgadins ar sunaikins? Egiptiečiai buvo įsitikinę, kad mirusiojo „Ka" kentės dėl tokio įžeidimo, todėl žmogaus priešai galėjo keršyti net mirusiam. Toli gražu ne visos freskos ir reljefai sužaloti šių laikų senienų ieškotojų. Daugelis juose padarytų žaizdų yra, be abejo, pačių senovės egiptiečių darbas. Taip mėginta savo prie-

šams apkartinti būtį aname pasaulyje. Pavyzdžiui, Menenos, „Abiejų Žemių valdovo laukų raštininko“, kape Menena negali matyti aukojamo maisto, nes kažkoks amžinas jo priešas nutrynė jo atvaizde akis. Dėl tos pačios priežasties jis negali matyti, kaip ariami jo laukai, kaip duriamos žeberklu žuvys, kaip įprastose scenose mėtomąja lazda taikomasi į paukščius. Priešas buvo negailestingas. Paskutinėje scenoje jis perkirto mėtomąją lazdą ties Menenos dešinės rankos didžiuoju pirštu, taip pat ir žeberklą. Šis nedoras senovės egiptiečių bruožas buvo būdingas ir valdovams, kurie irgi kartais taip žalojo savo pirmtakų paminklus. O vienuoliai koptai sienose iškapodavo merginų veidus.

Daug maloniau pasamprotauti apie egiptiečių tyrą meilę gyvenimui ir gamtai. Kai kuriose laidojimo šventyklose apstu Egipto gyventojų kasdieninio gyvenimo vaizdų. Paukščių apsuptos papirusų valtys šliaužia per nendrynus arba per apaugusius medžiais tvenkinius. Karštą vasaros dieną lauke ganosi banda, kol piemuo miega po medžiu. Artojas veda vagą jaučių jungą, o toliau tamsiaodžiai žmonės, apsivilkę baltais lininiais drabužiais, pjautuvais pjauna prinokusių javų saujas. Štai čia maži rudi žmogeliukai mindo vynuogių kekes, o kiti pila sultis į indus, ant kurių užrašyti vynuogių rinkimo metai. O štai ten medžiotojai meta tinklus ant laukinių ančių, greta sėdintis žmogus antis peša ir taiso valgyti.

Tokios scenos kartojasi nuolatos, tačiau dailininkai, kaip ir dera menininkams, mokėdavo paįvairinti religinius stereotipus, verčiančius laikytis nuobodaus vienodumo. Pavyzdžiui, astronomo Nachto kape nupiešta gyva scenelė, kurioje kilnusis šeimininkas priima svečius. Jie sėdi pasipuošę prabangiais drabužiais, vergai neša vyno ir valgių, o pusnuogės merginos šoka ir groja muzikos instrumentais. Čia pat sėdi pats astronomas ir šypsosi svečiams. Tačiau kas gi ten po didžiojo žmogaus krėslu? Ogi jo katė! Pastvėrusi viščiuką, ji tuojau jį sušveis, kol nemato šeimininkas. Išlenkta katės nugara ir pasišiaušęs kailis nupieštas taip subtiliai, kad net miela žiūrėti.

To paties kapo sienoje Nachtas, stovėdamas papiruso valtyje, sviedžia lazdą į laukinę antį — matyta scena, ko gero, būdinga kiekvienam didžiūno kapui. Valtyje astronomo duktė laiko tėvą už kojų, kad tasai neišvirstų, o jo žmona rankose švelniai laiko pamuštą paukštį — dar vienas žmogiškas bruožas.

Kitame kape, kur dažai tokie skaistūs, lyg freska būtų nutapyta vakar, pažįstamoje scenoje mes pamatėme dvi mažas mergaites, lauke kažko smarkiai susipešusias, tampančias viena kitai už plaukų.

Dar viename kape buvo palaidotas senovės Egipto „džentelmenas“ baisiai keistu Džeserkarasonbo vardu. Jis gyveno Tutmozio IV (1413 m. pr. m. e.) laikais ir ėjo valdytojo pareigas labai didelio žmogaus — Amono antrojo pranašo — namuose. Valdytojas, matyt, turėjo iš ko ir pasistatė tikrai prašmatnų mauzoliejų. Be įprastų aukojimo scenų, jo sienos ištapytos idiliškais peizažais, kuriuose kaitros nuvarginti artojai malšina troškulį, gerdami iš medyje pakabintų vynmaišių. Yra taip pat puotos scena, kaip ir Nachto kape, tačiau joje atsiradusi nauja realistinė smulkmena. Puotos įkarštyje vienas iš svečių nusisukęs, nes jam pasidarę blo-

ga. Zakarija Goineimas mums sakė, kad taip atsitikę ne dėl prastų valgių, o, priešingai, nuo gausybės gėrimų. Tokių scenų retkarčiais pasitaiko ir kituose kapuose. Kartais nelaiminga persigėrimo auka yra moteris, ir jai padeda vergė.

Taip pat apžiūrėjome vadinamąjį Akmenpjovių kapą, kuriame buvo palaidoti du skulptoriai, gyvenę XVIII dinastijos valdymo pabaigoje. Tai rodo, kad tais laikais talentingas menininkas galėjo pakilti iki aukšto rango. Skulptorių vardai — Nebamunas ir Ipukis. Jų kapo sienų freskos mums leidžia pažvelgti į vieną iš tų didelių dirbtuvių, kurios Tėbų nekropolyje klestėjo tris tūkstančius metų. Čia matome, kaip vieni meistrai pjaustinėja simbolius, kuriuos paskui įtaisys tokioje nešiojamoje skrynioje, kokia buvo rasta Tutanchamono kape. Kiti renka brangiuosius metalus vėriniams ir aukso indams gaminti. Akmentašys iš akmens tašo sfinksą, kalvis pūtimo vamzdeliu lydo metalą, o pats Nebamunas žiūrinėja atneštus dirbinių pavyzdžius.

Šių kapų, visų iki vieno, šeimininkams būdingas, ko gero, vienas dalykas — pagyrūniškumas ir atkaklus noras savo geradarystes ir darbus žūtbūt parodyti požemio karalystės valdovų teismui. Kai kuriuose pagyrūniškuose užrašuose yra net kažkokio patoso, o kartais ir ne visai gražaus humoro, pavyzdžiui, vyriausiojo raštininko Inenio kapo tekste. Šis raštininkas prižiūrėjo darbus Tėbų nekropolyje penkių faraonų valdymo laikais. Jam vadovaujant, Karalių slėnyje buvo iškirstas pirmasis kapas — Tutmoziui I, kuris davė toną vėlesniems faraonams. Savo užraše Inenis sako: „Tai buvo protėviams nežinomas darbas, o aš jį turėjau padaryti. Aš vertas pagyrimo daugeliui metų už savo išmintį, nes kas gi pakartos tai, ką aš padariau?“. Ir priduria: „Aš gyvenau santaikoje, buvau galingas ir neturėjau nesėkmių; nugyvenau amžių visko pertekęs. Aš nebuvau išdavikas, ir nebuvau apšnekamas, ir nedariau nieko blogo... Aš buvau prižiūrėtojų prižiūrėtojas ir viskas man sekėsi... ir aš niekada neniekinau šventyklų“

Kalbama, kad daugelį metų Senienų tarnybai vadovavęs R. Engelbachas ta proga pasakė: „Jeigu jis kokius keturiasdešimt metų būtų vadovavęs Rytų skyriaus darbams ir neburnojęs prieš dievą, nieko nekeikęs, būtų padaręs kur kas didesnį žygdarbį!“

VIII skyrius

KARALIŲ SLĖNIS

Faraonų kapų slėnis... Hovardas Karteris rašo: „Kiek romantikos vien tik jo pavadinime! Manau, kad nė vienas Egipto stebuklas taip nežadina vaizduotės, kaip šis. Čia, atkampaus slėnio aukštutinėje dalyje, toli nuo visų gyvenimo garsų, saugomi Rago, aukščiausios Tėbų kalvų viršūnės, lyg kokios natūralios piramidės prieglobstyje ilsisi per 30 faraonų, o tarp jų — patys didieji Egipto valdovai.

Ir iš tiesų, Karalių slėnio istorija pranoksta lakiausią fantaziją, net Raiderio Hagardo. Lankytojų gausumu jis pralenkia bet kurį Egipto paminklą, atsilieka tik nuo piramidžių. Paskutinis faraonas čia buvo pa-

laidotas prieš tris tūkstančius metų. Po tūkstančio metų Karalių slėnis ėmė traukti žmones kaip labai lankoma vieta. Čia raižė savo vardus graikai ir romėnai. Tuščiuose kapuose gyveno viduramžių atsiskyrėliai. XVIII a. mokslininkai mėgino slėnyje susiorientuoti, o XIX a. archeologai jį išnaršė skersai ir išilgai. Tačiau jis saugojo savo didžiąją paslaptį iki mūsų amžiaus trečiojo dešimtmečio ir, galimas daiktas, šį tą tebeslepia.

Iki XVIII dinastijos įsigalėjimo (1500 m. pr. m. e.) Tėbų faraonai, matyt, buvo laidojami kalnų rytiniuose šlaituose, kaip ir kiti kilmingi žmonės. Vis dar buvo statomi kapai su piramidės formos antstatais, tačiau ne aukštesniais kaip 60 pėdų. Visiškai prie jų pastatydavo velionių atminimo šventyklas. Kaip ir reikėjo tikėtis, visi tie kapai, kaip ir jų pirmtakų piramidės, buvo išplėšti, ir gal todėl vėliau faraonai ėmė savo kapus slėpti. Didžiausias keblumas buvo tas, kad iš tradicijos velionio atminimo šventykla turėjo stovėti kiek galima arčiau kapo, kad mirusiojo „Ka" galėtų kuo lengviau į ją patekti. Kadangi tos šventyklos paslėpti nebuvo galima, ji savaime rodydavo, kur yra palaidojimo vieta. Praėjo daugiau kaip tūkstantis metų, kol egiptiečiai tai suvokė ir ėmėsi kažką daryti.

Pirmasis faraonas, ryžęsis nutraukti senovinę tradiciją, tikriausiai buvo Tutmozis I, XVIII dinastijos trečiasis valdovas. Tačiau tikrai nežinoma, kam šovė į galvą tokia mintis: pačiam faraonui ar jo architektui ir raštininkui Ineniui — nekropolio darbų prižiūrėtojui. Kalbame apie tą patį dievobaimingąjį „džentelmeną", kurio užrašą jau citavome ankstesniame skyriuje. „Aš vienas prižiūrėjau, kaip kalno gelmėje kasamas jo didenybės kapas,— rašė jis.— Niekas nieko nematė, niekas nieko negirdėjo... Aš vertas pagyrimo daugelį metų už savo išmintį..."

Jo parinktoji vieta buvo amfiteatre tarp uolų, ir tenai nueiti žmonės galėjo tik tarpeklio dugne esančiu siauru taku, kuris aplenkia nekropolį iš šiaurės rytų, o paskui pasuka į pietus ir tik tada pasiekia Karalių slėnį. „Nors nuo Nilo kunkuliuojančio slėnio jį skiria tik uolų virtinė, atrodo, jog jis labai toli nuo visko, kas gyva ir yra nežemiškai nevaisingas, kaip negyvas požemių karalystės laukas arba Mėnulio kalnų krateris".

Net šiandien sezono įkarštyje, kai slėnyje knibžda turistų, kuriuos lydi vertėjai, jis tebėra paslaptingas, o vakarais, kai paskutiniai lankytojai paskubomis grįžta į viešbučius, amžina faraonų buveinė vėl lieka nebyli ir didinga kaip senovėje. Virš šešėlių gaubiamo gilaus slėnio iškyla Ragas. Senovės egiptiečiai tikėjo, kad ten gyvena baisi deivė gyvatė Meretsegerė, „Toji, kuri mėgsta tylą" Žvelgdamas į šį saulėlydžio nuauksintą vienišą sargybinį, nejučiomis prisimeni senovinį tekstą:

„Saugokis Vakarų Viršūnės deivės! Ji smogia netikėtai ir neįspėjusi"

Pradedant Tutmoziu I, visi XVIII, XIX ir XX dinastijos faraonai liepdavo savo kapus iškirsti Karalių slėnyje ir kiekvienas stengdavosi puikumu pranokti pirmtaką. Iš pradžių svarbiausia buvo išsaugoti palaidojimo vietos paslaptį. XVIII dinastijos pirmųjų faraonų, Tutmozio I, Tutmozio III, Amenchotepo II ir karalienės Hačepsutos, kapai išdėstyti nuošaliuose, slėpininguose užkampiuose, jų įėjimai atrodė nepastebimi. Tačiau, paaiškėjus, kad toks atsargumas negelbsti nuo kapų plėšikų, ku-

riems tikriausiai padėdavo papirkti valdininkai ir sargyba, kapų slėpimu rūpintis liautasi. XIX dinastijos laikais Ramesidai — jos valdovai taip vadinami todėl, kad daugelis jų turėjo Ramzio vardą,— savo mauzoliejus statė atvirai ir drąsiai abiejose slėnio pusėse; iškirsdavo ilgas ir plačias požemines galerijas, einančias į uolų vidų daugelį metrų, o rūpindamiesi savo palaikų saugumu, labiausiai kliaudavosi slaptais kapais ir masyviais sarkofagais. Anapus uolų virtinės atsirado didelės, fasadais į Nilą atgręžtos šventyklos, skirtos tiems patiems faraonams, kurių kūnai buvo palaidoti slėnyje: garsusis Ramezėjus, Sečio I, Amenchotepo III šventyklos ir Hačepsutos šventykla ant terasų Deir al Bachryje. Dabar pasiimti aukų valdovų vėlės turėjo pereiti per kalnagūbrį, tačiau tai, matyt, jau nebuvo laikoma dideliu nepatogumu.

„Tikriausiai buvo metas,— rašo Beikis,— kai šiame tuščiame slėnyje lobių — gryno aukso ir unikalių meno kūrinių — prisirinko daugiau negu kurioje nors kitoje pasaulio vietoje. Tačiau labai abejotina, kad jie čia buvo gana ilgai. Kiekvienos žlugusios dinastijos lobiai vargu ar išliko neliesti; gal tiktai keletą metų, ne ilgiau... Senosios karalystės milžiniškos piramidės, Vidurinės karalystės kuklių piramidžių painūs labirintai spąstai — niekas negelbėjo nuo egiptiečių kapų plėšikų didelio meistriškumo, kuris buvo paveldimas iš kartos į kartą".

Po XX dinastijos faraonai Karalių slėnyje nebebuvo laidojami. Valdant paskutiniesiems Ramziams, valdovų kapų plėšimai padažnėjo, o plėšikai pasidarė labai įžūlūs. Apie tai mums papasakojo papirusas, kuriame aprašytas vienos plėšikų gaujos teismas.

Pamažu Karalių slėnis su apiplėštais ir nusiaubtais kapais buvo apleistas. Nei faraonų galybė, nei dievų baimė, nei pagarba mirusiems negalėjo sutramdyti visagalio žmonių godumo.

Paskui atėjo graikai ir romėnai. Strabonas ir Diodoras Sicilietis, aplankę Karalių slėnį, smulkiai aprašė, ką matę, ir išvyko. Čia pabuvo ir vienas kitas ne toks skrupulingas jų amžininkas, paliko išbraižytų užrašų, pavyzdžiui, kad ir šitokių: „Aš, Filastrijas iš Aleksandrijos, atėjau į Tėbus ir pamačiau... šiuos baisius kapus; puikiai praleidau dieną"

Egipte paplitus krikščionybei, koptai netoliese pasistatė vienuolynų, o kai kurie atsiskyrėliai net gyveno pačiuose kapuose. Paskui įsibrovė arabų užkariautojai, ir vėl prasidėjo paslėptų lobių ieškojimo karštligė. Po visų šių antplūdžių liko tiktai pati tauta — senovės egiptiečių palikuonys. Jų buvusi šlovė išblėso; nuskurdę ir pavergti jie gyveno tarp protėvių statytų paminklų griuvėsių, o kartais — jų kapuose. Ilgus šimtmečius slėnis turėjo senąjį vardą, tiesa, vėliau buvo imtas vadinti arabiškai — Biban al Muluku.

XVII ir XVIII amžiais į Egiptą pradėjo skverbtis bebaimiai avantiūristai iš Europos. Jie nusigavo iki Tėbų, ir, rizikuodami, kad žiaurūs Gurnos gyventojai gali užmušti, apžiūrinėjo Karalių slėnio stebuklus. Mes jau rašėme apie Ričardą Pokoką, kuris 1745 m. „su didžiausiu malonumu apžiūrėjo šiuos nepaprastus Tėbų faraonų kapus", nors ir bijojo, kad „gali užklupti Gurnos gyventojai..." Tačiau po 70 metų užgriuvo tikras antplūdis. Hieroglifų iššifravimas, vėl prasidėjęs domėjimasis Se-

novės Egiptu į Tėbus sutraukė minias senienų ieškotojų, ir daugelis jų kasinėjo Karalių slėnyje. Žinoma, tarp jų buvo ir Džovanis Belconis. 1817 m. jis aptiko ir atkasė daugybę kapų, tarp jų ir Ejės, Mentucherchepešefo, Ramzio I ir Sečio I. Visi šie kapai buvo visiškai išplėšti dar žiloje senovėje: nelikę nei sarkofagų, nei mumijų, nei laidojimo reikmenų. Tačiau, atidaręs Sečio I kapą, Belconis suprato, kad šio didžio ir karingo XIX dinastijos faraono, kurio imperija driekėsi nuo Nilo ketvirtojo slenksčio iki Jordano ištakų, palaidojimas bus vienas iš puikiausių visame Karalių slėnyje.

„Šis atradimas,— rašė jisai,— man atlygino už visas nesėkmes ir bergždžius ieškojimus. Tą laimingą dieną aš galiu laikyti viena iš geriausių savo gyvenime. Aš nepasakyčiau, kad sėkmė mane padarė turtingą, nes aš turtingų žmonių nelaikau laimingais, [vis dėlto sarkofagą jis pardavė už 2000 svarų sterlingų], tačiau ji man suteikė tokį pasitenkinimą ir malonumą, kokio nenusipirktum už didžiausius turtus. Aš radau tai, ko taip ilgai ir veltui buvo ieškoma, ir dabar galiu pasauliui parodyti naują ir unikalų Egipto senovės paminklą, kuris didybe, meniniu stiliumi ir išsilaikymu pranoksta visus kitus: mums pasirodė, kad jis užbaigtas daryti tą dieną, kai mes tenai įžengėme. O tai, ką aptikome viduje, rodo, jog jis vertingesnis už visus kitus panašius paminklus“.

Belconis kažkuo panėšėjo į turgaus šauklį. Atidaręs kapą, jis visus metus perpiešinėjo freskas ir darė reljefų vaškinius atspaudus. Viską parvežė į Angliją ir čia, Londone, Pikadilyje, pastatė kapo kopiją, kurią pavadino Egipto sale. Joje keletą mėnesių buvo rodomas puikus alebastro sarkofagas; paskui jį nupirko Džonas Sounas ir perdavė Souno muziejui. Ten galima jį pamatyti ir dabar.

Kai apžiūrinėjome Sečio I kapą, mums toli gražu neatrodė, kad jis ką tik užbaigtas daryti, kaip rašė Belconis. Nuo nesuskaičiuojamų praeito amžiaus turistų fakelų aprūko ir nublanko freskų spalvos, tačiau apskritai kapas darė didžiulį įspūdį. Nors tai didžiausias požeminis XIX dinastijos kapas, tačiau įrengtas panašiai kaip visi tokio tipo kapai, todėl gali būti laikomas Egipto imperijos žydėjimo laikų faraono „Amžinybės namų“ pavyzdžiu.

Ramzio I sūnus Setis I buvo XIX dinastijos antrasis faraonas. Į sostą jis įžengė eidamas trisdešimtuosius metus, kai Pietvakarių Azijoje ėmė bruzdėti maištingos beduinų gentys. Jaunas energingas faraonas atvedė savo kariuomenę į Palestiną, išblaškė beduinus, padarė tvarką ir paskui patraukė į šiaurę. Nužygiavo iki Libano ir sudarė sąjungą su Libano valdovais, jau pusę amžiaus nemačiusiais, kad savo kariuomenei vadovautų pats faraonas. Vėliau Setis I atkakliai ir sėkmingai kariavo su libiais — Egipto priešais vakariniame pasienyje. Jis vėl atidarė aukso kasyklas pietryčiuose ir Karnake pastatė puikų rūmą, kur reljefai šventyklos sienose šlovina jo pergales. Setis I valdė 11 metų, ir visus tuos metus akmentašiai kirto jo didįjį kapą, kuris, Brestedo žodžiais tariant, „eina į kalno gelmę nuožulniomis galerijomis ir plačiomis salėmis, iš viso turinčiomis 470 pėdų ilgio“

Vis dėlto jį pranoko valdovės Hačepsutos kapas, kurio galerijos, salės ir koridoriai tęsiasi gilyn 700 pėdų!

Nuo įėjimo į Sečio I kapą platūs laiptai leidžiasi į kalno gilumą. Laiptų papėdėje prasideda ilgas nuožulnus koridorius, kurio sienos išpuoštos freskomis. Tai religiniai simboliai. Viršuje — sparnus išskleidusių peslių eilės, o abiejose pusėse — Amono Ra simboliai: skritulys, skarabėjas ir žmogus avino galva. Toliau leidžiamės kitais plačiais laiptais. Čia mus lydi įvairiausi, daugiausia bjaurūs ir baisūs Amono Ra reljefai. Iš saulės nužerto slėnio patekęs į tas šaltas, apytamses ir begalines aidžias galerijas, kuriose žvėriagalviai dievai atrodo lyg kokia palyda, pasijunti žengiąs į Požemio karalystę.

Leidžiamės dar vienu ilgu koridoriumi, ant kurio sienų pavaizduotas Saulės dievas, šventąja laive plaukiąs per Požemio karalystės ketvirtą ir penktą sritį. Koridoriaus gale prieš mus atsiveria 40 pėdų gylio šulinys; per jį dabar permestas tiltelis.

Šulinio paskirtis buvo dvejopa: tai galinčio patekti į kapą lietaus vandens rinktuvas ir spąstai vagims. Iš pradžių koridorius už šulinio buvo užmūrytas taip, kad atrodė, jog vienintelis kelias toliau — šuliniu žemyn. Tačiau plėšikus ne taip lengvai apgausi. Per šulinį jie permetė lieptelį, pralaužė sieną, ir, eidami toliau kaip ir mes, atsidūrė salėje, turinčioje keturias kolonas, išdekoruotoje Saulės dievo kelionės vaizdais. Šis motyvas kartojasi daugybę kartų čia ir daugelyje kitų valdovų kapų. Už šios salės yra kita salė su dviem kolonomis ir įvairiomis scenomis, kurios sienose tiktai nupieštos ir neužbaigtos. Čia taip pat būta aklavietės. Tačiau ir vėl plėšikai nesileido apgaunami. Jie išstukseno sienas, už kairės sienos aptiko tuštumą, pramušė angą ir pamatė dar vienus laiptus, einančius tolyn į kalno gilumą. Šie laiptai ėjo iš salės, kur nebaigtos freskos, tačiau paskui buvo užversti ir užmūryti lygiai su grindimis. Mes toliau leidomės žemyn.

Atrodė, jog koridoriams ir laiptams nebebus galo, mes leidomės vis žemyn, žemyn ir pagaliau atsidūrėme pačioje kalno šerdyje. Čia išvydome prieškambarį, išpuoštą dailiais reljefais, kuriuose faraoną, dabar jau kaip sau lygų, sveikino įvairūs dievai: meilės deivė Hatora, nekropolių globėjas šakalgalvis Anubis, mirusiųjų dievas Ozyris ir jo sūnus Horas. Dar keletas žingsnių, ir staiga atsiduriame didžiulėje kvadratinėje salėje, kurios lubas laiko šešios kolonos, iškirstos iš uolos masyvo. Už jos atsiveria didinga aukštaskliautė patalpa, egiptiečių vadinta „Aukso kambariu" Tenai kadaise ilsėjosi ramybėje patsai faraonas. Ant sienų pavaizduota jaučių ir Požemio karalystės demonų procesija. Būtent šioje salėje Belconis rado tuščią alebastro sarkofagą, išrašytą miniatiūriškomis figūrėlėmis ir religiniais tekstais.

Aukso kambarį supa mažesnės salės, išpuoštos ryškiomis freskomis ir reljefais. Jose kadaise buvo sudėti laidojimo rakandai, valdovo sostai, lovos, kovos vežimai, auksu ir dramblio kaulu inkrustuotos skrynios su brangenybėmis — lobiai, skirti sudievintam faraonui, beveik visų tada žinomo pasaulio turtų valdytojui.

Ir viskas dingo. Liko tik tuščias sarkofagas, dabar jau pajuodavęs nuo Londono smogo.

Tačiau tai dar ne visas kapas. Po Aukso kambariu, kur stovėjo sarkofagas, dar vienas koridorius leidžiasi uoloje 300 pėdų, bet toliau kelio nebėra, nes įgriuvusios lubos.

Zakarija Goneimas mums pasakė:

— Gurnoje yra palikuonių tų žmonių, kurie padėjo Belconiui. Jie jums papasakos, kaip senoliai apgavo italą. Jis manė radęs faraono kapą, o jie nė nebandė tikinti, kad gali būti kitaip, kad iš tiesų kapas yra dar giliau, štai šito koridoriaus gale.

Goneimas išraiškingai gūžtelėjo pečiais.

— Be abejo, šis koridorius veda kažkur toliau. Galimas daiktas, jog kadaise ėjo per visą kalną ir buvo sujungtas su Sečio atminimo šventykla kitame šlaite. Gal kada nors tai sužinosime.

Nors Karalių slėnyje nerasi nė dviejų vienodų kapų, jų visų bendras planas primena didžiausią ir sudėtingiausią Sečio I kapą. Visur daugybė nuožulnių, laiptais sujungtų koridorių, visur yra šulinys, užmūrytų praėjimų ir slaptų nusileidimų plėšikams apgauti. Pagaliau visi kapai turi laidojimo kambarį sarkofagui, o greta — kambarių laidojimo rakandams. Valdovų kapai apskritai panašūs vieni į kitus, bet nuo ankstesniame skyriuje aprašytų diduomenės kapų vienu atžvilgiu labai skiriasi — neturi kasdieninio gyvenimo scenų vaizdų.

Paprastas mirtingasis, ar jis būtų aristokratas, ar pirklys, ar miestietis, miręs tikėdavosi tokių džiaugsmų, kokių turėdavo būdamas gyvas. Kitokio egzistavimo jis tiesiog negalėjo įsivaizduoti — tiktai geriausią žemiškųjų malonumų variantą: sėkmingą medžioklę, žūklę, gerą derlių ir gausybę visokiausių gėrybių. Tiesa, kiekvienas dar turėjo nuvykti į Ozyrio teismo salę: čia jo širdis bus pasverta svarstyklėmis, ir ibiagalvis teisybės dievas Totas parašys nuosprendį. Tačiau prieš pasirodydamas Ozyriui, jis dar turės laikyti egzaminą: dievai davinės įvairius klausimus, kelią pastos visokie demonai, ir juos visus reikės arba pergudrauti, arba permaldauti. Tiesa, iki Naujosios karalystės laikų žyniai jau buvo sukūrę smulkias ir sudėtingas magiškų užkeikimų knygas, savotiškus „pragaro geografijos“ vadovėlius, su kuriais vėlė galėjo be baimės leistis į pavojingą kelionę per Požemio karalystę. Šiose knygose kiekvienas rasdavo visus galimus klausimus ir teisingus atsakymus.

Tuos papiruso ritinėlius su teismo scenos ir išteisinamojo nuosprendžio aprašymais žynių raštininkai pardavinėjo visiems, kas turėjo kuo mokėti. Vienas jų variantas vadinosi „Knyga apie tai, kas yra Duate“ (Požemio karalystėje), kitas — „Vartų knyga“ Tose knygose buvo aprašomos visos dvylika Duato dalių arba sričių, per kurias plaukia Saulės dievo laivė, pasakojama, kokie vartai arba portalai jas skiria. „Knyga apie tai, kas yra Duate“ sudaryta iš užkeikimų, užrašytų Vidurinės karalystės karstuose. Šis žynių fantazijos vaisius egiptiečių religijos raidą kreipė abejotinu keliu. Senovinis Ozyrio kultas, kad ir primityvus, labai paprastas, turėjo etinį elementą. Buvo vadinamoji „negatyvioji išpažintis“, per kurią mirusysis sakydavo: „Aš niekada neėmiau to, kas priklausė kitam žmogui... Aš niekada nesistengiau paveržti iš kito turtą... Niekada negąsdinau kito todėl, kad buvau už jį stipresnis...“ Pasitaiko ir pozityvių tvirtinimų: „Aš daviau duonos alkanam ir drabužių nuogam...“ Tokie moraliniai principai ėmė griūti iš pagrindų, kai atsirado galimybė tiesiog nusipirkti ritinėlį su užkeikimais ir su juo suriesti į ožio ragą visus dievus.

Naujosios karalystės laikais dvariškiai ir paprasti miestiečiai tam tikroje magiško ritinėlio vietoje įrašę savo vardą, nesiskirdavo su juo ir mirę: ritinėliai būdavo dedami prie mumijos arba į specialias kapų nišas. Taip mirusysis tikėdavosi užsitikrinti gerovę aname pasaulyje. O žinodamas, kad pragaro teismas baigsis laimingai, liepdavo savo kapo sienose pavaizduoti scenas, rodančias, kokią turėjo padėtį visuomenėje, ir žemiškus džiaugsmus, kurių tikėjosi susilaukti ir pomirtiniame gyvenime.

Valdovams viskas buvo kitaip. Faraonas pats buvo dievas, Amono Ra sūnus, ir jam nebereikėjo kartoti savo žemiškojo gyvenimo. Ant valdovų kapų sienų nematome medžioklės arba žūklės, puotų ir pasilinksminimų scenų. Vienintelė išimtis — Ejės kapas, tačiau Ejė buvo ne iš valdovų giminės ir net nelabai aukšto rango žmogus. Jis buvo žynys ir po jauno Tutanchamono mirties užgrobė valdžią, todėl jo kape įdomiai susimaišė įvairių stilių freskų motyvai: šalia buities scenų — ritualinės, kuriose faraoną matome tarp dievų.

Tačiau visuose kituose valdovų kapuose ant koridorių sienų surašyti tik užkeikimai iš „Knygos apie tai, kas yra Duate" ir „Vartų knygos". Juose kalbama apie Saulės dievo šventosios laivės kelią per dvylika Požemio karalystės sričių, atitinkančių dvylika nakties valandų. Būdamas dievas, faraonas tikisi, kad Saulės dievas paims jį į savo laivę ir kartu su juo laimingai perplauks per siaubingą Požemio karalystę, kur pasislėpusios pragaro būtybės tyko neatsargios vėlės, nežinančios išganingų magiškų žodžių. Faraonas tikisi, kad, perplaukęs per Duatą, kas rytą atgims kartu su Ra ir plauks laive per dangaus skliautą.

Šias dvi knygas sukompiliavo Tėbų žyniai, tikėdamiesi įtvirtinti savo dievo Amono Ra visagalybę. Tačiau senesnis Ozyrio kultas buvo pernelyg giliai įsišaknijęs liaudies sąmonėje, todėl į naują, pertvarkytą teologiją jį teko įtraukti kaip mirusiųjų dievą. Jis ir toliau viešpatavo vienoje Duato srityje, ir net pats Amonas Ra negalėjo per ją pereiti be „galingųjų žodžių" pagalbos.

Pamėginsime suprasti tokių didžiulių antkapių, kaip Sečio I, simbolinę prasmę, atsižvelgdami į religinius įsitikinimus. Laiptais sujungti ilgi koridoriai bene bus Požemio karalystės olos arba sritys, o visa laidojimo ceremonija simbolizavo kelionę, kurią turėjo per tas sritis nukeliauti miręs faraonas. Tikriausiai įspūdinga būdavo apeiga, kai žyniai giedodami pamažu iš kambario į kambarį nešdavo ant pečių valdovo karstą, o kiti žyniai vaidindavo gerąsias dvasias arba piktuosius demonus, padedančius arba trukdančius procesijai.

Štai vienas pavyzdys, iš kurio matyti, į kokius klausimus turėdavo atsakyti mirusysis. Tiesa, ištrauka paimta iš senesnės „Mirusiųjų knygos", bet tokie klausimai bei atsakymai būdingi ir vėlesnėms knygoms. Vertimui paimta Piterio Lepižo Renufo ir Vilio Badžo interpretacija.

Faraonas priėjo iki Teismo salės ir kreipiasi į savo globėjus dievus:

FARAONAS. Sveiki, dievai. Aš pažįstu jus ir žinau jūsų vardus. Nemuškite manęs, nesakykite savo dievui, kuriam jūs tarnaujate, apie manyje slypintį blogį...
KLAUSĖJAS. Sakyk, kas tu esi! Kuo tu vardu?

FARAONAS. Tas, kuris auga po Žole ir gyvena Alyvmedyje,— štai mano vardas.
KLAUSĖJAS. Eik.
FARAONAS. Aš einu į vietą į šiaurę nuo Alyvos.
KLAUSĖJAS. Ką tu ten matai?
FARAONAS. Aš matau šlaunį ir koją.
KLAUSĖJAS. Ir ką jos tau sako?
FARAONAS. Kad aš pamatysiu, kaip mane sveikina ten, Fechkaus žemėje.
KLAUSĖJAS. Ką jie tau atnešė?
FARAONAS. Ugnies liepsną ir krištolo stulpą.
KLAUSĖJAS. Ką tu su jais darei?
FARAONAS. Aš juos palaidojau ant Maito ežero kranto kaip Maistą Vakarui.
KLAUSĖJAS. O ką tu darei su ugnies liepsna ir su krištolo stulpu po to, kai tavo rankos juos palaidojo?
FARAONAS. Aš juos apraudojau, išskėčiau rankas, ir sudaužiau stulpą, ir padariau indą.
KLAUSĖJAS. Dabar tu gali įeiti pro duris į Teismo salę, nes tu mus pažįsti.

Palei sienas eina virtinė pabaisų, kurios, kaip siurrealistinėje dailėje, tarytum atsiradusios iš pasąmonės gelmių. Tarp jų plaukia Saulės dievo laivė su jo dieviškąja palyda, o Požemio upės krantuose slepiasi priešistorinio Egipto piktosios dvasios ir baisūnai.
Štai dar viena „Mirusiųjų knygos" ištrauka, kurios pavadinimas toks: „Pilonų pažinimas Ozyrio namuose, Araus sode"

...Penktasis pilonas; liepsna, valdžios žodžių viešpatė, teikianti džiaugsmo tam, kuris į ją kreipiasi maldavimais, ta, prie kurios žemėje niekas nedrįsta prisiartinti. Vartininko vardas: Maištininkų malšintojas...
...Aštuntasis pilonas; deginanti liepsna, kurios ugnis nepasotinama; ta, kurios širdis degina, kuri ištiesia rankas ir negailestingai smogia...
...Keturioliktasis pilonas; siaubo viešpatė, kuri šoka ant nešvaraus, kurios garbei švenčiama Chakero šventė tą dieną, kai pasigirsta klyksmai...
...Penkioliktasis pilonas; blogio židinys raudonais plaukais ir akimis, ta, kuri atsiranda iš nakties, kuri apsupa savo priešus, kuri uždeda savo rankas ant dievo, kurios širdis neplaka jo [pavojaus] valandą.
...Aštuonioliktasis pilonas; ta, kuri patinka ugniai, kuri šveičia savo peilius, kuri mėgsta nupjaustyti galvas, ilgai lauktoji, rūmų viešpatė, savo priešus žudanti saulei leidžiantis...

Yra žmonių, kurie šioje beprasmybėje mato kažkokį mistinį turinį, tačiau tuos paistalus vargu ar suprato net Naujosios karalystės laikų egiptiečiai. Greičiausiai šie nesuprantami užkeikimai buvo dalis sudėtingo ritualo, kuriuo egiptiečiai tikėdavosi nuvyti priešiškas jėgas, kad jos netrukdytų jiems pomirtiniame gyvenime. Patys žodžiai reikšmės neturėjo.

Svarbu buvo rezultatas, kaip seifą atidarančioje kombinacijoje. Perskaitykitę juos dar kartą! Argi jie neprimena naktinių vaikystės košmarų arba baisių „stebuklinių pasakų", kuriose, pasak psichologų, atsiskleidžia žmonijos tolimos priešistorės blankios nuotrupos? Karalių slėnio kapų freskos nutapytos prieš tris tūkstančius metų, tačiau mums leidžia pažvelgti į tokią tolimą praeitį, kad, pačios su ja palygintos, atrodo kaip šiuolaikinės. Jose yra atgarsių iš neįsivaizduojamai žilos senovės, kada Nilo slėnyje dar nebuvo net civilizacijos užuomazgų. Tais neatmenamais laikais senovės egiptiečių laukiniai protėviai gyveno prislėgti nuolatinės baimės, apsupti priešiškų jėgų, kurias reikėjo pergudrauti magiškais užkeikimais arba permaldauti žmonių aukomis.

„Ką tu ten matai,"—„Aš matau šlaunį ir koją..." Argi šie žodžiai nėra siaubingai susiję su priešdinastiniais kapais Nagadoje, kur Pytris rado keistai sukapotų kūnų?

IX skyrius

UŽMIRŠTIEJI FARAONAI

„...Tačiau paaiškėjo, kad jie buvo išplėšti dar senų senovėje".

Kokia dažna ši trumpa liūdna frazė šių dienų archeologų ataskaitose! Jie svajoja rasti neliestus kapus. Kartais jau mano pasiekę tikslą: pirminis įėjimas nejudintas. Viltys didėja, tačiau tik tol, kol, nusigavę iki centrinės patalpos, jie pamato, kad čia plėšikai jau buvo įlindę pro kitą požeminę landą.

Rasti kapą, kuriame dar niekieno nebūta, retai kam pasiseka, tačiau archeologai apie tai svajoja, nes toks radinys gali atlyginti už visus nusivylimus. Mes prisimename profesoriaus Niuberio pasakojimą: kaip jis įžengė į vieną Tėbų kapų, nepastebėtą plėšikų, ir ant dulkinų grindų pamatė kojų pėdsakus to, kuris išėjo iš tenai paskutinis prieš tris tūkstančius metų.

Pacituosime vieną puikią ištraukėlę iš Hovardo Karterio knygos „Tutanchamono kapas": „Kokią akimirką laikas, kaip vienas iš žmogaus gyvenimo faktorių, nustojo egzistavęs. Čia gal buvo praėję trys, keturi tūkstančiai metų, o mes aplinkui matėme neseno gyvenimo pėdsakus: visai prie durų — dubenį, iki pusės pripiltą kalkių skiedinio, ką tik rūkusį šviestuvą, prie slenksčio — atsisveikinimo vainikus,— ir atrodė, kad viskas buvo tik vakar! Net oras kape nepasikeitė per daugelį amžių, buvo toks, kokiu kvepėdavo žmonės, įnešę čionai valdovo mumiją ir palikę ją amžinai ilsėtis..."

Tačiau tokie romantiški jausmai orientalistams nebūdingi. Dar prieš atsirandant Europoje Egipto senienų kultui, patys egiptiečiai išlaužinėjo kapus vienu vieninteliu tikslu: paimti iš jų auksą, sidabrą ir brangakmenius. Toks jų interesų siaurumas kartais išėjo į naudą archeologams: plėšikai dažnai palikdavo didelės meninės vertės daiktus, kurie rinkoje nebuvo vertinami.

Tačiau apskritai kapų lobiai labai nukentėjo, ypač mumijos, dėl brangių papuošalų. Ir tokie plėšimai buvo neišvengiami: juos sąlygojo egip-

tiečių papročiai. Po žeme palaidoti turtai negalėjo netraukti ryžtingų ir drąsių vagių. Pavyzdžiui, Tėbų nekropolyje sargyba turėjo saugoti ne tik diduomenės kapus, bet net faraonų ir jų žmonų kapus nuo pernelyg apsukrių plėšikų, dažniausiai to paties nekropolio statytojų. Šie žmonės statė kapus ir žinojo, kas juose yra. Susibūrę į gaujas, papirkdavo sargybą ir valdininkus, įsigaudavo į požeminius kapus, atidarydavo sarkofagus, supjaustydavo mumijų vystyklus ir išnešdavo visus brangius daiktus.

Kol faraonų valdžia buvo stipri, valdovų kapai buvo palyginti saugūs. Tačiau, valdžiai susilpnėjus, kapų drąsių apiplėšimų padažnėdavo. Mes žinome, kad XX dinastijos Ramesidų (Ramzių) valdymo laikais plėšikai jau ėmė kėsintis į XI dinastijos faraonų piramides Tėbų kalvų šlaite prie Nilo. Per laimingą atsitiktinumą išliko to meto papiruso ritinėlis, pasakojantis apie tokių plėšikų gaujos teismą ir kartu — apie įdomią politinę intrigą. Šio papiruso dviejų dalių radimo ir atkūrimo istorija įėjo į romantiškosios egiptologijos metraščius.

Prieš šimtą metų išvežta iš Egipto, pirmoji papiruso dalis kurį laiką priklausė lordui Amherstui Hakniečiui ir vadinosi Amhersto papirusu. Deja, šis papirusas buvo ne visas: tik jo apatinė pusė. Senienų ieškotojai arabai, radę papirusą, dažniausiai jį suplėšydavo į dalis ir parduodavo atskirai, kad daugiau uždirbtų.

Tačiau vieną gražų 1935 m. vasario rytą į Briuselio Karališkąjį dailės ir istorijos muziejų atėjo gerbiamas belgų mokslininkas Ž. Kaparas. Jis panoro apžiūrėti Egipto senienas, dalį karaliaus kolekcijos padovanotos muziejui. Tos senienos iš Nilo slėnio buvo parvežtos praeito šimtmečio septintame dešimtmetyje paties Belgijos karaliaus, tada dar Brabanto hercogo. Pasak Kaparo, kolekcija iš pirmo žvilgsnio niekuo nesiskyrė nuo paprastų senienų, kurių tada iš Egipto parveždavo turtingi keliautojai: keletas bronzos figūrėlių, fajanso statulėlių, indų ir kitų daiktų. Tarp jų Kaparas rado medinę laidojimo statulėlę su vyriausiojo darbų prižiūrėtojo ir valdovo raštininko faraono šventykloje Chevio vardu.

Tokios figūrėlės dažnai būna tuščiavidurės, ir jų viduje dažniausiai įdėti laidojimo tekstai. Todėl Kaparas visai nenustebo vienoje statulėlėje radęs papiruso ritinėlį. Žinoma, jis pamanė, kad tai paprasčiausias laidojimo papirusas, ir iki priešpiečių jo net neišvyniojo. Kas įvyko po priešpiečių, geriau tegul papasakoja jis pats: „Lenktinio peiliuko geležtės galiuku aš ėmiau kelti ritinėlio viršutinį lapelį. Skaitytojas supras, kaip neapsakomai jaudindamasis aš perskaičiau datą, kuria dabar mes visi džiaugiamės: „Ramzio Devintojo šešioliktieji metai“, t. y. 1126 m. pr. m. erą. Tie metai yra pažymėti egiptologijos metraščiuose. Jais datuotas garsusis Aboto papirusas, nuo 1857 m. laikomas Britų muziejuje“.

Toliau Kaparas rašo, kaip išvyniojo papiruso ritinėlį ant drėgno sugeriamojo popieriaus ir atsilupusiame viršutiniame lapelyje pamatė kartušą su faraono Sechemro-šedtaujos, Ra Sebekemsafo sūnaus, vardu. Kaparas nedelsdamas paprašė iš bibliotekos atnešti profesoriaus Niuberio išleistą monografiją apie lordo Amhersto papirusą. Joje buvo Amhersto papiruso faksimilė.

„Galite įsivaizduoti, kaip aš nustebau, tikriau sakant, apstulbau, kai, vos žvilgtelėjęs į katalogo puslapius, pamačiau, kad mano rašto apatinė dalis tinka prie Amhersto papiruso viršutinės dalies ir kad ten, kur Amhersto papiruse trūksta hieroglifų, jie yra mano pradėtame išvynioti papiruse“.

Taip beveik po šimto metų laimingas atsitiktinumas padėjo sujungti dvi dalis nepaprastai vertingo dokumento. Jis mums padėjo perskaityti pasakojimą apie kapų išplėšimą XX dinastijos laikais ir apie paskui įvykusį teismą.

Britų muziejuje esantis Aboto papirusas pasakoja pirmąją istorijos dalį. Leopoldo II ir Amhersto papirusai ją papildo. Du pagrindiniai šios dramos dalyviai buvo Tėbų miesto galva Pesiuras ir jo varžovas, miesto vakarinės dalies valdovas Peveras, kuris turėjo rūpintis valdovų kapų apsauga. Matyt, Pesiuras pranešė valdžiai, kad kai kurie kapai Karalių slėnyje atidaryti ir išniekinti. Taip padaryti jis galėjo dėl dviejų priežasčių: skatinamas ištikimybės faraonui arba iš piktumo ant Pevero. Kaip iš tiesų buvo, nežinia, bet pastarasis negaišdamas žengė atsakomąjį žingsnį: sudarė komisiją, kuri turėjo kapus ištirti ir pranešti apie jų būklę. Aboto papiruse kaip tik surašytas tos komisijos pranešimas. Sužinojęs iš jo, kad dauguma kapų neliesta, Peveras, be abejo, apsidžiaugė. Tačiau iš tiesų padėtis atrodė toli gražu ne tokia jau gera:

„Faraono Sechemro-šedtaujos, Ra Sebekemsafo sūnaus, piramidė. Nustatyta, kad ją išniekino plėšikai, išsikasę į ją landą... iš uoloje iškirsto Nebamono, faraono Menchepero javų laukų valdytojo, kapo išorinio kambario. Valdovo kapas tuščias, kaip ir didžiosios valdovo žmonos Nubchasės kapas,— plėšikai prikišo rankas prie jų kūnų. Viziris, kilmingi žmonės ir rūmų valdininkai tyrė šią bylą ir aptiko, kaip jie įlindo į valdovo ir jo žmonos patalpas“.

Pesiuras iškėlė ir daugiau kaltinimų dėl kapų plėšimo Karalių slėnyje, kuris tais laikais buvo vadinamas „Grožio talpykla“. Jis net pasakė plėšikų vardus. Pagaliau kitą dieną, „dvyliktąją“, komisija susirinko apžiūrėti valdovės Nubchasės kapo, atsivedusi ir įtariamuosius, tarp kurių buvo varkalys Peicharas.

Toliau Aboto papiruse sakoma:

„...Tada viziris su valdytoju liepė atvesti prie kapo varkalį, kaip belaisvį surakintą grandinėmis ir užrištomis akimis, ir leido atrišti jam akis tik prie mūsų. Ir tada aukštieji valdininkai jam tarė: „Eik prieš mus prie kapo, iš kur, kaip tu sakai, paėmei tuos daiktus“. Ir varkalys aukštųjų valdininkų akyse priėjo prie kapo, pastatyto vienam faraono Usermaro Setpenro, Didžiojo dievo, vaikui, bet dar tuščio ir atviro, taip pat prie nekropolio darbininko Amenomono, Chevio sūnaus, namų, ir pasakė: „Štai vietos, kur aš buvau!“

Po rūstaus „tardymo“ Karalių slėnyje varkalys pasakęs: „Prisiekiu smūgių skausmu ir tuo, kad man nupjaus nosį ir ausis ir pasodins ant baslio, jei žinau kokią kitą vietą šiuose kapuose, be šios, atvirosios, ir namo, ką aš parodžiau“.

Nudžiuginti šito tyrimo rezultatų, Pevero draugai persikėlė per Nilą į Tėbus ir surengė tikras eitynes, norėdami įgelti Pesiurui. Miesto galvą

jie susitiko Karnake prie šventyklos, ir čia kilo skandalas. Aboto papiruse užrašyti autentišti žodžiai, kuriuos prieš tris tūkstančius metų vienas kitam sakė susikivirčiję priešininkai: „Jūs pasijuokėte iš manęs prie pat mano namų!“— šaukė Pesiuras.— Ką visa tai reiškia? Aš kunigaikštis ir viską pranešu valdovui! Ir jei jūs džiūgaujate radę neliestų kapų,— šaukė jis, norėdamas perrėkti patyčias,— tai vis tiek faraonas Sebekemsafas, o kartu ir jo žmona, karalienė Nubchasė, buvo išniekinti!..“

Nekropolio darbininkų prižiūrėtojas Userchepešas tai neigė, sakydamas, kad „visi faraonai, jų žmonos karalienės, jų motinos karalienės, jų vaikai karalaičiai... neliesti... Faraono, jų sūnaus, išmintingu įsakymu [kapai] griežtai saugomi ir apžiūrimi“.

„Jūsų darbai paneigia jūsų žodžius“,— piktai atsakė miesto galva ir iškėlė penkis rimtus kaltinimus, už kuriuos „reikėtų nukirsti rankas arba nubausti dar griežčiau“. Be to, jis pasakė pranešiąs viską „valdovui faraonui, kad šis atsiųstų savo tarnų“ ir kad tie sutvarkytų Peverą ir jo šalininkus.

Išgirdęs tokį grasinimą, Peveras sugalvojo gudrybę. Jis pasakė viziriui, pirmajam ministrui Chaemuasai, kad Pesiuras ketina faraonui pranešti „apie kažkokius rimtus kaltinimus“, nes puikiai suprato, jog viziris pats yra suinteresuotas visą tą istoriją užgniaužti. Po dviejų dienų įvyko teismas, tačiau jame buvo kalbama tik apie dar neišplėštus kapus. Taigi Peveras, be abejo, norėjo apkvailinti Pesiurą ir atitraukti teisėjų dėmesį nuo to fakto, kad keletas kapų, taip pat ir faraono Sebekemsafo kapas, vis dėlto buvo išplėšti. Pesiuras teisme buvo, bet turėjo tylėti ir klausytis vizirio.

Visa tai aprašyta Aboto papiruse. Leopoldo II —Amhersto papirusas (taip jis dabar vadinamas) pasakoja apie faraono Sebekemsafo faraono antkapinę piramidę išniekinusių plėšikų teismą. Teisme dalyvavo pats svarbiausias kaltinamasis Peveras. Šiame dokumente įdomiausi yra kažkokio „Amonpanufero, Anchernacheto sūnaus, visų dievų valdovo Amono Ra namų mūrininko“, parodymai.

Jis pradeda drąsiu prisipažinimu: „Paprastai kapą mes apvogdavome kartu su mūrininku Chapiuru, Meneptacho sūnumi“. Ir toliau: „Kai prasidėjo faraono, mūsų valdovo, tryliktieji valdymo metai,— tai buvo prieš ketverius metus,— aš susitariau su dailide, dažytoju... Seteknachtu, artoju... Chepiu, dailide Amenemchebu, vandens nešėju Iramunu, Chamuasu... ir Tėbų miesto galvos valtininku,— iš viso jų buvo aštuonetas žmonių“.

Čia viziris klausia:

„Papasakok, kaip tu galėjai išplėšti šio dievo kapą?“.

Amonpanuferas atsako: „Kaip paprastai, mes ėjome plėšti kapo ir pamatėme, kad Sechemro-šedtaujos, Ra Sebekemsafo sūnaus, piramidė visai nepanaši į kilmingų žmonių piramides ir antkapius, kuriuos mes paprastai apvogdavome“.

Šioje frazėje yra užuomina, kad tais laikais plėšikai dar tik taikėsi prasiskverbti į Tėbų nekropolio valdovų kapus.

Amonpanuferas toliau pasakoja, kaip kartu su savo sėbrais, pasiėmę vario įnagius, įsilaužė į piramidės vidų:

„Mes iškasėme skaldoje landą... ir pamatėme dievą, gulintį aukštielninką amžino poilsio vietoje. Greta radome jo žmonos Nubchasės amžino poilsio vietą... Mes atvožėme jų sarkofagus ir karstus, kuriuose jie gulėjo, ir pamatėme to faraono šventą mumiją su savo kardu. Ant jo kaklo buvo daugybė amuletų ir aukso brangenybių, ant jo dar buvo aukso diadema. Šventoji faraono mumija buvo visa apkrauta auksu, ir karstai iš vidaus ir iš viršaus buvo apkalti auksu bei sidabru, ir viskas papuošta įvairiausiais brangakmeniais.

Mes surinkome auksą, kurį radome ant šventosios dievo mumijos, taip pat paėmėme viską, ką radome ant jos [valdovės] mumijos ir padegėme karstus. Mes paėmėme jų... auksinius, sidabrinius bei bronzinius rakandus ir pasidalijome... Paskui mes persikėlėme [per upę] į Tėbus. O po kelių dienų Tėbų valdytojas išgirdo, kad mes plėšėme vakaruose, ir mane sučiupo ir atvedė į Tėbų miesto galvos kalėjimą. Ir tada aš paėmiau man tekusius dvidešimt *debenų* aukso ir juos atidaviau Chajemopai, miesto prieplaukų kvartalo raštininkui. Jis mane paleido, ir aš susitikau su savo draugais, ir jie man atidavė dalį grobio, kad aš nė kiek nesigailėčiau. Taip aš kartu su kitais iki šios dienos plėšiau kapus kilmingų ir paprastų žmonių, kurių kūnai ilsisi Tėbų vakaruose. Ir daugelis juos plėšia taip kaip ir mes“.

Papiruso pabaigoje išdėstytas nuosprendis plėšikams ir pranešimas, nusiųstas faraonui. Mūrininko Amonpanuferio prisipažinimas yra įstabiausias ir labiausiai jaudinantis dokumentas, išlikęs mums iš žilos senovės. Kiekvienas žmogus, pabuvęs Egipto faraonų kapuose, tikriausiai prisimena, kad net labai daug visko matę turistai tenai žvalgosi su didžiausia pagarba. Tad įsivaizduokite, ką jautė Amonpanuferas su savo septyniais sėbrais, žinodami, kokios baisios bausmės susilauktų sučiupti, ir dar labiau bijodami teisingos faraono rūstybės, to faraono, kurio kapą jie išniekino! Juk faraonas jiems buvo dievas. Virpančioje fakelų šviesoje jie ant kapo sienų matė nupieštus ir iškirstus demonus, baisius Požemio karalystės dievus, kurie jau buvo mirusio faraono palydovai ir globėjai. Tikriausiai vienas kitas plėšikas dvejojo; godumas ir narsa rungėsi su baime, o drąsiausiasis pašaipomis akino silpnavalius. Paskui... sudunksėjo aidūs vario kūjų smūgiai, nuvirto sarkofagų dangčiai, įsibrovėliai atvožė trigubus karstus, sudraskė laidojimo drobules... Pagaliau ėmė smilkti uždegtos mumijos, smardūs dūmai aptraukė suodžiais šventuosius užrašus... O vagys iššliaužė laukan savo išrausta landa, žiūrėdami, kad neišbarstytų aukso ir sidabro papuošalų, nuplėštų nuo valdovų kūnų.

Šis garsus apiplėšimas įvyko XX dinastijos Ramesidų valdymo laikais. Tačiau vėliau, valdant silpniems XXI dinastijos faraonams, plėšikai visai suįžūlėjo ir ėmė kėsintis net į Karalių slėnį. Nekropolio žyniai, matyt, nebegalėjo apginti net tų kapų, kur ilsėjosi patys didieji faraonai, dar vis minimi ir gerbiami liaudies už atliktus žygdarbius. Kapai buvo plėšiami vienas po kito, nors kartais plėšikai ir įkliūdavo nespėję pabaigti savo darbo. Tada nekropolio žyniai mumijas vėl suvyniodavo į laidojimo drobules ir paguldydavo karstuose, gaudavo naujų papuošalų, laidojimo rakandų ir kapus vėl užmūrydavo. Tačiau plėšikai savo tikslą anksčiau ar vėliau vis tiek pasiekdavo. Todėl galų gale žyniai pamatė, kad visų kapų

neišsaugos. Jų buvo pernelyg daug, o nekropolio sargų tikriausiai neužteko. Pirmiausia reikėjo gelbėti valdovų mumijas, nes jeigu jos būdavo sunaikinamos, dingdavo net menkiausia viltis, kad mirusieji faraonai ir toliau džiaugsis laimingu pomirtiniu gyvenimu. Tačiau kur tokia vieta, kurios nerastų plėšikai? Pagaliau žyniai šį tą sugalvojo.

Kad niekas nieko nesužinotų, šią operaciją jie tikriausiai įvykdė per vieną naktį. Visas valdovų mumijas iš slaptų kapų paėmė ir pernešė į Karalių slėnį. Čia jas padalijo į dvi dalis. Mažesniąją — trylika mumijų — paslėpė Amenchotepo II kape, o kitas trisdešimt šešias faraonų, jų žmonų, princų ir princesių mumijas nugabeno per perėją į vakarinę pusę, kur Tėbų kalnuose yra keletas natūralių amfiteatrų. Viename iš jų, gilaus tarpeklio dugne, uolose buvo iškirsta 30 pėdų gylio šachta su atsišakojančia horizontalia galerija ir pailga patalpa gale. Ten į paskutinį slaptą kapą žyniai ir nuleido valdovų palaikus, o paskui nunešė ilga galerija, šiaip taip sutalpino požeminėje kameroje. Užmūriję kapo angą, žyniai su savo pagalbininkais dar prieš auštant išsiskirstė ir niekad daugiau į tą vietą nebesugrįžo.

Tada jie dar nežinojo, kad ši paskutinė gudrybė pavyko. Palaidojimo paslaptis mirė kartu su jais ir nuėjo į kapus. Todėl paslėptieji valdovų palaikai gulėjo neliesti tris tūkstančius metų.

Šį slaptą palaidojimą tik 1871 m. aptiko senovės kapų plėšikų ainiai. Jį rado Achmedas Abd al Rasulas iš al Gurnos, dar gyvenęs mūsų amžiaus pradžioje. Profesorius Persis Niuberis jį pažinojo ir man papasakojo, kaip Achmedas rado faraonus.

Su vyresniuoju broliu Muchamedu ir vienu priklydusiu arabu Achmedas be leidimo po truputį kasinėjo tarp Tėbų kalvų ir visai nelauktai aptiko šachtą. Pasišovęs ją apžiūrėti, virve nusileido žemyn ir pamatė užmūrytą angą. Pralaužė mūrą, įėjo į pilną mumijų laidojimo kambarį ir iškart suvokė, kad apie šį radinį jokiu būdu negalima pasakoti nė vienam nepažįstamam žmogui, nes tada paslaptį sužinotų visi al Gurnos gyventojai. Achmedas puolė prie šulinio, pašaukė palydovus ir suriko, kad kuo greičiau trauktų į viršų, nes šulinyje pamatęs *afritą* — piktąją dvasią! Visi paskubomis pasišalino.

Norėdamas dar labiau išsaugoti savo paslaptį, Achmedas tą pačią naktį sugrįžo prie šachtos su asiliuku, kurį papjovė ir įmetė gilyn. Kur yra afritas, žmonės visada pajusdavo iš blogo kvapo, todėl po kelių dienų visiems turėjo būti aišku, kad ir čia gyvena piktieji demonai. Paskui, nutaikęs patogų momentą, Achmedas vėl nusileido į šulinį, ištraukė asilo lavoną ir kapą apžiūrėjo geriau. Jis pamatė, kad mumijos su kartušais, o ant galvų turi valdovų *urėjus* (kobras).

„Tėbų kasinėtojai jau seniai žinojo,— rašė Maspero savo knygoje „Faraonų mumijos",— kad tai faraonų valdžios simboliai. Puikiai išmanydamas savo darbą, mūsų bičiulis taip pat negalėjo apsirikti. Jis tuoj suprato: laimingas atsitiktinumas jį atvedė prie kapo, pilno mumijų. Kiek žmonės atsimena, niekas nebuvo radęs ko nors panašaus, tačiau radinį, nors ir labai vertingą, buvo labai sunku parduoti. Daugybę sunkių karstų iš šachtos galėjo iškelti tik daug darbo rankų; būtų reikėję virš angos sta-

tyti pakylą su virvėmis ir blokais, kuriuos tuoj pat būtų pastebėję žmonės".

Viską gerai apsvarsčiusi, Abd al Rasulo šeimyna nusprendė kol kas mumijų neliesti, pardavinėti tik smulkius daiktus, kuriuos nesunku slapčia išnešti. Iš pradžių Achmedo žmonės paėmė daugybę laidojimo statulėlių, keletą skarabėjų, kanopų, Ozyrio figūrėlių ir pustuzinį laidojimo papirusų. Kiekvieną žiemą turistams jie parduodavo dalį savo grobio, ir kaip tik todėl Senienų tarnyba pagaliau aptiko vagių pėdsakus. Tačiau taip atsitiko tik po keleto metų.

1881 m. Kairo muziejaus saugotoju ėmė dirbti Gastonas Maspero, bene didžiausias mokslininkas, kada nors buvęs šiame svarbiame poste. Iš tais metais rinkoje pasirodžiusių senienų — visos jos priklausė XXI dinastijos laikotarpiui — jis nustatė, kad vietos gyventojai rado vieną ar keletą tos epochos kapų. Prasidėjo sekimas ir pagaliau, ilgai, kantriai ieškojus, kai kurie daiktai atvedė pas Achmedą Abd al Rasulą, jo brolį Muchamedą ir kažkokį Mustafą Aga Ajatą, Luksoro konsulato valdininką, Didžiosios Britanijos, Belgijos ir Rusijos interesų atstovą. Mustafa Ajatas turėjo diplomato neliečiamybę, ir jo niekas negalėjo patraukti teisman, o Achmedas Abd al Rasulas buvo areštuotas tuoj pat. Achmedą tardė pats Maspero ir muziejaus saugotojo padėjėjas Emilis Brugšas, tačiau nesėkmingai.

„Nepaisydamas turistų vienbalsiškų parodymų, Abd al Rasulas neigė visus pateiktus kaltinimus. Už savo veiksmus — slaptus kasinėjimus, uždraustą prekybą papirusais ir laidojimo statulėlėmis, kapų išlaužimus, Egipto valstybei priklausančių meno kūrinių pardavinėjimą...— jis buvo kaltinamas pagal Otomanų imperijos įstatymus. Mes išbandėme viską: įkalbinėjome, gąsdinome, siūlėme pinigų, tačiau niekas nepadėjo".

Viena iš Achmedo užsispyrimo priežasčių buvo ta, kad Mustafa Aga Ajatas jį kartu su bendrininkais įtikino, kad jo, Mustafos, globojami galį nebijoti vietos valdininkų. Maspero pastebėjo, kad Achmedas ne kartą pabrėždavo esąs Mustafos tarnas ir gyvenęs jo namuose. Šitaip šis konsulato agentas suėmė į savo rankas didžiąją dalį prekybos Tėbų senienomis. Tačiau netrukus Achmedas skaudžiai nusivylė: toliau tardyti jis buvo perduotas vietos policijai. Tuometinis „mudiras", provincijos gubernatorius turkas, garsėjo žiaurumu. Net po daugelio metų Achmedas profesoriui Niuberiui rodė randus ant kojų padų.

Po dviejų mėnesių tardymo Achmedas parėjo namo įtūžęs ir palaužtas. Kapo paslapties jis neišdavė, bet už tai iš Mustafos pareikalavo didesnės dalies už jo lobių pardavimą. Iš pradžių gaudavo penktadalį, o dabar reikalavo pusės ir grasino, jei bus atsakyta, apie viską papasakoti valdžiai. Broliai su savo bendrininkais ėmė pyktis, kivirčytis. Pajutęs, kad paslaptis gali tuojau iškilti aikštėn, Muchamedas nusprendė reikalą tvarkyti pats. Birželio 25 d. jis atėjo pas „mudirą" ir pasakė viską žinąs apie kapą.

Maspero tada buvo Paryžiuje. Gavęs „mudiro" pranešimą, muziejaus saugotojo padėjėjas Emilis Brugšas nedelsdamas išvažiavo iš Kairo į Kenas, ir ten liepos 4 d. gavo dalį Muchamedo Abd al Rasulo apdairiai atrinktų senovinių daiktų. Tarp jų buvo keturios karalienės Jachmesės

Nefertarės kanopos ir trys kitų karalienių laidojimo papirusai. Tokios pradžios paskatinti, Emilis Brugšas su palydovais išvyko į Deir al Bachrį. Juos lydėjo Muchamedas Abd al Rasulas. Per baisiausią liepos kaitrą, kai visi archeologų darbai paprastai nutraukiami, ekspedicija nusigavo į siaurą tarpeklį, ir Brugšą virvėmis nuleido į šulinį. Ką jis tenai pamatė, leisime papasakoti jam pačiam.

Vargais negalais nušliaužęs siauru, karstais užverstu koridoriumi ir įsigavęs į pagrindinį laidojimo kambarį, Brugšas pamatė, kad „...visa erdvė... užversta karstais ir visokiausiais daiktais. Aš buvau taip sukrėstas, jog nesupratau, ar tai tikrovė, ar sapnas. Atsisėdęs ant kažkokio karsto, nejučia žvilgtelėjau į dangtį ir aiškiai pamačiau faraono Sečio I, Ramzio II tėvo, vardą... Už kelių žingsnių nuo jo paprastame mediniame karste gulėjo sukryžiuotomis ant krūtinės rankomis pats Ramzis II, didysis Sezostris. Kuo toliau slinkau į priekį, tuo daugiau mačiau brangenybių; čia gulėjo Amenchotepas I, ten — Jachmas, toliau — trys Tutmoziai, karalienė Jachmesė Nefertarė... visos mumijos buvo gerai išsilaikiusios,— iš viso trisdešimt šeši karstai ir visuose — karalių ir karalienių, princų ir princesių palaikai..."

Žinoma, mumijos gulėjo ne auksiniuose karstuose, kaip anksčiau, todėl, kad daugelis jų buvo dar senovėje apiplėštos ir paskui palaidotos. Ant jų drobulių žyniai paliko lenteles; jose užrašė mirusiųjų vardus, pažymėjo, kada ir kur mumijos buvo palaidotos, prieš pernešant į šį kapą. Pavyzdžiui, Ramzio III palaidojimo vieta keitėsi tris kartus.

„Tie nuoseklūs užrašai,— rašo Brestedas,— iš kurių matyti, kaip mumijos buvo pernešinėjamos iš kapo į kapą, veltui tikintis rasti saugią vietą, yra, ko gero, ryškiausias tos epochos nuosmukio ženklas..."

Tačiau čia buvo ne visi prapuolę ir užmiršti faraonai. Trūko faraonės Hačepsutos, taip pat faraonų Amenchotepo II, Amenchotepo III ir Merneptacho. Kad nėra šio pastarojo, krikščionims buvo ypač svarbu, nes tuo metu tikėta, jog būtent Merneptachas yra tasai biblinis „žiaurusis faraonas", kuris, žydams išeinant iš Egipto, paskendo Raudonojoje jūroje. Tačiau ne tokie dalykai tada rūpėjo Senienų tarnybai. Atrastuosius faraonus pirmiausia reikėjo apsaugoti nuo plėšikų. Per dvi dienas Brugšas išvalė šachtą. Tai buvo tikras žygdarbis! Maspero rašo: „Seniūnų ir valdytojo raštininkų padedami, surinkome 200 darbininkų... Plušėjome keturiasdešimt aštuonias valandas, kol viską iškėlėme į viršų, tačiau tai buvo tik pusė darbo. Brangius daiktus reikėjo pernešti per Tėbų plokščiakalnį ir perkelti per upę į Luksorą. Dauguma karstų buvo tokie sunkūs, kad juos vos pakeldavo dvylika—šešiolika žmonių. Eidami iš kalnų iki upės kranto, sugaišdavome septynias—aštuonias valandas... Nesunku įsivaizduoti, kaip sunku buvo eiti kepinant kaitriai liepos saulei... Po trijų dienų atplaukė garlaivis „Al Menšija". Pakrovus krovinį, jis visu greičiu nuplaukė atgal į Bulaką [Kairą]".

Ir tada atsitiko kažkas nesuprantama, bene keisčiausias dalykas visoje šioje istorijoje. Nuo Luksoro iki Kufto abiem Nilo krantais garlaivį lydėjo felachai, šautuvais šaudydami į viršų, kaip per laidotuves. Moterys palaidais plaukais ėjo paskui garlaivį ir, žiūrėdamos į dangų, raudojo už mirusiuosius, atlikinėjo ritualą, išlikusį nuo faraonų laikų. Daugelis šių

žmonių gyveno iš savo protėvių kapų plėšimo, tačiau jie buvo senovės egiptiečių ainiai, o svetimšaliai rado jų valdovus ir dabar gabeno kitur. Jie instinktyviai atėjo į Nilo pakrantę atiduoti savo valdovams paskutinės pagarbos.

Šią istoriją mums pasakojo ne kartą, tačiau ji tiesiog atgijo mūsų akyse, kai Zakarija Goneimas mus nuvedė prie tos pačios šachtos, kur buvo rastos faraonų mumijos. Jau temo. Apačioje tarp šešėlių driekėsi tuščias ir nuošalus slėnis. Mes susėdome prie uoloje iškirstos gilios šachtos angos. Besileidžianti saulė auksino tolimų kalvų viršūnes. Dykumoje staugė šakalai.

— Iki šiol,— pasakė Goneimas,— tik labai nedaug kas žino šitą šachtą. Dragomanai paprastai rodo kitą vietą, daug žemiau, slėnyje. Tačiau jie klysta. Aš tai sužinojau tik tada, kai ištyrinėjau senas ataskaitas.

Mes jį paklausėme, ar pavyko rasti kitas mumijas.

— Taip,— atsakė Goneimas.— Jas 1898 m. rado Lorė. Karalių slėnyje jis atkasė Amenchotepo II kapą ir ten aptiko trylika faraonų mumijų.

— Ir Merneptacho?

— Taip. Tačiau tada jau buvo galutinai nustatyta, kad ne jis tasai „žiaurusis faraonas“, apie kurį kalbama Išėjimo knygoje, todėl šis atradimas Biblijos pagrindų neišjudino. Įdomesni kiti dalykai: Lorė rado Amenchotepą II savo sarkofage, o greta gulėjo didžiulis jo lankas. Savo įrašuose Amenchotepas gyrėsi galįs tiktai pats vienas visoje kariuomenėje įtempti šį lanką. Be to, Lorė rado Tutmozį IV ir jo sūnų Amenchotepą III, Echnatono tėvą.

Kai kas kartais Senienų tarnybą kritikuoja, kam faraonų mumijos buvo pervežtos į Kairą, o ne paliktos kapuose. Tačiau faktiškai tik du faraonai — Amenchotepas II ir Tutanchamonas — buvo rasti savo kapuose ir tenai tebėra iki šiol. Tačiau net ir tai yra pernelyg didelė rizika, nes kapų plėšimo amatas tebegyvuoja, o nekropolio apsaugoje ir dabar gali atsirasti žmonių, norinčių pasipelnyti. Pavyzdžiui, kai Lorė rado Amenchotepo II kapą, buvo nutarta faraono mumiją palikti sarkofage. Po trejų metų, 1901 m. lapkričio 24 d., kapo naktiniai sargai pranešė, kad buvo užpulti ginkluotų žmonių, visi surišti, o užpuolikai įsiveržė į kapą, išvystė mumiją, išnešė laidojimo rakandus. Tuometinis Senienų tarnybos vyriausiasis inspektorius Hovardas Karteris tuoj pat nuskubėjo į vietą ir ėmėsi tirti įvykį.

Faraono mumija buvo plėšikų ištraukta iš karsto ir numesta ant grindų.

Vienuoliktoje ataskaitoje Karteris rašo: „Laidojimo drobulės supjaustytos, bet kūnas sveikas. Be abejo, tai padarė savo amato meistras, nes drobulės perpjautos tik tose vietose, kur paprastai būna brangenybių. Laivė iš prieškambario pagrobta, joje gulėjusi mumija numesta ant grindų ir sudaužyta į gabalus. Gerai apžiūrėjau faraono mumijos drobules, norėdamas sužinoti, ar jose būta kokių nors brangenybių, tačiau neaptikau jokių pėdsakų...“

Deja, plėšikų viltys sudužo! Jų protėviai buvo čia gerai pasidarbavę jau prieš tris tūkstančius metų.

Karteris puikiai pažinojo al Gurnos gyventojus. Todėl labai įdėmiai apžiūrėjo kapo pakabinamąsias spynas ir aptiko, kad jos „tik iš pirmo žvilgsnio atrodo tvarkingos, o iš tikrųjų užspaustos ir sutvirtintos švininio popieriaus juostelėmis“ Tai liudijo, kad sargai buvo plėšikų bendrininkai. Pačiame kape ant grindų Karteris rado basos kojos pėdsaką ir, „pėdsekio“ padedamas, tokių pačių pėdsakų aptiko vienuose Gurnos namuose. Tuose namuose gyveno Suleimanas ir Muchamedas Abd al Rasulai. Žinoma pavardė, ar ne taip? Buvo išmatuoti Muchamedo Abd al Rasulo pėdsakai; jie milimetro tikslumu sutapo su pėdsakais, paliktais kape. Tačiau vien dėl to nebuvo galima jo teisti; nepavyko surasti ir šventosios laivės.

Kai grįžome į Senienų tarnybos viešbutį, Zakarija Goneimas mums šį tą papasakojo apie dabartinius al Gurnos gyventojus.

— Pradėjęs dirbti Tėbuose,— pasakė jis,— aš jų baisiausiai nekenčiau. Dariau viską, kas galima ir ko negalima, kad tiktai išgelbėčiau senovės kapus nuo jų rankų. Tačiau po ilgų bendro darbo metų kažkaip savotiškai, prieš savo valią, juos pamilau. Daugelis iš jų, be abejo, paprasčiausi vagišiai, ir vis dėlto... Žinote, jie yra vienintelė gyva grandis, kuri mus sieja su senovės egiptiečiais. Jie tikri įpėdiniai balzamuotojų, amatininkų, dailininkų ir skulptorių, gyvenusių čia prieš tris tūkstančius metų.

Mes paklausėme, kuo apskritai jie verčiasi, be kapų plėšimo.

— *Viskuo, kuo tiktai galima!* — sušuko Goneimas ir bejėgiškai skėstelėjo rankomis.— Ar matėte, kaip jie buvo apspitę mane prie viešbučio? Sakosi radę kažkokią senieną, kurią aš turįs pamatyti. Žinoma, rado visai atsitiktinai. Ką gi, gal ir rado, o gal ir ne. Jeigu nieko neranda, viską gali puikiai padaryti patys. Pamenu, kaip per karą pas mane atėjo anglų lakūnas su beveik tobula karalienės Nefertitės statula iš to laikotarpio, kuris Egipto meno istorijoje vadinamas Amarnos laikotarpiu. Ji buvo puikiai padaryta, tikras šedevras. Lakūnas sakė tą statulą nusipirkęs už 40 svarų sterlingų kažkokioje Luksoro krautuvėje ir paklausė, ar tai originalas. Aš apžiūrėjau ir pasakiau, jog nėra išlikusios nė vienos taip puikiai išsilaikiusios Amarnos laikotarpio skulptūros. Net muziejai neturi tokių tobulų Amarnos laikotarpio statulų, o jeigu šitokių kur atsirastų, jos kainuotų daugelį tūkstančių svarų. Ši Nefertitė buvo al Gurnoje padaryta klastotė.

Kai kurie al Gurnos amatininkai tokie nagingi, kad jų darbai kartais suklaidina net specialistus. Goneimas mums papasakojo kitą istoriją apie vieną mūsų gerbiamą archeologą, prieš daugelį metų kasinėjusį Tėbų nekropolyje.

Jis buvo turtingas ir gerai mokėjo savo darbininkams, tačiau, kad ir labai stengėsi, per daugelį mėnesių nieko ypatingo nesurado. Darbininkai dėl to susirūpino. Jie samprotavo taip: jeigu efendis greitai neras ko nors vertingo, jis nusivils kasinėjimais, o jie neteks gero darbo. Todėl visi nusprendė, kad jis *turi* ką nors rasti.

Ir štai vieną gražų rytą anglų archeologas labai susijaudinęs pasišaukė dešimtininką, kad tasai padėtų nuvalyti smėlį nuo kažkokio surasto senovinio daikto. Dešimtininkas susižavėjęs sušuko. Efendis rado nuostabią

XVII dinastijos laikų statulėlę. Kiti felachai susigrūdo aplinkui ir, sudarę tikrą procesiją, dainuodami, šūkaudami nunešė statulėlę prie viešbučio. Sėkmės paskatintas archeologas kasinėjo toliau ir, nors daugiau nieko įdomesnio nerado, vis dėlto liko patenkintas. Tik po daugelio metų kai kurie statulos galvos apdangalo netikslumai leido išaiškinti, jog tai buvo falsifikatas, specialiai užkastas smėlyje, kad anglas jį rastų.

Iš senovės egiptiečių paveldėti papročiai ir religiniai tikėjimai vis dar gyvuoja tarp šių žmonių, kaip ir senosios kalbos atskiri žodžiai, kurių niekur kitur Egipte neišgirsi. Pavyzdžiui, faraonų laikais buvo manoma, jog virš nekropolio kalnų viršūnėje gyvena deivė Meretsegerė (Meretsegret), „Toji, kuri mėgsta tylą“ Vietos gyventojai jos siaubingai bijojo ir, galimas daiktas, jos šventykla buvo priešingame kalno šlaite. Šiandien viršūnėje stovi musulmonų antkapis, tačiau gyventojai ir dabar tenai palieka aukų, nors musulmonų religija nepripažįsta aukojimo. Liaudis laikosi senos tradicijos: tebeneša aukų Vakarų viršūnei.

Vietos gyventojų egiptiečių gyvenime svarbų vaidmenį vaidina muzika. Jie gyvena tarp savo protėvių palaikų, todėl kai kas gali pamanyti, jog yra linkę liūdėti, melancholikai. Tačiau iš tiesų visai kitaip. Dainų šie žmonės turi visokiems gyvenimo atvejams, ir dažniausiai jos linksmos, džiaugsmingos. Tai pavasario ir derliaus, meilės ir švenčių dainos. Jos skamba lyg gyvas aidas iš tolimos praeities, kuri čia vis dar gyvena. Štai derliaus daina. Ji prasideda tokiais žodžiais:

Grūdai subrendo ir sako mums:
„Metas jau, metas derlių imti!“

Prieš tris tūkstančius metų palaidoto Menenos kape virš freskos, kurioje pavaizduoti laukuose derlių dorojantys vyrai ir moterys, užrašyti derliaus dainos žodžiai:

O vyrai, moterys ir vaikai, džiaukitės, šiuo metų laiku žiūrėdami į laukų vaisius! Džiaukitės Menenos garbei...

Senienų tarnyba griežčiausiai uždraudė bet kokius kasinėjimus, leido tik tuos, kuriems duodamos specialios licencijos, ir, matyt, šiandien tai jau išspręsta problema. Nekropolio sargyba nuolat patruliuoja visame rajone, kurį akylai stebi inspektorius ir jo padėjėjai. Tačiau ir dabar al Gurnos gyventojai kartais įsigudrina apeiti įstatymus. Todėl Senienų tarnyba priėjo prie išvados, kad plėšimai liausis tik tada, kai gyventojai bus iškelti iš savo senųjų namų kalnų papėdėje, o nekropolyje liks tik sargai. Kai mes buvome Luksore, valdžia jau baigė statyti al Gurnos gyventojams naują pavyzdinę gyvenvietę saugiu atstumu nuo senovės kapų.

— Ir vis dėlto,— su šypsena atsisveikindamas tarė Goneimas,— man sunku pasakyti, ar aš džiaugsiuos, ar liūdėsiu, kai mes žmones iš molinių lūšnų kalvų pašlaitėje perkelsime į šiuolaikinius namus lygumoje. Senienoms bus kur kas saugiau, kai šie sukčiai iš čia išsinešdins, tačiau, jiems išėjus, nutrūks paskutinė grandis, kuri mus jungė su trijų tūkstančių metų senumo praeitimi, ir nekropolis tikrai virs mirusiųjų miestu.

X skyrius

DIDŽIAUSIAS ATRADIMAS

Baigęs tyrinėti Karalių slėnį, 1817 m. Belconis rašė: „Esu tvirtai įsitikinęs, kad po paskutinių mano atradimų Biban al Muluke jau neliko nežinomų kapų. Prieš išvykdamas iš šios vietos, aš visaip bandžiau rasti dar nors vieną kapą, tačiau nesėkmingai".

Vėliau Karalių slėnyje kasinėjo daugelis archeologų: Šampoljonas, Bertonas, Rozelinis, Raulinsonas, Lepsijus ir kiti. Ir visi jie padarė išvadą, jog visas slėnis jau ištyrinėtas. Tačiau 1898 m. Lorė Karalių slėnyje rado puikų Amenchotepo II kapą su daugybe faraonų mumijų. Tai sužadino viltį kitiems archeologams: vadinasi, čia dar galima rasti nežinomų kapų. Turtingi kolekcioneriai susidomėjo egiptologija ir paprašė Egipto vyriausybę kasinėjimo koncesijų. 1902 m. tokią koncesiją gavo amerikietis Teodoras M. Deivisas. Jis davė lėšų, o kasinėjimus prižiūrėjo Senienų tarnyba. Kasinėjimams vadovavo Artūras Veigalas, Edvardas Airtonas, Dž. M. Kvibelis ir vienas energingas jaunuolis — Hovardas Karteris.

Karterio kelias į egiptologiją gana įdomus. Jo tėvas buvo profesionalus dailininkas animalistas (jų menas klestėjo Viktorijos laikais, kai šimtai žmonių norėdavo įamžinti savo namų numylėtinius). Iš tėvo jaunasis Karteris paveldėjo piešėjo talentą. 1891 m. į jį dėmesį atkreipė profesorius Persis Niuberis, kuris buvo ką tik grįžęs iš Egipto su glėbiu pieštuku pieštų piešinių iš Beni Chasano kapų. Karteris tris mėnesius dirbo Britų muziejuje, ryškindamas jų kontūrus tušu, ir taip puikiai atliko užduotį, jog kitais metais Egipto kasinėjimo fondas nusprendė jį kartu su profesoriumi Niuberiu pasiųsti į Egiptą. Po to aštuonerius metus Karteris visiškai atidavė egiptologijai. Kasinėti pradėjo vadovaujamas Pytrio. Paskui dirbo piešėju Niuberio archeologinėse ekspedicijose. O kai 1899 m. Egipto Senienų tarnybos direktoriumi antrą kartą tapo Maspero, Karteris buvo paskirtas Aukštutinio Egipto ir Nubijos senienų tarnybos vyriausiuoju inspektoriumi. Būstinę jis turėjo Tėbuose.

Kaip tik tada Karteris dirbo Deiviso ekspedicijoje, kuri 1903 m. atkasė Tutmozio IV kapą. Vėliau Veigalas, Airtonas ir Deivisas aptiko kitus kapus, tarp jų princo Jujos ir jo žmonos Tujos kapą, kuriame rado puikiai išsilaikiusių kovos vežimų ir laidojimo rakandų. 1907 m. Airtonas ir Deivisas atrado mažą kapą su didelio medinio paauksuoto karsto fragmentais, ant kurių perskaitė valdovės Tijos, Amenchotepo III žmonos, vardą. Ten buvo ir aplaužytas valdovo karstas su jauno vyro mumija. Dėl to kilo sensacija, nes daugelis pamanė, jog tai esąs vadinamojo „faraono eretiko" Echnatono, Amenchotepo III ir Tijos sūnaus, kūnas. Tačiau vėlesni tyrinėjimai, daugiausia R. Engelbacho, parodė, kad tasai kūnas tikriausiai ne Echnatono, o jo netikro brolio Smenchkaros.

Tais metais į Egiptą atvyko lordas Karnarvonas. Atvykęs pradėjo domėtis Egipto archeologija, ir tas jo domėjimasis pasibaigė didžiu atradimu.

Norėdamas pataisyti sveikatą (po automobilio katastrofos), lordas Karnarvonas nutarė žiemą praleisti Luksore. Kaip daugelis turtingų keliau-

tojų, susidomėjo Senovės Egiptu ir, išgirdęs apie Tėbų radinius, išsirūpino leidimą kasinėti, nors ir ne Karalių slėnyje, kur koncesiją turėjo Teodoras Deivisas.

„Kai Karnarvonas savarankiškai baigė trumpą sezoną,— rašo profesorius Niuberis,— Maspero jį įspėjo, kad, vėl gavęs leidimą kasinėti, pasikviestų dirbti prityrusį archeologą, ir rekomendavo Karterį. Taip prasidėjo Karterio ir Karnarvono ilgametis bendradarbiavimas.

Tuo metu nenuilstantis Deivisas su savo pagalbininkais toliau kasinėjo Biban al Muluką, kol pagaliau 1914 m., po dvylikos kasinėjimo sezonų, priėjo prie išvados, kad daugiau kapų ten nebėra. Karnarvonas kartu su Karteriu ilgai laukė progos pradėti kasinėjimus Karalių slėnyje ir tuoj pat perėmė Deiviso koncesiją, nors leidimą pasirašęs Maspero irgi manė, jog ši vieta visiškai ištyrinėta. Kadangi kilo Pirmasis pasaulinis karas, Karteris kaip reikiant ėmė tyrinėti tik 1917 metais. Čarlzas Brestedas savo tėvo profesoriaus Džeimso Brestedo biografijoje paskelbė įdomią žinutę apie Karterio darbo metodus: „Norėdamas geriau įsitikinti, kad nė vienas paviršiaus [Karalių slėnio] kvadratinis colis neliktų netyrinėtas, Karteris nubraižė stambaus mastelio slėnio žemėlapį ir jį padalijo į darbui patogius ruožus. Ištyrinėjęs vieną sklypelį ir įsitikinęs, kad jame nėra nieko vertingo, jis žemėlapyje užbrūkšniuodavo atitinkamą langelį".

1917 m. sezonas nebuvo sėkmingas, taip pat ir 1918 m. sezonas. Tačiau Karnarvonas neprarado vilties, ir Karteris ieškojo toliau. Dauguma faraonų buvo jau rasta, bet tyrinėtojai dar matė spragų ir manė, kad jas galima užpildyti. 1919... 1920... 1921 metai taip pat praėjo be rezultatų. Pagaliau 1922 m. vasarą Karnarvonas, sugrįžęs į Angliją, pasikvietė Karterį į savo pilį Haikleryje apsvarstyti, ar verta toliau dirbti tą beviltišką darbą, kuris tikriausiai nieko neduos. Brestedas apie šį susitikimą taip rašo: „Kai jie susitiko Haikleryje, lordas Karnarvonas, apžvelgęs ilgametį darbą, labai gerai įvertinęs Karterio pastangas, pasakė, kad dėl pokario ekonominių sunkumų nebegali toliau finansuoti to tikriausiai neperspektyvaus dalyko... Karteris atsakė, kad įdomių radinių nebuvimas nepakirto jo įsitikinimo, jog Karalių slėnyje likęs mažiausiai dar vienas kapas, tikriausiai Tutanchamono, nes tai aiškiai rodą šalutiniai šaltiniai".

Tutanchamonas, kaip ir efemeriškas jo pirmtakas Smenchkara, buvo mažai žinomas jaunas faraonas; jo trumpas valdymas šmėstelėjo pačioje XVIII dinastijos pabaigoje. Jis buvo vienas iš nedaugelio faraonų, kurio kapas dar nebuvo surastas.

Įrodymas, kuriuo rėmėsi Karteris, buvo maža, molinių indų pristatyta slėptuvė, Deiviso aptikta Karalių slėnyje prieš penkiolika metų. Tie indai buvo pilni lininių bintų ir įvairių smulkių daiktų, kadaise vartotų laidojimo apeigose. Kai kurių indų moliniai antspaudai turėjo Tutanchamono kartušą. Tai aiškiai rodė, kad tasai faraonas palaidotas kur nors čia pat, Karalių slėnyje. Tačiau Karnarvonas vis abejojo. Karteris išsitraukė savąjį slėnio žemėlapį, kuriame kiekvieną sezoną žymėjo kasinėjimus ir išskleidė ant stalo priešais Karnarvoną. Iš pirmo žvilgsnio atrodė, kad kiek-

vienas Karalių slėnio colis jau ištyrinėtas. Tačiau dar buvo likęs mažas trikampis prieš Ramzio VI kapą. Archeologas jo iki šiol nekliudė todėl, kad, pradėjus kasinėjimus, lankytojai būtų nebegalėję patekti į Ramesido kapą. „Kol šitas plotelis neištyrinėtas,— pasakė Karteris,— mes negalime sakyti, kad išnaudojome visas galimybes" Karteris pridūrė: jei Karnarvonas leistų pasinaudoti savo koncesija, jis pats, Karteris, apmokėtų dar vieno darbo sezono išlaidas. Karnarvonas buvo sportininkas, todėl šį pasiūlymą suprato kaip kvietimą kirsti lažybų ir, pagautas azarto, sutiko apmokėti dar vieną, paskutinį, sezoną.

Vyrai paspaudė vienas kitam rankas, ir 1922 m. rudenį Karteris grįžo į Egiptą, manydamas, kad dabar Karalių slėnyje padirbės tik vieną, atsisveikinimo sezoną. Į Luksorą jis atvyko spalio 28 dieną. Po devynių dienų, lapkričio 6, daktaras Gardineris, su žmona sėdėdamas namie, staiga išgirdo skambant telefoną. Pakėlęs ragelį, išgirdo susijaudinusio lordo Karnarvono balsą:

— Aš ką tik gavau Karterio telegramą. Klausykitės: „Pagaliau jūs padarėte Slėnyje nuostabų atradimą; puikus kapas su neliestais antspaudais; vėl uždarytas, kol jūs atvažiuosite. Sveikinu"

Kas gi atsitiko per tas devynias dienas? Štai ką pasakoja pats Karteris knygoje „Tutanchamono kapas". „Iki lapkričio 1 aš prisirinkau darbininkų ir jau ketinau pradėti kasinėjimą. Ankstesnieji darbai buvo nutraukti netoli Ramzio VI kapo šiaurės rytų kampo, ir iš ten aš ėmiau kasti į pietus tranšėją. Lapkričio 3, jau vakarop, mano žmonės atkasė vietą, kur senovėje stovėjo keletas amatininkų lūšnų, tikriau sakant, tų lūšnų akmeninius pamatus, po kuriais mes niekada nieko neieškodavome. Vos tik atvykusį..., kitą rytą mane nustebino neįprasta tyla, nes niekas nebedirbo, ir iškart supratau: kažkas atsitiko. Jau po pirmąja lūšna darbininkai pamatė uoloje iškirstą laiptelį. Tai buvo labai netikėtas daiktas, tačiau, kasinėdami toliau, pamatėme, kad radome laiptus, iškirstus uoloje vos per 13 pėdų nuo įėjimo į Ramzio VI kapą".

Vėliau Čarlzui Brestedui apie šį momentą Karteris pasakojo šitaip:

— Tik pamanykite! Du kartus aš jau buvau vos per du jardus nuo šito akmeninio laiptelio! Pirmą kartą — prieš daugelį metų, kai dirbau pas Deivisą, kuris tada perkėlė kasinėjimus į kitą sklypelį, manydamas, kad tenai daugiau ko suras. O kitą kartą — vos prieš keletą sezonų, kai mudu su Karnarvonu nusprendėme tą vietą nuvalyti patogesniu laiku, kad netrukdytume lankytojams.

Laiptelis buvo pirmas iš šešiolikos. Laiptai ėjo gilyn į kalvą, o jų papėdėje buvo užmūrytos ir nekropolio antspaudais užanstpauduotos durys.

„Archeologui tai buvo jaudinantis momentas,— rašė Karteris.— Visai vienas, jei neskaičiuočiau savo vietinių darbininkų, po daugelio metų bergždžių pastangų aš stovėjau prie galimo nuostabaus atradimo slenksčio. Už šių durų galėjau pamatyti visko, todėl reikėjo labai tvardytis, kad neišgriaučiau mūro ir nepulčiau tuoj pat tyrinėti".

Užuot ėmęs tyrinėti, Karteris vėl užpylė smėliu laiptus, viršuje pastatė sustiprintą sargybą ir pats pasiuntė telegramą savo pãtronui.

Įžymus filologas Alanas Gardineris yra vienas iš tų nedaugelio žmonių, kurie tiesiogiai susiję su šiuo atradimu. Mes jam dėkingi už vertingas smulkmenas, kurias jis mums išdėstė: „Pranešęs man šią naujieną, Karnarvonas pirmiausia paklausė: „Ar jūs manote, kad tai gali būti Tutanchamono kapas?" Aš atsakiau gerai nežinąs visų XVIII dinastijos pabaigos įvykių, tačiau tai labai galimas daiktas. Tada Karnarvonas tarė: „Aš labai jaudinuosi. Aš ir Evelina (ledi Evelina Herbert — Karnarvono duktė) į Egiptą vyksime kaip galima greičiau. Ar nenorėtumėte važiuoti kartu? Ten tikriausiai bus jums įdomių užrašų" Aš atsakiau, deja, negalėsiąs išvykti, nes buvau pažadėjęs Kalėdas sutikti namie su vaikais, bet daviau žodį į Luksorą atvykti tuojau po Naujųjų metų. Lordas Karnarvonas su Evelina leidosi į kelionę ir lapkričio 23 atvyko į Luksorą".

Lapkričio 24 d. vakare laiptai vėl buvo nuvalyti, ir archeologai galėjo apžiūrėti visą durų angą. Apatinėje mūro dalyje buvo išlikę tikri Tutanchamono antspaudai. Tačiau greta šių vilties teikiančių ženklų tyrinėtojai pastebėjo ir nerimą keliančių ženklų. Kruopščiai apžiūrėję užmūrytą įėjimą, ant tinko jie rado dvejopų antspaudų:

a) paties Tutanchamono antspaudų ir

b) valdovų kapus saugojusių nekropolio žynių antspaudų.

Taigi įėjimas į kapą buvo užmūrytas du kartus, ir žynių antspaudai buvo uždėti ant pakartotinai užmūrytų durų dalies. Vadinasi, kapas jau nebuvo visai neliestas, kaip tikėjosi Karteris. Kadaise senovėje vagys į jį įsibrovė, tačiau nespėjo visiškai išplėšti; tuščio kapo niekas nebūtų vėl antspaudavęs. Vis dėlto ėmė graužti skaudus nusivylimas, ir Karteris, lauždamas pirmą užanstpauduotą įėjimą, o paskui už jo valydamas skaldos krūvas, jautė, kaip širdyje grumiasi viltis ir abejonės.

Darbas truko dar dvi dienas. Už pirmų užantspauduotų durų atsivėrė nuožulnus koridorius, pilnas akmenų gabalų, kuriuos reikėjo išnešti. Lapkričio 26 už 30 pėdų nuo pirmųjų durų archeologai aptiko antrą užmūrytą durų angą.

„Pagaliau,— rašo Karteris labiausiai jaudinančioje savo knygos vietoje,— mes pamatėme visiškai nuvalytas duris. Atėjo lemiamas momentas. Viršutiniame kairiame akmenų mūro kampe drebančiomis rankomis aš praardžiau siaurą plyšį. Už mūro buvo tamsu ir tuščia, kiek galėjau pasiekti geležiniu virbu... Žvakės liepsna patikrinome, ar nėra ore pavojingų dujų, o paskui aš kiek praplatinau angą, prakišau pro ją žvakę ir pažvelgiau vidun. Lordas Karnarvonas, ledi Evelina Herbert ir egiptologas Kalenderis stovėjo greta ir jaudindamiesi laukė mano žodžio. Iš pradžių nieko nepamačiau, nes karšto oro dvelksmas iš kapo pūtė žvakę. Tačiau pamažu akys apsiprato mirksinčioje šviesoje, ir priešais ėmė rodytis keisti gyvūnai, statulos ir... auksas — visur tviskėjo auksas! Kokią akimirką — stovintiems šalia manęs ji pasirodė lyg amžinybė! — aš apstulbęs netekau žado. Pagaliau lordas Karnarvonas jaudindamasis paklausė:

— Ar jūs ką nors matote?

— Taip,— atsakiau aš.— Nuostabius daiktus..."

XI skyrius

STEBISI VISAS PASAULIS

Praėjo beveik ketvirtis amžiaus nuo tos dienos, kai Karteris drebančiomis rankomis padidino skylę akmens sienoje ir žvakė apšvietė lobius, išgulėjusius užmūryto kambario tamsoje tris tūkstančius metų.

Sensacingi straipsniai, paskelbę šį atradimą, dabar palaidoti tarp pageltusių puslapių laikraščių archyvuose. Reporterių prasimanymai, mokslininkų ginčai, argumentai ir paneigimai — beveik viskas seniai pamiršta. Pasaulį sukrėtė kitas, dar baisesnis karas, ir jeigu toks atradimas būtų padarytas neramiomis mūsų dienomis, jis vargu ar besukeltų tokį atgarsį, kaip 1922 metais. Vis dėlto ši istorija gyva (tiems, kas ja domisi) ir visada bus vadinama vienu iš didingiausių XX a. archeologijoje žygdarbių. Kai skaitai Karterio ir jo kolegų parašytus puslapius, ir dabar tankiau ima plakti širdis.

„Mes pamatėme neregėtus dalykus,— rašė vienas iš jų,— stebuklų pasakos sceną, nuostabų operos dekoracijų lobyną, kompozitoriaus kūrėjo sapnų įsikūnijimą. Priešais stovėjo trys valdovų lovos, o aplink jas — skrynios, dėželės, alebastro vazos, auksuoti krėslai ir kėdės — visa krūva lobių, priklausiusių faraonui, kuris mirė... dar prieš Kretos suklestėjimą, gerokai prieš Graikijos iškilimą ir Romos atsiradimą,— nuo to laiko buvo praėjusi daugiau kaip pusė civilizacijos istorijos... Baltos kalkakmenio sienos fone visi šie daiktai atrodė nuspalvinti švelniais spalvų pustoniais: rudais, geltonais, mėlynais, gintariniais, auksiniais, rusvais ir juodais“.

Tai atsitiko po daugelio dienų, kai Karteris atidarė antrąsias užantspauduotas duris ir įėjo į patalpą, dabar vadinamą Prieškambariu. Pirmiausia archeologo dėmesį patraukė, kaip jau sakėme, trys medinės lovos, apkaltos auksu ir papuoštos pasakiškų žvėrių galvomis, kurių akys tarytum žiūrėjo, ką darys nekviesti įsibrovėliai. Už jų ant krūvos kitų brangenybių vos laikėsi prašmatnus sostas, apkaltas aukso ir sidabro skarda su pusbrangių akmenų inkrustacijomis. Dailus ir sudėtingas piešinys ant jo vaizdavo faraoną, sėdintį soste su gracinga ir jauna karaliene Anchesenamone. Čia buvo šimtai didelių ir mažų daiktų,— skrynių, inkrustuotų dramblio kaulu su medžioklės ir kautynių scenomis, auksinių lankų, lazdų,— viskas sukrauta be jokios tvarkos.

„Visi daiktai,— rašė Alanas Gardineris,— čia buvo sukrauti kaip nereikalingi baldai sandėliuke, gana rūpestingai, tačiau be jokio plano ir minties juos išdėstyti meniškai. Visi, išskyrus dvi žmogaus ūgio figūras, kurios stovėjo abipus užmūryto ir užantspauduoto tarpdurio dešinėje. Jos buvo medinės, nudažytos juodais ir aukso dažais, ant kaktų turėjo valdovų urėjus, o rankose — aukso lazdas“.

Šių saugomų durų reikšmę Karteris ir Karnarvonas suprato tada, kai apžiūrėjo Prieškambario daiktus.

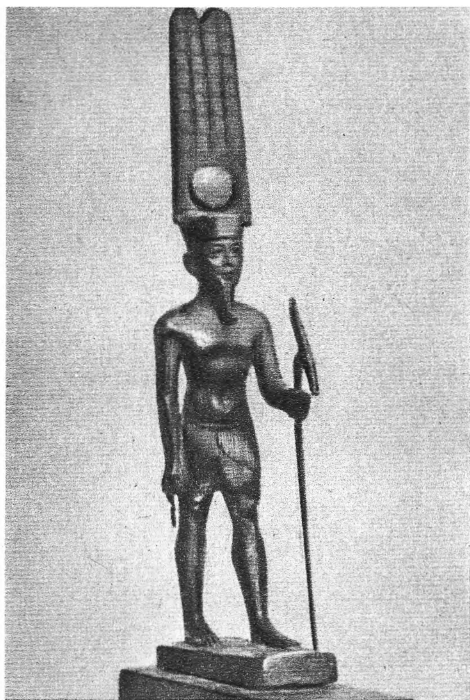
„Už tų užantspauduotų durų buvo kiti kambariai, gal visa anfilada, ir viename iš jų, be abejo, ... mes turėjome pamatyti faraono palaikus“.

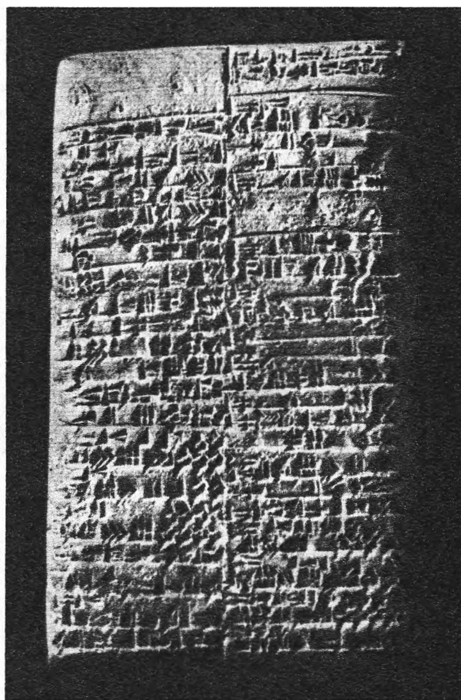
Paskui jie ėmė pastebėti ir daugiau smulkmenų. Visur aptiko ženklų, kad kapas skubotai tvarkytas po to, kai iš jo galvotrūkčiais pabėgo plė-



Patvinęs Nilas netoli piramidžių

Luksoras iš viršaus



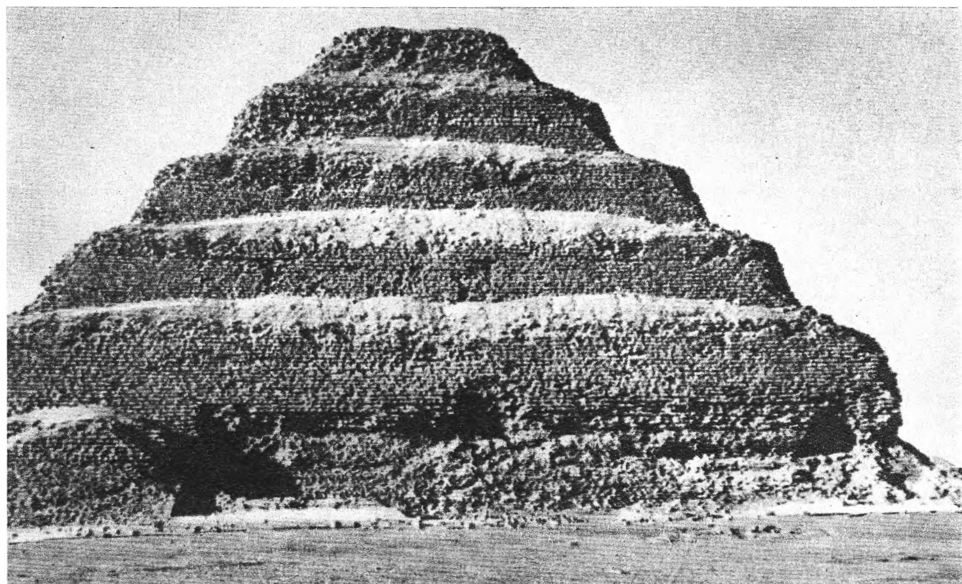




Amonas Ra — dievų viešpats

Vienas iš Amarnos laiškų — prirašyta dantiraščiu degto molio lentelė

Scena iš „Mirusiųjų knygos“. Kairėje — miręs vyras su žmona stebi, kaip šakalgalvis dievas Anubis sveria jų sielas. Dešinėje Totas užrašo nuosprendį







Faraono Džoserio Laiptuotoji piramidė

Rozetės akmuo

Grifelinė lentelė, skirta Narmerio (Meno), Pirmosios dinastijos įkūrėjo, pergalėms atminti. Viršuje — faraonas triumfo procesijoje. Dešinėje — nukirsdinti priešai



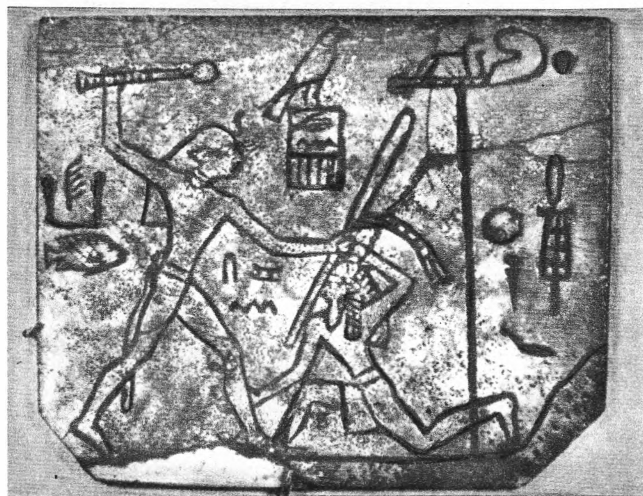




Karnakas. Šventasis ežeras

Džoserio figūra iš dažyto kalkakmenio, rasta Laiptuotosios piramidės mažojoje akmeninėje patalpoje

Liūtagalvė karo deivė Sochmeta



Faraono Džoserio šventykla prie Laiptuotosios piramidės

Faraonas Udimus muša azijiečius. Dramblio kaulo plokštė, rasta Abide



Amono Ra šventykla Karnake. Dalis hipostilinės salės, pastatytos Sečio I



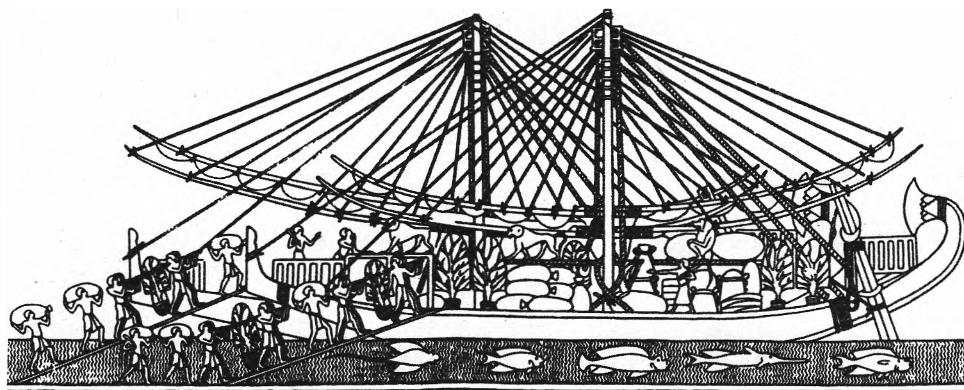


Karalių kapų slėnis. Toliau matyti Vakarų viršukalnė, deivės Meretsegerės buveinė
Moteris su lotoso žiedu. Kalkakmenio skulptūra
Faraono raštininkas. V dinastijos epocha



Rechmiros laivas. Kapo freska

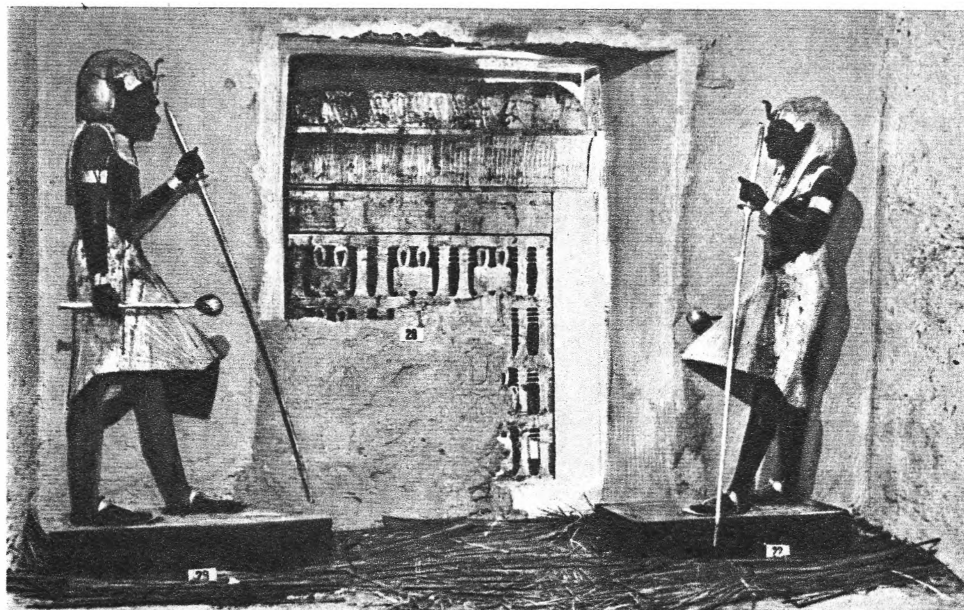
Rechmira su žmona ima dovanas iš savo vaikų. Rechmiros kapo freska

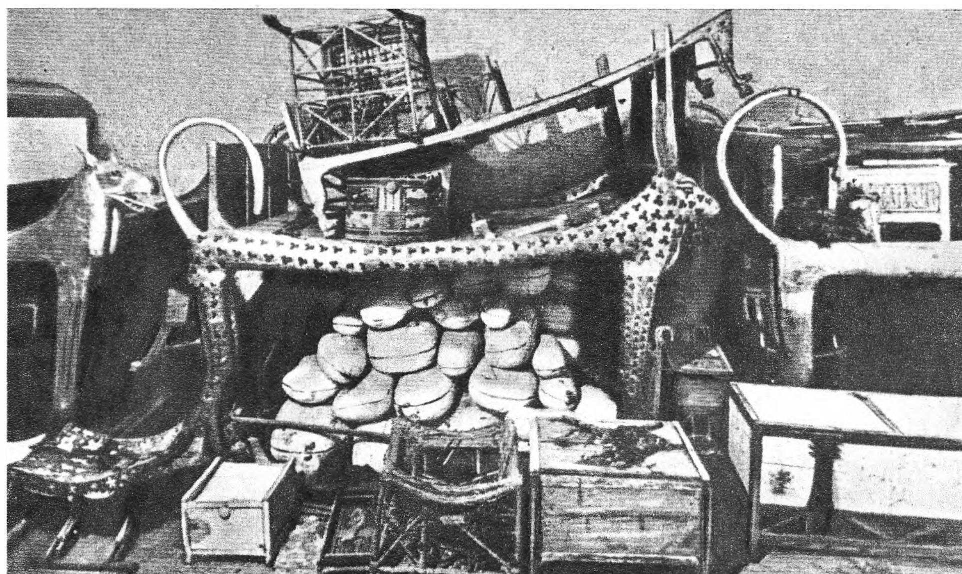


Karalienės Hačepsutos burlaiviai su Punto lobiais. Piešta nusižiūrėjus į šventyklos reljefą

Ramo, XVIII dinastijos didiko, kapo skulptūrinis reljefas. Ramas su žmona sėdi prie aukų stalo





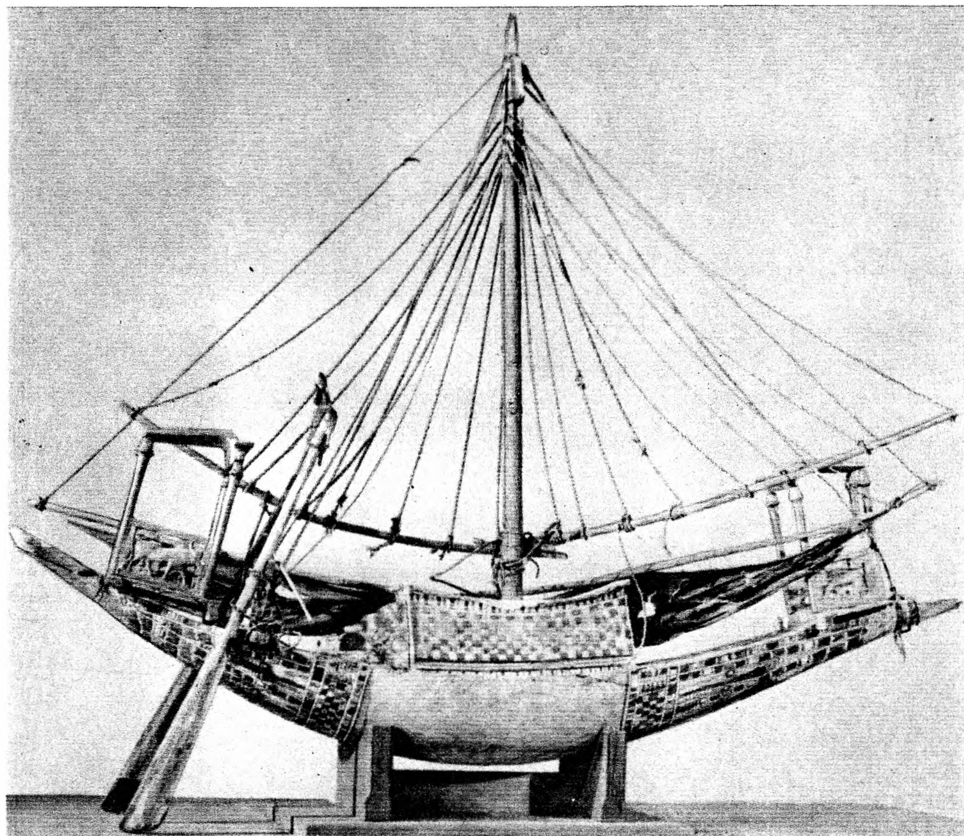


Tutanchamono „Ka“ (antrininko) skulptūra

Tutanchamono kapas. Šonuose stovi natūralaus dydžio skulptūros „Ka“

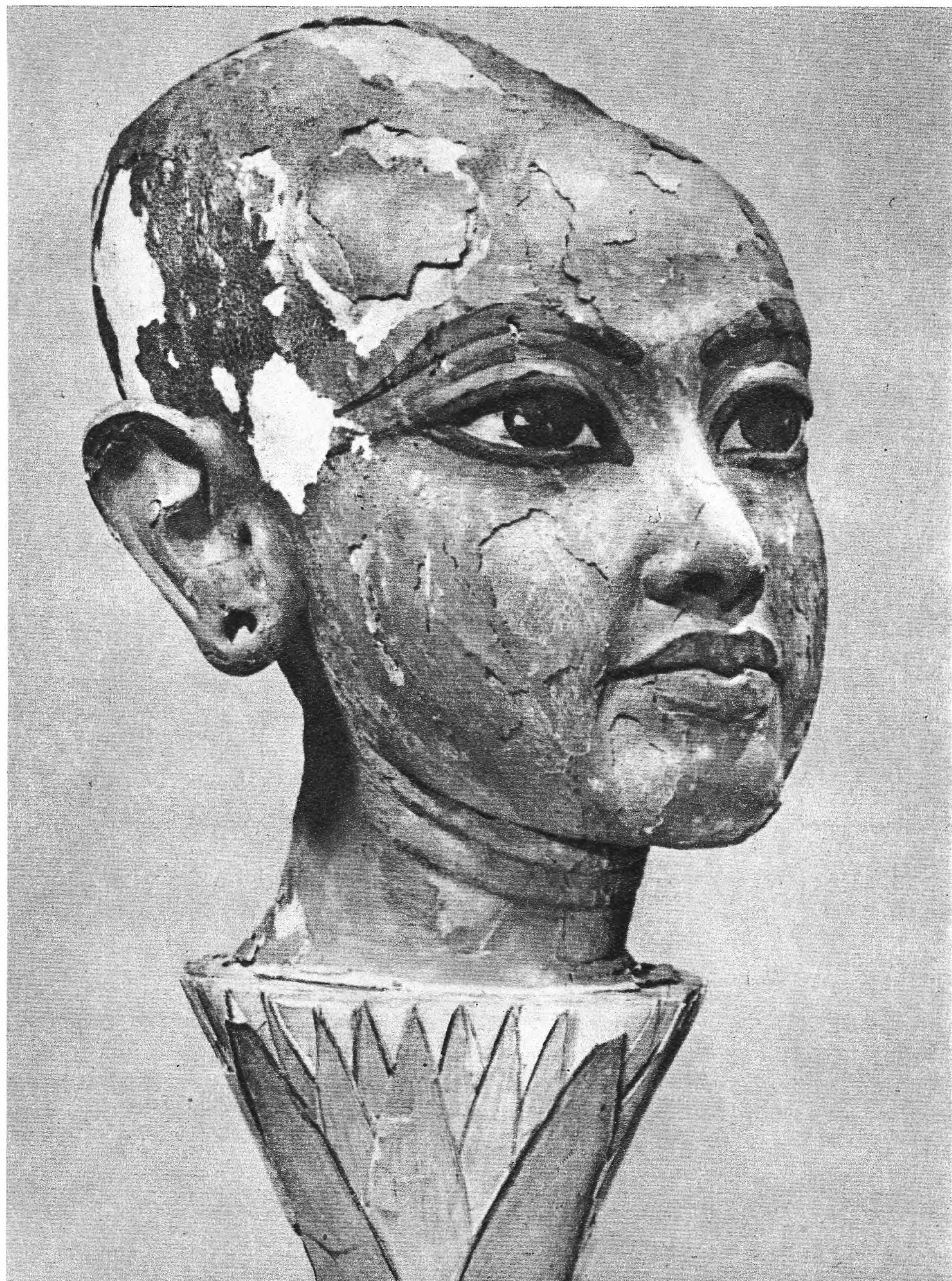
Tutanchamono kapo Prieškambaris. Matyti kušetė, lova, drabužių dėžės, suoliukas (apačioje kairėje) ir medinės dėžutės su mumifikuotais paukščiais (po kušete)



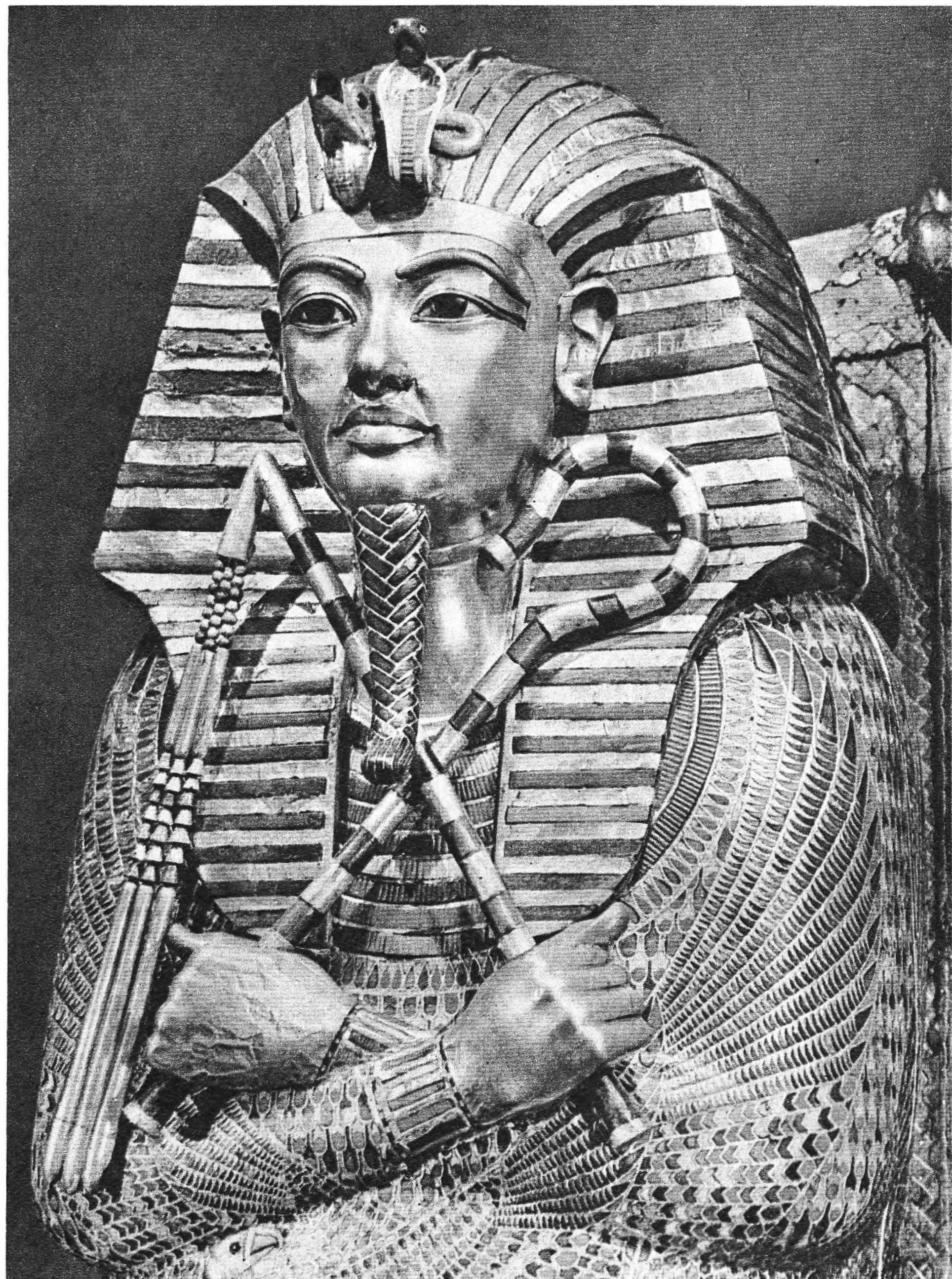


Tutanchamonas sviedžia žeberklą. Skulptūra iš jo kapo

Tutanchamono laivo sumažinta kopija



Tutanchamonas vaikystėje. Galvutė, rasta jo kape



Tutanchamono vidinio sarkofago viršutinė dalis



Tutanchamonas mūšyje, važiuodamas kovos vežimu, šaudo juoduosius afrikiečius ir azijiečius. Ištapytos dėžutės reljefai

šikai. Matyt, jie buvo nutverti netikėtai, gal net užklupti nusikaltimo vietoje, dar nespėję padaryti didesnės žalos. Nežmoniškai skubėdami, jie čiupo visus brangius daiktus, kuriuos galėjo išnešti. Iš po vieno faraono sosto sėdynės išmušė visus auksinius paspyrius, atidarė skrynias ir, ieškodami brangenybių, išmėtė ant grindų valdovo drabužius. Žyniai drabužius paskubomis sugrūdo atgal į skrynias, net nepasirūpinę gražiau sudėti, ten pat subėrė visokiausius smulkius daiktus, tikrų tikriausiai laikytus kitose skryniose. Įdomiausias dalykas, kad vienas plėšikas nutraukė nuo faraono galvos skarelę, surišo į ją saują auksinių žiedų, bet kažkodėl ryšulėlį numetė visai prie įėjimo. Į kairę nuo durų angos, po lova su žvėrių galvomis, buvo anga į kitą, mažesnį kambarį, kuriame visi daiktai gulėjo be tvarkos, kaip buvo palikti paniškai bėgančių vagių.

Egiptologijai pasisekė, kad šį didingiausią — meniniu požiūriu — ir unikalų archeologijos istorijoje atradimą padarė žmogus, kuris buvo ne tik puikus Senovės Egipto žinovas, bet ir labai praktiškas, nuovokus. Seras Alanas Gardineris Karterį, savo gerą pažįstamą, taip charakterizavo: „Nuostabus jaunuolis. Jam teko su daug kuo taikstytis: su valdininkais, kurie visur kišosi, su apmaudžiais atidėliojimais, su nekviestų reporterių nesupratingumu ir perdėjimais — ir tikriausiai jis buvo toli gražu ne sukalbamiausias žmogus. Tačiau gabumų jam netrūko. Buvo puikus piešėjas ir beveik genijus, kai reikėdavo tobulinti kasinėjimų techniką, aprašyti ir konservuoti trapius senovės daiktus. Pagaliau didžiausias jo talentas buvo begalinė kantrybė“

Šis būdo bruožas buvo rūsčiai išbandytas, kai Karteris atvėrė Prieškambarį. Jis atsidūrė netoli kambarių, kuriuose jau beveik neabejotinai stovėjo neliestas faraono karstas — pirmas per visą kasinėjimų istoriją. Už šio Prieškambario, prigrūsto brangių daiktų, jo laukė kitos patalpos. Galite įsivaizduoti, kokia didelė buvo pagunda tuoj pat išlaužti antrąsias užantspauduotas duris! Tačiau Karteris nusprendė ir paskelbė, kad daiktus iš kapo ims nešti tik kaip reikiant pasiruošęs, kai bus imtasi visų priemonių jiems išsaugoti. Tik tada jis ketino atidaryti antrą kambarį. Apie tą parengiamąjį darbą, trukusį du mėnesius, jis rašė: „Tai buvo lėtas, baisiai lėtas ir nervus alinantis darbas, nes visą laiką jautėme didžiulę užsikrautą atsakomybę. Tokia kiekvieno archeologo dalia, jeigu jis nors truputį sąžiningas kaip mokslininkas... nes jo rasti daiktai nėra jo nuosavybė ir jis negali su jais daryti kaip užsimanęs. Jie — teisėtas mūsų laikams paliktas praeities prisiminimas, ir jeigu archeologas per aplaidumą, žioplumą ir nemokšiškumą nors per nago juodymą sumažins duomenis, kuriuos būtų galima iš to palikimo gauti, jis įvykdys archeologinį nusikaltimą“

Iš Senienų tarnybos Karteris gavo leidimą Sečio II kapą panaudoti kaip laboratoriją ir dirbtuves. Į šią laboratoriją buvo po vieną nešami (iš kapo) daiktai, parengtinai apdorojami, paskui pakuojami ir gabenami į Kairą. Karteris pasitelkė daugiau archeologų: Niujorko Metropoliteno muziejaus Egipto skyriaus kuratorių Litgau, Vinloką ir Meisą — taip pat iš Metropoliteno, fotografą Bertoną, piešėjus Holą ir Hauzerį ir net Egipto valstybinio chemijos departamento direktorių Lukasą — tikrus savo srities specialistus. Lordas Karnarvonas pasikvietė serą Alaną Gardinerį šif-

ruoti užrašų, o profesorių Niuberį — kaip botaniką, galintį nustatyti, iš kokių gėlių buvo nupinti vainikai ir kokių dar augalų rasta kape.

Kiekvieną daiktą, net patį menkiausią, Karteris traukė į kartoteką ir kuo smulkiausiai aprašinėjo. Tie Karterio užrašai, parašyti dailiu, smulkiu braižu, iliustruoti puikiais jo piešiniais, laikomi Oksforde, Grifiso institute, kol atsiras pakankamai turtingas žmogus arba organizacija ir tinkamai paskelbs[13].

Štai būdingas pavyzdėlis, atsitiktinai paimtas iš tų užrašų. Jame aprašinėjama valdovo lazda — vienas iš daugiau kaip 600 tiktai Prieškambaryje rastų daiktų:

48D. Lazda su lenkta rankena — belaisvių azijiečių figūrėlių pavidalo. Lazdos storis — 2,2 centimetro. Visa lazda, išskyrus rankeną, taip pat belaisvių galvas, rankas ir kojas, apkalta aukso plokštelėmis;

a) dramblio kaulo rankena;
b) lygūs lankai su penkiomis įrėžtomis linijomis;
c) piešinys ševronais(kampais) žemyn;
d) lygūs lankai su penkiomis įrėžtomis linijomis;
e) plunksnų raštas iš trijų pusių; reljefas per visą ilgį;
f) azijiečiai ir afrikiečiai belaisviai, surišti nugara nugaron; mazgai — kaip iškili juosta.

Lazda nuvalyta drėgnu šepetėliu, apipurkšta amilacetate ištirpinto celiulioido tirpalu ir aplieta išlydytu parafinu.

Skaitydamas šį smulkų aprašymą, tiesiog matyte matai Karterį po sunkios darbo dienos „laboratorijoje“ palinkusį prie ryškiai lempų apšviestų savo užrašų. Jis pavargęs, bet laimingas, kad gali nors truputėlį pailsėti nuo įkyrių lankytojų, kurie dieną būriuojasi slėnyje. Pasaulio spauda taip išgarsino šį atradimą, jog Karteriui iškilo nauja problema, kurios iki tol archeologai nežinojo.

Brestedas rašo: „Visą dieną kurjeriai be paliovos nešdavo jam maišus telegramų, laiškų ir oficialių raštų, kuriuose šimtai žmonių reikalavo arba prašė leidimo aplankyti kapą. Kiekvieną dieną minios lankytojų persikeldavo per upę, skubėdavo į slėnį ir rinkdavosi šalia šulinio prie įėjimo į kapą“.

Su lankytojais atvykdavo ir pasaulio spaudos atstovų. Kad viskas būtų paprasčiau, lordas Karnarvonas teisę skelbti naujienas ir fotografijas davė tiktai Londono laikraščiui „Times“ Už tai jį baisiausiai keikė kitų laikraščių žurnalistai. Po tiek metų sunku įsivaizduoti, kokios aistros liepsnojo dėl šio atradimo, tačiau žinių apie jas randame laikraščių skiltyse. Antai „Daily Express“ 1923 m. vasario 10 d. numeryje išspausdino straipsnį, pavadintą „Tutanchamono ir K° firma“. Jame tarp kitko sakoma:

„Mes žavimės lordo Karnarvono tikėjimu ir atkaklumu, kuriuos apvainikavo toks puikus rezultatas, tačiau mes nepritariame jo ketinimui savo atradimą panaudoti savanaudiškais tikslais... Kapas nėra jo privati nuosavybė. Jis atkasė ne savo protėvių kaulus Velso kalnuose, o aptiko faraono palaikus Egipto žemėje... Laikydamas paslaptyje tai, ką rado kapo vidiniame kambaryje, jis priešiškai nuteikė didžiumą įtakingiausių pasaulio laikraščių“.

„Times“ vasario 16 d. numeryje atsakė taip:

„Lordui Karnarvonui iškelta šmeižikiškų ir niekuo neparemtų kaltinimų. Jis kaltinamas pasisavinęs visų pranešimų iš Luksoro monopoliją ir net savanaudiškumu... Nėra didesnio melo už šiuos kaltinimus! Pranešimus jis skelbia per „Times“ tik todėl, kad, jo manymu, tai yra geriausias ir praktiškai vienintelis būdas perduoti per mus pilną ir teisingą informaciją visiems pasaulio laikraščiams, kurie panorės ja pasinaudoti. Pati darbo specifika jį verčia naujienas skelbti per tarpininką“.

Sunku paneigti, kad toks argumentas logiškas. Leisti *visus* spaudos atstovus į kapą, kur dirbamas toks juvelyrinis darbas, būtų buvę beveik tas pat, kaip daryti sudėtingą chirurginę operaciją viso pasaulio reporterių minioje.

Seras Alanas Gardineris paaiškino, kaip lordas Karnarvonas tas išimtines teises perleido laikraščiui „Times“.

„Kai 1923 m. gruodžio mėn. Karnarvonas grįžo iš Egipto, aš su juo susitikdavau dažnokai. Kartą per lenčą jis man prisipažino esąs labai susirūpinęs dėl laikraščių sukelto triukšmo. „Negaliu naktimis ramiai miegoti,— pasiguodė jis.— Vos atsigulu, suskamba telefonas. O kai išeinu iš namų, tuoj mane apspinta laikraštininkai“ Aš jį užjaučiau, tačiau pastebėjau, kad kapo atradimu visuomenė nepaprastai domisi, todėl tokie nemalonumai neišvengiami. Pagaliau, laikraštininkai tik vykdo savo pareigą. Mums dar sėdint prie stalo, pasiprašė priimamas „Times“ leidėjas Dausonas. Pasikalbėti su juo Karnarvonas iš pradžių pasiūlė man. Paskui, kai Karnarvonas prisėdo prie mūsų, Dausonas kreipėsi į jį siūlydamas laikraščiui „Times“ suteikti išimtinę teisę skelbti visas žinias apie kapą. Karnarvonas atsakė dar niekada nesprendęs tokio klausimo, tačiau Dausonas pabrėžė, jog padaręs „Times“ savo vieninteliu informacijos ir nuotraukų platintoju, jis išsivaduotų iš begalės rūpesčių ir nemalonumų. Karnarvonas pažadėjo pagalvoti. Vėliau mes susitikome su Karališkosios geografų draugijos sekretoriumi ir atsiklausėme jo. Jis pasakė, kad Geografų draugija kadaise tokį susitarimą buvo sudariusi dėl ekspedicijos į Everestą, ir viskas baigėsi gerai. Galų gale Karnarvonas nusprendė „Times“ padaryti savo spaudos agentu“.

Taip įsiplieskė skandalas, kuris šiandien mums atrodo trivialus, tačiau anuomet sukėlė didelių padarinių. Negalėdami įžengti į patį kapą, laikraščių reporteriai būriavosi Karalių slėnyje, Luksoro viešbučiuose ir po kruopelytę rinko medžiagą savo telegramoms.

„Tai, kas dedasi prie kapo,— rašė „Daily Telegraph“ korespondentas sausio 25 d. numeryje,— primena Didžiųjų lenktynių dieną. Tarpeklio kelyje prisigrūdę visokiausių ekipažų ir jojamųjų gyvulių. Palydovai, asilų varovai, prekiautojai senienomis ir limonado pardavėjai šūkaudami, erzeliuodami varo savo komerciją... Kai šiandien iš kapo koridoriaus buvo išneštas paskutinis daiktas, laikraščių korespondentai lyg išprotėję leidosi lenkčių per dykumą: raiti ant asilų, arklių, kupranugarių, važiuoti panašiuose į kovos vežimus ratuose,— kad tik pirmiau nulėktų į telegrafo kontorą Nilo pakrantėje“.

Nė vienas archeologas dar nebuvo patekęs į tokias situacijas. Labai jautrus iš prigimties Karteris dabar atrodė lyg įtempta styga: dirbo ne-

apsakomai skubėdamas, nežmoniškomis sąlygomis. Karnarvonas, nors ir ne tiek daug dirbdamas kape, taip pat ėmė pavargti, ypač kai apipuldavo laikraštininkai. Jo nervai nebeišlaikydavo.

Laikraščių rietenos vis labiau kunkuliavo, ir Karteris turėjo gintis nuo neprašytų svečių, kurie plaukte plaukė be galo. Neįsileisti jie archeologus kaltindavo storžieviškumu, egoizmu, siauraprotiškumu. Tačiau, kaip rašė Karteris, lankytojai kėlė dvigubą grėsmę. Pirma, žmonių minia kape galėjo sugadinti trapius daiktus, o antra, visokie apsilankymai būtų sugaišinę archeologams labai daug laiko. Trumpo žiemos darbo sezono dienomis, kai Egipte galima kasinėti, brangi kiekviena valanda.

Paskutinį sezoną,— rašė Karteris,— kartais pas mus per dieną atvykdavo po dešimt grupių lankytojų, ir taip būtų buvę kasdien, jeigu daugeliui nebūtume atsakę. Kitaip sakant, ištisas savaites mes apskritai nebūtume galėję dirbti"

Pagaliau Prieškambaris buvo išvalytas, ir Karteris pasirengė išlaužti užmūrytą angą į antrą patalpą. Viso pasaulio laikraščiai savo skaitytojus tai dienai jau seniai ruošė, ir kai ji atėjo, daugybė lankytojų bei korespondentų susispietė prie kapo angos. Tačiau į vidų buvo įleistas tik „Times" korespondentas. O apie tai, kas darėsi lauke, geriau papasakosime „Daily Telegraph" atstovo žodžiais:

„Misteris Kalenderis atvėrė masyvias duris, už kurių prasidėjo akmeniniai laiptai, ir į kapą buvo nunešta keletas kėdžių (garbės svečiams, vyriausybės valdininkams ir kitiems asmenims, pakviestiems į antrojo kambario atidarymą). „Dabar prasidės koncertas! Karteris mums ką nors padainuos! — pasakė lordas Karnarvonas, atsisukęs į spaudos atstovus, kurie jį tikriausiai erzino. Paskui tris valandas žurnalistai žymėjosi ir savaip aiškinosi kiekvieną garsą, kiekvieną ženklą. Į viršų buvo nešami mūro sienos gabalai, retkarčiais surikdavo Evelina, sudžerškėdavo geležiniai kaltai arba sudunksėdavo mediniai plaktukai. Viršuje pasilikę žiūrovai ypač susijaudino, kai darbininkai ėmė krepšiuose į viršų nešti akmens blokus ir smulkias mūro skeveldras".

Tuo tarpu išvalytame Prieškambaryje sėdėjo dvidešimt garbės svečių ir įdėmiai stebėjo, ką daro Karteris su padėjėjais, lauždami užmūrytą angą, saugomą dviejų sargybinių statulų. Tarp žiūrovų buvo Alanas Gardineris, kuris prisimindamas mums papasakojo: „Kai Karteris nuėmė viršutinę mūrinio eilę, mes už jo pamatėme ištisai auksinę sieną, bent jau taip iš pradžių mums pasirodė. Tačiau, kai buvo išardytas visas mūras, supratome, kad matome vieną pusę milžiniškos išorinės skrynios. Apie tokias skrynias žinojome iš aprašymų senovės papirusuose, tačiau dabar skrynia stovėjo priešais — įstabi melsva, žėrinti auksu, užėmusi visą antrojo kambario erdvę. Viršus beveik siekė lubas, o tarp jos ir kambario sienų buvo likusios ne daugiau kaip dvi pėdos.

Pirmiausia į vidų įžengė Karteris su Karnarvonu, sprausdamiesi per siaurą tarpą, o mes laukėme, kada jie grįš. Grįžę abu tik skėstelėjo rankomis, negalėdami apsakyti, ką matė. Prisimenu, kaip profesorius Lako šypsodamas man pasakė: „O jūs geriau nemėginkite: per daug jau esat.... solidus" Tačiau kai atėjo eilė, aš vis dėlto įėjau į vidinį kambarį kartu su profesoriumi Brestedu. Prasispraudę tarp sienų ir skrynios, pasu-

kome į kairę ir atsidūrėme prie didelių suveriamų skrynios durų. Karteris atstūmė skląstį ir jas atidarė. Didžiosios išorinės skrynios, kuri buvo 12 pėdų ilgio ir 11 pėdų pločio, viduje pamatėme vidinę skrynią su tokiomis pat suveriamomis durimis, su sveikais antspaudais. Tik vėliau sužinojome, kad čia buvo keturios paauksuotos skrynios, įstatytos viena į kitą, kaip kinų išdrožinėtų dėžučių rinkinyje, ir tik ketvirtoje stovėjo sarkofagas. Tačiau mes jį išvydome tik po metų“

Pats Karteris užantspauduotas duris taip aprašo: „Tą akimirką mums visai praėjo noras plėšti tuos antspaudus, nes staiga pajutome, kad braunamės į draudžiamas valdas; tą nejaukumą dar padidino lininiai užtiesalai, nukarę žemyn nuo vidinės skrynios. Mums pasirodė, kad ėmė vaidentis mirusio faraono šmėkla, ir kad mes jai turime nusilenkti.

Toliau seras Alanas Gardineris rašo: „Buvo dar vienas dalykas, kurį po šitiekos metų sunku įsivaizduoti. Šiandien apsilankę Kairo muziejuje, jūs galite pamatyti visus tuos eksponatus. Žinoma, jie nuostabūs kaip ir anksčiau, tačiau kai kur auksas jau nublankęs, įgavęs drumsto gintaro atspalvį. O kai mes pirmą kartą įėjome į kapo kamerą, aukso skrynios žėrėjo neapsakomai — sausas kapo oras tris tūkstančius metų saugojo akinantį jų spindesį.

Už kapo kameros aptikome angą į kitą kambarį... Jis buvo pilnas stebuklų! Čia stovėjo faraono kanopų skrynia, saugoma keturių mažų grakščių aukso deivių; buvo dar auksinių vežimų, didelė dievo Anubio statula su šakalo galva ir daugybė kitokių brangių daiktų. Tenai radome ir daugybę skrynelių. Karteris vieną atidarė. Viršuje gulėjo graži stručio plunksnų vėduoklė. Plunksnos buvo puikios, papurusios, tarsi ką tik įstatytos į vėduoklės rankeną. Žiūrėdamas į tas plunksnas pamiršau, kad jų amžius — dešimtys šimtmečių. Galėjai pamanyti, kad faraonas palaidotas visai neseniai. Žinoma, po kelių dienų stručio plunksnos ėmė džiūti ir teko jas užkonservuoti. Tačiau kai pamačiau pirmą kartą, jos buvo dailios, nuostabios ir man padarė tokį didžiulį įspūdį, kokio aš dar nebuvau patyręs ir, ko gero, jau niekada nepatirsiu“

Visa tai atsitiko 1923 m. vasario mėnesį. Tą ir kitus mėnesius archeologai susidūrė su problemomis, neturinčiomis nieko bendra su archeologija. Iš pradžių su vadinamąja laikraščių informacijos monopolija, paskui su vis didėjančiu lankytojų antplūdžiu ir pagaliau su rastųjų lobių tolesnio likimo problema.

Lordas Karnarvonas, remdamasis Senienų tarnybos pasirašytos koncesijos sutarties straipsniais, įrodinėjo savo teisę į tam tikrą dalį radinių. Karteris su juo nesutiko, sakydamas, kad visi kape rasti daiktai priklauso Egipto vyriausybei. Kovo mėnesį jis galutinai susipyko su Karnarvonu. Brestedas rašo: „Jie baisiausiai susibarė, ir įtūžęs Karteris paprašė savo seną draugą išeiti iš savo namų ir daugiau nebesirodyti. Netrukus lordas Karnarvonas susirgo drugiu, nes ėmė sėtryti žaizda. Kurį laiką dar grūmėsi su liga, tačiau prasidėjo plaučių uždegimas, ir 1923 m. balandžio 5 d. jis mirė būdamas 57 metų amžiaus. Laikraštininkai paskelbė, kad mirtis lordą ištiko dėl senovės faraonų prakeikimo, ir taip išpūtė tą prietaringą prasimanymą, jog jis virto legenda“

Na, o kas gi atsitiko iš tikrųjų?

Praėjus dešimčiai metų po kapo atidarymo, visi penki, kurie ten buvo, išskyrus lordą Karnarvoną, gyveno sveikutėliai. Karteris išgyveno iki 1939 m. ir mirė sulaukęs 66 metų. Bertonas, Engelbachas ir Vinlokas taip pat nugyveno normalų žmogaus amžių. Ledi Evelina, dabar jos pavardė Bošam, dar gyva. Alanas Gardineris su daktaru Deriu gyveno per aštuoniasdešimt metų. Profesorius Persis Niuberis mirė 1949 m. rugpjūčio mėnesį, taip pat atšventęs savo aštuoniasdešimtmetį. Štai ir viskas, ką galima pasakyti apie „faraonų prakeikimą"

Kitas sezonas (1923—1924 metų) buvo skirtas keturių auksinių skrynių, užėmusių beveik visą kapą, ardymui, konservavimui ir pervežimui. Išorinės skrynios kiekviename šone buvo ne platesni kaip 24 colių pločio praėjimai. Norėdamas išardyti ir išnešti iš kapo nesugadintas didžiules paauksuotas sieneles, Karteris turėjo parodyti visą savo sumanumą ir kantrybę, tačiau šį uždavinį atliko puikiai. Vasario 14 d. oficialių asmenų akivaizdoje Karteris pakėlė sarkofago dangtį, ir visi pirmą kartą išvydo puikų, niekieno neliestą išorinį faraono karstą.

Profesorius Brestedas į šią ceremoniją atvyko net sirgdamas. Paskui jis rašė: „Pagaliau mes išvydome faraoną, ne mažiau kaip tris tūkstančius metų ramiai ilsėjusį nebyliose kalno gelmėse. Jis taip ir gulėjo čia nuo tos dienos, kai jaunučiukė jo žmona, trečioji Echnatono duktė, paskutinį kartą nulipo į kapą... Galbūt ji švelnutėmis rankomis užtiesė vyrą uždangalu, po kuriuo jis miega amžinu miegu? Gal tai ji atsisveikindama Prieškambaryje padėjo puikią lauko gėlių puokštę? Mes ją taip ir radome prie pat slenksčio".

Paskui įvykiai ėmė klostytis dramatiškai. Tą pačią dieną, kai buvo atidengtas sarkofagas, Luksoro viešbučiuose pasirodė toks skelbimas:

> *Kadangi Visuomeninių darbų departamentas ir Senienų tarnyba elgiasi negarbingai ir neapsakomai varžo, visi mano bendradarbiai protestuodami nutraukia tolesnius Tutanchamono kapo tyrinėjimus. Todėl aš visuomenei pareiškiu, kad kai tiktai šiandien tarp 10 val. ryto ir vidudienio kapą apžiūrės spaudos atstovai, kapas bus uždarytas ir visi tolesni darbai nutraukti.*
>
> *Hovardas Karteris*

Tai buvo pati kulminacija. Karteris su Egipto vyriausybe ilgai ir atkakliai ginčijosi dėl dviejų pagrindinių dalykų. Visų pirma, Egipto vyriausybė bylinėjosi su Karnarvonų šeimos advokatais dėl to, ar koncesiją paveldėjusi ledi Karnarvon turi teisę į tam tikrą dalį rastų daiktų. Karteris šioje byloje rėmė vyriausybę, sakydamas, kad visi radiniai turi likti Egipte. Antra, Karteris buvo nepatenkintas vyriausybės valdininkais, kurie erzindavo smulkmeniškais nurodinėjimais, kaip archeologas turi dirbti, o ypač tuo, kad į kapą atsiųsdavo minias įkyrių lankytojų ir todėl pasidarė nebeįmanoma toliau tyrinėti radinius, reikalingus labai atsargaus elgesio. Čia Karterį rėmė visi įžymūs archeologai, kurie dirbo kartu su juo.

Atsakydama į tai, Egipto vyriausybė anuliavo ledi Karnarvon koncesiją, pastatė savo sargybą ir uždraudė Karteriui eiti į kapą. Karteris

išvyko į Kairą toliau kovoti teisme. Tuo tarpu vyriausybė atidarė kapą lankytojams ir ta proga surengė keletą oficialių iškilmių, kuriose dalyvavo šimtai valdininkų su žmonomis. Iškilmės baigėsi prabangiu fejerverku. „Egipto laikraščio" korespondentas rašė:

„Graudu buvo žiūrėti į du ištikimus misterio Karterio dešimtininkus egiptiečius, stropiai saugojančius jo paties daiktus, suverstus į krūvą netoli įėjimo į kapą, kuris buvo atrastas jų nenuilstamų pastangų ir nepalaužiamo tikėjimo dėka. Pažvelgęs į jų liūdnus veidus, galėjai suprasti, ką jie galvoja... matydami nerūpestingą minią prie kapo, kuris jiems ir jų šeimininkui buvo beveik šventovė, visų gyvenimo darbų apvainikavimas".

Po visų nemalonumų ir oficialių sluoksnių persekiojimų Karteris galėjo tik guostis darbininkų egiptiečių ištikimybe ir kad yra labai jų gerbiamas. Savo knygoje jis paskelbė puikų vieno savo dešimtininko laišką:

Misteriui Hovardui Karteriui, eskv.

Didžiai gerbiamas sere!

Rašau Jums laišką, vildamasis, kad Jūs gyvas ir sveikas, ir meldžiu aukščiausiąjį, kad Jis Jūsų neužmirštų per savo rūpesčius ir mums sugrąžintų gyvą ir sveiką.

Drįstu Jūsų šviesybei pranešti, kad sandėlyje Nr. 15 viskas gerai, lobyne viskas gerai, šiauriniame sandėlyje tvarka ir namuose tvarka, ir visi darbininkai daro tai, ką Jūs įsakėte savo paliepimuose.

Huseinas, Gazas Chasanas, Chasanas Avadas, Abdeladas Achmedas ir visi Jums siunčia geriausių linkėjimų.

Siunčiu Jums geriausių linkėjimų...

Nekantriai laukiu, kad Jūs greičiau atvažiuotumėte.

Jūsų nuolankus tarnas
Achmedas Gurgaras

Bylinėjimasis truko ilgai. Vienu tarpu atrodė, kad šalys jau susitars ir Karteriui bus leista dirbti toliau. Nelaimė, tuo momentu Karterio advokatas Maksvelas, ginčydamasis su teisėju, neapgalvotai pareiškė: „Egipto vyriausybė užpuolė kaip banditas ir įsilaužė į kapą!" Nors Maksvelas tuoj atsiėmė savo žodžius, vyriausybė nutraukė visas tolesnes derybas, ir susikrimtęs Karteris grįžo į Angliją.

Galimas daiktas, jis niekada nebūtų gavęs leidimo vėl pradėti darbus Tutanchamono kape, jeigu ne politinis perversmas, kuris įvyko 1924 m. lapkričio mėn. po sirdaro (turkų vietininko) nužudymo. Nacionalistai buvo nušalinti nuo valdžios, Anglija Egipte sustiprino savo įtaką, ir, kol visuomenei rūpėjo šie įvykiai, naujoji vyriausybė Karteriui leido darbuotis kape.

Taip prasidėjo paskutinė jo darbo stadija. Karteris turėjo atidengti tris karstus, įdėtus vienas į kitą, kaip ir išorinės skrynios, kuriose buvo sarkofagas. Paskui — išvystyti ir ištyrinėti valdovo mumiją, gulinčią vidiniame karste. Ir pagaliau — iš trečiojo kambario, dabar jau pavadinto Lobynu, išnešti brangius daiktus ir apsaugoti nuo pražūties.

Visų trijų karstų atidengimas buvo rūsčiausias Karterio meistriškumo ir išradingumo išbandymas. Karstai stovėjo įdėti vienas į kitą taip, kad tarp jų vos vos galėjai įkišti pirštą. Be to, per laidotuves ant jų užpilti kvapieji aliejai buvo sukietėję kaip cementas. Profesorius Brestedas matė trečiojo — paskutinio — karsto išėmimą ir gyvai aprašė tą sceną: „Antrame karste buvo trečias ir paskutinis karstas masyvaus aukso, toks sunkus, kad jį vos galėjo pakelti keturi žmonės. To karsto antvožas buvo padarytas kaip faraono atvaizdas su visomis valdovo regalijomis. Veidas — skulptūrinis portretas, ... drabužiai virš sukryžiuotų rankų inkrustuoti brangiais akmenimis — karneoliais, lazuritais ir turkiais, o žemiau sukryžiuotų rankų jį sparnais dengė deivės sargės, kurių puikūs kontūrai buvo subtiliai išgraviruoti aukse: jos savo auksinėmis plunksnomis jį tarsi apsiautusios...“

Karste gulėjo valdovo mumija; jos veidas buvo uždengtas nuostabia portretine masyvaus aukso kauke, nupoliruota kaip veidrodis. Auksakalio darbo tobulumo ir veido bruožų ramybės tiesiog negalima apsakyti žodžiais. Šis prieš tris tūkstančius metų sukurtas nežinomo menininko kūrinys gali rungtis su bet kuriuo Europos Renesanso šedevru. Žinoma, jo autorius buvo to meto meistras, nes kam daugiau būtų patikėję užfiksuoti šventus faraono bruožus?

Mumija turėjo ir daugiau auksinių dangalų: rankų ir kojų nagai — aukso futliaruose, ant krūtinės — brangūs vėriniai, ant pirštų — aukso žiedai su akmenimis. Sunkiose aukso plokštėse buvo įrėžtos kalbos dievų, pasitinkančių faraoną prie įėjimo į Požemio karalystę.

Hebas, žemės dievas, sako: „Mano mylimas sūnau, Ozyrio sosto įpėdini, Nebchepero valdove, tavo kilnumas tobulas, tavo valdoviška buveinė galinga, tavo vardą kartoja paprastos liaudies lūpos, tavo pastovumą mini visi gyvieji, o Ozyri, valdove Tutanchamone!“

Dieviškoji motina, deivė Muta, jam pritaria:

„Tu galingas, tu kvėpuoji oru ir pasirodai kaip dievas, tu išeini kaip Atumas, o Ozyri Tutanchamone!“

Taigi tyrinėti žmogaus palaikus, paslėptus po visa šia puikybe, buvo lyg šventvagystė. Tačiau mokslas negailestingas. Paskutinės sudūlėjusios drobulės buvo nuimtos nuo kūno, išsilaikiusio blogiau, negu kitos valdovų mumijos, nes į karstą prieš laidojant buvo įpilta kvapiųjų aliejų. Daktaras Deris, daręs skrodimą, savo ataskaitoje rašė:

„Portretinėje aukso kaukėje Tutanchamonas vaizduojamas kaip kilniadvasis ir jautrus jaunuolis. Kas matė jo tikrąjį veidą, kai buvo nuimti dangalai, gali paliudyti, kaip meniškai ir tiksliai XVIII dinastijos dailininkas užfiksavo jo bruožus ir visiems laikams nemirtingame metale įkūnijo puikų jauno faraono paveikslą“

Faraono kūnas buvo padėtas į išorinį karstą, pastatytą akmeniniame sarkofage. Taip jis ir guli savo kape. Visi kiti sarkofago daiktai rodomi Egipto muziejuje.

Kol nuvalė, apsaugojo ir išėmė daugybę daiktų, Karteris sugaišo dešimt darbo sezonų. Kai kurie daiktai kape turėjo po vieną ar keletą kopijų. Karteris pasiūlė dublikatus perduoti Britų muziejui ir Niujorko Metropoliteno muziejui kaip teisingą atlyginimą sau ir savo kolegoms

amerikiečiams. Šis pasiūlymas buvo atmestas. Iš Tutanchamono kapo lobių Egipto vyriausybė nieko neatidavė nė vienam muziejui.

Žvelgdamas atgal daugiau kaip ketvirtį amžiaus, nejučia savęs klausi: kaip šiandien vertinamas Karterio atradimas? Ar tikrai jo reikšmė tokia didelė, kaip atrodė tada? Ar daug jis mums davė naujos medžiagos apie šį Senovės Egipto istorijos laikotarpį?

Į šiuos klausimus Alanas Gardineris mums atsakė: „Aš sakyčiau, kad šis atradimas prie mūsų žinių apie šį istorijos laikotarpį nedaug ką pridėjo. Filologus kapas nuvylė, nes jame nerasta rašto paminklų. Apie patį Tutanchamoną mes nežinome nieko, tik tiek, kad jis paveldėjo sostą po savo patėvio Echnatono mirties[14], kad valdė tik keletą metų ir mirė jaunas. Jo įpėdiniu tapo Ejė, nusenęs žynys, kuris Echnatono laikais šlovino Atoną. Tutanchamono kapo sienose pavaizduota, kaip jis vadovauja laidojimo ceremonijoms, atliekamoms pirmtako šlovei. Įdomus dar vienas faktas: kape buvo rastos dviejų negyvų gimusių kūdikių, matyt, Tutanchamono vaikų, ir jo jaunos žmonos Anchesenamonės mumijos.

Tačiau, kalbant apie to laikotarpio kūrinių *meninę* vertę, reikia pažymėti, kad šiam atradimui niekas neprilygsta. Nieko panašaus nebuvo rasta anksčiau ir vargu ar bus rasta kada nors ateityje. Kad po nesėkmingo mėginimo apiplėšti šis kapas liko neliestas 3000 metų — neapsakomai reta laimė. Praėjus daugeliui metų po Tutanchamono palaidojimo, kalvos šlaite virš kapo buvo pradėtas kirsti Ramzio VI kapas; akmentašiai nuolaužomis ir skalda užvertė įėjimą į kuklesnį jaunojo faraono kapą ir taip jį išgelbėjo.

Archeologijai šis atradimas vertingas ne tik rastaisiais lobiais, bet ir todėl, kad visi tie puikūs radiniai buvo labai meistriškai ir kruopščiai aprašyti bei išsaugoti.

Tai didžiausias egiptologijos istorijoje atradimas, padarytas anglo. Tačiau liūdnoka, kad jo rezultatai iki šiol nepaskelbti tikrame moksliniame veikale, t. y. su smulkiu kiekvieno daikto aprašymu ir spalvotomis iliustracijomis...“

XII skyrius

KELIONĖ Į ACHETATONĄ

Traukinys palengva sustoja prie ilgos, žemos platformos su užrašu „Melauji“ Žvangėdamos atsiveria durys. Klegesys, arabų šūkčiojimai, ir keleiviai susimaišo su minia perone. Rudi kaip kava veidai blizga iš po baltų galvos dangalų, rudos basos kojos kelia dulkes. Spausdami lagamino rankeną jūs išlipate iš vagono ir sutrikę žvelgiate į minią, ieškodami žmogaus, kuris galėtų būti Vidurinio Egipto Senienų tarybos vyriausiasis inspektorius. Gal tai anas mažas tamsus žmogus europietišku kostiumu ir raudonu fesu, kur antai stovi už keleivių nugarų ir taip pat neramiai dairosi? Taip, tai jis. Jis pats jus pastebėjo ir šypsodamas prieina lydimas rūstaus džentelmeno, apsivilkusio mėlyna galabija, su turbanu ir su šautuvu ant peties. Jūs prisistatote. Jis tikrai vyriausiasis inspek-

torius. O jo ginkluotas palydovas? Tai Achmedas — vienas iš *hafirų* (sargų), kurie saugo paminklus. Achmedas paima jūsų lagaminą ir per minią iriasi prie išėjimo.

— Gal norėtumėte puodelio kavos?

— Taip, žinoma.

Mes sėdime prie nešvaraus marmurinio staliuko medinėje kavinėje ant kanalo kranto. Prie gretimo staliuko du vyrai žaidžia triktraką[15], ir kauliukų bei šaškių barškėjimas yra mūsų pokalbio fonas. Lauke saulėje rūksta kelias, nelyginant juodos dulkės, keliamos praeivių kojų. Netoli stovi didžiulis, vulgariai išdažytas XIX a. pastatas — šeicho rūmai su daugybe smailių arkų, lyg kokia Braitono paviljono karikatūra. Prie kavinės durų tupi juodai apsirengusi moteris, užsidengusi galvą skraiste, slepiančia beveik visą veidą. Šalia irgi tupi rudas murzinas berniūkštis juodais gaurais. Apie jį skraido musės, o jis abejingai žiaumoja kriaukšlę supelijusios duonos. Karštis, dulkės, nemalonūs kvapai ir greta kunkuliuojantis svetimas, jums abejingas gyvenimas. Jūs išsukote iš švarutėlio pravažinėto turistų kelio. Čia tikras Egiptas.

Tačiau koks malonus tas vyriausiasis inspektorius! Jo apvalus rudas veidas spindėte spindi gerumu. Jis tolydžio stveria jums už rankos. Jaudindamasis ir atkakliai.

— Jūs atvažiavote pažiūrėti al Amarnos, faraono eretiko Echnatono miesto? Puiku! Rytoj jį pamatysite.

Jis jau viską sutvarkęs, tiesiog viską. Nusigauti į vietą ne taip lengva. Iš pradžių reikia važiuoti automobiliu, paskui joti asilu, ir dar reikia susitarti su valtininku, kad perkeltų per Nilą, bet jis *viskuo* pasirūpinęs. Pamatysite patys. O kol kas kviečia į svečius pas save, į netolimą Minijos miestelį.

Čia prie mūsų prisideda instruktoriaus padėjėjas, kuris „nemėgsta pašnekėti“. Kas naujo Anglijoje? Jis turi daug draugų Kairo universitete. Toks ir toks profesorius — jūs jį pažįstate? Puikus žmogus, didis mokslininkas. Be to, dar jaunas profesorius Blenkas, kuris dėsto anglų literatūrą. Jis pats domisi anglų literatūra. Jūsiškis lordas Baironas, koks puikus buvo poetas! O Kytsas ir Šelis! Hempstede, Londone, jis turi draugą, kuris gyveno visai kaimynystėje su Kytsu. O ką jūs manote apie archeologiją. O, apie tai galėsime pasikalbėti vėliau...

Kalbos, kalbos, kalbos — iki pat išnaktų. Apie literatūrą, politiką ir tik prabėgomis, tarp kitko, apie Echnatoną ir Senovės Egiptą. Ant anglų užsirūstinęs Kairas, rodos kažkur toli, už milijonų mylių. Jūs anglas, bet čia žmonės džiaugiasi, kad atvykote. Jūs jaučiatės tarp draugų, ir jeigu jums net nepavyks nusigauti iki Echnatono miesto, kelionė vis tiek bus įdomi.

Kitą rytą, anksti papusryčiavę, kartu su svetingu šeimininku tuojau išvykome į al Amarną. Mūsų maršrutas sudėtingas. Iš pradžių — sausakimšai prisigrūdusiame traukinyje atgal į Melauji. Čia mus pasitinka inspektoriaus padėjėjas su dviem hafirais. Privažiuoja senutėlis „fordas“ Visi sulipame į jį. Hafirai savo šautuvus iškiša pro langus, kad viduje būtų daugiau vietos. Mes kratomės, šokinėjame per duobes ir kalbamės, visą kelią važiuojame per pilkas dulkes palei kanalus, kuriuose atsispindi

dangus, per plūkto molio kaimelius, kur pusnuogiai vaikai lyg žirniai pabyra prieš automobilį ir kažką rėkia mums iš paskos kaip viso pasaulio vaikai. O mes važiuojame vis tolyn ir tolyn. Į mano kelį remiasi šautuvo vamzdis, tačiau tai niekis; žali pupų laukai pasibaigia, prasideda datulių palmės, o mūsų palydovas be paliovos samprotauja apie lordą Baironą. Staiga mus apspinta triukšminga baisiausiai mosikuojančių arabų minia. Kas atsitiko? Ogi nieko, susitikome būrį, kuris mus turi lydėti iki Nilo kranto. Susitikome! Berniūkščiai asilų varovai į vietą su savo gyvuliais atvyko tiksliai sutartu laiku. Puikiai suorganizuota, ar ne?

Visi išlipame iš automobilio. Arabai sveikinasi. Varovai ir jų draugai hafirai elgiasi kaip maži vaikai per pikniką. Tik pasižiūrėkite, kaip sodina ant asilo tą anglą! Kokia linksma pramoga! Kiškite koją į balnakilpę... ne taip, *ne taip*! Vyriausiasis inspektorius ir jo padėjėjas jau sėdi ant asilų ir atlaidžiai žvilgčioja į mane. Vienintelė paguoda, kad ant tų asilų ir jiems taip pat nejauku kaip ir man. Pagaliau ilga mūsų virtinė leidžiasi į kelionę siauru purvinu laukų taku. Asilų varovai skuba paskui mus. Pamažu priprantu prie savo mažo „žirgelio" tvirtos ristelės ir nebesijaučiu toks juokingas. Prisimenu Biblijos žodžius: „Jis jojo ant savo asilės..." Iš kur jie? Na žinoma, iš Skaičių knygos apie Balaamą:

„Balaamas, atsikėlęs rytą, pasibalnojo asilę ir nuėjo su Moabito kunigaikščiais.

Ir užsirūstino dievas, kam ėjo, ir viešpaties angelas pastojo jam kelią, kad sutrukdytų. Jis jojo ant savo asilės ir su juo du jo tarnai"[16].

Ir vėl aš pasijutau lyg gyvenąs vargmečiu; o šis jausmas kaip tik yra viena iš patrauklių Egipto ypatybių. Kol mano asiliukas risnojo siauru takeliu, kopdamas į kalvas, kai eidavo pro sienas, aš keldavau kelius, kad neišsitepčiau, ir prisiminiau:

„Ir asilė pamatė viešpaties angelą, stovintį ant kelio su nuogu kalaviju rankoje, ir asilė pasuko iš kelio į lauką..."[17]

O kai vaizduojies patekęs į vargmetį, apima ramybė. Mes neskubėdami jojome dulkinu taku per pupų laukus, linksmaakiai berniūkščiai bėgo iš paskos, ir aš staiga pasijutau visai laimingas, užmiršau rūpesčius. Mane apėmė visiškas pasitenkinimas savimi ir gyvenimu, o juk europiečiams tai retai pasitaiko, tai jau Rytų privilegija. Užsimaniau juoktis ir dainuoti kartu su visais — be jokios priežasties, tiesiog todėl, kad lengva kvėpuoti gaiviu oru, kad saulė šildo pečius, kad esu kartu su draugais, kuriuos pamilau.

„Ko pamatyti čia tu atėjai?" O, anaiptol ne tų milžiniškų šventyklų griuvėsių ir ne piramidžių. Niekas čia nestebino akių didingumu. Už Nilo plytėjo nyki lyguma, pusračiu apsupta plikų kalvų. Kitaip negu kitos šioje knygoje aprašytos kelionės, ši buvo lyg koks romantiškas šventų vietų lankymas, duoklė amžinai šios vietos dvasiai. Čia jūsų neslegia architektūros stebuklai, tačiau jūs visą laiką jaučiate šalia žmogų, kuris, pasak Dž. D. S. Pendlberio, „pirmasis pasipriešino nuo amžių nustatytai tvarkai, buvo pirmasis žmogus, savo idėjomis ėmęs griauti visas tradicijas, ir pagaliau *pirmasis*, kuris galėjo savo idėjas realizuoti" (kursyvas mano — *L. K.*).

Šiame kalvų puslankyje, toli nuo visų miestų, Echnatonas pastatė savo šventąją sostinę Achetatoną —„Atono horizontą". Daugelis mano, kad čia buvo pradėta laisvinti žmogaus sielą. Visas daugybės senovės dievų panteonas vienu smūgiu buvo nuverstas ir pakeistas daug paprastesne ir švaresne religija. Pasak tų pačių žmonių, Echnatonas — tai pirmasis monoteistas, pripažinęs tik vieną dievą, dieviškąją dvasią, „viso pasaulio kūrėją ir globėją", pasireiškiantį gaivinančia karštų saulės spindulių šviesa.

Tačiau ne visi mokslininkai šiai nuomonei pritaria. Echnatonas tebėra mįslė. Apie jį parašyta daugiau kaip apie bet kurį kitą faraoną, ir žymiausių mokslininkų požiūriai skiriasi taip, kaip, pavyzdžiui, Karolio I šalininkų ir priešininkų pažiūros Anglijoje. Priede skaitytojas ras trumpą tų prieštaringų nuomonių apžvalgą. Tačiau nesvarbu, kokią poziciją užimtų skaitytojas,— o tai jis gali padaryti tik susipažinęs su abiejų krypčių teorijomis,— Echnatoną jis prisimins ne kaip vaiduoklio šešėlį, panašų į daugelio kitų faraonų. Jis tikras žmogus, viena iš įdomiausių asmenybių Senovės pasaulio istorijoje.

Priekyje mūsų berniūkščiai varovai ima šūkauti, ir mano varovas paspartina žingsnius. Štai ir Nilas. Apačioje, prie molėto kranto, mūsų laukia sena feliuga, kuri mus kartu su asiliukais perkels į kitą pusę. Visi patenkinti, ypač vyriausiasis inspektorius: jis įrodė, kad Rytuose viskas daroma kuo puikiausiai. Kol asiliukai vedami į feliugą, susėdame ant suoliukų. Tolimame plačios geltonos upės krante, aplink plūktinį al Tilio kaimelį, žaliuoja palmių giraitė. Už jos dunkso į rytus išsilenkusi rudų kalvų grandinė — tai Echnatono „Rytų kalnai", kuriuose jis norėjo būti palaidotas. Kol mes čia sėdime ir upė teka prie mūsų kojų, atmintyje atgyja istorija tokia, kokia pirmą kartą iškilo, kai skaičiau knygas, parašytas Pytrio, Pito, Vulio, Pendlberio ir kitų egiptologų, čia kasinėjusių pastaruosius šešiasdešimt metų.

XVIII dinastija, Egipto imperijos apogėjus, prasidėjo 1580 m. pr. m. e., praėjus dviem tūkstančiams metų po Nilo slėnio dinastijų istorijos pradžios. Jos pradininkas Tėbų kunigaikštukas Jachmas I išvijo užkariautojus azijiečius hiksus, valdžiusius Egiptą pusantro šimtmečio. Persekiojo juos iki pat Sirijos ir grįžo triumfuodamas, paskui tapo Egipto faraonu, o sostine padarė Tėbus.

Per visą senovės istorijos laikotarpį egiptiečiai nebuvo labai karinga tauta, tačiau po pusantro amžiaus žeminimų azijiečių priespaudoje juos apėmė noras kariauti. Po energingojo Jachmo I keletas faraonų toliau sėkmingai kariavo Palestinoje ir Sirijoje. Žymiausias iš jų buvo Tutmozis III, Menchepero priešų siaubas, gabiausias karvedys per visą Egipto istoriją. Jis valdė 54 metus ir laimėjo nemažai kampanijų prieš nubus — pietuose, azijiečius — šiaurėje ir rytuose, libius — Vakarų dykumoje. 1467 m. pr. m. e. savo aštuntojo žygio metu Tutmozis III persikėlė per Eufratą. Tai buvo egiptiečių pergalių ir užkariavimų viršūnė.

Egiptiečiai užkariaudavo vieną šalį po kitos, ir daugybė trofėjų plaukdavo į Tėbus, ypač į dievo Amono šventyklą. Tutmozio III įpėdiniai — Amenchotepas II (jis turėjo garsųjį kovos lanką) ir Tutmozis IV — iš-

laikė Egipto galybę, tačiau jo valdų neišplėtė, o į sostą atsisėdęs Amenchotepas III Puikusis nusprendė, kad apskritai nebereikia naujų užkariavimų. Per septynerius valdymo metus jis nė karto neišvedė kariuomenės iš Tėbų ir iki gyvenimo pabaigos mėgavosi sostinės prabanga kartu su savo žmona, karaliene Tija, kurią, matyt, labai mylėjo. Daugumoje įrašų jos vardas parašytas greta faraono vardo. Ši naujovė toliau išsiplėtojo valdant šio valdovo sūnui ir įpėdiniui. Tačiau kartu Amenchotepas III turėjo didelį harėmą; tarp jo žmonų buvo Mitanijos valdovo duktė, „atsivežusi vyriausias damas ir tarnus iš savo ginekėjos[18], iš viso 317 žmonių“. Azijiečių įtaka faraono rūmuose buvo stipri ir plito visoje to meto egiptiečių visuomenėje. Paties faraono motina buvo kilusi iš Mitanijos, nes paskutinį šimtmetį faraonų karvedžiai visada iš tolimų žygių parsiveždavo gražiausių belaisvių ir jas vesdavo. Egiptiečių išvaizdos pasikeitimų lengvai pastebime XVIII dinastijos kapų freskose ir reljefuose.

Egiptas jau nebuvo izoliuotas pasaulis, užsidaręs Nilo slėnyje, kaip Senosios karalystės laikais. Jis tapo galinga valstybe ir plačiai prekiavo, keitėsi kultūra su kitomis didžiosiomis Senovės Rytų nacijomis: su didinga Kretos salos minoine civilizacija, kurios įpėdiniais tapo graikai, su babiloniečiais iš Eufrato žemumos lygumų, su Mitanijos karalyste, kurios gentys gyveno žemėse už didžiojo Eufrato vingio, ir pagaliau su hetitais, kurie gyveno į vakarus ir į šiaurę nuo Sirijos Mažojoje Azijoje, maždaug dabartinės Turkijos teritorijoje. Buvo ir dar viena ne tokia stipri valstybė, kuri tuo metu nelabai ryžtingai bandė užvaldyti Babiloną ir Mitaniją. Tačiau būtent ši valstybė, Asirija, paskui išaugo ir virto didžiausia galybe Mesopotamijos šiaurėje. Visi šie teritorijų skirstymai yra apytikriai ir apie juos kalbame tik todėl, kad skaitytojas, žiūrėdamas į šiuolaikinį žemėlapį, galėtų geriau įsivaizduoti, kur buvo senovės valstybės.

Tokia buvo situacija, kai išlepęs sibaritas Amenchotepas III valdė Tėbuose. Jis gyvena Tėbuose, savo rūmuose vakariniame krante, ir — jei tikėsime jo atminimui skirtu užrašu ant vieno skarabėjo — mėgdavo su valdove Tija plaukioti ežere valtimi, kuri vadinosi „Atono šviesybė“. Atonas, tai yra „Saulės diskas“ buvo vienas iš Ra įsikūnijimų. Matyt, jau tada faraonas, nepatenkintas Amono žynių įtakos didėjimu, ėmė globoti Heliopolio žynius ir jų saulės dievo kultą. Faktiškai tą tendenciją matome jau anksčiau, net jo pirmtako Tutmozio IV laikais. Šio faraono sūnus Amenchotepas III — vienas iš Egipto faraonų, kuris *dar gyvas* buvo garbinamas kaip dievas.

Daugelis egiptologų mano, kad tas kultas buvo įvestas politiniais sumetimais:

a) kad jis iškiltų prieš Amoną, kurio žyniai turėjo pernelyg didelę valdžią;

b) kad būtų sukurtas *visuotinis dievas*, kurį galėtų pripažinti ne tik egiptiečiai, bet ir visų faraonų žemių valdiniai.

Pasak vienos teorijos, Amenchotepas III tikėjosi, kad, sudievintas ir garbinamas taip kaip Didysis dievas Nebmatas, galės pats vienas be karinės jėgos laikyti paklusnias užkariautas tautas. Šitaip padaryti jis galėjo, nes buvo įžvalgus. Tačiau sutapatinti save su Atonu Amenchotepas III vis dėlto nesiryžo.

Ketvirtaisiais jo valdymo metais Tija pagimdė sūnų, kuriam iš pradžių buvo duotas tėvo vardas.

Ten, kur dabar Palestina ir Sirija, rytine Viduržemio jūros pakrante driekėsi faraono vasalinės valdos. Jas valdė Egipto rūmuose išauklėti kunigaikščiai. Iš jų ir iš kaimyninių šalių karalių Amenchotepo III Užsienio reikalų tarnyba gaudavo laiškų, kurių daugelis išliko iki mūsų dienų. Pavyzdžui, Tušrata, vienos Mitanijos princesės brolis, o kitos — tėvas (jas abi Amenchotepas buvo pasiėmęs kaip žmonas) rašo apie nepasisekusį hetitų mėginimą įsiveržti į Mitaniją:

„Mano Valdovas Tešubas atidavė priešą į mano ranką ir aš jį atrėmiau. Nė vienas negrįžo į savo šalį...“

Kitos Egipto provincijos Katnos valdovas Aki Izis įspėja, kad jį ir gretimas vasalines šalis gali užpulti amoritas Azirus, apie kurį mes dar išgirsime:

„O, mano valdove, jeigu tos žemės nelaimės artimos mano valdovo širdžiai, tegul mano valdovas atsiunčia kariuomenę ir tegul jie ateina!“

Egipto imperijoje jau kilo bruzdėjimas, tačiau jis dar nebuvo grėsmingas. Daugelyje ankstesniųjų laiškų daugiausia begėdiškai prašoma aukso.

„Atsiųsk man daug aukso, ir dar daugiau aukso,— rašo Tušrata iš Mitanijos,— nes mano brolio [t. y. Amenchotepo III] žemėje auksas kaip smėlis...“

„...Atsiųsk man daug aukso,— rašo Babilono valdovas.— Jeigu tu iki pjūties man atsiųsi aukso, apie kurį tau rašiau, išleisiu už tavęs savo dukterį“

Faraonas ne be reikalo laikė savo rankose Nubijos aukso kasyklas. Auksas buvo galinga diplomatijos priemonė.

Sukakęs dvidešimt vienerius metus, sosto įpėdinis princas Amenchotepas vedė puikiąją Nefertitę, kurios vardas reiškia „Gražiausioji Atėjo“. Tai ta pati valdovė, apie kurios grožį visas pasaulis sužinojo iš skulptūrinio portreto, rasto al Amarnoje vokiečių ekspedicijos. Beveik neabejotina, kad ji buvo Amenchotepo III duktė, vadinasi, sosto įpėdinio sesuo.

Švęsdamas savo šventę „sed“, t. y. trisdešimtaisiais valdymo metais, faraonas sūnų paskyrė savo bendravaldžiu, ir nuo to laiko Amenchotepas IV Egiptą valdė kartu su tėvu. Nespėliosime, kaip Tėbų rūmuose formavosi princo charakteris vaikystės ir jaunystės metais ir kokią įtaką jam darė motina karalienė Tija, kilusi iš Mitanijos. Visi tie spėliojimai apie sirų įtaką Tėbuose be galo daug svarstyti visų autorių, rašiusių apie faraono „ereziją“ Čia išdėstysime tik faktus.

Pirmus ketverius bendro su tėvu valdymo metus jaunasis faraonas gyveno Tėbuose. Paskui ėmė statyti visiškai naują sostinę tuščioje vietoje, maždaug už 200 mylių Nilo žemupio link. Šeštaisiais valdymo metais išvyko iš Tėbų ir įsikūrė naujame, Achetatonu (Atono horizontu) pavadintame mieste. Kartu pasikeitė vardą ir ėmė vadintis Echnatonu, tai yra „Nuolankiu Atonui“, ir įsakė visuose šalies kapuose, šventyklose ir kituose paminkluose nutrinti visus Amono vardus, kur tik jie užrašyti. Net ant savo tėvo paminklų.

Tokie faktai. Tačiau kokios tragedijos už jų slypi ir kiek jie kelia klausimų! Kas per žmogus buvo tas jaunasis faraonas? Kodėl jis ryžosi tokiems dideliems pakeitimams? Kaip jis išsirinko tą nuošalią vietą? Įsivaizduokime triukšmingą imperijos sostinės prieplauką, liaudies minias, auksu ir sidabru žėrinčią valdovo barką, rudas prakaituotas irklininkų nugaras ir didžiulį baldakimą, po kuriuo sėdi faraonas su žmona, apsupti draugų ir patarėjų. Barka šliuožia pro faraono nekenčiamo Amono šventyklą su daugybe kolonų, pro sandėlius ir prieplaukas, pilnas prekių iš svetimų kraštų, ir plaukia pasroviui vis tolyn ir tolyn — daugiau kaip du šimtus mylių. Eina dienos, ir pagaliau faraonas kairiajame krante išvysta plačią smėlio lygumą, supamą rudų kalvų pusmėnulio. Jos išsilenkusios nelyginant kovos lankas, kurio galus kaip templė jungia upė. Echnatonas suprato radęs vietą savo miestui.

Paskui, genami faraono nekantrumo, čionai ėmė plūsti tūkstančiai darbininkų. Jie turėjo per labai trumpą laiką pastatyti naują sostinę. Fasadu į pagrindinę gatvę, Valdovų kelią, iškilo rūmai, tiltu sujungti su faraono namais. O greta — Atono šventykla. Aristokratų kvartale išaugo diduomenės vilos su grakščiomis kolonadomis prie durų, su svirnais ir arklidėmis. Ten, kur prie kranto priplaukė faraono flotilė, atsirado uostas ir prieplaukos; ten, kur vėjas pustė smiltis nykiuose smėlynuose, sužydėjo iš Azijos atvežtų retų medžių sodai, ryškios gėlės ir augalai, kuriuos taip mėgo faraonas. Iš čia šeštaisiais valdymo metais Echnatonas, remiamas karalienės, trijų dukterų ir ištikimų dvariškių, paskelbė karą Amonui ir ėmė vykdyti savo drąsų planą.

Dabar mes jau beveik persikėlę per Nilą. Mūsų feliuga turėjo staiga pasukti, kad nesusidurtų su dviem sukabintomis šiaudų ryšulių prikrautomis baržomis,— rodės, kad jos pasroviui plaukia nevaldomos. Už jų ant bangų suposi virve pririšta valtis, kurioje miegojo valtininkas. Rodydamas į jį, mūsų vairininkas ėmė juoktis ir pasakė:

— Beprotis!

Ėmę artintis prie rytinio kranto, iš ten išgirdome padrikus šautuvų šūvius. Tačiau jaudintis nebuvo ko. Tai jauni vyrai iš al Tilo mums saliutavo. Turėjome atsistoti ir parodyti, kad esame patenkinti. Kurgi ne! Mus pasitiko kaip kokį šeichą. Krante mus sveikino, spaudė mums rankas, šypsojosi.

Vėl sėdę ant asilų, patraukėme toliau — per kaimą su palmių giraite, paskui — per dykumą. Saulė degino nugaras. Ritmiškai linguojant ant pamažu bidzenančio asilo, labai gera svajoti. Tad ir vėl atmintyje ėmė kilti žilos senovės tragedija.

Septyniolika metų Echnatonas valdė imperiją iš savo naujosios, prabangoje skendinčios sostinės Achetatono. Čia plaukė turtai iš viso tada žinomo pasaulio, ir faraono imperijos kanceliarijoje netoli jo rūmų buvo laikomi visų svetimšalių valdovų laiškai. Jie mažai kuo skyrėsi nuo tų, kurie buvo siunčiami faraono tėvui: daugiausia prašymai atsiųsti aukso. O iš Sirijos ir Finikijos provincijų — maldavimai karinės pagalbos. Seni Egipto priešai hetitai skverbėsi vis tolyn į pietus. Kai kurie karaliukai

vasalai liko ištikimi Egiptui, tačiau kiti ėmė grobti miestus — Tunipą, Simyrą ir Gebalį, tariamai nenorėdami, kad jie patektų į hetitų rankas, o iš tikrųjų tie karaliukai buvo grobikų avangardas. Žymesni iš jų buvo amoritas Abdaširita su savo sūnumi Azirum.

Bijodamas, kad miestą gali užgrobti priešai, Tunipo valdovas Echnatonui rašė:

„Mano valdove, tavo tarnas Tunipas sako ir byloja: kas anksčiau galėjo nusiaubti Tunipą, nebijodamas, kad jo nenusiaubs Mencheperas [Didžiojo Tutmozio III Echnatono protėvis]? Egipto valdovo, mano pono, dievai visą laiką būna Tunipe. Tegul mano valdovas paklausia savo seniūnų, jeigu yra ne taip.

Ir štai dabar mes jau nepriklausome savo viešpačiui, Egipto valdovui. Jeigu jo kariai ir jo kovos vežimai pavėluos, Egipto valdovas verks dėl to, ką padarė Azirus, nes tasai virš mūsų šalies iškėlė savo ranką. Ir kai Azirus įžengs į Simyrą, tada jis su mūsų viešpaties faraono žemėmis padarys ką norės.... O dabar Tunipas, tavo miestas, rauda, ir jo ašaros teka upeliais, ir mes nebeturime vilties. Nes dvidešimt metų mes rašome savo viešpačiui faraonui, Egipto valdovui, tačiau negauname jokio atsakymo, nė vieno žodžio".

Prie šiaurinių ir rytinių sienų atsirito nauja ateivių iš Šiaurinės Mesopotamijos banga, kuri jau apgulė Egipto imperijos bastionus. Išorinės sienos griuvo, tačiau jų griuvimo garsą faraono ausys girdėjo kaip silpną šnaresį.

Savo puikiame mieste, apsuptame rudų kalvų, jis galvojo tik apie tai, kas buvo miela širdžiai: plėtė rūmus, statė šventėms sales ir šventyklas, skatino realizmą bei humanizmą mene ir mokė tikėti vieninteliu geruoju dievu, kuriam paaukojo pats save. Mat tuo metu Echnatonas jau buvo išnaikinęs paskutinius senojo tikėjimo pėdsakus. Pradėjęs nekenčiamu Amonu, jis uždraudė visus kitus dievus. Izidė, Ozyris, Hatora, Ptahas ir visas mažųjų dievų panteonas turėjo būti užmirštas. Dvariškių kapuose, nuo šiol statomuose kalvų rytiniuose šlaituose už miesto, nebeturėjo vietos Požemio karalystės demonai ir pabaisos. Vietoj visokių užkeikimų atsirado didysis himnas Atonui, susižavėjimo kupina Echnatono tikėjimo išraiška. Galimas daiktas, kad jį sukūrė pats faraonas.

Pateki tu dangaus horizonte, puikusai,
O gyvasis Atone, gyvybės šaltini!
Kai rytuos danguje pasirodai,
Visas šalis tu nušvieti grožiu savuoju.
Tu didis, puikus, spinduliuoji aukštai virš šalies kiekvienos.
Ir tavieji keliai visas apkabinę žemes, tavo sukurtas.
Tu — Ra, ir duodi jiems viską,
Ir dovanoji tu viską sūnui savajam, kuris dievui lygus.
Tu nuo žemės toli, bet spinduliais tu žemę sušildai,
Tu veidus nušvieti visus, tačiau niekas nežino tavo kelių.

Kai už krašto dangaus vakare nukeliauji,
Žemė lieka tamsoj lyg numirus:
Visi miega namuos,

Galvas visi užsikloję,
Ir niekas nieko nemato.
Iš galvūgalių visas jų geras pavogtas,
Tačiau niekas šito nežino.
Liūtai išeina visi iš savo urvų,
Gelia visos gyvatės, nes tamsa — tai mirtis.
Visa žemė nutilus, nes tasai, kuris ją sukūrė,
Ilsisi už horizonto.
Diena atgimsta, kai tu virš horizonto pateki vėl.
Tu spinduliuoji danguj, Atone, tu tamsą sklaidai.
Kai tu iš dangaus spindulius savo siunti,
Abi žemės džiaugiasi.
Žmonės pabunda, kelias, nes tu juos pažadinai,
Prausiasi, rengiasi savo drabužiais,
Kelia į viršų rankas, pasirodymą šlovina tavo.
Visa žemė atgyja dienos darbams:
Ganosi bandos ganyklose,
Žolės ir lapai žaliuoja,
Isskrenda paukščiai iš gūžtų,
Ir plazdena sparnais, šlovina tavąjį „Ka"
Iš džiaugsmo straksi ožiai,
Visi paukščiai ir gyviai atgyja, kai tu juos apšvieti.
Valtys upėje plaukia ten ir atgal,
Daros keliai atviri, nes tu pasirodei.
Žuvys iš vandens šokinėja, tave pasitikdamos,
Tu skleidi savo spindulius ligi vidurio jūros.
Tu sukuri gemalą motery, o vyrams sėklą tu duodi,
Motinos įsčiose duodi tu sūnui gyvybę,
Guodi paskui, kad neverktų,
Ir maitini jį net įsčiose.
Tu savo visiems tvariniams duodi gyvybę,
Kai sūnus išeina iš įsčių dieną savo gimimo,
Tu lūpas atveri jam,
Kad galėtų maitintis, gyvent.
Cypsi viščiukas kiaušinio viduj,—
Ir tu jam leidi alsuot, kad ir lukšte jis gyventi galėtų.
Ir paskiri laiką, kada jam reikės į lauką išeiti.
Ir jis iš kiaušinio išsirita skirtu laiku,
Ir cypsi, ir bėga kojytėm savom,
Vos tik išvydęs pasaulį.
Kūriniai kokie nuostabūs tavo!
Tik jų neregi akys žmonių,
O vienas, vienatini dieve,
Panašaus į tave nėra kito!
Tu žemę sukūrei savo valia,
Kai vienatvėj buvai:
Ir žmones, ir gyvulius, gyvius visus.
Kas po žemę kojomis vaikšto,

Ir paukščius tuos, kurie aukštybėj dangaus
Sparnais sau skrajoja,
Ir žemes svetimąsias, Kušą ir Siriją,
Ir Egipto žemes.
Tu vietą gyventi paskyrei visiems
Ir visiems davei, ko tik reikia.
Gauna peno kiekvienas kasdien,
Ir nulemtą skaičių dienų.
Jų kalbos kitokios, veidai jų skirtingi,
Nes tautas tu atskyrei.

Ir Požemio karalystėj tu Nilą sukūrei,
Kad ten žmonės Egipto gyventų
Klausydami valios tavos,
Nes juos tu sukūrei juk sau,
O Viešpatie viso pasaulio!
Privargina jie tave,
O Viešpatie visų šalių, virš kurių,
Tu kasdien spinduliuoji visiems,
Tu, maloningasai Diskas Dienos.
Tu šalims tolimoms gyvybę teiki,
Tu joms Nilą sukūrei danguj,
Kad galėtų jisai nusileisti į jas
Ir ištvint, išsilieti kalnuos
Tarsi jūra.
Ir miestų visų pagirdyt laukus.
Kokie puikūs tavo sumanymai,
O, Viešpatie Amžinybės!
Dovanojai tu Nilą dangaus
Tautoms svetimosioms
Ir jų bandoms, kur vaikšto kojom savom,
Tačiau Nilas tikrasis teka
Iš Požemio karalystės.

Spinduliai tavieji kiekvieną lauką maitina;
Kai tu pateki.
Laukai visi gyvena ir žydi vien tau.
Tu metus į sezonus suskirstei,
Kad bręstų viskas, kas tavo sukurta.
Sukūrei šaltąją žiemą
Ir vasarą karštą.
Viską tu padarei kaip norėjai.
Sukūrei tu dangų virš žemės aukštai,
Kad šviesti galėtum iš jo ir matyti
Visa tai, ką esi pats sukūręs.
Tu — vienas virš visko aukštybėj
Kaip diskas iškilęs, gyvasis Atone,
Aukštybėj esi, spinduliuoji iš tolo,

Bet vis dėlto artimas.
Visos akys mato tave kuo aiškiausiai,
Nes Atonas esi, kursai švieti virš žemės kasdien.

Tu mano širdy,
Ir niekas nežino, tik tavo sūnus,
Nefer cheperu Ra, Va en Ra.
Tu jam savo išmintį, galią davei,
Sumanymus savo leidai suvokti.
Žemė rankoje tavo tokia,
Kokią tu esi ją padaręs.
Kai tu pateki, ji gyva,
O kai nusileidi — numiršta,
Nes tu — dienos tėkmė,
Ir žmonės gyvena tavim.
Akys regi grožybę,
Kol esi tu danguj.
Bet kai tu nusileidi po dešinei,
Visi darbai pasibaigia.
O kai pateki vėlei po kairei,
Viskas auga ir dauginas jau faraonui,
Viskas ima gyvent ir judėt nuo akimirkos tos,
Kai tik koja žengia į žemę.

Tu viską sukūrei sūnui,
Kuris, iš tavojo kūno užgimęs,
Yra valdovas Aukštutinio ir Žemutinio Egipto,
Kaip šventasis gyvena,
Dviejų Žemių valdovui,
Nefer cheperu Ra, Va en Ra, sūnui Ra,
Kuris kaip šventasis gyvena,
Echnatonui, karūnų valdovui,
Tegul amžinai jis gyvuoja,
Ir faraono didžiajai žmonai, jo numylėtajai,
Abiejų Žemių valdovei,
Nefer Neferu Aton, Nefertitei,
Tegul ji gyvena ir būna
Per amžius jauna!

Kuriam laikui atidėkime į šalį bet kokius komentarus ir spėliojimus! Šis nuostabus himnas yra Echnatono religinių įsitikinimų kvintesencija.

Kritikai pastebėjo, kad jame nėra moralės mokymo. Pendlberis rašė: „Atonas — vien tiktai dievas kūrėjas. Jis sukūrė visą būtį ir suteikė jai visko, ko reikia, tačiau tuo jo vaidmuo ir pasibaigė. Niekur nejauti, kad jis atsilygins už gerą ir nubaus už blogį. Nėra nuodėmės sampratos, net teisybės ir neteisybės sąvokų“.

Pastaba teisinga, tačiau, neaptikus etikos normų vieninteliame išlikusiame tekste, vis dėlto negalima sakyti, kad ir tikėjimas jų neturėjo.

Iš tiesų, Echnatono teologinė pozicija gal nelabai aiški, bet jo, kaip poeto ir pranašo, asmenybė abejonių nekelia. Galimas daiktas, kad jo paties gyvenimas bylojo daugiau, negu bet kokie žodžiai. Jis atmetė mistiką ir šimtus antropomorfinių dievų — laukinės praeities palikimą. Tačiau jo mokymas nuostabiausias tuo, kad *jame nėra baimės*! Kad saulė gali būti pražūtinga, niekur nė karto neužsiminta.

„Ši dievybė,— rašė Pitas,— buvo geranorė ir maloninga; jos garbintojus įkvėpdavo ne baimė, o tik dėkingumas ir natūralios priklausomybės jausmas"

Niekur taip nešlovinama neapsakoma galybė, kaip Atono himne. Saulės dievas teikia palaimą visoms žemėms be išimties. Jis universalus.

Jų kalbos kitokios ir veidai jų skirtingi,
Nes tautas tu atskyrei.

— — — — — — — — —

Tu šalims tolimoms gyvybę teiki,
Tu joms Nilą sukūrei danguj,
Kad galėtų jisai nusileisti į jas
Ir ištvint, išsilieti kalnuos
Tarsi jūra.
Ir miestų visų pagirdyt laukus.

Tolimuose šiaurės rytų kraštuose užkluptas liūties, egiptietis tiesiog apstulbdavo ir galėjo sugalvoti tik tokį paaiškinimą: Atonas į dangų iškėlė dar vieną Nilą. Tačiau kartu pridūrė, kad tikrasis egiptiečių Nilas teka iš Požemio karalystės.

Tą universalumo bruožą konservatyvioji mokykla laiko aiškiu įrodymu, kad Atonas buvo tik vienijantis politinis simbolis. Tačiau ar tos pačios eilutės nesako, kad egiptiečiai tiesiog išmoko pripažinti, jog pasaulio esama ir už jų siauro slėnio ribų?

Kartu su religine revoliucija — jeigu ji buvo tiktai religinė — dar įstabesnis perversmas įvyko mene. Egiptiečių menas tūkstančius metų buvo griežčiausiai varžomas religijos kanonų, ypač valdovų atžvilgiu. Faraonus buvo galima vaizduoti tik tam tikromis nustatytomis pozomis, ir tokie atvaizdai ėjo iš amžių į amžius. Faraonas buvo dievas, ir mene, ypač skulptūroje, pirmiausia reikėjo rodyti jo galybę ir karališką didybę. Karalienės retai kada būdavo vaizduojamos greta faraono, tačiau visada tokiomis pat pompastiškomis pozomis. Tiesa, XVIII dinastijos paskutinių faraonų laikais ėmė rastis šiek tiek laisvės, piešinys pasidarė gyvesnis, natūralesnis, tačiau pagrindinė mintis — tradicinė didybė! — išliko.

Valdant Echnatonui, visos šios taisyklės buvo atmestos. Matyt, paties faraono įsakymu — kas gi daugiau galėjo sulaužyti taip įsigalėjusias tradicijas? — dailininkai ėmė vaizduoti tai, ką matė savo akimis. Jie liovėsi pataikaudami slėpti fizinius trūkumus. Jei žmogus buvo apkūnus ir senas, jo nebevaizdavo kaip liekno jaunuolio, kad ir kokį postą jis turėtų. Pats faraonas, matyt, negalėjo pasigirti fiziniu tobulumu. Buvo storapilvis, turėjo pernelyg pailgą galvą ir ilgą kaklą. Visas šias ypatybes, taip pat ir nepaprastą moteriškumą, į kurį atkreipė dėmesį šiuolaikiniai specialistai, dailininkai pavaizdavo tikroviškai, klausydami Echnatono įsakymo. Ne-

fertitei jis leido užimti šalia savęs tokią pat garbingą vietą ir — tai buvo dar revoliucingesnis gestas — dailininkams liepė save vaizduoti natūralioje, intymioje aplinkoje: čia jis sėdi su kūdikiu ant kelių, o čia net bučiuoja žmoną.

Labai trumpą istorijos akimirką — gal tik kokius septyniolika metų iš tūkstančių! — dievas nužengė nuo pjedestalo ir virto žmogumi.

Mūsų asiliukai nuožulniu šlaitu žengė paskutinius metrus paunksnėje, palei palmių giraitę, už kurios plytėjo karštõs kaip liepsna saulės nutvieksta smėlio lyguma. Pietuose matėme tik skaldą, dulkes ir krūvas drėbto molio griuvėsių bei šukių — daugiau kaip pusę amžiaus trukusių kasinėjimų liekanas. Paskui šiame chaose pradėjome skirti pamatų kontūrus ir plačią centrinę gatvę — Sikit es Sultaną. Kadaise ji ėjo per Echnatono sostinę. Asilai sustojo. Vienas hafiras pakėlė šautuvą ir šovė į orą. Toli uolose atsiliepė aidas. Stojo tyla. Kiek palaukus, iš tamsios angos aukštame kalvos šlaite išlindo neaiški, kaitros ūkuose atrodanti melsva figūra — kapų sargas. Padrioksėjo atsakomasis šūvis ir nuaidėjo per visą smėlio lygumą. Vyriausiasis inspektorius grįžtelėjo į mane ir šypsodamas plačiai pamojo ranka.

— Atono miestas,— pasakė jis.

XIII skyrius

SAULĖS DIEVO MIESTAS

Aukso rūmai, sienos didingos,
Nuostabiausi daiktai ir menės prašmatnios,
Sodai įstabūs, neapsakomai aukštos kolonos —
Dulkėmis viskas pavirto ir lyg sapnas pradingo...

Tamsiame vingiuotame ruože tarp upės ir kalvų kūpso beveik palaidoto Echnatono šventojo miesto griuvėsiai. Kai Tutanchamonas savo rūmus perkėlė atgal į Memfį, šioje vietoje niekas daugiau negyveno, tik vėliau buvo įsikūrusi romėnų stovykla, atsirado vienas ar du arabų kaimeliai. Achetatono miestas išaugo, suklestėjo ir buvo paliktas per vienos kartos amžių.

Smarkus vėjas pučia į veidą, virš įkaitusio geltono smėlio mirguliuojantis karštas oras žilpina akis. Kai mes paskui vyriausiąjį inspektorių pasukame į šiaurę, asiliukai įklimpsta smėlyje.

— Prie Šiaurinių rūmų! — paskelbia inspektorius melodramatišku balsu.

Tačiau aš žinau, kad geriausiu atveju pamatysiu tik apgailėtinas plūkto molio sienas. Nejaugi išprotėjau ir keliavau į tokią tolybę dėl tokio nieko? Tačiau imu kažką prisiminti. Šiauriniai rūmai... Apie ką gi man Kaire papasakojo H. V. Fejermenas — tas pats, kuris prieš pat karą al Amarnoje kasinėjo kartu su Pendlberiu ir mus užkrėtė savo entuziazmu?

Kišenėje užčiuopiu suglamžytą lapelį su pastabomis ir brėžiniais, kuriuos jis man tada brūkštelėjo. Šiauriniai rūmai buvo skirti šventėms ir

pasilinksminimams, o greta stovėjo ypatingi rūmai, kuriuose užsidarydavo su faraonu susibarusi karalienė. Dabar aš prisiminiau, ir, kol mano asiliukas kapanojasi tarp duobių ir krūvų, vaizduojuosi paskutinius Echnatono gyvenimo metus ir visas intrigas po jo mirties.

Iš pat pradžių karalienė Nefertitė, matyt, visiškai priėmė naująjį tikėjimą. Echnatonas mylėjo savo gražuolę žmoną, ir ji darė didžiulę įtaką jautriai vyro natūrai. Kaip ir motina Tija, Nefertitė užėmė deramą vietą greta valdovo savo vyro paminkluose ir užrašuose. Teisybę sakant, moters įtaka Echnatono rūmuose buvo net didesnė negu tėvo, Amenchotepo III, rūmuose. Pendlberis pastebėjo vieną įdomų dalyką: ankstesnių karalysčių skulptūros vaizduoja faraoną tarsi einantį, karalienę visada stovinčią, o Amarnos laikotarpiu — viskas atvirkščiai. Nefertitė su dukterimis — Echnatonas neturėjo sūnų — vaizduojamos einančios, o faraonas — stovintis. Reljefe, kur faraonas aukoja Atono šventykloje, greta stovi Nefertitė ir krato skambantį *sistrą*[19]. Ten, kur faraonas apdovanoja dvariškius, taip pat yra karalienė su savo dukterimis ir padavinėja Echnatonui auksinius vėrinius, kuriuos jis dovanoja savo artimiesiems.

Tuo tarpu vis daugėjo laiškų, kuriuos siuntė nebetekę vilties, tačiau vis dar ištikimi faraonui Azijos žemių valdovai. Iš rytų į Kanaaną traukė chabirai, kuriuos kai kurie istorikai tapatina su žydais, šiaurėje agresyvus hetitų karalius Šupiluliumas kurstė šiaurinių provincijų smulkius valdovus nutraukti ryšius su Egiptu. Išdavikas Azirus darėsi vis pavojingesnis. Laiškuose Echnatonui jis dievagojosi esąs ištikimas ir kartu puldinėjo jam priklausančius finikiečių miestus.

Vienas toks miestas buvo Simyra. Į pietus nuo jos buvo Biblo uostas, kuris ne vieną amžių, dar nuo Senosios karalystės laikų, ištikimai klausė faraonų. Biblo valdovas Ribadis ne kartą rašė faraonui. Tie nerimo kupini jo laiškai al Amarnoje buvo aptikti daugiau kaip prieš 50 metų. Viename iš jų sakoma:

„Žinok, kad Azirus sumušė mano vadus, o vadus, kuriuos aš pasiunčiau į Simyros miestą, jis įsakė sučiupti mieste. Abu miestai, Beruta ir Siduna, į miestą siunčia savo laivus. Visi, kas yra amoritų žemėje, susirinko į krūvą... Man reikia žmonių šioms žemėms išgelbėti... Duok man karių!“

Tačiau jokios pagalbos nebuvo pasiųsta, ir Simyra pasidavė. Ištikimasis Ribadis vėl rašė:

„Liūdna kalbėti apie tai, ką padarė tas šuo Azirus. Žinok, kad dėl jo taip prisikentėjo faraono žemės! Jis šaukė apie taiką šalyje, o dabar išgirsk, kas atsitiko Simyros miestui, mano valdovo atsparai, jo tvirtovei... ir jie išplėšė mūsų tvirtovę... ach, tasai šauksmas aikštėje!... pasiutęs žmogus ir šuo...“

Nedaug atsirastų dokumentų, kurie mus galėtų taip sujaudinti, kaip šios mažos degto molio lentelės, kuriose Ribadžio raštininkas dantiraščiu įspaudė piktus ir karštus atkaklaus seno kario žodžius.

„O dabar Abdišerachas su savo broliais patraukė prieš mus... Stok prieš jį ir sunaikink!... Ši žemė — faraono žemė... tačiau kol aš kalbėjau, o tu nežygiavai, Simyros miestas buvo prarastas. Nėra pinigų arkliams pirkti, aplink vien priešai... mus išdavė... duok man trisdešimt kovos vežimų, ir karių, karių... aš nieko nebeturiu... net nė vieno žirgo...“

Skaitydamas šį ir kitus laiškus iš al Amarnoje rastos Echnatono kanceliarijos, kuri tvarkė ryšius su užsieniu, nejučia stebiesi: kodėl faraonas neatsakė į tuos beviltiškus prašymus? Gal tai buvo sąmoninga nesipriešinimo politika, gal jis buvo pirmasis pacifistas? O gal jo neveiklumą galima paaiškinti letargija ir abejingumu?

Mes niekada nesužinosime atsakymų į šiuos klausimus, tačiau, teisindami Echnatoną, galime pasakyti: greičiausiai jis niekada nematė tų laiškų. Išdaviko Aziraus laiškas Echnatono užsienio reikalų ministrui Tutui leidžia manyti, kad Azirus ir Tutus buvo sudarę slaptą susitarimą. Azirus rašo:

„Tu ten vietoje [Egipte], ir tai, ko panorės mano tėvas Tutus, parašyk, ir aš būtinai padarysiu. Žinok, mano tėve ir valdove... amoritų žemės — tavo žemės, ir mano namai — tavo namai; ir ko tik tu panorėtum, parašyk, o tada! Žiūrėk! Aš įvykdysiu visus tavo pageidavimus. Dabar žiūrėk! Tu sėdi greta faraono, mano valdovo, o mano priešai šmeižia mane mano tėvui, faraonui, mano valdovui. Neleisk to..."

Visiškai galimas daiktas, kad Echnatonas matė tik tuos iš savo valdų atėjusius laiškus, kuriuos parodydavo Tutus.

Ir dar kartą kartoju: šiandien mums lengva būti protingiems, kai žinome, kaip toliau klostysis įvykiai. Tačiau tai, kas dabar mums atrodo akivaizdu, tada visiškai neatrodė aišku Echnatonui, kuris gaudavo laiškų su karštais ištikimybės patikinimais. Prisiminę didžiulius tais laikais nuotolius ir kaip lėtai eidavo žinios, Echnatoną galime iš dalies suprasti ir jam atleisti.

Tačiau vienas faktas neginčijamas. Dvyliktaisiais faraono valdymo metais jį aplankė motina karalienė Tija. Ji atvyko pas Echnatoną su konkrečiu tikslu. Vizito dingstis buvo šventė, pavaizduota ant Chevio kapo sienų, kur matome, kaip vasalinių šalių pasiuntiniai neša faraonui duoklę. Suprasdama, koks pavojus gresia imperijai, o gal ir pačiam Egiptui, karalienė motina, matyt, įtikino sūnų susitaikyti su Tėbų žyniais. Tikrai žinoma tik tiek, kad penkioliktais valdymo metais Echnatonas savo netikrą brolį Smenchkarą apvesdino su savo dukteria Meritatone ir padarė jį savo bendravaldžiu, kaip Amenchotepas III paskutiniaisiais valdymo metais patį Echnatoną padarė savo bendravaldžiu. Įdomu, kad Smenchkara ir Meritatonė grįžo į Tėbus ir ten karaliavo, o tuo tarpu Echnatonas valdė Achetatone.

Visas Echnatono gyvenimas buvo nuolatinis maištavimas. Jis atsisakė senųjų dievų, uždraudė juos garbinti, pasitraukė iš protėvių sostinės ir pastatė naują miestą, kurį paskyrė savo „vieninteliam dievui". Po viso to bet koks kompromisas ar nuolaida jį turėjo labai skaudinti. Vis dėlto lieka viena labai drąsi prielaida: o gal *naujosios religijos, Atono kulto, pagrindinė varomoji jėga buvo ne faraonas, o jo žmona Nefertitė?* Tada darosi aiškus jos barnis su Echnatonu, kai tasai padarė kompromisą su Tėbais. Egiptologai, kasinėję Amarnos rūmus ir išsijoję kiekvieną šapelį, rado įrodymų, kurie tokį spėjimą patvirtina. Tokių įrodymų trumpą apžvalgą skaitytojas ras priede, o kol kas išdėstysime iš jų padarytas išvadas.

Apie keturioliktuosius valdymo metus Echnatonas, matyt, susipyko su Nefertite, ir toji persikėlė į aukšta siena atitvertą šiaurinį miesto kvartalą.

Ji pasiėmė faraono kito netikro brolio sūnų Tutanchatoną, kurio vardas rastas greta jos vardo ant daugelio įvairių daiktų Šiauriniuose rūmuose. Tuo tarpu pačios Nefertitės vardas nuo daugelio paminklų pietiniuose kvartaluose, pavyzdžiui, Pietiniuose švenčių rūmuose, Meruatone, buvo nugramdytas ir pakeistas jos dukters Meritatonės vardu. Ginčas galėjo kilti dėl to, kad Echnatonas mėgino susitaikyti su Tėbais, nes Nefertitė liko ištikima Atono garbintoja, arba dėl religinių įsitikinimų, arba greičiausiai todėl, kad suprato, jog jos politinė ateitis sugrius, jeigu į valdžią grįš faraono žyniai. Moteriška nuojauta jai sakė tai, ko nesuprato Echnatonas. Šiaip ar taip, Smenchkara sugrįžo į Tėbus ir ketino pereiti į Amono garbintojų stovyklą. Likęs vienas Pietiniuose rūmuose, Echnatonas vedė savo dukterį Anchesenpatonę, kuri netrukus jam pagimdė dukterį.

Septynioliktaisiais valdymo metais Echnatonas mirė turėdamas 41 metus, o beveik kartu su juo mirė Smenchkara. Sostas liko be įpėdinio, ir Nefertitė gavo paskutinį šansą. Ji iškėlė Tutanchatoną skubiai apvesdino su Echnatono našle Anchesenpatone. Taip padarė jį teisėtu įpėdiniu ir, būdamas dar vaikas, Tutanchatonas, Nefertitės prižiūrimas, kurį laiką valdė Egiptą iš Achetatono. Tačiau, kai motina mirė, jis buvo įtikintas persikelti į Tėbus. Ten pasikeitė vardą ir tapo Tutanchamonu, kurio kapą rado Hovardas Karteris. O jo žmona pasivadino Anchesenamone. Istorijos ratas apsisuko. Didžioji reformacija baigėsi, ir Amono žyniai grįžo į valdžią.

Jie atsiteisė už viską. Kaip Echnatonas įsakė nuo visų paminklų nugremžti Amono vardą, taip jie savo ruožtu tikinčiuosius privertė išdaužyti eretiko Echnatono vardą visur, kur tik jis pasitaikytų. Šimtai darbininkų nuvyko į ištuštėjusį Achetatono miestą. Kapuose, šventyklose ir privačiuose namuose ar kur kitur aptikę Echnatono ir jo žmonos vardų arba atvaizdų, jie visus juos naikino. Atono šventyklos buvo sugriautos ir sulygintos su žeme. Echnatono mumija dingo be pėdsakų: matyt, jo kapas buvo išlaužtas, o kūnas sunaikintas. Tačiau visa tai įvyko jau vėliau. Žyniai turėjo kerštą atidėti. Tutanchamonas buvo pernelyg glaudžiai susijęs su erezija, ir, kol jis valdė, mirusio Echnatono atminimo nebuvo galima atvirai niekinti. Net mirus Tutanchamonui,— jis valdė tik devynerius metus,— religijos krizė nepasibaigė.

Prieš keletą metų archeologai Turkijoje, Bogazkėjuje, rado dantiraščio lentelę, dėl kurios egiptologai nemažai ginčijosi. Tai vieno hetitų karaliaus pasakojimas apie laiškus, kuriuos jo tėvas Šupiluliumas gavo iš Egipto valdovės, vadinamos Dachamunza. Lentelę iššifravo profesorius Seisas. Papasakojęs apie Karchemišo (lygumoje netoli Antiochijos) apiplėšimą, hetitų karalius toliau sako:

„...Be to, kaip tik tada mirė jų ponas Nibchuturijas, todėl Egipto karalienė, vardu Dachamunza, pasiuntė pas mano tėvą pasiuntinį ir taip jam parašė: „Mano vyras mirė. Sūnaus aš neturiu. O tu, sako, turi daug sūnų. Jeigu tu vieną iš sūnų duotum man, jis taptų mano vyru. Niekada aš neimsiu savo valdinio ir jo nepadarysiu savo vyru! Aš bijau tokios gėdos!“

Tokiuose dalykuose Šupiluliumas buvo atsargus, net per daug atsargus, nes vedybinė sąjunga su Egiptu galėjo atnešti nesuskaičiuojamos naudos. Tačiau jis daug laiko sugaišo išankstinei žvalgybai, ir karalienė jam vėl rašo. Jos žodžiuose neviltis:

„Kodėl tu taip sakai: „Girdi, jie mane apgaudinėja?" Jei aš turėčiau sūnų, argi aš rašyčiau į svetimą šalį apie savo pažeminimą ir savo šalies pažeminimą? Tu manimi nepatikėjai ir net apie tai man pasakei! Tas, kuris buvo mano vyras, mirė. Sūnaus aš neturiu. Tačiau aš niekada nepaimsiu savo valdinio ir nepadarysiu jo savo vyru. Aš nerašiau nė į vieną kitą šalį, tik tau parašiau. Sako, kad tu turi daug sūnų. Tad duok man vieną savo sūnų! Jis bus mano vyras, o Egipte jis bus karalius"

Žinoma, kad vienas Tutanchamono vardas buvo Neb cheperu Ra. Hetitai iš jo galėjo padaryti Nib churu rija. O Dachamunza tikriausiai buvo Anchesenamonė, Tutanchamono našlė. Daugelį metų filologai suko galvas dėl šių dviejų vardų. Ir tik neseniai daktaras E. Edelis nustatė istorijos faktą[20], kad Nib churu rija tikrai buvo Tutanchamonas. Taigi prie painios Egipto istorijos pavyko pridėti dar vieną svarbią detalę.

Šie laiškai Anchesenamonės tragedijai suteikia patetiškumo. Jai tada buvo ne daugiau kaip 24 metai. Ji jau du kartus buvo ištekėjusi, pirmą kartą už savo tėvo Echnatono, o antrą kartą — už Tutanchamono, kuris tada buvo dar vaikas — vos 7—8 metų. Ji buvo įpėdinė ir tikriausiai žinojo, kad nusenęs Ejė, tėvo valdymo metais buvęs vyriausiuoju žyniu, ketina ją vesti ir taip atsisėsti į sostą. Apimta nevilties, jaunoji valdovė siunčia laiškus tolimam hetitų karaliui, kurio žemės driekėsi šiaurėje už aštuonių šimtų mylių, prašydama vieną savo sūnų atiduoti kaip vyrą. Ji žinojo, kad laikas eina. Galimas daiktas, kad ji turėjo tik 70 dienų — tiek laiko reikėjo vyro kūnui balzamuoti ir palaidoti. Tačiau šį kartą hetitų karalius nusigudravo. Kai jis galų gale įsitikino karalienės nuoširdumu, buvo per vėlu. Anchesenamonė buvo ištekinta už Ejės, o į Egiptą vis dėlto pasiųstas hetitų princas taip ir nenusigavo į Tėbus. Greičiausiai tuo pasirūpino Ejė. Po trumpo jo valdymo skaisčiais šlovės spinduliais sušvitusi XVIII dinastija užgeso lyg sudegusi žvakė.

Taip aš atvykau į Achetatoną paskendęs prisiminimuose apie al Amarnos laikotarpį. Be to istorijos pagrindo, kurį susidariau susipažinęs su tokių žmonių, kaip Pytris, Vulis, Pendlberis ir kiti, ieškojimais bei atradimais, ši vieta man būtų labai mažai ką sakiusi. Čia nėra tokių milžiniškų paminklų, kaip Gizoje, Karnake ar Tėbuose, ir vis dėlto daugeliu atžvilgių tai romantiškiausias Egipto kampelis.

Iš Echnatono Šiaurinių rūmų likę tik pamatai. Iš vienos salės su pilonais pamažu žingsniavau prie kolonados supamo centrinio kiemo, ėjau tais pačiais koridoriais, kuriais tikriausiai vaikščiojo Echnatonas ir Nefertitė, paskui per išrausytą smėlį, kur kadaise žydėjo ūksmingi sodai, pilni paukščių balsų. Vienoje vietoje, matyt, buvo zoologijos sodas, kuriame faraonas stebėdavo paukščius ir žvėris: jis be galo mylėjo gamtą. Čia yra išlikę akmenų su naminių gyvulių ir antilopių reljefiniais atvaizdais; tai penėtuvių likučiai. Paukštidės griuvėsiai. Net akvariumo lieka-

nos. Tebėra keletas *T* formos baseinų su buvusių tarp jų pilonų pamatais. Pendlberis rašo:

„Nuolaidžios baseinų sienos buvo nuo viršaus iki vandens nudažytos baltai, o žemiau išdekoruotos ryškiais lotosais, vandens lelijomis, kad atrodytų, jog šie vandens augalai čia auga. Žemi baseinų aptvarai taip pat buvo panašiai ištapyti, o žemė aplink baseinus išklota freskų pavidalo plokštėmis. Ant jų buvo nupiešta įvairiausių laukinių augalų, iš jų lekiančios antys, papirusų atvašynas, po jį braidantys jaučiai ir karvės".

Iš viso to matyti, jog rūmai su gerai išplanuotais sodais aplink dirbtinį dekoratyvinį ežerą su salelėmis ir pavėsinėmis buvo skirti poilsiui ir pramogoms. Tačiau ne visos rūmų patalpos buvo erdvios ir griežto stiliaus. Čia buvo mažų jaukių kambarėlių. Štai faraono kambarys su sosto pakyla, o štai miegamasis ir vonia prie nedidelio vidinio kiemelio.

Tačiau Echnatonas mėgo ne tik intelektualias ir kontempliacines pramogas. Jo rūmuose aptiktas vyno rūsys, kuriame rasta užantspauduotų ąsočių su savotiškomis etiketėmis: pavyzdžiui, „Puikus Echnatono namų vynas".

Už Šiaurinių rūmų, dar toliau į šiaurę, man parodė storos sienos griuvėsius, už kurių matyti karalienės Nefertitės atsiskyrėliškų rūmų pamatų fragmentai. Čia beveik nieko neišlikę, ir niekas nežadina fantazijos. Imu nekantrauti. Vyriausiasis inspektorius mosteli ranka kalvų link, ir mes pasukame į rytus, tolyn nuo Echnatono miesto, prie kapų.

Achetatono planas primena *D* raidę, kurios išlenktąją pusę sudaro tik uolėtos kalvos. Tačiau tai netikra *D* raidė. Įlinkimo viduryje tarp uolų likęs tarpas, pro kurį iš aukštutinės dykumos leidžiasi *vadė*, išdžiūvusios upės vaga.

Kilmingų žmonių kapai suskirstyti į dvi grupes. Vieni iškirsti šlaituose iš slėnio pusės į šiaurę nuo vadės, kiti — pietiniuose šlaituose. O už keturių mylių pačia vade aukštyn yra vienišas, ko gero, paties faraono eretiko kapas.

Savo asiliukais jojame per įkaitusią lygumą prie uolų. Pridėjęs ranką prie kaktos, bandau žvilgtelėti į beveik virš galvos pakibusią saulę. Tikriausiai taip į ją žiūrėdavo Atono garbintojai jo šventyklos kieme ir taip pat matydavo ugnies rutulį, krintančius nuo jo skaisčius spindulius. Asilai sustoja uolų papėdėje. Nulipame žemėn ir nuožulniu šlaitu kopiame prie juodos kvadratinės angos: tai įėjimas į karalienės Tijos vyriausiojo iždininko ir valdytojo Chevio kapą. Ką tik žiūrėjęs į skaisčią saulę, uoloje iškirstų patalpų vėsioje prieblandoje iš pradžių nematai net savo palydovų veidų. Tačiau pamažu akys apsipranta ir imi įžiūrėti, kas yra aplinkui.

Prieš mus iškyla didžiulis, beveik visą sieną užimantis, reljefinis paveikslas. Iškilmingoje puotoje faraono šeima priima karalienę motiną. Tai buvo dvidešimtaisiais valdymo metais, kai Tija per šventę atvyko oficialaus vizito į Achetatoną. Kompozicijos viduryje patogiai sėdi krėsle Echnatonas ir valgo mėsą nuo kaulo, kurį laiko dešinėje rankoje; kairė ranka laisvai padėta ant krėslo rankenos. Greta sėdi Nefertitė su kepta antimi

dešinėje rankoje; ji valgo grakščiai, kaip tik galima tokiomis aplinkybėmis. Kadangi peilių ir šakučių dar nebuvo, etiketas, matyt, reikalavo maistą laikyti tik dešinėje rankoje, kaip šiame paveiksle. Taigi iš tiesų visa ši scena ne tokia jau beprasmiška, kaip gali pasirodyti iš mūsų aprašymo.

Dešinėje, atsisukusi į faraoną ir Nefertitę, sėdi karalienė Tija, kuri valgo dar delikačiau. Šalia jos — jaunoji duktė Beketatonė, ir karalienė mergaitei duoda kažkokių gardėsių nuo puotos stalo. Prie Nefertitės sėdi dvi jos dukterys: Meritatonė ir galbūt Nefer neferu aton. Prieš kiekvieną suaugusįjį valgytoją stovi atskiras stalas, apkrautas visokiausiais valgiais, vaisiais ir ąsočiais vyno.

Chevis, kurio kape mes lankėmės, be kitko, buvo Tijos rūmų valdytojas ir greičiausiai dalyvavo toje ceremonijoje, tačiau jo figūrėlė tokia maža ir kukli, kad jos galima ir nepastebėti. Tai pirmas ir įstabiausias al Amarnos ir Tėbų kapų skirtumas. Tėbų paveikslai pasakoja apie kape palaidotojo gyvenimą, ir jis dažniausiai būna paveikslo viduryje. O čia, al Amarnos kapuose, pirmoje vietoje visada faraono šeima; pagrindinis šių kapų savininkų tikslas — parodyti, kaip labai juos vertino faraonas.

Normanas de Garis Deivisas, kuris nemažai metų tas scenas perpiešinėjo ir tyrinėjo, rašo: „Jose vaizduojamas tik faraonas, jo šeima, rūmai, rodoma, ką faraonas veikia, kaip garbina saulę, kuri, jei kalbėsime tiesiai, tikriausiai buvo tik jo dievas“.

Rytinėje sienoje Echnatonas veda savo motiną į Atono šventyklą. Kitoje sienoje faraonas su karaliene, sėdėdami ant didelių karališkų neštuvų su baldakimu, kaip sako užrašas, „ima duoklę iš Sirijos ir Etiopijos, iš Rytų ir Vakarų. Visos šalys čia susirinkusios ir salos iš jūros vidurio — visi atnešė dovanų faraonui prie jo aukštojo sosto Achetatone...“ Echnatonas ir Nefertitė sėdi greta, tačiau net per šią iškilmingą ceremoniją ji viena ranka jį apkabinusi per taliją. Ir visada virš jų galvų — šviesus Atono diskas, skleidžiantis į juos spindulius, kurių kiekvienas baigiasi delnu, laiminančiu valdovų šeimą.

Iš kapo išeiname prisimerkę, nes labai šviesi saulė. Nuo aikštelės prieš įėjimą atsiveria viso slėnio vaizdas, ir aiškiai matyti, kur senovėje būta kelių iš miesto į kapus. Už jų ir virš jų kalvų ketera ėjo sargybinių takas, kuriuo dieną naktį vaikščiodavo kariai, saugodami miestą nuo beduinų antpuolių iš dykumos.

Sugrįžę prie uolų papėdės, sėdame ant asilų ir palei kalvas leidžiamės į pietus. Kartais nulipame nuo asilų apžiūrėti vieno ar kito kapo. Jie visi uždaryti geležinėmis grotomis, kiekvieną saugo ginkluotas hafiras. Šiandien, kai mus lydi pats vyriausiasis inspektorius, hafirai ypač rodo savo budrumą.

Apžiūrinėjame Jachmo kapą, kur iškirsta jaudinanti faraono raštininko malda. Joje Atono prašoma karaliui dovanoti:

„Daugelį jubiliejų chebsedų ir taikos metų. Suteik jam visko, ko panorės tavo širdis, ir kad visko būtų tiek, kiek smiltelių pakrantėje, kiek žvynų turi žuvys upėje, kiek turi plaukų galvijai bandose. Tegul jis gy-

vena, kol gulbė pasidarys juoda, kol varnas pasidarys baltas, kol kalnai pajudės iš vietos... o aš tarnausiu Gerajam dievui [t. y. faraonui], kol jis man nepaskirs žadėto palaidojimo laiko“

Argi, liepdamas parašyti šią maldą, Jachmas galėjo žinoti, kaip greitai išblės tikėjimas Atonu?

Tame pačiame kape yra du reljefai, kuriuose Echnatonas su Nefertite labai gyvai pavaizduoti kovos vežime. Kaip ir daugelyje tokių scenų, jie sėdėdami važiuoja į šventyklą. Faraonas ir faraonė, atsigręžę vienas į kitą, apie kažką kalbasi visai nežiūrėdami, kur važiuoja, nors faraonas laiko rankose vadeles. Tarp valdovų poros virš vežimo krašto vos matyti į eiklius žirgus smalsiai žvilgčiojančios mažõsios Meritatonės galvelė.

Achetatono gyventojai faraoną su žmona tikriausiai dažnai matydavo auksiniame kovos vežime, tačiau kažin ar jų pasivažinėjimai visada būdavo tokie iškilnūs, kaip vaizduojama kapų sienose. Viename Achetatono amatininko name archeologai rado vaikišką žaislą — beždžionių prisėdusį kovos vežimą su vežėju, taip pat beždžione. Žirgai šoka piestu, o vadelėtoja beždžionė, įtempusi pavadžius, stengiasi kaip nors juos sulaikyti. Šis, Kairo muziejuje dabar rodomas mažas žavingas modelis įtartinai panašus į karikatūrą.

Jau išeidami iš Jachmo kapo, ant sienos pastebime dalyką, kuris mums primena, kad jo vaizdai be galo seni ir kad jau daugelį šimtmečių traukia lankytojus. Ptolemėjų laikais prie įėjimo į kapus nebuvo geležinių vartų, todėl kareiviai dykinėdami čia laisvai užeidavo. Sename tinke jie graikiškomis raidėmis iškeverzojo savo vardus ir užrašus. Vienas iš jų toks: „Čia užkopęs, Katulinas tai užrašė prie įėjimo, nustebintas šios šventos olos meno“ Kitas užrašas labai trumpas: „Aulutralas. Aš buvau čia“

Nė viename kape nėra kitų dievų atvaizdų — tik Atono. Niekur nematyti Požemio karalystės dievų ir demonų. Iš čia išvyti visi — Ra su savo šventąja laive, Izidė, Neftidė, Hatora. Užrašai byloja tik apie kilmingų kapų savininkų gautus iš faraono garbingus apdovanojimus, vardija jų pareigas bei nuopelnus, kartais dar pasitaiko himno Atonui ištraukų. Beveik visi kapai nebaigti arba baigti labai skubotai. Vienuose prie įėjimo iškirsta tik pusė kolonų salės, kituose vaizdai ant sienų tik grubiai pažymėti. Kai visi Echnatono artimieji skubėjo statydintis amžinuosius būstus, tikriausiai labai trūko darbo rankų, ir meistrai, matyt, skubėjo, statė kapą po kapo, palikdami daugybę trūkumų ir nebaigtų detalių. Tokių skubotai pastatytų statinių nemažai ir pačiame Achetatone.

Artinamės prie didelės vadės, kuri per vidurį skiria uolų virtinę ir veda prie vienišo kapo dykumos pakraštyje, kur, galimas daiktas, buvo palaidotas patsai Echnatonas. Prieš mirtį jis įsakė save palaidoti „mano kape Rytiniame Kalne“.

Nujoję keturias mylias išraustu akmenuotu keliu tarp pilkų uolų, pagaliau pasiekiame mažos vadės pradžią. Faraono kapas niūrus ir baisus. Virš angos nėra jokio užrašo. Nuožulnus koridorius ir statūs laiptai mus nuveda prie laidojimo šachtos, kurioje kadaise buvo sarkofagas. Už jo — salė su smarkiai apgadintais reljefais, vaizduojančiais, kaip faraono šeima garbina Atoną. Nuo akmeninių laiptų atsiveria anga į kitą, mažesnį,

kapą, iškirstą jaunai mirusiai karalaitei Meritatonei. Paties Echnatono kūnas taip ir liko nesurastas. Profesorius Seisas, stebėdamas faraono kapo kasinėjmus, matė tik liekanas vyro lavono, sudeginto gerokai vėliau, kai numirėlis jau buvo virtęs mumija. Tačiau profesorius Fejermenas pastebėjo, kad išlikusiuose užrašuose Nefertitės vardas minimas dažniau už Echnatono, o kadangi kape užteko vietos tik vienam sarkofagui, visai galimas daiktas, jog vadinamasis Echnatono kapas iš tikrųjų buvo skirtas Nefertitei. Aptikti kokių nors valdovų mumijų pėdsakų iki šiol nepavyko ir vargu ar kada pavyks.

Sugrįžtame į lygumą. Mano nenuilstantys palydovai, pamatę, kad pavargau, nusėda nuo asilų ir, patogiai įsitaisę uolų paunksnėje, padaro improvizuotą pikniką su žuvies sandvičiais. Ilgai lauktas atokvėpis sugrąžina man jėgas. Vyriausiasis inspektorius rūpestingai surenka mūsų puotos likučius ir pakiša po akmenimis.

— Mes negalime palikti šiukšlių,— sako jis.

Paskui atsistojęs parodo į nulygintą viršuje uolą, kur 20 pėdų aukštyje giliai įrėžti hieroglifai.

— Tai Achetatono miesto ribos ženklas,— paaiškina jis.

Visi žiūrime į milžinišką natūralią *stelą*, o jis skaito ir verčia:

„Kol gyvas mano tėvas Atonas, aš padarysiu, kad Achetatonas, Saulės Horizonto Miestas stovėtų, šioje vietoje. Aš padarysiu taip, kad jis nestovėtų nei į pietus, nei į šiaurę, nei į vakarus, nei į rytus nuo čia... Visa žemė tarp šių keturių stelų ir yra Achetatono miestas. Čia viskas priklauso Atonui, mano tėvui: kalnai, dykumos, pievos, salos, aukštutinės žemės ir žemutinės žemės, laukai, vanduo, kaimai, žmonės, žvėrys ir viskas, ką mano tėvas Atonas pagimdys čionai nuo šiol ir visados...“

— Eikime toliau,— sako mūsų palydovas.— Mums reikia dar daug ką pamatyti.

Užlipu ant asilo, ir dabar mes leidžiamės jau prie pietinių kapų.

Aplankome Tutaus kapą, to paties Tutaus, kuris buvo Egipto vyriausiasis šauklys, užsienio reikalų ministras. Tai su juo Azirus palaikė draugiškus santykius. Čia matome Nefertitę, laikančią ant kelių dvi dukreles, o greta jos — Echnatoną, apdovanojantį savo ištikimą ministrą. Netoliese su dovanomis stovi įvairių šalių — Sirijos, Etiopijos, Mitanijos ir kitų — pasiuntiniai. Užrašas byloja, kad Echnatonas į juos kreipiasi tokiais žodžiais:

„O didieji, stovintys prieš faraoną, aš noriu tūkstantį kartų daugiau negu kitiems žmonėms atsilyginti savo patikėtiniui, nes Tutus, mano patarėjas, labiausiai už viską pamilo faraoną, savo valdovą“

Tutus atsako:

„Mano gerasis viešpatie, teisingasis, turtingasis valdove, didis pastovumu, šlovingas begale paminklų! Visi tavo įsakymai įvykdyti; jie vykdomi kaip pačiam Atonui įsakius, viešpatie, gyvasis Atone... Tu valdai visas žemes: Sirija, Etiopija ir kitos tautos kelia rankas tave šlovindamos...“

Po šios pataikaujamos kalbos verta pasiskaityti Ribadžio laišką, parašytą po Biblo žlugimo:

„Ribadis — faraonui, savo viešpačiui, septynis kartus tau lenkiuosi... Deja, mano sūnums nelemta tęsti mano giminės, kaip kadaise išpranašavo žyniai. Žinok, kad mano brolis ėmėsi vadovauti ir tapo mano pavaduotoju. Tačiau nebuvo naudos, įgulos kariai kartu su juo pralaimėjo, ir piktybė buvo padaryta, ir jie privertė mane bėgti iš miesto. Jo niekas nebegina nuo priešo...

Žinok, kad Biblo miestas tikrai buvo kaip mūsų akys; jis buvo pilnas karaliaus turtų. Svarbiausiojo miesto tarnai gyveno santaikoje, ir vadai mums buvo palankūs, kol visi girdėjo faraono balsą... Tai buvo svarbiausias žemės miestas, ir jie atėmė jį iš manęs. Tačiau mano viešpats faraonas kaip ir anksčiau mane apgins ir man sugrąžins svarbiausiąjį miestą ir mano namus.

O faraone, mano viešpatie! O faraone, mano viešpatie, gelbėk miestą nuo gėdos..."

Paskui nujojome prie policijos viršininko Mechaus kapo. Apie šį kapą aš buvau skaitęs nuostabioje Deiviso knygoje ir labai norėjau jį aplankyti, mat jame yra išlikusios puikios freskos, vaizduojančios, kaip faraonas su karaliene važiuoja kovos vežimu, faraonas bučiuoja karalienę, o jaunoji Meritatonė lazda ragina žirgus. Kapo anga žema, jis pats visai mažutis, tačiau sienų reljefai nuostabūs. Hafiras atidaro geležines duris, ir mes lengviau atsidūstame pasislėpę nuo kepinančios saulės vėsiame vidiniame kambaryje. Staiga vyriausiasis inspektorius sušunka ir piktas atsisuka į hafirą, rodydamas į galinės sienos reljefą. Ten, kur buvo Echnatono ir Nefertitės atvaizdai, žioji gili skylė, o po ja ant grindų baltuoja krūva dulkių.

Kai barnis kiek nurimsta, paklausiu, kas atsitiko.

— Hafiras sako,— ima aiškinti inspektorius,— kad taip iš keršto padarė jo priešas. Ir tai nebe pirmas kartas.— Jis sunkiai atsidūsta.— Mes žmogų atleidžiame, į jo vietą paskiriame kitą, ir tada buvęs hafiras, norėdamas naujokui pakenkti, stengiasi apgadinti kapą.

Netikusį sargą jis vėl garsiai apibara piktais arabiškais žodžiais. Padėjėjas pritaria vyriausiajam inspektoriui, ir mažas Mechaus kapas prisipildo piktų balsų. Tuo tarpu aš apžiūrinėju laimingai išlikusius reljefus.

Kapo savininkas Mechus buvo Achetatono policijos viršininkas. Jis atsakydavo už šventyklos ir rūmų apsaugą, už miesto gynybą, todėl viename reljefe pavaizduotas kartu su savo žmonėmis atsiklaupęs prie šventyklos vartų: visi krato ginklus ir šlovina „gerąjį valdovą".

Achetatono sargyba dainuoja ir kartoja priedainį: „Apdovanoja jis daugelį daugelį! Gyvuos jis per amžius tarytum Atonas!"

Kitame reljefe faraono šeima kovos vežime apžiūrinėja miesto įtvirtinimus. Tai tas pats reljefas, kurio didžioji dalis — sunaikinta. Priešais kovos vežimą bėga pats Mechus ir penkiolika jo sargybinių, o kartu su jais — viziris su savo padėjėju. Apkūnus viziris nebejaunas, ir jam sunku varžytis su jaunesniais vyrais. Al Amarnos realistinėms tradicijoms ištikimas dailininkas nepagailėjo net šio didelio valdininko.

Šioje scenoje visur esantis Mechus ne tik atsisveikina su valdovo šeima, išvykstančia iš rūmų, bet ir pirmas sutinka ją atvykusią į vietą. Be to, pavaizduotas kuo palankiausiai: begalo pareigingas, tikriausiai net naktį, eina iš namų ir klausosi savo karininkų pranešimų. Matyti aptikti kažkokių baisių piktadarių pėdsakai. Su ginkluotu eskortu kovos vežimu Mechus važiuoja tų žmonių suimti. Pagaliau paskutinėje scenoje juos iškilmingai atiduoda teisėjams, tarp kurių yra pats viziris, ir sako: „O kunigaikšti, ištardyk šiuos žmones, kuriuos prikalbino svetimšaliai!"

Reikia manyti, kad tie žmonės buvo šnipai.

Nuo senovinio reljefo mane atitraukė visai šiuolaikinė scena: vyriausiasis inspektorius, dabartinis „Mechus", sėdi kaip teisėjas prie kapo galinės sienos, o prieš jį drebėdamas stovi hafiras ir, apipiltas klausimais, bando atsakyti. Greta inspektoriaus padėjėjas lyg raštininkas užsirašinėja bloknote. Visų trijų veidus būtų galima pavaizduoti sienų reljefuose. Situacija sena kaip ir Egiptas. Kitokie tik drabužiai ir kalba.

Diena jau ėjo vakarop, ir aš pavargau, tačiau reikėjo apžiūrėti dar vieną kapą, Echnatono favorito Ejės, kuris, Tutanchamonui mirus, atsisėdo į sostą. Iš pradžių jo kapo pagrindinę salę turėjo laikyti 24 kolonos, tačiau buvo iškirsta tik penkiolika. Sienų reljefuose, be įprastų iškilmingų ceremonijų, vaizduojami faraono rūmų vidaus kambariai, į kuriuos Ejė tikriausiai dažnai būdavo kviečiamas kaip artimas Echnatono draugas. Čia matome į daugelį kambarių padalytą haremą. Viename kambaryje būrys moterų šoka grojant arfai ir liutniai. Kitame merginos šukuoja savo draugę. O už durų, koridoriuose, savo postuose nuobodžiauja paniurę eunuchai.

Pagrindinėje scenoje vaizduojama, kaip Echnatonas iš savo rūmų balkono apdovanoja laimingą Eję, kuris draugų būryje stovi žemai kieme. Karalienė taip pat sėdi balkone ir glamonėja savo dukterį, o viršuje Atonas virš faraono ir faraonės skleidžia laiminančius rankų pavidalo spindulius.

Šio kapo užrašai taip giria Nefertitę, kaip tikriausiai nebuvo giriama nė viena karalienė, jau nekalbant apie paprastus mirtinguosius.

„Sosto paveldėtoja, didi gerais darbais, grožio įsikūnijimas, meilės palaima, Pietų ir Šiaurės Viešpatė, gražiaveidė, džiaugsminga su dviem plunksnomis [karališkojo apdaro], gyvojo Atono numylėtinė, faraono pirmoji mylima žmona, Abiejų žemių valdovė, didi savo meile Nefertitė, amžinai gyvenanti..."

Apačioje, jau už rūmų ribos, Ejė rodo faraono dovanas nudžiugusiems savo draugams, kurie šoka ir stebėdamiesi ploja rankomis. Net vienas paniuręs sargybinis klausia:

— Kam iškeltos šios linksmybės?

Draugas jam atsako:

— Linksmybės iškeltos Ejei, dievo tėvui, ir Tijai [tai Ejos žmona, o ne karalienė motina]. Jie pasidarė panašūs į auksinius žmones!

— Tu pamatysi,— pritaria jam sargybinis,— tu pamatysi jų grožį per amžius.

Patsai Ejė, laikydamasis mums jau žinomos Egipto valdovų rūmininkų tradicijos, neslepia savo dorybių. „Aš buvau pranašesnis už kitus,— pasakoja mums jisai,— buvau tvirto charakterio, visada viską dariau sėkmingai, būdavau gerai nusiteikęs, ištikimai... lydėdavau jo didenybę, vykdydamas jo įsakymus. Todėl gyvenimą baigiau sulaukęs žilos senatvės, ramiai...“

Iš kapo sienų man tarytum šnabžda vos girdimi seniai mirusių žmonių balsai. Idealistas ir intrigantas, ištikimas sosto tarnas ir išdavikas, pagyrūnas ir tiesos mylėtojas — visi jie šiandien vienodai pasigailėtini. O lauke dega, auksu žėri saulėlydis, toks pat saulėlydis, kokį šitie vai-. duokliai mėgdavo taip kaip ir mes! Hafirai ima jaudintis. Inspektoriaus pavaduotojas, tikratikis musulmonas, išsiblaškęs vaikšto iš kampo į kampą ir murma panosėje: „Alache, Alache...“

Vadinasi, metas eiti, palikti Ejė su draugais tamsoje ir tyloje. Vyriausiasis inspektorius nuveda mane prie durų, kur saulėlydžio spindulių nužerti puikieji, jausmingieji reljefai — Ejė su savo žmona, apsivilkę akinamai baltais drabužiais, užsidėję sunkius raitytus perukus. Jų subtiliuose veiduose, kuriuose jau matyti išsigimimo žymių, žaidžia šypsena, o akys nukreiptos į duris; savo maldose jie prašė leidžiami kasdien išeiti iš kapo:

Leisk man įkvėpti Šiaurės vėjo,
Dvelkiančio manojo dievo kvapais...

Inspektorius rodo hieroglifus po faraono ir karalienės atvaizdais:
— Tai didysis himnas,— sako jis.
Ir ramiai, neskubėdamas išverčia paskutines eilutes:

Žemė rankoje tavo tokia,
Kokią tu esi ją padaręs.
Kai tu pateki, ji gyva,
O kai nusileidi — numiršta,
Nes tu — dienos tėkmė,
Ir žmonės gyvena tavim...

Tu viską sukūrei sūnui...
Kuris, iš tavojo kūno, užgimęs,
Yra valdovas Aukštutinio ir Žemutinio Egipto
Kaip šventasis gyvena,
Dviejų žemių valdovui,
Nefer cheperu Ra, Va en Ra, sūnui Ra,
Kuris kaip šventasis gyvena,
Echnatonui, karūnų valdovui
Tegul amžinai jis gyvuoja,
Ir faraono didžiajai žmonai, jo numylėtajai
Abiejų žemių valdovei,
Tegul ji gyvena ir būna
Per amžius jauna!

XIV skyrius

EGIPTOLOGIJOS ATEITIS

Mūsų draugai egiptologai, perskaitę knygą iki šio paskutinio skyriaus,— jeigu apskritai tiek perskaitys,— tikriausiai pareikš nepasitenkinimą:

— Tai ir viskas? O kodėl nepaminėtas toks ir toks atradimas? Kaip Marietas ir Serapėjus? O Legrenas ir jo atradimai Karnake? Pagaliau, jeigu jau kalbama apie šiuos laikus, kodėl nė žodžio nepasakyta apie Montė radinius Tanise arba Emeri radinius Sakaroje.

Atsakymas paprastas: mūsų knyga nė nepretenduoja aprėpti visos Egipto istorijos arba papasakoti apie visus svarbiausius atradimus. Tam reikėtų dešimčių tokių knygų. Galbūt kitose knygose galėsime plačiau pakalbėti apie tai, ką čia, deja, tik paminėjome. Mūsų tikslas buvo aprašyti kai kuriuos didžiuosius atradimus, paaiškinti jų reikšmę ir sudominti skaitytoją, kad jis pats panūstų leistis į tą paslaptingą pasaulį, atrastą egiptologų, be kurių atkaklaus, pasiaukojamo darbo mes apie Senovės Egipto pasaulį žinotume labai nedaug. Skaitydami XVIII ir XIX a. pradžios tyrinėtojų prisiminimus, beveik nieko tenai nerasite, tiktai daug džiūgavimų ir ilgų antimokslinių samprotavimų. Tačiau per pastarąjį šimtmetį mūsų žinios apie Senovės Egiptą neišmatuojamai išsiplėtė, o kasinėjimo technika taip ištobulėjo, kad dabar archeologai krūpčioja skaitydami kai kurių savo pirmtakų ataskaitas ir gailestauja dėl neatlyginamų nuostolių, kurių seniau pridarė barbariški darbo metodai.

Svarbiausias šiuolaikinės archeologijos uždavinys — rinkti įrodymus ir duomenis, o ne ieškoti vertingų daiktų. Kokie efektyvūs šiuolaikiniai metodai, matėme dviejuose paskutiniuose skyriuose. Iš Amarnos laikotarpio nėra išlikusių pilnų duomenų. Jo istorija ilgą laiką buvo po kruopelytę atkūrinėjama iš įvairiausių šaltinių: vieną fragmentą randa filologas, tyrinėdamas užrašą ant kokios nors šukės, kitą vietoje iškasa archeologas, trečias aptinkamas už šimtų mylių nuo al Amarnos, tačiau mokslininkai vis tiek gauna svarbių chronologijos duomenų. Būtent šitaip dirba šių dienų egiptologai.

Pirmuosiuose mūsų knygos skyriuose aprašytos Gizos ir Sakaros piramidės; šie paminklai tokie milžiniški, jog daro įspūdį net beveik nieko apie juos nežinančiam. Ir vis dėlto kaip tiktai Amarna, kur, rodos, net žiūrėti nėra ko, vien tik sugriuvusios sienos, apgadinti kapai, į Egipto istoriją įrašė vieną iš reikšmingiausių puslapių.

Tačiau pasižiūrėkime, kaip tai atsitiko.

1887 m. vietinė valstietė ieškojo al Amarnoje *sebacho*, azotingos žemės trąšoms. Bekasinėdama staiga aptiko krūvą mažų degto molio lentelių. Jokios meninės vertės jos neturėjo ir atrodė panašios į šunų galetas. Tačiau moteris pamanė, kad gal prekiautojai Luksore duos už jas nors keletą piastrų. Kol ji nutempė jas maiše iki Luksoro, pusė lentelių sutrupėjo į dulkes. Išlikusios sveikos pateko į Paryžių, kur kažkoks prancūzų mokslininkas jas pavadino falsifikatais. Senienų tarnybos galva Grebo jų taip pat nepripažino. Tik tada, kai liko 350 lentelių, mokslininkai pa-

galiau susigriebė, kad jos tikros. Tai buvo Egipto užsienio kanceliarijos archyvas, laiškai, priklausantys vienam iš reikšmingiausių Egipto istorijos laikotarpių, rašyti Ribadžio ir kitų vasalinių kunigaikščių, apie kuriuos kalbėjome ankstesniuose skyriuose.

Šis didis atradimas, istorijos požiūriu kur kas reikšmingesnis už Tutanchamono kapo atkasimą, į al Amarną sutraukė daugelį egiptologų. Vienas iš pirmųjų atvyko Pytris. Jis pradėjo kasinėti 1891 m. ir kartu su kitais daiktais rado puikią freską — jos dalis rodoma Ešmolo muziejuje Oksforde. Paskui, 1907—1914 m., jo darbą toliau dirbo vokiečių ekspedicija. Kaip tik tada buvo rastos Echnatono ir kitų faraono šeimos narių statulos, o svarbiausia, nuostabi dažyta Nefertitės galva iš kalkakmenio, šiandien garsi visame pasaulyje. Be jos, buvo rasta kita Nefertitės galvutė iš rudo smiltainio, ir ji, man rodos, dar puikesnė.

Po Pirmojo pasaulinio karo Egipto tyrinėjimo draugija, tiek daug padariusi egiptologijai, suorganizavo ekspediciją, kuriai vadovavo profesoriai Pitas ir Vulis, o vėliau — profesoriai Grifisas, Niutonas, Vilmoras ir Frenkfortas. Jų darbą baigė Dž. D. S. Pendlberis.

Kapų reljefus, kuriuos perpiešė Vilkinsonas ir Lepsijus, labai kruopščiai ištyrinėjo Normanas de Garis Deivisas. Perpieštiems vertingiausiems reljefų užrašams ir scenoms visiškai nebebaisūs nei vandalai, nei plėšikai. Jeigu net žus originalas, kaip scena su kovos vežimu Mechaus kape, mokslininkai visada turės reprodukciją Deiviso monografijose.

Senjoras Belconis, atvykęs į al Amarną 1817 m., nebūtų radęs nieko „vertingo“, tiktai keletą „galvų“, kurias būtų buvę galima parduoti kolekcionieriams kaip kokią retenybę. Vis dėlto Pytris ir jo įpėdiniai čia po skalda rado labai vertingos medžiagos vienam iš svarbiausių ir įdomiausių, nors ir nebaigtų civilizacijos istorijos skyrių. Savo pastatą jie statė ant pamato, padėto Šampoljono ir Jungo (hieroglifų rakto atradėjų) ir kitų egiptologijos pionierių, kurių vardai surašyti apdulkėjusiuose bibliotekų lentynų tomuose.

Tarp pionierių nemažai anglų, nes šiam tikrai internacionaliniam mokslui Didžiosios Britanijos, jos puikiųjų mokslininkų ir archeologų nuopelnai tikrai didžiuliai. Tačiau, pasižvalgę aplinkui ir paieškoję naujų pytrių, karterių ir karnarvonų, šiandien, deja, mažai ką galime paminėti. Egiptologiją, kaip ir beveik visus humanitarinius mokslus, yra apėmusi krizė.

Seniai ir galbūt jau amžinai praėję tie laikai, kai tyrinėjimams ir kasinėjimams lėšų duodavo tokie mecenatai kaip Karnarvonas ir Teodoras Deivisas. Dabar yra tik privačių draugijų, pavyzdžiui, tokių Egipto tyrinėjimo draugijų, kurias remia atskiri asmenys ir muziejai. Tačiau tų draugijų fondai labai menki, o po karo kasinėjimai vis brangsta. Todėl plačius tyrinėjimus Nilo slėnyje galima vykdyti tik gavus vyriausybės paramą. Tačiau ji ir taip turi begalę neatidėliotinų išlaidų, tad vargu ar kam pavyks įtikinti iždą, kad egiptologų darbai taip pat svarbūs.

Prancūzijos vyriausybė iki šiol toliau subsidijuoja savo mokslininkų darbus Egipte, o anglų kasinėjimai beveik nutrūko, jei neminėsime nesenų

mėginimų Vakarų Amarnoje, Sudane, kur lėšų darbams parūpino vyriausybės remiama Egipto tyrinėjimo draugija. O tai reiškia, kad jeigu kada nors bus rasta fondų naujiems kasinėjimams Egipte, Anglija jau nebeturės išmanančių archeologų, nes tik nedaugelis universiteto auklėtinių gali tikėtis dalyvauti Egipto tyrinėjimuose, o pačiame Egipte iki to meto nebeliks prityrusių darbininkų. Šiandien tyrinėti Egipte gali tik tie, kas turi tam lėšų, tačiau ar daug yra tokių žmonių?

Man gali paprieštarauti, kad Egipto vyriausybė turi savo Senienų tarnybą, prityrusių egiptologų. Be abejo, Egipto mokslininkai dirba didelį ir svarbų darbą, tačiau negalima pamiršti, kad egiptologija, kaip mokslas, atsirado Europoje ir daugiausia duomenų apie Senovės Egiptą surinko europiečiai su amerikiečiais. Tik palyginti neseniai atsirado išmanančių egiptologų egiptiečių. Tačiau svarbiausia ne tai. Egiptologija — internacionalinis mokslas, ir reikia, kad visų šalių ir kartų mokslininkų pasėta sėkla sudygtų,— tik tada mes nuimsime gausų žinių derlių. Kad jis būtų nuimtas, geriausieji Egipto, Europos ir Amerikos archeologai turi darbuotis išvien.

Kai kuriuos sunkumus galima paaiškinti Egipto valdžios nacionalizmu ir ksenofobija. Kartais atsitinka taip, kad net užsieniečių mokslininkų atvykimas į šventąją Egipto žemę laikomas nepageidautinu! Egipto archeologai, kurių daugelis mokslus baigę Europoje, nepritaria šioms pažiūroms, tačiau jos labai gajos vyriausybės sluoksniuose. Vargu ar galima dėl to kaltinti egiptiečius? Paskutinių pusantro šimto metų Egipto istorija — tai ne tik mokslinių ieškojimų, bet ir begėdiško plėšimo istorija. Per tą laiką į Europą ir Ameriką buvo išvežta tūkstančiai vertingų daiktų, ir nereikia stebėtis egiptiečiais, kurie šiandien uoliai saugo savo lobių likučius, kad šie neatsidurtų užsienyje.

Tiesa, šis draudimas sudavė smūgį kai kurioms nuo muziejų priklausančioms archeologų draugijoms. Žinoma, jos norėtų gauti dalį kasinėjant rastų daiktų. Kaip tik dėl to Egipto tyrinėjimo draugija paskutinį kartą kasinėjo ne Egipte, o Sudane.

Po kiek laiko visi šie sunkumai, be abejo, bus nugalėti, tiktai reikia sutarimo ir geranoriškumo. Tačiau ar tai dabar įmanoma?

Liverpulio universiteto egiptologijos profesorius H. V. Fejermenas laiške šios knygos autoriui pasiūlė štai ką:

„Atsižvelgdamas į dabartinės krizės platų aspektą, aš sakau, jog reikia imtis tarptautiniu mastu koordinuotų veiksmų naujai Tarptautinei egiptologų asociacijai steigti. Aš manau, kad taip pat reikia sudaryti skubiausių tyrinėjimų sąrašą ir sutelkti visas jėgas svarbiausiam dalykui. Man rodos, kad nereikia nutraukti visų kasinėjimų. Tačiau svarbiausias artimiausių dešimties metų darbas — aprašyti ir nukopijuoti esamus paminklus. O kasinėti reikia pirmiausia ten, kur senovės paminklams gresia tiesioginis pavojus, labiausiai Deltoje ir kitose vietose. *Visų kasinėjimų rezultatus reikia skelbti su visomis smulkmenomis*".

Kasinėjimai Deltoje — Europos ir Amerikos archeologų silpnoji vieta. Aukštutiniame ir Viduriniame Egipte per paskutinį šimtmetį tyrinėta gana daug, o Žemutiniame Egipte beveik nieko nepadaryta, o juk daugelis

mokslininkų mano, kad tikriausiai būtent ten atsirado Egipto civilizacija.

Fejermenas man papasakojo:

„1945 metais aš kiek pakeliavau po Rytų Deltą. Aplankiau vienuolika senovės gyvenviečių, ir tik vieną mačiau sutvarkytą ir saugomą. Daugumą šių gyvenviečių dar galima kasinėti ir ištirti, o kitos — sugadintos potvynių ir mokslui nesugrąžinamai žuvusios. Bijau, kad po dešimties metų neteksime visos Deltos, nes vanduo vis kyla, o plėšikai šeimininkauja nebaudžiami".

Iš visų senovinių Deltos miestų palyginti saugus yra gal tik Tanisas, Biblijoje minimas Zoanas, kuriame, kaip manoma, gyvenęs Juozapas. 1940 m. Strasburgo universiteto profesorius Montė kasinėdamas čia rado puikų XXI dinastijos faraono Psuseneso kapą; faraono kūnas gulėjo masyviame sidabro sarkofage su puošniais reljefais. Tai buvo gražiausias Egipte rastas daiktas po Tutanchamono kapo atradimo. XXI ir XXII dinastijos „Taniso" faraonai paprastai būdavo laidojami akmeniniuose kapuose po šventyklų aptvarų sienomis.

Be Psuseneso kapo, Montė atkasė dar du kapus — Amenemopeto ir XXII dinastijos „naujo" faraono Šošenk Chekachepero, irgi paguldyto masyviame sidabriniame sarkofage. Prasidėjęs karas nutraukė kasinėjimus, tačiau vėliau jie buvo užbaigti.

Apie kitą senovinį Deltos miestą Saisą žinome iš Herodoto: „saisiečiai visus savo žemės valdovus laidodavo savo šventykloje, ir ten ligi šiol yra Amasiso, taip pat Aprijo ir jo visos šeimos kapai..." Tačiau Saiso šventykla ligi šiol neatkasta ir neištyrinėta.

Toliau Fejermenas rašo:

„Tarp miestų, kuriuos aš mačiau, buvo ir Bubastis. Čia dirbo Navilis, tačiau jis tik pasikapstė paviršiuje. Tai nepaprastai svarbus didžiulis miestas, ir nors jo didžioji dalis visiškai sugriauta, ten yra likę be galo daug senovinių daiktų. Tas pats ir Horbeite. Didžioji dalis miesto sugriauta, tačiau šventykla, matyt, išlikusi, ir jos stogo akmeninės plokštės sudaro šiuolaikinio kaimo papėdę arba yra tuoj po ja. Aš jas visas aptikau metaliniu zondu. Kai dėl Mendeso miesto, tai manau, kad jis žuvęs nesugrąžinamai. Užtat Tel al Birkė ir didelis, gal mylios, jei ne daugiau, plotas aplink jį kol kas dar neliestas ir gali būti labai įdomus. Kantiras beveik žuvęs, tačiau, laukuose pakasinėję, dar galėtume šį tą rasti. Baklija, senovinis Mažasis Hermopolis, dievo Toto garbinimo centras Deltoje, niekada netyrinėtas ir nekasinėtas. Jį baisiai apiplėšė, tačiau centrinė kalva vis dar buvo iškilusi daugelį pėdų. Tel al Balamunas niekada nekasinėtas... Ir dar yra Ksoisas, Atribisas, Pitomas, Tel al Jachudija, Nebešė ir kitos vietos, kur dirbo Navilis ir Pytris, tačiau juos verta kruopščiai iškasinėti dar kartą. Beveik visi jie yra Sueco kanalo zonoje".

Fejermeno laišką gana plačiai pacitavome ne tik norėdami priminti, kokius objektus Egipte reikia nedelsiant kasinėti, bet ir dėl to, kad laiške pasakojama, kiek entuziazmo parodo ir kiek nusivylimų patiria egiptologai, bandydami ištyrinėti svarbiausius senovės miestus ir surinkti kuo

daugiau informacijos, kol gamta arba vietiniai plėšikai jų dar visiškai nesunaikino.

„Net senovės Heliopolis niekada kaip reikiant netyrinėtas,— toliau rašo Fejermenas.— Memfis vos paliestas paviršiuje, ir taip galima vardyti be galo...“

Kodėl šie miestai taip užmiršti? Atsakyti į šį klausimą nelengva, tačiau mes pabandysime. Gal mūsų aiškinimas mėgėjus patrauks ten, kur bijodami traukiasi profesionalai.

Šiandien už daugumą kasinėjimų Egipte atsako vyriausybės Senienų tarnyba. Ji dirba didžiulį darbą; tuo aš įsitikinau per paskutinę kelionę, kai buvau šios įstaigos svečias. Egipto archeologai gavo puikių rezultatų tyrinėdami piramides Dahšūre ir Sakaroje, Karnake ir Tėbų nekropolyje. Šiek tiek kasinėjo ir Deltoje, būtent Bubastyje ir Elefantine, vadovaujami Deltą įsimylėjusio Senienų tarnybos vyriausiojo inspektoriaus Labibo Chabašio. Tačiau daugiausia energijos jie skiria piramidėms ir Vidurinio bei Aukštutinio Egipto senovės centrams. Pavyzdžiui, buvo įsteigtas ypatingasis Piramidžių tyrinėjimo departamentas, kuris užsibrėžė didžiulį uždavinį — ištyrinėti, išmatuoti ir, jeigu galima, nustatyti, kam priklausė visos Egipto piramidės. Žinoma, tokį darbą reikės kada nors padaryti, bet jį galima ir atidėti be jokios žalos. Piramidėms nieko neatsitiks, bent jau dvidešimt ar trisdešimt metų, o per tą laiką senieji Deltos centrai žus, jeigu jų niekas tuoj pat negelbės, o kartu žus juose esanti labai vertinga informacija.

Visai galimas daiktas, jog archeologai labiau domisi piramidėmis ir dėl to, kad jos yra prie Kairo, patogioje vietoje, o dirbti atokiose Deltos vietose gana sunku, be to, jaunas mokslininkas tenai gali net pražudyti karjerą, nes toli esantys universitetai ir muziejai juo nebepasirūpins.

Vyriausybės viešbutis Sakaroje gražiai pastatytas piramidžių lygumoje. Taip malonu sėdėti ant jo stogo vėsiais vakarais: už nugaros — aukštas Unaso pylimas, apačioje — žalias Nilo slėnis! Tai „liukso“ klasės archeologija, o Deltoje, kur nėra jokio komforto, darbas sunkus, vargingas, tačiau egiptologo ten laukia įstabūs atradimai.

Viskas priklauso nuo to, kaip žiūrėsi į archeologiją. Žinoma, ją gali laikyti malonia pramoga, bet argi tokia pažiūra gera? Ne, archeologas turi dirbti atkakliai, rimtai, visada be atvangos ieškoti. Taip darantieji reikalauja, kad Senienų tarnyba labiau rūpintųsi žūstančiais Deltos paminklais ir duotų kuo daugiau koncesijų kompetentingiems archeologams, kurie gali ir nori tenai kasinėti.

Bent jau taip atrodo iš šalies autoriui.

Vienas mano pažįstamas archeologas pasakė: „Dabar, kai finansiniai sunkumai pas mus ir Egipte riboja brangius kasinėjimus, manau, jog pirmiausia reikia gelbėti ir aprašyti jau žinomus Egipto paminklus, todėl drauge turėtų dirbti archeologai ir epigrafikos specialistai. Yra šimtai užrašų ant uolų, daugybė išlikusių šventyklų, dešimtys, jei ne šimtai, atvirų, niekieno nesaugomų, tiesiog bejėgių prieš žmones ir gamtą miestų. Ir viską reikia ištyrinėti, nukopijuoti, aprašyti, o rezultatus paskelbti moksliniuose, tačiau nelabai brangiuose leidiniuose. Kokia prasmė dabar

kasinėti pustuzinį monumentalių piramidžių, kai šventyklą Filės saloje semia vanduo ir statinys griūva, o apie jį neparašyta nė vienos padorios monografijos? Arba štai Esna, žūstanti nuo druskų, korozijos ir drėgmės. Juk iš tos šventyklos užrašų beveik nieko nepaskelbta! O kai pagalvoji, kas atsitinka kapams!..“

Štai kokią problemą turi skubiai išspręsti viso pasaulio egiptologai ir Egipto vyriausybė. Autorius mažai ką gali čia padėti, nebent teisingai informuoti plačiąją visuomenę, kad ji paremtų vieną kitą entuziastą, kovojantį su šališkumu, prietarais, nemokšiškumu.

Tačiau yra dar vienas būdas, kaip egiptologai gali patys sau padėti. Jie kartkartėmis turi išeiti iš savo kabinetų ir kalbėtis su plačiąja visuomene arba rašyti jai suprantama, paprasta kalba. Senovės Egiptu domėtasi visada, o pastaruoju metu domimasi vis labiau — tai gali patvirtinti daugelis mokslininkų. Tačiau pačiõs egiptologijos problemos ir vargai neišmanančiai liaudžiai nežinomi, nes daugelis mokslininkų rašo savo kolegoms specialistams.

Žinoma, egiptologijos krizė yra tik viena, toli gražu ne svarbiausia, žmonijai gresiančios bendrosios krizės dalis. Kol pasaulis nestabilus ir neramus, Senovės Egipto studijos skurs kaip ir kiti humanitariniai mokslai. Liūdna žiūrėti į suglumusius mokslininkus, kurių darbai nutraukiami dėl tarptautinių nesutarimų. Po karo vienas garsus egiptologas, kurio veikalų yra visose pasaulio bibliotekose, turėjo pats specialiai važiuoti į Briuselį nusirašyti ištraukų iš Egipte išleistos knygos, nes negalėjo į užsienį išsiųsti net menkos pinigų sumos.

Vis dėlto karo nutraukta tarptautinė mokslo grandinė ir vėl sujungiama, ir Oksfordo, Paryžiaus, Leipcigo, Čikagos bei kitų pasaulio miestų mokslininkai leidžia knygas apie savo radinius, kelia savo teorijas arba moksliškai aštriai kertasi su oponentais.

Tuo tarpu dešimtmečiai berniūkščiai ima iš bibliotekų Pytrio ir Brestedo knygas ir susijaudinę rašo laiškus garsiems mokslininkams, klausdami, kaip tapti egiptologais. Senovės Egipto kerai amžini ir dažniausiai apžavi jaunimą. Pats Pytris Egiptu ėmė domėtis turėdamas trylika metų. Alanas Gardineris, taip pat Hovardas Karteris šia liga apsikrėtė vienuolikos metų. Tad guoskimės viltimi, kad būsimieji pytriai, niuberiai ir karteriai galės savo talentus parodyti pasaulyje, kuriame egiptologija bus nebe privatus vieno kito turtuolio dalykas, o pasidarys visų savastimi.

Ateityje tik vyriausybės, remiamos liaudies, galės finansuoti egiptologų tyrinėjimus, ir, ko gero, mūsų vis labiau utilitariniame amžiuje bus ne taip jau lengva jas įtikinti, kad tie darbai būtini. Juk Senovės Egipto tyrinėjimai nebeduoda praktinės naudos, nepadeda gauti valiutos, mūsų neturtina ir nestiprina. Tačiau jie mums teikia didžiulį estetinį malonumą, patenkina mūsų amžiną stebuklo troškimą. O svarbiausia, jie mums padeda suprasti pačius save, nes atskleidžia, kaip iškilo ir gyvavo Nilo slėnio civilizacija, iš kurios tiek daug pasisėmė mūsų Vakarų kultūra. Galimas daiktas, parodę ilgą Senovės Egipto nueitą kelią, jie mums padės rasti kelią į ateitį.

PRIEDAS

ECHNATONO VALDYMAS

Skaitytojus, jau šį tą žinančius apie Echnatono ir Amarnos laikotarpius, ypač skaičiusius tik senuosius veikalus, tikriausiai nustebins kai kurie XII ir XIII skyriuose išdėstyti faktai. Šis priedas skiriamas tiems, ką šis laikotarpis labai sudomins ir kas norėtų susipažinti su archeologijos medžiaga, kuria paremtas mano pasakojimas.

Kai Pytrio kasinėjimai į pirmą vietą iškėlė Echnatono vardą, šis faraonas daugelį labai sudomino ir greitai tapo „populiariausiu“ Senovės Egipto valdovu. Deja, tie, kurie rašė apie jį remdamiesi tik tuo metu žinomais faktais, turėjo nusivilti, nes per pastaruosius dvidešimt metų apie šį „erezijos laikotarpį“ rasta daugybė naujos medžiagos ir ankstesnieji veikalai apie Echnatoną šiandien jau beviltiškai pasenę.

Tiksliausių duomenų, kurie paskelbti palyginti neseniai ir prieinami plačiajai visuomenei, galima rasti Pendlberio knygoje „Tel al Amarna“, profesoriaus Pito straipsnyje Vinfred Branton knygoje „Senojo Egipto faraonai ir karalienės“ ir profesoriaus Glenvilio straipsnyje, esančiame tos pačios autorės knygoje „Senojo Egipto didieji žmonės“. Tačiau ir šitie veikalai jau senstelėję, ir aš labai dėkingas už papildomą informaciją profesoriui Fejermenui, kuris paskutinis tyrinėjo šį laikotarpį.

Štai pagrindiniai punktai, kuriuos reikia paaiškinti:

1. *Faraono amžius.* Savo pirmuosiuose veikaluose apie Echnatoną Artūras Veigalas ir Džeimsas Beikis manė, kad jis įžengė į sostą dar būdamas paauglys, savo religinę revoliuciją įvykdė nesulaukęs dvidešimties metų ir mirė turėdamas apie trisdešimt. Veigalas, pavyzdžiui, tvirtina, kad Echnatonui esant vos dvylikos—trylikos metų, mirė jo tėvas Amenchotepas III. Tačiau dabar aišku, kad Echnatonas į sostą įžengė sulaukęs dvidešimt penkerių—dvidešimt šešerių metų, kad tėvo bendravaldžiu tapo trisdešimtaisiais tėvo karūnavimo metais, o tėvas mirė maždaug devintaisiais bendro valdymo metais.

2. *Echnatono kūnas.* Nėra jokio pagrindo tvirtinti, kaip buvo daroma ankstesniuose veikaluose, kad kūnas, rastas vadinamajame valdovės Tijos kape Tėbų Karalių slėnyje, yra Echnatono kūnas. Šį klausimą dar trečiajame dešimtmetyje ištyrė profesorius Zėtė. Iš rašytinių šaltinių (Daresio ir Engelbacho), taip pat iš fiziologinių duomenų (daktaro Derio) nustatyta, kad šita trisdešimties metų vyro mumija negalėjo būti Echnatono kūnas. Tam tikras jo ir Tutanchamono kaukolių panašumas rodo, kad greičiausiai tai buvo Smenchkaros kūnas.

3. Spėjama Atono kulto politinė kilmė. Aš nesutinku, kad šis kultas atsirado dėl grynai politinių motyvų, bet vis dėlto reikia pripažinti, kad „politinės“ mokyklos pozicijos gana stiprios. Pavyzdžiui, Amenchotepas III, Echnatono tėvas, jau statydinosi šventyklas savo garbei. Per visą Egipto istoriją nė vienas faraonas dar niekada nebuvo turėjęs šventyklų, kuriose jį *tebegyvenantį* būtų garbinę kaip dievą. Tačiau Egipte yra išlikusios dvi šventyklos, kur matome Amenchotepą III dievo pavidalu ir jam aukojantį jo sūnų Echnatoną.

Matyt, iš karto įvesti sostinėje savo kultą faraonas nesiryžo ir pirmiausia pabandė Solebe, tolimajame Sudane ir Sedeinge. Tik pamatęs, kad Amono kultas Tėbuose labai stiprus, Echnatonas nutarė savo sostinę perkelti į Amarną.

4. *Nefertitė patenka į nemalonę.* Kasinėjimai parodė, kad penkioliktaisiais valdymo metais Echnatonas gyveno atskirai savoje miesto dalyje kartu su Smenchkara ir vyresniąja dukra Meritatone. Tuo metu Nefertitės vardas buvo nutrintas nuo daugelio paminklų ir pakeistas Meritatonės vardu. Kadangi žinoma, kad Nefertitė dar gyveno ir po Echnatono mirties, lieka vienintelis paaiškinimas — ji buvo patekusi į nemalonę. Daiktų su jos ir Tutanchamono vardu ir su *vėlesne* negu keturioliktųjų Echnatono valdymo metų data aptikta tik pastate, buvusiame į šiaurę nuo Šiaurinių rūmų.

5. *Faraono vestuvės su savo dukteria.* Tai žinome iš 1938 m. Hermopolyje rasto užrašo. Jame sakoma: „Mylima faraono dukra Anchesenpatonė jaunesnioji, gimusi faraono dukra Anchesenpatonė" Amenchotepas III taip pat vedė savo dukterį Sit Amonę dar prieš Echnatono persikraustymą į Amarną. Visai galimas daiktas, nors galutinai ir neįrodyta, kad Smenchkara ir Tutanchamonas buvo šios Amenchotepo III žmonos sūnūs.

6. *Echnatono mirtis ir jos padariniai.* Yra įrodymų, kad Echnatonas į pabaigą mėgino daryti kompromisą su Amono žyniais:

a) vedęs vyresniąją faraono dukterį Meritatonę, Smenchkara ėmė valdyti Tėbuose kaip Echnatono bendravaldis;

b) trečiaisiais valdymo metais Smenchkara Tėbuose atstatė kai kurias Amono garbinimo formas (įrodyta perskaičius hieratinius užrašus Per-e kape Tėbuose).

Tačiau tuo pat metu Tutanchamonas, matyt, buvo Atono šalininkas, nes į sostą įžengė turėdamas Tutanchatono vardą. Nors prieš mirtį jis ir pasikeitė vardą, tapo Tutanchamonu, kapo daiktai liudija jį garbinus Atoną. Vaikystėje jis gyveno Amarnoje globojamas Nefertitės, kuri, matyt, buvo karšta Atono kulto šalininkė ir greičiausiai dėl to nutraukė ryšius su faraonu. Tiktai kažkoks didelis neišsprendžiamas prieštaravimas galėjo išskirti šiuos du žmones, kurių meilę šlovino daugybė užrašų ir reljefų ankstyvuosiuose Amarnos kapuose.

Pasak Fejermeno, XVIII dinastijos pabaiga — tai peštynės dėl valdžios tarp įtakingų dvariškių, kuriems faraono vaikai buvo tik menkos žaidimo figūros. Kai devintaisiais valdymo metais Tutanchamonas mirė, vyriausiasis ministras ir Echnatono draugas Ejė vedė jau du kartus našlę sosto paveldėtoją Anchesenpatonę ir, turėdamas šešiasdešimt metų, tapo faraonu. Tutanchamonas buvo tik paauglys, beveik vaikas. Jo kape rasta dėžutė su vaikiška svaidykle, keletu akmenėlių ir paprastučiais mechaniniais žaisliukais. Nei jis, nei jo žmona Anchesenpatonė, kurios paskutinį beviltišką „žaidimą" aprašėme keturioliktame skyriuje, negalėjo nė svajoti, kad galės normaliai nugyventi amžių. Ejė ir kitas Echnatono favoritas, karvedys Choremchebas, atkakliai kovojo dėl valdžios.

Šiuos faktus išdėsčiau todėl, kad patys skaitytojai galėtų spręsti, ar teisingos yra paskutinės teorijos apie „erezijos laikotarpį" Žinoma, gry-

nai romantinius kai kurių ankstesnių autorių pasisakymus apie Echnatoną reikia gerokai patikslinti, tačiau aš tų patikslinimų nelaikyčiau galutiniais ir visiškai įrodytais.

Žmogaus jausmai visada buvo svarbūs, ir jeigu Echnatonas savo religijos revoliuciją įvykdė politiniais sumetimais, o į pabaigą nusileido grėsmingiems intrigantams spaudžiant, jo gyvenime vis dėlto buvo dvasinės didybės polėkių. Aš tuo tikiu. Kad ir kokių trūkumų turėjo Echnatonas, vien tik žvilgtelėjęs į jo atvaizdą, matai, jog tai buvo neeilinis žmogus. O panašus jis buvo greičiau į poetą negu į politiką.

Ir pagaliau kreipiuosi į egiptologus mėgėjus, norėdamas perspėti visus, kas sumanytų savarankiškai leistis į pavojingą plaukiojimą po Senovės Egipto istorijos vandenyną. Trumpai jums pasakysiu, kur jūs galite susidurti su prieštaringomis srovėmis.

Apie karalienę Tiją:

„Tija buvo gabi moteris. Karaliai jai rašė apie svarbius reikalus. Ji puikiai žinojo viską, kas dėjosi imperijoje“ *(Pendlberis)*.

„Tija yra iš tų asmenybių, kuriai istorija davė daugiau, negu ji nusipelnė. Nėra jokių įrodymų, kad ji dariusi „didžiulę įtaką“ savo vyrui... tik tiek, kad ant faraono įsakymų savo vardą ji rašydavo po faraono vardo“ *(Pitas)*.

Apie Echnatoną:

„Echnatonas... buvo pirmoji ryški asmenybė istorijoje“ *(Brestedas)*.

„Jis visai nebuvo pirmoji ryški asmenybė istorijoje, kaip yra tvirtinama“ *(Pendlberis)*.

Apie Amarnos laikotarpį:

„Su Echnatono vardu susijęs laikotarpis, įdomiausias visoje ilgaamžėje Egipto istorijoje,— beveik vienintelis, kur jauti tikro gyvenimo pulsą. Jame Echnatonas išreiškė save kaip žymiausią visų laikų figūrą; tai faraonas, kuris savo tikėjimą padarė viso gyvenimo prasme“ *(Beikis)*.

„Šiandien Amarnos menas ir kultūra mums atrodo lyg vienadienis drugelis, nes joje visai nėra moralės normų, o tai dažniausiai būdinga laimingiems kvaišoms“ *(Pendlberis)*.

Apie Atoną:

„...Čia nėra jokių subtilybių, jokių teologinių keblumų, o tik paprastas fizinio šviesulio — saulės — garbinimas. Šiame kulte nieko nesakoma apie dievo valdžią pačioje saulėje arba už jos skritulio“ *(Pitas)*.

„...Jie garbino ne pačią saulę, o joje įkūnytą aukščiausią būtybę“ *(Ermanas)*.

Apie Echnatoną — moralistą:

„Tais prietarų ir burtų laikais šalyje, kurioje visiškai viešpatavo primityviausias politeizmas, Echnatonas sukūrė pirmą monoteistinę religiją, kuri neprilygsta tik krikščionybei“ *(Veigalas)*.

„...Apie Echnatoną tiek daug rašyta, kaip apie kokį Kristų, pralenkusį savo laikus; dabar jau atėjo metas pasakyti, jog Atono kultas anaiptol nebuvo gyvybinga religija, o greičiausiai tik teologinis eksperimentas“ *(Pendlberis)*.

[1] Bušaras — prancūzų armijos karininkas.— *Čia ir toliau pastabos iš rusiškojo leidinio.*

[2] Iš tiesų yra ne taip: R. Jungas nustatė tik kelių ženklų reikšmę. Atradimo garbė tenka vienam Ž. F. Šampoljonui, kuris atrado dešifravimo metodą ir nustatė egiptiečių rašto skaitymo principą.

[3] Kad egiptiečiai valdovų vardus apibrėždavo kartušu, dar 1797 m., t. y. anksčiau už R. Jungą, pastebėjo danų archeologas Georgas Soegchas knygoje „Apie obeliskų kilmę ir paskirtį“

[4] Baristeris (*angl.*) — aukščiausio rango advokatas ir juriskonsultas, nuolatinis vienos advokatų korporacijos (jų yra keturios) narys.

[5] Autorius nepaminėjo rusų mokslininkų, o tarp jų buvo ir tokių, kurių nuopelnai egiptologijai ne menkesni kaip čia išvardytųjų; pirmiausia paminėtinas Kairo universiteto egiptologijos katedros steigėjas ir Valstybinio A. Puškino dailės muziejaus Egipto skyriaus įkūrėjas V. Goleniščevas (1856—1947), atradęs kai kuriuos Nilo slėnio literatūros ir meno paminklus.

[6] Paskutinį atradimą Sakaroje 1954 m. padarė profesorius Emeris. (Tai atsitiko, kai išėjo pirmasis L. Kotrelo knygos leidimas. Paskui V. Emeris Sakaroje aptiko daugiau kapų.)

[7] Kaneliūros — kolonos arba piliastro liemens išilginiai grioveliai.

[8] N. Koverdas — garsus anglų aktorius ir daugelio pjesių autorius.

[9] Sidabro talentas = 33,655 kg.

[10] Dabar šis vardas skaitomas Džedefhoras.

[11] Dachabijos — valtys su burėmis, panašiomis į turkų jataganą.

[12] Pasenusi nuomonė; Senovės Egipto žyniai dažniausiai neturėdavo savo politinės valdžios. Tik gerokai vėliau Tėbuose susiformavo autonominė žynių valstybė.

[13] Išėjus šios knygos pirmajam leidimui, pasirodė puikus Penelopės Foks veikalas, kuriame iš dalies remiamasi Karterio pastabomis. Knyga vadinasi „Tutanchamono lobiai“. *Aut. past.*

[14] Echnatono ir Tutanchamono giminystės klausimas iki šiol galutinai neišspręstas. Galimas daiktas, kad Tutanchamonas buvo faraono eretiko brolis.

[15] Triktrak — prancūziškas žaidimas, kurį žaidžiant, šaškės langeliais dėželėje pastumiamos priklausomai nuo žaidimo kauliukais išloštų taškų.

[16] Biblija. Skaičių kn. sk. 22, eil. 21, 22.

[17] Ten pat, eil. 23.

[18] Ginekėja — namo moterų pusė.

[19] Sistras — senovės egiptiečių muzikos instrumentas.

[20] Žr.: Journal of Near Eastern Studies. Vol. 7. P. 11—24.

GYVENIMAS FARAONŲ LAIKAIS

ĮVADAS

Šis veikalas yra tęsinys ankstesniojo — „Užmirštieji faraonai",— kuriame aš mėginau pateikti mokslišką, bet kartu suprantamą ir lengvai skaitomą Senovės Egipto istorijos įvadą. Jis priklauso tai pačiai knygų kategorijai, nors tikslas kiek kitoks. Knyga „Užmirštieji faraonai" pradedama Egipto istorijos apybraiža nuo priešdinastinių laikų (t. y. iki 3100 m. pr. m. e.) ir apima laikotarpį iki romėnų atėjimo. Paskui aprašoma, kaip kūrėsi egiptologija kaip mokslas, kaip buvo iššifruoti hieroglifai, kaip plėtojosi Senovės Egipto civilizacija ir kaip vienas paskui kitą įvyko didieji archeologų atradimai — nuo Marieto iki Montė.

Kai knyga buvo išspausdinta, gavau skaitytojų laiškų, kuriuose jie prašė parašyti knygą, išsamesnę negu „Užmirštieji faraonai",— *apie* senovės egiptiečių *kasdieninį gyvenimą*. Iš pradžių atsisakiau tokios minties iš dalies todėl, kad yra puikių profesionaliai parašytų veikalų šia tema, bet svarbiausia — kad rašiau knygą apie Senovės Kretą ir laikinai buvau prisirišęs prie karaliaus Mino.

Po metų vėl grįžau į Egiptą. Nors ten buvau tolimais egiptologijai reikalais, vis dėlto pasinaudojau patogia proga ir susitikau su senais draugais Egipto archeologais ir panorau vėl aplankyti vietas, matytas prieš kelerius metus. Todėl išvažiavau iš Kairo. Vos tik išvydęs banguojančias piramidžių keteras, kartu su draugu Zakarija Goneimu pastovėjęs prie Laiptuotosios piramidės Sakaroje ir pasižvalgęs po nuostabų žalią slėnį, kaip ir anksčiau, iškart pajutau, kad esu pagautas žavesio. Jau žinojau, kad vėl parašysiu knygą apie Egiptą. Išvykau į Luksorą, klaidžiojau po Faraonų slėnį ir iki vidurnakčio kalbėjausi su vyriausiuoju Luksoro Senienų tarnybos inspektoriumi Labibu Chabašiu. Su juo ir kitais draugais aptarinėjau čia vykusių naujausių kasinėjimų bei tyrinėjimų rezultatus. Iš naujo atidžiai apžiūrėjau Kairo muziejaus eksponatus ir, daktarui Mustafai Amerui, Senienų skyriaus vadovui, maloniai leidus, nufotografavau valdovų mumijas, kurios nebuvo viešai rodomos.

Bet aš ne tik apžiūrinėjau senovės paminklus. Man pavyko truputį pagyventi egiptiečių kaime, kur dar gali išgirsti senovės egiptiečių kalbos nuotrupų, susitikti ir pasikalbėti su felachais, kurie, nors ir arabiškos išvaizdos, yra tiesioginiai senovės egiptiečių palikuonys, pamačiau apeigas ir papročius, savo šaknimis siekiančius faraonų laikus.

Tačiau dar buvo problemų, į kurias savo knygoje turėjau atsižvelgti. Profesionalūs egiptologai jau buvo parašę keletą specialių veikalų apie senovės egiptiečių kasdieninį gyvenimą, nors daugelis jų dabar yra retenybė. Aš nespecialistas ir ne taip pasitikiu savimi, kad galėčiau lenk-

tyniauti su jais rašydamas plačią studiją. Pagaliau, kalbant atvirai, šioje civilizacijoje ne viskas vienodai mane traukia. Kas nori daugiau sužinoti apie Egipto įstatymus, valdymo aparatą ar kariuomenės struktūrą, gali pasiskaityti specialių veikalų.

Trumpiau sakant, knygoje aprašytas Senovės Egipto žmonių kasdieninis gyvenimas, jų namai, drabužiai, pramogos. Yra skyrių, kuriuose kalbama apie moteris ir vaikus, karius, raštininkus, gydytojus, amatininkus ir aukštuosius dignitorius. Tačiau, rinkdamasis temas, aš daugiausia vadovavausi savo skoniu ir potraukiu, nes tik taip galėjau įkvėpti gyvybės rašomai knygai. Jeigu tik galėjau, kiekvieną skyrių siejau su kokia nors scenele ar daiktu: moters skulptūra, vaikišku žaisliuku, egiptiečio kapo sienoje nutapyta scenele, poema, pasakojimu ar net kokiu nors senovės tautos gyvenimo bruoželiu, pastebėtu mūsų dienų felachų buityje. Šie grynai mano prisiminimai audrino vaizduotę ir, kai rašiau knygą, buvo savotiškas atspirties tramplinas.

Ir vis dėlto man atrodė, kad knyga apie žmonių gyvenimą gali išeiti nuobodi, neįdomi skaitytojui. Todėl tarp faktinės medžiagos skyrių įterpiau tokių, kuriuose mėginau nupiešti vieną kitą paveikslą — vizirio Rechmiros, jo šeimos narių ir draugų — ir įtraukti juos į gimtosios stichijos sūkurį. Nors dalis su jais susijusių įvykių (anaiptol ne visi) yra išgalvota, vis dėlto taip galėjo būti iš tikrųjų. Viziris ir jo žmona Merijetė tikrai gyveno, ir jų kapas yra išlikęs Tėbų nekropolyje. Skaitytojai, kuriems įdomu žinoti, kas knygoje teisybė, o kas išmonė, atsakymą į šį klausimą ras priede „Faktai ar išmonė?“.

Kartą egiptologo Artūro Veigalo knygoje — jokiu būdu nepasakytum, jog jis nuobodžiai rašęs,— aptikau vieną vietą, kurią norėčiau pacituoti, nes ji paaiškina mano paties požiūrį į senovės pasaulio studijavimą:

„Žmogus neturi teisės apie senovės žmones galvoti kaip apie mirusiuosius. Jis turi galvoti apie juos kaip apie savo amžininkus, kaip apie gyvus žmones. Tikras archeologas nejaučia pasitenkinimo, jeigu mato vien skeletą, jis kaip tik galėdamas stengiasi įsivaizduoti jį su raumenimis, su oda ir atspėti, kokių minčių būta tuščioje kaukolėje. Jis negali žavėtis sugriuvusiais pastatais vien todėl, kad tai griuvėsiai. Maža to, jam turi būti gaila, jog jie sugriuvę... Archeologas turi taip mylėti gyvenimą, kad visa, kas mirę, jam atgytų. Senovės žmonės jam — ne numirėliai. Jo manymu, šie žmonės taip pat turi džiaugtis saulės šviesa, kuria žavisi jis pats. Archeologas — Mirties ir Griovimo priešas ir stengiasi iš jų atimti didžiulį laimikį. Už kiekvieną priešo pagrobtą gyvybę jis siekia sugrąžinti atminimą, kuris gyvens toliau“.

I skyrius

ŽEMĖ, ŽMONĖS IR JŲ DIEVAI

Jau seniai nusibodęs teigimas, kad žmonių būdą lemia klimatas ir pati šalis. Gal ir teisinga taip kalbėti apie anglus, apsigyvenusius savo šalyje mažiau kaip prieš 1500 metų, arba apie amerikiečius, įsikūrusius savo didžiuliame žemyne tik prieš keletą kartų, bet ar galima šitaip

pasakyti apie egiptiečius, kurie savo siaurame, dykumų suspaustame slėnyje gyvena daugiau kaip 6000 metų! Be to, kitos šalys, amžiams slenkant, keitėsi, progresavo, o Egiptas liko toks pat. Tos pačios sąlygos, kurios lėmė milijonų žmonių gyvenimą faraonų laikais, tebėra ir šiandien. Todėl, prieš mėginant rašyti apie žmones, reikia nors trumpai apibūdinti šią nepaprastą, į jokią kitą nepanašią pasaulio šalį.

Naktis. Guliu miegamojo vagono kupė, grįžtu iš Aukštutinio Egipto, iš Luksoro, nuo kurio iki Kairo daugiau kaip 400 mylių. Prieš kelias dienas važiavau į Luksorą dieną. Tada kelionė truko apie dešimt valandų. Vaizdas pro vagono langą gana vienodas. Visur ta pati medvilnės laukų ir cukranendrių plantacijų panorama, iš molio drėbti kaimai, palmės. Rūdos dykumos kalvos čia priartėja prie kelio, čia traukiasi nuo jo, bet niekada neišnyksta iš akiračio, ir todėl atrodo, kad regi nuolatos pasikartojančius filmo kadrus.

Bet ši nakties kelionė kažkuo žadino vaizduotę. Sunku pasakyti kodėl. Vagonas trinksėjo, siūbavo. Pro ventiliatorius girdėjau, kaip skubėdamas pūškuoja lokomotyvas, gulėjau ant patogios lentynos, ir galvoje savaime kilo visokiausi vaizdai.

Ėmiau vaizduotis kažkokį stebėtoją danguje, gal kokį dievą, žiūrintį žemyn į žalią gyvatę — Nilo slėnį. „Gyvatė“ vingiuoja dykuma 600 mylių. Ji tik kelių mylių pločio, o dažnai net mylios neturi. Į vakarus driekiasi beribė smėlio ir akmenų jūra. Tai Sachara. Iš kitos pusės šimtus mylių į rytus, iki pat Raudonosios jūros, tęsiasi Arabijos dykuma. Buvo mėnulio pilnatis, ir mano įsivaizduotas dievas aiškiai matė didžiąją upę, blausiu sidabru atspindinčią pakrantėje išsimėčiusių Kenos, Asjuto ir Balanos miestų žiburius. Bet dievas nematė, kad yra šimtai tamsių kaimų, kur milijonai felachų, susikimšę drėbtinėse lūšnose, miega iškamuoti nuovargio, kol saulė vėl pašauks į laukus prie amžinai nesibaigiančių darbų.

Kiek milijonų žmonių ši „gyvatė“ pagimdė per pastaruosius kelis šimtus amžių? Mano vaizduotės dievas nemirtingas, todėl mena laikus, kai ši žalia juostelė buvo žinoma tik žvėrims, paukščiams ir ropliams, kai dykumos pakraščiais slankiojo liūtai ir hienos, leopardai ir vilkai, vandenyje pliuškenosi hipopotamai, o didžiuliai žąsų ir kitų laukinių paukščių būriai kildavo į padebesius virš papirusais apaugusių pelkių ir kai šiame slėnyje dar nebuvo žmogaus.

Manasis dievas matė, kaip šimtmetis po šimtmečio žmonės kūrėsi džiunglėse, kaip žemės planetoje atsirado pirmieji miestai su laukais aplinkui, pirmieji keliai, kanalai, nors kitos tautos arba dauguma jų dar klajojo iš vienos medžioklės stovyklos į kitą ir gebėjo tik žudyti gyvūnus, kad kaip nors išgyventų.

Vėliau (prieš 4500 metų) tasai mano dievas pamatė amžinąjį valdovų, norėjusių tapti dievais, prieglobstį — aukštas piramides, panašias į žaislinių kubelių namelius. Jos užėmė 30 mylių plotą palei vakarinę pakrantę. Dievas matė didžiulį Memfio miestą, jo rūmus, šventyklas ir sodus, taip pat kitus miestus, išsibarsčiusius slėnyje nuo Deltos iki Nubijos sienos. Po penkiolikos šimtmečių jis išvydo Tėbus, imperijos sostinę, iškilusią Tėbų kalvų papėdėje. Atidžiau pasižiūrėjęs žemyn, jis būtų pamatęs paauksuotų faraono karo vežimų silpną spindesį ir dulkes, sukeltas karių

kolonų, žygiuojančių į pietus nubausti nubų arba šiaurės rytų link kariauti su hetitais.

Dievas galėtų prisiminti, kaip Nilu į Tėbus plaukė ir faraonui dovanas gabeno Kretos laivai, o vėliau — kiti laivai, pilni nuožmių makedoniečių, vadovaujamų Aleksandro Didžiojo karvedžių. Jis matė romėnus, Adriano legionierius, įsirengusius stovyklą Luksore, kur kareiviai, kamuojami nuobodulio tarp tūkstantmečių kapų paminklų, sienose braižė savo inicialus lygiai taip, kaip daro XX amžiaus turistai.

Pranašo raitelius, turkus, Napoleono kariuomenę, Nelsono laivyną Abusyre, Gordoną, einantį pasitikti mirties Chartume, pabūklų salves prie Alameino — viską matė mano vaizduotės dievas. O dabar jis galėtų pastebėti lėtai palei upės vingius į šiaurę šliaužiantį traukinį — žiburių vėrinėlį, nudrykusį paskui raudoną jonvabalį.

Aš mąstau, kodėl ši kelionė man visada būna tokia nuostabi, nors kelias žinomas, ne kartą matytas. Turbūt todėl, kad kai važiuoji iš Luksoro į Kairą, per dešimtį valandų tarytum pamatai daugiau kaip pusę žmonijos istorijos.

Štai kokia toji žemė, siaura, iš dviejų pusių suspausta nesvetingos dykumos, bet nuolat tręšiama dumblo, nusėdančio po kasmetinio Nilo potvynio. Per 3000 metų pr. m. e. šiame siaurame slėnyje vešliai sužydėjo pati seniausia žemės civilizacija. Piramidės, kapų paminklai, šventyklos ir obeliskai byloja apie valdovų galybę, jų religijos paslaptis ir didžią kultūrą. Turtingi egiptiečiai labai mylėjo gyvenimą. Todėl kapų sienose paliko įvairių piešinių ir reljefų, juose pavaizdavo savo darbus, kasdieninę buitį ir pramogas, kuriomis troško ir toliau džiaugtis.

Jie mums paliko visokiausių savo baldų, drabužių, gyvenamųjų namų, ginklų, valčių. Mes turime žinių apie jų žaidimus ir pramogas, taip pat istorinių dokumentų, religinių tekstų, reikalų raštų, mokyklinių pratimų, poemų ir sakmių.

Ir vis tiek daugumai mūsų egiptiečiai tebėra paslaptinga tauta. Iš dalies tai paaiškinama tuo, jog ilgai nežinota, kokia kalba kalbėjo tie, kurie paliko mums savo paminklų, skulptūrų ir piešinių, nes hieroglifai buvo iššifruoti tik prieš 120 metų. Tiesa, savo keliones į Egiptą yra aprašę istorikai ir keliautojai, pavyzdžiui, Herodotas, Plinijus ir Diodoras Sicilietis, bet šie autoriai tik skleidė legendas. Senovės egiptiečių religija ir papročiai buvo keisti ir nesuprantami jau Herodotui, tad kokie jie turėjo atrodyti XIX amžiaus istorikams? Net kai buvo iššifruoti hieroglifai, atrodė, jog dauguma tekstų ir įrašų pasakoja ne apie žmones, kurie myli, gimdo ir auklėja vaikus, daro karjerą, sportuoja, linksminasi, kitaip sakant, kurių gyslomis teka karštas kraujas, o apie liguistus melancholikus, vis galvojančius apie mirtį. Jų religija laikyta kažkokiu magijos ir prietarų mišiniu, nes žvėriagalviai dievai, visai nepanašūs į graikų dievus ir deives, neturėjo žmogiškų bruožų.

Tačiau dabar jau žinome, kad tai netiesa, senovės egiptiečiai, kaip ir dabartiniai jų palikuonys, džiaugėsi gyvenimu ir labai jį mylėjo. Bet kaip tada paaiškinti, kodėl jie nepelnytai gavo niūrios ir paslaptingos tautos reputaciją? Pirmiausia todėl, kad labai rūpinosi pomirtiniu gy-

venimu, kuris, jų įsivaizdavimu, visiems, išskyrus dievinamus karalius, turėjo mažai kuo skirtis nuo ankstesniojo. Kad pomirtinis gyvenimas būtų malonus, jie, jeigu tiktai galėdavo, įsirengdavo „amžinojo poilsio vietą“ — mauzoliejų. Tenai prinešdavo drabužių, baldų, ūkio padargų, valčių, kad turėtų kuo plaukioti dangiškuoju Nilu, žvejybos įrankių ir ginklų, kad galėtų žvejoti ir medžioti. Be to, pastatydavo tarnų reljefinių atvaizdų arba statulų — juk reikėjo, kad kas tarnautų savo šeimininkams po mirties, kaip tarnavo gyviems. Dėl tokio materialistinio požiūrio į mirtį mes dabar ir turime daugybę puikių, įdomių daiktų, išsisklaidžiusių po viso pasaulio muziejus.

Antra, reikia atsižvelgti į tai, jog senovės egiptiečių namai buvo statomi iš neilgaamžių medžiagų, dažniausiai iš medžio arba nedegtų plytų. Todėl jie seniai seniai virto dulkėmis, o amžiams pastatyti kapų paminklai išliko. Tą patį galima pasakyti ir apie didžiules šventyklas, dievų buveines. Paminėsime tiktai milžinišką dievo Amono šventyklą, papuoštą dvidešimt metrų aukščio cilindrinėmis kolonomis ir masyviais pilonais. Tačiau valdovų rūmai, aukštuomenės namai ir milijonai žemesnių sluoksnių žmonių gyvenamųjų būstų dažniausiai neišliko iki mūsų laikų. Todėl, atvykę į Egiptą, matote arba senovės egiptiečių kapų paminklus, arba kulto pastatus. Vietos muziejuose irgi pamatysite daugiausia eksponatų, susijusių su kultu ir laidojimu. Įsivaizduokime, koks nors žmogus, atvykęs į Angliją ar Ameriką po 3000 metų ir neradęs ten nieko, tiktai bažnyčias ir kapų paminklus, tikriausiai pamanytų, jog gyventojai tenai daugiausia laiko sugaišdavo melsdamiesi arba rengdamiesi mirti. Aišku, tasai žmogus klystų.

Todėl klaidinga taip manyti ir apie egiptiečius. Šimtai filologų studijavo papirusus, šimtai archeologų kasinėjo kapus ir senovės miestų griuvėsius, kantriai kopijavo ir fotografavo piešinius kapų paminklų sienose ir savo triūsu įrodė, kad, be religinių apeigų, be rengimosi mirčiai, senovės egiptiečiai turėjo daugybę kitokių interesų. Remdamasis žinomų mokslininkų veikalais, taip pat savo stebėjimais, pamėginsiu nupiešti senovės egiptiečių kasdieninio gyvenimo paveikslą, parodyti juos ne tik namie, bet ir karinėse stovyklose, faraonų rūmuose, kaimuose, teismuose ir šventyklose. Šiuo atveju kyla tam tikrų sunkumų ir pavojų, apie kuriuos reikia iš anksto įspėti skaitytojus.

Pirmasis sunkumas visiškai akivaizdus, nes Egipto istorijos laikotarpis, kurį ketiname nagrinėti, apima 3000 metų, t. y. tris kartus ilgesnis už laikotarpį, skiriantį mus nuo Alfredo Didžiojo[1]. Prisiminkime anglų gyvenimo būdo ir papročių pakitimus, įvykusius per pusę to laiko, ir suprasime, kokia sunki ši užduotis — parodyti, kaip žmonės gyveno per trisdešimt amžių. O jeigu imtume nuosekliai tyrinėti kiekvieną Egipto istorijos etapą, reikėtų parašyti kelias tokios apimties knygas kaip ši. Tačiau rašytojas, taip pat ir skaitytojas, gali pasinaudoti tuo, kad egiptiečiai buvo labai konservatyvūs žmonės. Nors per tokį ilgą laikotarpį iš esmės pakito jų drabužiai ir gyvensena, svarbiausi kultūros elementai liko tokie pat. Net Ptolemėjų laikų, t. y. III a. pr. m. e., menas ir architektūra, drabužiai ir religinės apeigos nespecialistui atrodytų visiškai tokie pat, kaip buvo piramidžių statytojų amžiais, t. y. dar prieš 2000

metų. Mūsų dienų žemės ūkio technika Egipto kaime nedaug kuo skiriasi nuo naudotosios faraonų laikais. Važiuodamas traukiniu į Luksorą, pro vagono langą mačiau valstiečius, besidarbuojančius visiškai tokiais pat kauptukais, kokius mačiau ant *ušebti*[2] pečių. Viename Deltos kaime mačiau primityvius avilius, sukrautus iš nedegtų plytų ir primenančius kanalizacijos vamzdžius, naudotus dar Senovės Egipte. Net felachų muzikos instrumentai labai panašūs į pavaizduotuosius Tėbų kapų sienose.

Vis dėlto, kad nekiltų painiavos, iš karto paaiškinsiu, kokį Egipto istorijos laikotarpį — Senąją, Vidurinę ar Naująją karalystę — nagrinėsiu.

Kitas sunkumas, kurį paminėjau, dar klastingesnis ir pavojingesnis. Pirmiausia todėl, kad senovės egiptiečiai buvo daug kuo panašūs į mus; juos pagaudavo tokios pat aistros, jie turėjo tokių pat dorybių ir ydų, kaip ir mes. Pavyzdžiui, jie sėdėdavo ant kėdžių, miegodavo lovose, jų vaikai lankydavo mokyklas, o sūnūs tarnaudavo kariuomenėje. Todėl mes galime įsivaizduoti juos daug panašesnius į save, negu buvo iš tikrųjų. Tiesa, žmogaus prigimtis per paskutiniuosius 5000 metų mažai tepasikeitė, tačiau senovės egiptiečius, nors ir neabejotinai civilizuotus žmones, nuo primityviųjų religijų skiria nuotolis, daug mažesnis už tą, kuris yra tarp jų ir mūsų. Jų religija buvo kupina ne tik etinio turinio, bet ir animizmo bei magijos atgyvenų, paliktų Nilo slėnyje klestėjusios ne tokios jau tolimos pirmykštės civilizacijos. Tame pasaulyje laukiniai senovės egiptiečių protėviai gyveno visko bijodami, apsupti priešiškų jėgų, kurias būdavo galima pergudrauti magija arba nuraminti auka.

Sakydami, kad senovės egiptiečių gyvenime vyravo religija, tikriausiai perdėtume. Tačiau kasdieniniame gyvenime ji vaidino neabejotinai gerokai didesnį vaidmenį negu Vakarų tautų gyvenime. To nepripažinę, nepamėginę suvokti senovės egiptiečių mąstysenos, niekada jų nesuprasime. Todėl, prieš imdamas „stambiu planu" rodyti įvairias šios tautos gyvenimo ypatybes, norėčiau trumpai apibūdinti jų religinių pažiūrų esmę.

Tą esmę suprasti mums labai padės ne taip seniai išėjusi puiki Frankforto, Vilsono ir Džekobseno knyga „Iki filosofijos" Todėl čia pacituosiu jos ištrauką. Pažymėję, kad Senovės Egiptas buvo izoliuotas, kad siaurame Nilo slėnyje žmonės gyveno labai tankiai, autoriai rašo:

„Dvi ypatybės — izoliacija ir pusiau miesto gyventojų maišymasis — skyrė Egiptą nuo kaimynų...

Egiptiečiai nejuto stipraus konservatyvaus Arabijos dykumos poveikio. Šalia Palestinos esančios dykumos — tai potencialus pamatas plėtotis vietos gyventojų puritoniškumui ir žiaurumui. Egipte, kur buvo gausybė žemės ūkio produktų ir kur žmonės gyveno ankštai, vieni greta kitų, anksti atsirado mišrių formų, intelektualiai linkusių į visuotinumą ir sinkretiškumą. Į įvairias viena kitai prieštaraujančias idėjas Egipte žiūrėta labai pakančiai. Visos jos susipynė į vieną visumą ir virto tuo, ką dabar vadiname filosofinės sistemos prieštaringumu. Tačiau senovės žmonėms toks prieštaringumas buvo visiškai priimtinas. Dykumoje gyveną semitai atkakliai laikėsi tradicijų ir priešinosi visoms naujovėms, galinčioms pakeisti jų puritonišką gyvenimą. O egiptiečiai naujoves priimdavo ir *jungdavo su tuo, kas sena* (kursyvas mano.— *L. K.*). Sẽna ir naũja derinda-

vosi tarsi kažkokiame siurrealistiniame paveiksle, kur tame pačiame veide pavaizduota jaunystė ir senatvė".

Kokios sudėtingos būta religijos, matome jau iš to, kad senovės egiptiečių panteone mokslininkai suskaičiavo du tūkstančius įvairių dievybių. Prieš Egipto susijungimą į vieną valstybę (I dinastijos pradžioje, 3200 m. pr. m. e.) Nilo slėnyje gyveno šimtai įvairių genčių, ir kiekviena turėjo savų dievybių. Vienos gentys dievino vadus, kitos — žvėris, roplius ir paukščius, trečios garbino medžių dvasias ar totemus. Po sujungimo, kurį pirmasis įvykdė valdovas Menas, to miesto ar provincijos, iš kur buvo kilusi valdovų šeima, dievas tapo vyriausiuoju, arba valstybės, dievu. Pavyzdžiui, Senojoje karalystėje (2780—2100 m. pr. m. e.), piramidžių statytojų laikais, valstybės dievas buvo saulės dievas Ra, garbintas Heliopolyje, netoli nuo sostinės Memfio. Vėliau, kai valdė Tėbų dinastija, tėbiečių dievas Amonas iš dalies išstūmė dievą Ra. Dvi dievybės susiliejo į vieną, vadinamą Amonu Ra. Bet tai nereiškė, kad šimtai vietinių dievybių buvo panaikinta. Jos ir toliau buvo garbinamos, o žyniai įtraukė jas į savo sudėtingą teologijos sistemą, kuri supainiotų ne tik mus, bet ir vidutinį egiptietį.

Vidurinės karalystės (2100—1700 m. pr. m. e.) epochoje svarbiausias religinis įvykis buvo Ozyrio kulto išaukštinimas. Šis kultas gyvavo iki romėnų įsiviešpatavimo ir liaudyje, matyt, buvo populiaresnis už Amono Ra.

„Pats populiariausias iš visų egiptiečių mitų buvo legenda apie Izidę ir Ozyrį. Dėl savo humanistinio turinio ji labai paplito liaudyje. Izidė tapo ištikimos žmonos idealu, o Horas — idealiu sūnumi. Vidurinės karalystės laikais Ozyrio kultas ėmė vyrauti, o Abidas, spėjama Ozyrio galvos palaidojimo vieta, virto maldininkystės centru. Ten kasmet suplaukdavo tūkstančiai žmonių pažvelgti į dievo kapą. Abidas tapo viena iš labiausiai garbinamų Egipto vietovių. Diduomenės šeimos ten laidodavo giminaičius, o tos, kurioms tokia prabanga būdavo per didelė, statydavo memorialines lenteles, vildamosi, kad mirusiųjų dievas prisimins jų vardus. Vidurinės karalystės laikais Ozyrio, sielų teisėjo, kultas ėmė vyrauti. Pirmąkart žmogaus sąmonėje kilo mintis, kad pomirtiniame gyvenime reikės atsakyti už žemėje padarytas nuodėmes".

Palyginę Ozyrio kultą su krikščionybe, pamatytume, kad panašumas nepaprastas. Deivė motina Izidė dažnai buvo vaizduojama su sūnumi Horu ant rankų — kaip Marija su Kristumi. Ozyris taip pat buvo dievas, prisikėlęs iš mirusių. Daugelyje kapų archeologai yra aptikę medinių dėžučių su kviečiais. Dėžutės simbolizavo dievą, o grūdai — gyvybės atgimimą. Žmogus mirdamas tapdavo „Ozyriu", o kapų piešiniuose būdavo vaizduojamas mumifikuoto dievo pavidalu.

Egipto aukštuomenės sudėtinga teologija maža ką reiškė liaudžiai. Paprasti žmonės tik retkarčiais aplankydavo didžiąsias Amono Ra, valstybės dievo, šventyklas. Kasdieniniame gyvenime jie garbindavo mažesnes dievybes. Kiekviename muziejuje ir pasaulio antikvarinėse parduotuvėse jūs rasite mažų bronzinių ar fajansinių statulėlių: Amono Ra, Izidės ir Ozyrio, meilės ir grožio deivės Hatoros, muzikos ir šokių dievo mažo storulio Beso ir šimtų kitų. Jos lydėdavo žmones kasdieniniame

gyvenime, užimdavo garbingiausias vietas egiptiečių namuose, kaip Kristaus ir šventųjų statulėlės mūsų dienų krikščionių namuose. Egiptietės motinos pasakodavo savo vaikams apie pavyzdingą motiną ir ištikimą žmoną Izidę, apie idealų sūnų Horą ir apie piktą, ydingą dievą Setą, panašiai kaip krikščionės motinos pasakoja savo vaikams istorijas iš Biblijos.

Tačiau Ozyrio kultas ir krikščionybė iš esmės skiriasi. Tą skirtumą reikia gerai prisiminti, kad nepadarytume klaidos, kaip jau esu įspėjęs šio skyriaus pradžioje. Nereikia tapatinti senovės egiptiečių mąstymo su mūsiškiu. Ozyrio kultą gretinti su krikščionybe nesunku, nes pirmasis yra labiausiai sudvasintas iš visų egiptiečių kultų ir jame išreikštas mums suprantamas požiūris. Blogis nubaustas, o gėris triumfuoja. Neteisingai priverstą kentėti dievą išgelbsti žmona sesuo ir grąžina į gyvenimą. Jis tampa sielų teisėju, o jo sūnus duoda valią jausmams ir atkeršija piktadariui. Bet, ėmę nagrinėti kitas dievybes, būtinai susidursime su visokiais sunkumais.

Geriausiai tai suprasti galima pažvelgus į Senojo ir Naujojo testamento personažus, į graikų ir romėnų dievus ir į tipišką Senovės Egipto dievų ir deivių grupę.

Pirmuoju atveju visi personažai, išskyrus vieną,— žmogiškos būtybės, nesvarbu, ar tai būtų iš aukščiau įkvepiami pranašai, ar šventieji ir kankiniai. Visi jie, be jokios abejonės, žmonės, net jeigu vienas kitas turi aukštesnių dvasinių ypatybių. Antruoju atveju susiduriame su antgamtinėmis būtybėmis: vyriausiuoju dievu Dzeusu, vandenyno dievu Poseidonu, meilės deive Afrodite, karo dievu Arėju ir kt. Jie nemirtingi ir apdovanoti nežmoniška galia, bet dar panašūs į žmones, išvaizda nuo jų niekuo nesiskiria, net turi žmogiškų silpnybių.

Dabar panagrinėsime tipišką frizą su pavaizduotomis kai kuriomis egiptiečių panteono dievybėmis. Čia yra dievas su žmogaus kūnu ir šakalo galva; kitas dievas — su avino galva. Greta jo stovi moteris su liūtės galva, o netoliese prigludęs krokodilas. Bet jis taip pat dievas. Toliau stovi karvė. Tai Hatora — egiptiečių meilės deivė. Susirietusi karaliaus figūra žinda iš jos tešmens pieną.

Visa tai mus stumia į aklavietę. Kažkada gyveno tauta, kurios pastatai, statulos ir tapyba iki šiol stulbina visą pasaulį. Ji pastatė piramides ir Karnako šventyklą, išmanė astronomiją ir labai tiksliai sprendė geometrijos uždavinius, vertėsi medicinos ir chirurgijos praktika, turėjo gerai sutvarkytą valstybės valdymo sistemą. Ši tauta užkariavo didžiulę teritoriją. Vienu metu jos imperija tęsėsi nuo Sudano iki Eufrato, ji sukūrė detalią rašto sistemą ir įgijo išminčių tautos reputaciją — tai pripažino net senovės graikai. Ir kartu tie patys žmonės garbino kates ir gyvates, mumifikavo jas, o pačiu vyriausiuoju dievu laikė jautį. Kai jautis nugaišdavo, jį balzamuodavo, puošdavo auksu lyg valdovą ir iškilmingai laidodavo didžiuliame specialiai tam tikslui įrengtame akmeniniame kape. Tačiau ne vien egiptiečiai tokie buvo. Kad ir labai keista, Kretos miniečiai, asirai ir Babilono gyventojai, taip pat kaip ir kitos labai kultūringos tautos, išpažino gyvulių kultus. Tačiau jos garbino ne tik gyvūnus, bet ir šventuosius akmenis, medžius ir stulpus.

Nuo ankstyvųjų civilizacijų žmonių mus skiria gili praraja. Per ją mums jau, matyt, niekada nepavyks nutiesti tilto. Bet, pamiklinę vaizduotę, galime nors kiek priartėti prie jų. Šitai padaryti mums gali padėti antropologai, studijuojantys primityvių žmonių stovyklas. Čia pravartu pateikti vieną labai vertingą mintį iš knygos „Iki filosofijos“, kurią jau citavau:

„Šiuolaikinio ir senovės žmogaus padėties aplinkui esančiame pasaulyje esminis skirtumas yra toks. Mūsų dienų išsilavinusiam žmogui reiškinių pasaulis daugiausia atrodo kaip „tai“. O senovės, taip pat primityviajam žmogui — kaip „tu“. Objektą, „tai“, visada galima moksliškai susieti su kitais objektais, įsivaizduoti kaip grupės arba eilės dalį. Taigi mokslas įpareigoja išnagrinėti „tai“, nes yra pajėgus suprasti objektus bei įvykius, kadangi jie pavaldūs visuotiniams dėsniams, ir jų elgesį tam tikromis sąlygomis galima numatyti. „Tu“ yra beprecedentis, į nieką nepanašus ir nenumatomas, tai yra toks kaip asmenybė. Išorinė forma mums žinoma tiek, kiek ji pasireiškia... Kartu pasitvirtina Kroulio aforizmas: „Primityvusis žmogus turi tik vieną mąstymo būdą, vieną raiškos būdą, vieną kalbos dalį — *asmenį*. Tai nereiškia, kaip dažnai manoma, kad primityvusis žmogus, norėdamas paaiškinti gamtos reiškinius, negyvajam pasauliui suteikia žmogiškųjų bruožų. *Primityvusis žmogus tiesiog nepažįsta negyvojo pasaulio* (kursyvas mano.— *L. K.*).

Dėl šios priežasties jis „neįasmenina“ negyvo reiškinio, o tuščią pasaulį pripildo mirusiųjų dvasių, ir mes tai vadiname „animizmu“ Pasaulis primityviajam žmogui iškyla ne kaip miręs ir tuščias, o kupinas gyvybės. Toji gyvybė labai individuali, nesvarbu, ar tai žmogus, ar gyvūnas, augalas ar reiškinys, su kuriuo žmogus susiduria,— griaustinio trenksmas, netikėta liūtis, nepažįstama laukymė miške, akmuo, už kurio jis užkliuvo medžiodamas. Kiekvienas reiškinys, vykstantis bet kuriuo metu, jam yra ne „tai“, o „tu“.

Senovės egiptiečiai, kad ir labai civilizuoti, primityviajam žmogui buvo gerokai artimesni negu mes. Todėl jų požiūrį į aplinką, į gyvūnijos pasaulį ir į tai, ką dabar vadiname „gamtos jėgomis“, galima geriau suprasti „tu“ ribose. Ir mums jau lengviau paaiškinti, kodėl jie dievino gyvūnus. Štai ką apie tai sako Vilsonas:

„Sakalas sklando padangėje, ir jį tikriausiai laiko tos pačios paslaptingos jėgos kaip ir saulę; šakalas lyg dvasia bastosi dykumos pakraščiu; krokodilas slepiasi (nejudrus kaip rąstas) skystame purve; arba galingas jautis, kuriame randasi sėkla. Šie gyvūnai teikė gamtovaizdžiui nepaprastumo, nebetilpo įprastiniuose gyvūnų vaizdiniuose. Jie labai skyrėsi iš aplinkinio pasaulio, ir todėl žmonės tikėjo, kad turi paslaptingos ir nesuprantamos jėgos, nesuvokiamos žmogaus protui“.

Kitaip sakant, kol mokslas nebuvo išaiškinęs augalams ir gyvūnams gyvybę įkvepiančio mechanizmo ir kol nežinojome, jog žvėrys, ropliai ir paukščiai žemesnės, nors ir giminiškos žmogui būtybės, *žmogus galėjo apie juos spręsti tik lygindamas su savo paties prigimtimi*. Jam buvo įdomu arba kėlė pagarbos kupiną baimę tik tai, kas skyrėsi nuo jo paties arba turėjo tokios jėgos ir gebėjimų, kokių neturėjo jis. Paukštis skraido, liūtas nepaprastai stiprus, pasislėpęs upėje krokodilas gali netikėtai čiupti

žmogų už kojos, gyvatė gyvena paslaptingai, pasislėpusi nuo pašalinių akių, išdidus paukštis ibis panašus į išminčių. Žmogus negaudė šių gyvūnų ir netyrinėjo jų zoologijos soduose. Jis gerbė juos ir lenkėsi jiems, nes jie kuo nors buvo pranašesni už jį. Ilgainiui sklandantis sakalas tapo karaliaus valdžios simboliu, krokodilas — velniška pabaisa, ryjančia nusikaltėlių sielas, ibis — išminties (ir rašto) dievu Totu, o liūtas sfinkso pavidalu rodė karališkąją didybę.

Reikia atsiminti, jog senovės egiptiečiai savo siaurame slėnyje gyveno daug arčiau gyvūnų negu mes. Upėje knibždėjo krokodilų ir begemotų, pelkėse, prižėlusiose papirusų, veisėsi didžiausi pulkai žąsų, danguje sklandė sakalai. Į visa tai atsižvelgę, imsime suvokti ir tą paslaptingą, mums kartais atrodančią keistą religiją, kuri buvo senovės egiptiečių kasdieninio gyvenimo pamatas.

II skyrius

RECHMIROS SUGRĮŽIMAS

Mano knygos tikslas — kaip galima labiau priartinti prie mūsų senovės egiptiečių gyvenimą. Šį tą jau pasakojau apie jų šalį, garbintus dievus. Jei knyga būtų vadovėlis, kuriame aprašinėčiau įvairius senovės egiptiečių gyvenimo ypatumus, tada šį skyrių galėčiau pavadinti „Įstatymai ir valdymas“ arba „Kaip jie buvo valdomi“. Mums svarbu tuos dalykus suprasti, bet dar svarbiau žiūrėti, kad žmonės, su kuriais norime susitikti, nepaskęstų faktų chaose, įvairiose mokesčių tvarkos, nuosavybės teisės, įstatymų leidybos ir valdymo aparato smulkmenose. Mąsčiau, kaip geriau išspręsti šį uždavinį, ir man netikėtai į akis krito valties atvaizdas. Daug tokių valčių modelių galima pamatyti Kairo, Britų muziejuje ir kituose rinkiniuose.

Senovės egiptiečiams valtis buvo pagrindinė transporto priemonė. Kadangi vaidino labai svarbų vaidmenį jų gyvenime, jie manė, jog ir į pomirtinį pasaulį keliaus vandeniu. Todėl į savo kapus dėdavo valčių modelius. Tos valtys mane visada žavėjo: išlenktas korpusas, suolai irkluotojams, stiebas su didele kvadratine bure, o viduryje stogelis savininkui, gelbstintis nuo karštų Egipto saulės spindulių, bet atviras iš šalių gaiviam brizui. Tokiais laivais faraonai ir aukštieji valdininkai keliaudavo Nilu, o kartais — palei Sirijos pakrantę, kai lankydavo savo kolonijas. Ant kai kurių stogelių jūs pamatysite mažyčius savininko atvaizdus. Būdavo jų net ant kelioninių skrynelių, pastumtų po lovomis.

Valtis man pakišo vieną mintį. Aukštieji faraono valdininkai turėdavo valdovo paliepimu periodiškai keliauti į provincijas. Jie lankydavo vietinius valdovus, arba *nomarchus*, domėdavosi, kaip renkami mokesčiai, bet daugiausia tikrindavo, ar vietos valdžia nespaudžia gyventojų, apžiūrėdavo žemę, irigacijos įrenginius, inspektuodavo įgulas arba spręsdavo juridinius ginčus. Jų pareigos priklausydavo nuo užimamos padėties. Dabar įsivaizduokime, kad keliaujame po Egiptą vieno tokio aukštojo valdininko valtimi XVIII dinastijos (1580—1321 m. pr. m. e.) laikais,

Tutmozio III valdymo epochoje. Valtis priklauso viziriui Rechmirai. Jo kapas Tėbuose pats įdomiausias. Mūsų kelionė yra įsivaizduojama, o jis, reikia manyti, šitaip daug kartų plaukiojo iš tikrųjų. Visos vizirio kelionėse atliekamos pareigos smulkiai pavaizduotos jo kapo sienose.

Prieš kelionę reikia keletą žodžių pasakyti apie vizirio tarnybines pareigas. Viziris — vyriausiasis faraono valstybės tarnautojas. Jis atlikdavo visas karaliaus administracines funkcijas, išskyrus religines (faraonas pats buvo vyriausiasis žynys). Viziris skirdavo keturis „referentus“, kurie tris kartus per metus duodavo ataskaitas apie provincijų reikalus. Jis taip pat gaudavo pranešimų iš nomų inspektorių. Be to, domėdavosi, kaip laikomasi provincijų ribų, kaip skirstoma žemė, derlius, kokių būta potvynių, mokesčių nepriemokų, svarstydavo savivalės atvejus provincijose ir skundus prieš vietinius valdovus.

Vizirio klausydavo daugybė kitų valdininkų, kurių prašmatnūs titulai įraižyti jų kapų sienose: „Vėduoklės nešėjas iš dešinės karaliaus pusės“, „Karaliaus akys ir ausys“, t. y. slaptų kvotų vykdytojas, „Šalies žinianešys, pripildantis karaliaus širdį džiaugsmo“, „Globotojas, puikiai išauklėjęs karalių“, „Horo, galingojo jaučio (t. y. karaliaus), raštininkas“, „Sargybos viršininkas“ ir t. t. Tikriausiai kai kurie iš šių valdininkų keliaudavo kartu su viziriu. Todėl mes galime įsivaizduoti, kaip nedidelė valčių flotilė kyla aukštyn prieš srovę upe nuo Deltos iki Tėbų — imperijos sostinės.

Viziris ir jo palyda aplankė Sirijos pakrantės miestus, kurie turėjo pademonstruoti ištikimybę faraonui. Tuo metu Egiptas po Tutmozio III sėkmingų karo žygių kontroliavo didelę teritoriją, kurioje dabar yra Sirija, Izraelis ir Libanas. Plaukiame į pietus. Nuo Viduržemio jūros kalnuotos pakrantės mums į kairįjį bortą pučia palankus vėjas. Pagaliau imame artėti prie Egipto. Jau seniai jaučiame, kad netoli krantas: žydra jūra tamsėja nuo rudo dumblo. Kuo arčiau prie didžiosios upės žiočių, tuo tamsesnis vanduo. Štai jau matome ilgą plokščią kranto liniją su palmėmis bei akacijomis ir žalią plačią Nilo deltą.

Mūsų valčiai įplaukus į vieną iš dviejų didžiausių Nilo atšakų, vėjas aprimsta. Irkluotojai tyliai keikiasi, nes dabar jau reikės imtis irklų ir ilgai irkluoti prieš srovę. Bet viziris — didelis žmogus, be to, dar nekantrus. Jam teks daug ką pamatyti ir nuveikti, kol galės grįžti į savo namus Tėbuose. Todėl nieko nepadarysi, reikia irkluoti. Didelė kvadratinė burė nuleidžiama ir suvyniojama ant denio. Iki juosmens nuogi tamsiaodžiai jūreiviai lenkia nugaras, irklai tolygiai girgžda, o bronzinis gongas muša taktą irkluotojams. Vienas jūreivis užtraukia monotonišką dainą. Visi dainuoja priedainį į irklų mostų taktą. Rusvas vanduo veržliai teka pro ilgą nuapvalintą korpusą ir kunkuliuoja už borto. Laivagalyje vairininkas sukinėja didžiulį vairo irklą ir atidžiai stebi seklumas, o pasitaikius progai, šūkteli sveikindamasis arba kandžiai pasišaipo iš kito pro šalį plaukiančio vairininko.

Valties viduryje po stogeliu sėdi viziris ir kažką diktuoja savo raštininkams. Jis apsirengęs plačia balta „gofruoto“ lino mantija. Aukšto valdininko veidą gaubia sunkus juodas perukas. Prieš jį turkiškai sėdintys raštininkai su papiruso ritiniais ant kelių apsirengę paprasčiau: trumpais

baltais sijonais. Laivo priekyje stovi kapitonas ir įsakinėja komandai. Paskui vizirio valtį plaukia kitos flotilės valtys. Jų irklų mentės blykčioja saulėje.

Tik viziris ir aukštieji valdininkai su perukais. Komanda skustomis galvomis, vilki paprastais baltais sijonais. Krūtinės niekuo nepridengtos. Senosios karalystės laikais, prieš penkiolika šimtmečių, kai buvo statomos piramidės, net tituluoti asmenys nešiojo sijonus, o vėliau didžiūnai ėmė vilkėti ilgais drabužiais. Bet po senovei skutosi galvas. Todėl jeigu pro šalį plaukdavo laivas, būdavo lengva pažinti, kuris iš Azijos. Štai vienas greitai plaukia pasroviui. Virš denio kyšo krovinys. Net jei niekas neatkreiptų dėmesio į svetimos šalies drabužius, mes vis tiek žinotume, kad šis laivas ne egiptiečių, nes visa jo komanda barzdota. Mūsų jūreiviai stebėdamiesi žvelgia į juos, o svetimšaliai — į mus. Kai laivai susigretina, mūsų kapitonas garsiai pasisveikina kažkokia svetima kalba. Sutiktojo laivo kapitonas jam atsako ta pačia. Svetimšaliai pasirodo esą sirai.

Senosios karalystės laikais egiptiečiai nedaug težinojo, koks yra pasaulis už slėnio ribų. Bet dabar, Naujosios karalystės epochoje, jie sukūrė didžiulę imperiją. Tutmozis III, didžiausias užkariautojas iš faraonų, šiaurės rytuose savo kariuomenę nuvedė iki Eufrato krantų ir pietuose nugalėjo nubus. Belaisviai buvo varomi į Tėbus, o svetimšaliai valdovai vežami į faraono rūmus. Kai kurie kilmingieji egiptiečiai vesdavo svetimšales. Tačiau tokių kontaktų pasitaikydavo ne tik per užkariaujamuosius žygius. Faraonas palaikė diplomatinius ir prekybinius santykius su daugeliu valstybių: su Hetitų karalyste, Babilono karaliais ir Kretos didžiosios jūrų imperijos valdovais. Pastaruosius Rechmira pažinojo labai gerai. Tėbų nekropolyje, ant statomojo kapo paminklo sienų, dailininkai jau nupiešė, kaip jis ima dovanas iš „jūrų tautų“— taip egiptiečiai vadino salų gyventojus. Praplaukę upės kilpą, pamatėme kitą svetimšalių laivą. Favoritas iš Rechmiros palydos atkreipė šeimininko dėmesį į šį laivą. „Keftiu“,— pasakė jis.

Kai laivai susigretino, viziris mandagiai nusilenkė po stogeliu sėdinčiam Kretos valdininkui. Tasai buvo apsirengęs prašmatniai išpuoštu trumpu sijonu, rankas apsimaustęs apyrankėmis su brangakmeniais. Nors ir švariai nusiskutę, Kretos jūreiviai gerokai skyrėsi nuo egiptiečių: aukšti, liekni, ilgais ant pečių krintančiais garbanotais plaukais. Kai laivai prasilenkė, mūsiškis toliau plaukė į pietus, į Tėbus, kretiškis — į šiaurę, „Didžiosios žaliosios jūros“, kaip ją vadino egiptiečiai, linkui, ir toliau — į tolimą vienišą salą, kurios daugelis egiptiečių niekada nėra matę.

Praplaukėme Butą, buvusią senąją Šiaurės sostinę, kol Aukštutinį ir Žemutinį Egiptą sujungė Menas — I dinastijos pradininkas. Dabar tai mažas provincijos miestas, bet jo buvusią didybę primena vienas iš valdovo karūnos simbolių. Tai gyvatė, kažkada buvusi Buto emblema. Kitas gretimas gyvatei valdovo simbolis — sakalas, senosios Pietų Egipto sostinės Necheno emblema. Tutmozį III nuo faraono Meno skiria beveik 1500 metų, bet jis vis tiek nešioja tas emblemas kaip dviejų karalysčių susijungimo priminimą, o vienas jo ceremonialinių titulų skamba taip: „Aukštutinio ir Žemutinio Egipto karalius“.

Kelionė į Tėbus truks aštuonias devynias dienas. Ji ilga ir varginanti. Viziris labiau linkęs dirbti anksti rytą ir vėsų vakarą, o dieną pamiegoti. Kartkartėmis jis po savo stogeliu valgo, tarpais vaikščioja po denį ir šnekučiuoja su kapitonu. Kiekvieną vakarą valtis priplaukia prie kokio provincijos miestelio krantinės, ir Rechmira su savo palyda įsikuria nakvynei vieno kurio vietinio valdininko namuose.

Dabar ankstus rytas. Delta jau toli. Plati žalia lyguma pradeda siaurėti. Iš dešinės ir kairės artėja rusvos dykumos kalvos. Nuo šiol per 300 mylių visą laiką regime dvi dykumas: Libijos — vakaruose ir Arabijos — rytuose. Atokiau ant rusvos plynaukštės stūkso piramidės, auksu spindinčios žydrame rytmečio dangaus fone. Pirmoji, Džedefro piramidė Abu Roaše, už jos — pažįstamas trio, vadinamoji Gizos grupė: didžioji Cheopso piramidė, Chefreno piramidė ir nedidelė Mikerino piramidė. 3000 metų mus skiria nuo tų laikų, apie kuriuos rašau, tai yra nuo Tutmozio III laikų. Kai Rechmira žvelgė į piramides iš savo valties, jos jau tada buvo senovės paminklai. Cheopsas mirė 1500 metų prieš gimstant Rechmirai, o Cheopso piramidė buvo anaiptol ne pati seniausia.

Mums plaukiant vis toliau į pietus, iš rūko iškyla kitos piramidės: Zavijet al Ariano, Abusyro (aišku, jos anuo metu neturėjo arabiškų pavadinimų) ir Sakaros. Didžioji Laiptuotoji Sakaros piramidė išdidžiai stūkso virš išmūrytos aplink ją baltos sienos. Tai karaliaus Džoserio, valdžiusio, kaip ir Snofrus, dar prieš Cheopsą, architekto Imchotepo kūrinys. Rechmirai ir jo amžininkams Senosios karalystės faraonai — beveik legendiniai žmonės. Kadangi Rechmira yra karaliaus valdininkas, jis gerai išmano jų istoriją, žino, jog per tūkstantmečius iškildavo ir sunykdavo dinastijos, o Egipto sostinė keitėsi keletą kartų. Senosios karalystės karaliai valdė iš Memfio, kurio bokštus ir šventyklas viziris matė Džoserio Laiptuotosios piramidės fone. Paskui, po 500 metų, VI dinastijos pabaigoje, valdovų galybė menkėja, ir visą šimtmetį trunka suirutė. Likęs be centralizuotos valdžios, Egiptas nuolat puldinėjamas. Paskui iškyla nauja dinastija — XI. Galingi valdovai paskelbia sostine Hermontį, o vėliau — Tėbus. Po 400 metų — vėl krachas, ir ima valdyti „piemenų valdovai“ iš Azijos. Pagaliau XVII dinastijos karaliai kariai prieš keletą šimtų metų iki Rechmiros gimimo išvijo grobikus ir sukūrė stiprią valstybę. Tų karalių įpėdinis Tutmozis, taip pat karys, ir valdo dabar Egiptą. Tėbai iš mažo provincijos miestelio, nomo sostinės, virto turtinga ir galinga sostine, o imperija plyti nuo Sudano iki Eufrato.

Išlipęs į krantą Memfyje, viziris mąsto, kaip daug kas pasikeitė Egipte nuo to laiko, kai Didieji buvo palaidoti piramidėse, kurios dunkso tolumoje. Šiandien valdovai piramidžių nebestato. Užuot tai darę, jie iškerta gilius kapus Tėbų kalvų uolose. Ir aukštuomenė nebestato akmeninių mastabų[3] greta savo karališkųjų viešpačių paminklų. Ji taip pat kerta kapus nekropolio uolose, žinoma, ne Faraonų slėnyje, o kitoje akmeninio kalnagūbrio pusėje. Rechmira prisiminė turįs pasižiūrėti, kaip statomas jo kapas, kurį, kaip ir kiti tokios pat visuomeninės padėties egiptiečiai, jis pradėjo rengti dar gyvas būdamas.

Bet kartu viziris žino, kad daug kas tebėra po senovei. Jis turi laikytis senovės valdovų, Egipto valstybės įkūrėjų, tradicijų; jis garbina tuos

pačius dievus, atlikinėja tokias pat ar panašias apeigas. Tokių pat piešinių, kaip jo kapo sienose (Rechmira kaip auką gauna maisto, Rechmira apžiūrinėja rūmus, Rechmira priima svečius per pokylį, Rechmira žeberklu bado žuvis Nile), galima pamatyti labai senuose kapuose — jo pirmtakų, tarnavusių Cheopsui Memfyje prieš penkiolika šimtmečių.

Iš tų pačių tolimos praeities valdovų jis paveldėjo ir įstatymų sąvadą, visą valdymo sistemą, kuria turi vadovautis savo veikloje, nors, tiesa, čia irgi yra šiokių tokių pasikeitimų.

Kokia gi buvo toji tradicinė valdymo sistema?

Pirma, tai buvo stipri centralizuota autoritarinė ir absoliuti valdžia. Senosios, Vidurinės ir Naujosios karalystės epochoje Egiptas didelių laimėjimų pasiekė todėl, kad faraonai turėjo visišką valdžią šalyje. Savo valia disponuodami darbo jėgą, jie sugebėjo organizuoti visuomeninius darbus ir pastatė paminklus, į kuriuos su didžiausia pagarba žiūrima net XX amžiuje.

Antra, ji pasižymėjo griežta biurokratine kontrole. Faraonas pats skirdavo ministrus, kurie dažnai būdavo valdovo šeimos nariai. Valdininkai būdavo arba skiriami, arba postus paveldėdavo. Jų klausė visa armija smulkesnių valdininkų, inspektorių, mokesčių rinkėjų, raštininkų ir t. t. Nė viena pasaulio valstybė tuo metu neturėjo tokios tobulos valdymo sistemos, kaip Senovės Egiptas. Ji laikė šalį surišusi biurokratijos pančiais, žlugdė bet kokią pažangą, bet vis tiek buvo būtina. Mat Egipto gerovę lėmė ne tik aukso kasyklos ir karo grobis, bet ir darbo jėga bei žemė. Žemės derlingumas savo ruožtu priklausė nuo kasmetinių Nilo potvynių. Valdininkai turėjo žiūrėti, kaip organizuojama, ar efektingai panaudojama darbo jėga, stebėti upės potvynius ir irigacijos sistemą, be to, kontroliuoti, kad iš surinktų mokesčių gaunami turtai plauktų aukščiausiajam valdovui.

Memfis, vienas iš miestų, kuriuos Rechmira aplankė keliaudamas į pietus, senovės laikais buvo sostinė, o dabar — svarbiausias provincijos, arba Memfio nomo, miestas. Naujosios karalystės epochoje buvo šešiasdešimt septyni nomai — keturiasdešimt du Aukštutiniame (t. y. Pietų) Egipte ir dvidešimt penki Žemutiniame. Nakvoti viziris sustoja pas valdytoją, o kitą dieną tariasi su juo ir duoda nurodymų. Su savo favoritais jie sėdi kolonų salėje. Jos sienos išpuoštos freskomis, o viena pusė atvira į sodą, kur maloniai čiurlena fontanai ir skraido paukščiai. Įeina vietiniai valdininkai ir puola prieš juos kniūpsti. Raštininkai sėdi ant grindų sukryžiavę kojas ir savo ritiniuose užrašinėja vizirio sprendimus. Iš pradžių karštai ginčijamasi dėl nomo ribų, kaip įrodymai peržiūrimi senoviniai įrašai. Paskui einama prie delikatesnio klausimo — mokesčių nepriemokų. Valdytojas teisinasi, kad praėjusių metų derlius buvęs menkas. Prašo truputį palaukti, kol sumokės skolas. Bet viziris nepalenkiamas. Ar nomarchas gerai informuotas? Ar nepiktnaudžiauja kai kurie vietiniai valdininkai? Viziris jau ne kartą yra pastebėjęs, kad vagiamas valstybės turtas. Nomarchas žada išsiaiškinti.

Paskui svarstomas kitų metų mokesčių dydis. Pakviesti specialistai turi pasakyti savo nuomonę apie būsimąjį potvynį. Koks bus Nilas —„ge-

ras“ ar „piktas“? Nuo šių žmonių, kurie išmano „nilometriją“, t. y. registruoja vandens lygį upėje, priklauso būsimojo derliaus įvertinimas ir mokesčių dydis. Svarstomi ir kiti klausimai: kiek reikia darbininkų tvarkyti senoms damboms, kanalams, o gal net ir naujiems daryti. Konsultuoti kviečiami valdininkai, atsakingi už žmonių rinkimą priverčiamiesiems darbams.

Saulė kyla vis aukščiau, artėja vidudienis. Viziris ir jo palyda vos nesnaudžia. Visi išeina pietų ir popiečio poilsio. Salė ištuštėja. Pasirėmę ant iečių, stovi mieguisti sargybiniai. Tylą drumsčia tik fontanų teškenimas, tolimas juokas ir muzika, aidinti iš pastato moterų pusės. Valties komanda, kol pareis šeimininkai, išsivaikščiojusi leidžia laiką krantinės aludėse ir viešnamiuose.

Vakare vėl pasitarimas. Šį kartą viziris surenka savo paspirtį — rajonų inspektorius, paties faraono, o ne nomarcho paskirtus valdininkus. Kiekviename nome jų yra ketvertas. Inspektoriai eina visokias pareigas, taip pat atsako už žmonių ir gyvulių surašymą. Dabar jie atsiskaitinėja, o viziris juos klausinėja. Ar jie tikri dėl savo sąrašų? Rechmira gerai žino, kad felachai, norėdami išvengti surašymo, išgena gyvulius į tolimas vietas.

Valdovo valdininkų ataskaitos Rechmirai labai praverčia: taip jis kontroliuoja vietinius nomarcho skirtus valdininkus. Dauguma vietinių valdininkų ištikimi nomarchui, nes dėkingi už paskyrimą. Pats nomarchas kilęs iš vietos aukštuomenės. Jis skiria miestų viršininkus, raštininkus, kurie sudarinėja dokumentus ir žemių sąrašus, taip pat skiria vyriausiuosius teisėjus, policijos viršininkus ir t. t. Kaimo rajonų vykdytojai irgi priklauso nuo centrinės valdžios. Jie nagrinėja teismo bylas dėl sutarčių, testamentų, pirkimo ir pardavimo, telkia žmones į priverčiamuosius darbus, renka mokesčius. Rajonų inspektoriai nepavaldūs vietinei valdžiai ir ataskaitas duoda tiesiog viziriui. Taigi yra dvi sistemos: žemės savininkų ir nomarchų taryba, viziris ir rajonų inspektoriai, tikrinantys, kaip tvarkomi reikalai. Rechmira ir jo valdovas budriai seka, kad vietiniai kunigaikštukai ne itin sustiprėtų ir netaptų per daug nepriklausomi.

Bet šiuos žmones jungia ir bendri interesai: visi jie priklauso viešpataujančiai, valdančiai klasei. Viziris ir jo palyda, eidami krantinės link toliau keliauti, nekreipia jokio dėmesio į tamsiaodžius darbininkus, kurie su jaučių jungais triūsia kepinami karštos saulės, pasilenkę pluša laukuose, platina irigacinius kanalus, o šalia jų stovi prižiūrėtojai su rimbais rankose. Tiems, kurie savo pečiais laiko visą Egiptą, gyvenimas — nuolatinis darbas, pasibaigiantis tik bevardžiuose kapuose dykumos pakraštyje. Jie net nepakėlė galvų, kai pro šalį praėjo baltai apsivilkę valdininkai, tik akimirksnį žvilgtelėjo į upę, kur prieš srovę toliau nuplaukė valčių flotilė. Nomarchas grįžo namo mąstydamas: „Viskas baigta“— bent jau iki Rechmiros kito apsilankymo.

Viena po kitos praslenka vakariniame krante stūksančios piramidės: Dahšūro, prie kurios vaiskaus dangaus fone ryškiai matyti Snofraus monumentai; Medumo — didžiulė ir vieniša. Visos jos užmirštos ir apiplėštos daugiau kaip prieš tūkstantį metų. Slėnis čia platėja, čia siaurėja. Upė vingiuoja tarp susigrūdusių uolų. Paskui kalvos vėl atsitraukia, užleis-

damos vietą lygiems žaliems laukams, tarp kurių šen ten palmių šešėlyje dūluoja iš molio krėstų namų kaimai. Piramidės išnyksta iš akiračio. Lieka vien dykuma. Mūsų irkluotojai, užgulę irklus, dainuoja. Viziris dažnai atsitraukia nuo darbo ir žiūri, kaip slysta vandeniu valtis. Ant jos denio guli didžiulis šimto pėdų obeliskas. Jis iškirstas Asuano granito karjere, per 500 mylių į pietus nuo čia. Pakrautas laivas giliai nugrimzdęs į vandenį[4]. Prie kranto, papirusų atvašyne, šen ir ten zuja lengvos valtelės. Didikas baltu sijonu nori pasimedžioti laukinių paukščių. Medžiotojų balsai aidi virš vandens. Į viršų šauna būrys baltų žąsų. Joms pavymui skrieja kreivi bumerangai. Du paukščiai nukrinta į vandenį, ir prie jų plaukia valtis. Kartą mūsų valtyje kilo triukšmas. Vienas irkluotojas sviedė žeberklą į krokodilą, bet nepataikė. Juokiantis kitiems komandos nariams, flotilė nuplaukė toliau.

Sustojome dar du kartus. Abide viziris išlipo į krantą paaukoti aukos prie Ozyrio kapo. Paskui aplankė miestą, kurį neseniai buvo užpuolę Vakarų dykumos klajokliai. Miesto viršininkas ir vietinės įgulos viršininkas vertė kaltę vienas kitam. Rechmira abu supeikė, bet mintyse nusprendė paskirti kitą įgulos viršininką ir sustiprinti įgulą. Toliau viskas klojosi vienodai: vienoje vietoje valdininkai stengėsi išsisukti nuo mokesčių mokėjimo, kitoje kilo ginčas dėl muito mokesčio mokėjimo, trečioje — Rechmira susitiko su vairininkų ir locmanų deputacija, kuri reikalavo užmokėti už darbą. Todėl viziris labai nudžiugo, kai savo ilgos kelionės pabaigoje pastebėjo, kad judėjimas upe padidėjo, o rytiniame krante pasirodė sodai. Dešinėje, tolumoje, dantytos Tėbų kalvų keteros jam sakė, jog nebetoli imperijos sostinė, savi namai.

Viziris, jo palyda ir komandos nariai sugrįžo į Tėbus panašiai, kaip ilgai svetur buvęs londonietis į savo Londoną arba paryžietis į Paryžių. Šis miestas — jo vyriausybės būstinė, jo patriotinių jausmų centras, jo darbo, pramogų vieta, jo namai. Parvykęs iš kelionių senovės egiptietis jausdavo maždaug tą pat, ką ir mūsų dienų žmonės, tik daug stipriau. Juk sostinėje buvo palaidoti jo protėviai. Tėbai vaidino dvigubą vaidmenį — namai gyvam ir poilsio vieta po mirties; iš tiesų čia buvo du upės skiriami miestai[5].

Mūsų laivas plaukia į prieplauką; dešinėje stūkso rudų kalvų viršūnės, suskeldėjusios nuo karštos saulės spindulių. Jos statmenai leidžiasi į upę. Kalvų papėdėje išsirikiavę puikūs akmens statiniai. Tai mirusių valdovų, kuriuos dabar imta laidoti dykumos slėnyje už uolų, paminklinės šventyklos. Pačiose uolose įsikūręs didžiulis nekropolis. Kadangi daugybė kilmingų ir turtingų tėbiečių uolose išsikirto kapus, uolos atrodo kaip bičių koriai. Tarp uolų ir upės išsidėstęs didelis iš molio krėstų namų kaimas, kuriame gyvena vien tie, kurie dirba nekropolyje: balzamuotojai, sarkofagų ir laidojimo inventoriaus meistrai, akmenskaldžiai, kapų kirtikai, dailininkai ir skulptoriai, jų sienų puošėjai. Prie šventyklų gyvena žyniai. Jų pareiga reguliariai aukoti mirusiųjų dvasioms. Visi jie vienaip ar kitaip tarnauja gausybei nebylių gyventojų, gulinčių tamsiose kamerose kalvų viduje.

Dabar pažvelkime į kairę. Čia pamatysime gyvųjų miestą — turtingą ir triukšmingą, pilną žmonių. Mažytės valtelės zuja tarp šimtų prie kran-

tinės prišvartuotų laivų. Laivai aukštomis lenktomis nosimis, plonais stiebais. Iš pirklių laivų kraunami grūdai ir kitos prekės. Baržos pakrautos akmens blokų šventyklų ir rūmų statybai. Čia yra laivų iš Sirijos ir Egėjo jūros salų. Šalimais plūduriuoja karo laivai ir prašmatniai auksu išgražinti faraono bei jo didikų laivai. Flotilei plaukiant į prieplauką, virš vandens nuaidi prislopintas balsų gaudesys. Irkluotojai pasirengia švartuotis ir stovi su lynais rankose. Krante, prie pat vandens, stūkso iš molio krėstų prekių sandėlių, muitinių, krautuvių, aludžių, viešnamių ir vargšų lūšnų sienos. Už jų dunkso aukštomis sienomis apmūryti didikų ir turtingų valdininkų namai. Bet jie taip pat iš nedegtų plytų ir nuo kitų skiriasi tik dydžiu. Vienintelis akmeninis miesto pastatas — didžiulė Amono Ra, dievų viešpaties, šventykla, kurios pilonus ir obeliskus matėme kairėje, artėdami prie miesto. Čia pat jau ir prieplauka. Vizirio tarnai ir sargyba krantinėje laukia šeimininko, daro jam kelią minioje. Kai vizirис eina pro šalį, žmonės krinta kniūpsti. Jis įlipa į auksuotą vežimą ir važiuoja į savo užmiesčio rūmus. Priekyje bėga žygūnai. Rechmira grįžta namo.

III skyrius

NAMAI IR BALDAI

Iki šiol mėginau skaitytojui parodyti tokį Egiptą, kokį jį matė aukštas XVIII dinastijos valdininkas. O dabar noriu padaryti nedidelį ekskursą į ankstesnę Egipto istoriją. Žinoma, labai smalsu tuojau įžengti paskui Rechmirą į jo namus Tėbuose ir susitikti su jo žmona, vaikais. Bet tada mes liktume susieti tik su vienu Egipto istorijos laikotarpiu, o šio skyriaus turinys gerokai platesnis. Mums lengviau bus suprasti Rechmiros gyvenimo sąlygas, jei sužinosime, kaip Egipto civilizacija plėtojosi per du tūkstančius metų iki mano aprašomų įvykių. Todėl kuriam laikui paliksime vizirį ir grįšime prie jo kitame skyriuje.

Tvirti, nuolatos gyventi pritaikyti namai — būtina sąlyga kai kurioms, tačiau ne visoms meno ir mokslo šakoms plėtotis. Arabų klajoklių gentys įkopė į tokias poezijos, filosofijos ir matematikos aukštumas, kokių niekada nepasiekė senovės egiptiečiai. Tačiau arabai nesugebėjo pasiekti tokio architektūros, skulptūros, tapybos ir miestų planavimo tobulumo, kaip egiptiečiai, kol patys negyveno miestuose. Senovės egiptiečiai, galimas daiktas, pirmieji žmonės, sukūrę raštiją ir literatūrą, ilgą laiką buvo sėsli tauta. Kaip tik todėl Egipte anksti išsirutuliojo valstybės valdymo sistema.

Klimatas ir turimos statybinės medžiagos lėmė jų namų formą. Šiaurės Europoje, kur speiguotos žiemos, medis buvo pirmutinė statybos medžiaga, kai žmonės persikėlė iš primityvių akmens lūšnų. Bet vos tik išmokę apdoroti akmenį, jie ėmė statyti akmeninius arba plytinius namus. Tokie namai buvo labai tvirti ir gerai saugojo nuo vėjo, sniego ir lietaus. O Egipte, ypač pietuose, beveik visos dienos būdavo saulėtos, ilgus mėnesius laikydavosi dideli karščiai. Todėl namai turėjo saugoti žmones nuo

saulės ir šalto nakties oro. Nors egiptiečiams, apsigyvenusiems Nilo slėnyje, akmenų nestigo, jie retai iš jų statėsi namus. Vietoj akmenų naudojo medžiagą, kuri ir iki šių dienų Egipte yra pigiausia, prieinamiausia ir lengviausiai apdorojama,— molį.

Ne tokio karšto klimato juostoje gyvenančiai tautai molis būtų netikęs, bet Egipte geresnės nė nereikėjo. Sakaroje ir netoli Didžiosios piramidės Gizoje mačiau mastabas, pastatytas iš džiovintų molio plytų, kurioms per 5000 metų. Jau sakiau, kad senovės egiptiečių miestai išnyko todėl, kad buvo pastatyti iš netvirtos, lengvai suardomos statybinės medžiagos. Panorę atsikratyti savo senais namais ir pasistatyti naujus, egiptiečiai juos tiesiog sugriaudavo. Visai kas kita — kapų paminklai. Jiems pavojingiausi buvo plėšikai.

Po Nilo potvynio ištisi plotai likdavo apnešti rudu dumblu, kuris nuo saulės spindulių greitai pilkėdavo, džiūdamas skeldėdavo. Ankstyvuoju civilizacijos laikotarpiu slėnio gyventojai namus statydavosi iš natūraliai susiformavusių blokų, tikriausiai lygiai taip pat, kaip daro felachai mūsų dienomis. Vėliau išmoko dirbti plytas, maišydami dumblą su vandeniu. Kad plytos būtų tvirtesnės, į jas pridėdavo šiaudų ir mėšlo. Tuo metu felachai gyveno iš dumblo ir mėšlo drėbtuose namuose, kurie atrodė keistai, lyg nebaigti statyti. Egipte nereikia namų dengti nuožulniu stogu, kad nutekėtų lietaus vanduo. Todėl stogai būdavo plokšti, o virš jų kyšodavo įvairaus aukščio sienos. Ant plokščio stogo malonu sėdėti vėsų vakarą. O Senajame Kaire, kur žemė brangi, daugelis ant stogų laiko naminius gyvulius (vaikščiodamas po senamiestį, gali, netyčia pažvelgęs aukštyn, sutikti karvės žvilgsnį). Dėl tos pačios priežasties sienos paliekamos nebaigtos, kad prireikus būtų galima pristatyti dar vieną aukštą.

Senovės Egipto kaimų ir miestų namai buvo labai panašūs į mums pažįstamus nedegtų plytų namų modelius, vadinamuosius „Ka namus“, kurių daugybė rasta senovės egiptiečių kapuose.

Egiptiečiai vartojo ir kitokias statybos medžiagas: medį (jį labai tausodavo, nes Egipte miškų nėra), palmių lapus, nendres ir papirusų stiebus (gausybė papirusų augo upės pakrantėse). Pytris savo knygoje „Socialinis gyvenimas Senovės Egipte“, kuri yra vienas iš vertingiausių informacijos šaltinių, sako, kad priešdinastiniais laikais (iki 3200 m. pr. m. e.) vadai turėjo išardomus medinius namus, kuriuos per potvynį būdavo galima lengvai pergabenti į dykumą, o pavasarį pastatyti žalioje ganykloje greta piemenų palapinių.

„12—14 colių pločio ir 6—7 pėdų aukščio lentas statydavo vertikaliai taip, kad jos užeitų viena už kitos ir sudarytų panelį. Kai nuo nakties rasos ar siroko[6] medis pabrinkdavo arba susitraukdavo, lentos laisvai judėdavo viena šalia kitos, nes būdavo surišti tik jų kraštai. Durų angos būdavo daromos iš visų pusių, kad ramiu ir šiltu oru patalpa gerai vėdintųsi. Palei sienas stovėdavo gultai vado sargybai miegoti. Pagal tą patį pavyzdį, *bet tik iš plytų* (kursyvas mano.— *L. K.*) buvo statomas mirusio vado amžinasis namas. Toks stilius išliko iki XVIII dinastijos“

Palmių lapų gyslelės arba nendrės būdavo surišamos į pėdelius, sutvirtinamos moliu ir atstodavo kolonas; vėliau tam tikslui imta naudoti medį arba akmenį. Net mūsų dienomis galima pamatyti tokių kolonų, lai-

kančių sunkų *šadufą*, vandens keltuvą, kuriuo felachai kelia vandenį iš žemesnio kanalo į aukštesnį. Įdomu pažymėti, kad egiptiečiai, pradėję statyti monumentalius statinius iš akmens (apie 2800 m. pr. m e.), ir toliau laikėsi senų formų. Pavyzdžiui, Sakaroje greta Laiptuotosios Džoserio piramidės galima pamatyti kolonų su grioveliais, kurios senesnės už dorėnines dviem tūkstančiais metų. Galimas daiktas, kad jų formai pradžią davė nendrių ryšuliai, kuriais nedegtų plytų namuose būdavo paremiami stogai. Palmių lapų gysleles ir nendres egiptiečiai taip pat maišydavo su dumblu ir klodavo ant medinių gegnių. Tokie stogai Egipte tebedaromi iki šiol. Priešdinastiniais laikais rąstai buvo naudojami durų sąramoms. Jų akmeninių imitacijų galima pamatyti virš vėliau statytų akmens mastabų „netikrų durų".

Kita būdinga egiptiečių namų (tiktai ne pačių vargingiausių) ypatybė nuo žilos senovės iki šiol tebėra kiemas, kuris tokioje karštoje šalyje yra būtinas. Todėl beveik prieš kiekvieną namo modelį matome siena apjuostą kiemą, o turtingesnieji namai turėdavo vidinius kiemus. Dažnai viduryje kiemo būdavo nedidelis baseinas. Panašiai suplanuotą kiemą galima pamatyti Pompėjos romėnų vilose. Tenai, kaip ir Egipte, langai atsukti į kiemą, o ne į gatvę. Iš išorės egiptiečių namai atrodė neišvaizdūs: plikos nedegtų plytų sienos, po stogu — mažyčiai langeliai. Egipte tokia šviesi saulė, kad ir pro mažus langelius įeidavo užtenkamai šviesos į namų vidaus patalpas. Kambariai šalia vidinio kiemo dažnai būdavo visai belangiai. Kambariams, kurie paprastai iš vidinio kiemo pusės neturėdavo sienos, pakakdavo ir atsispindėjusios saulės šviesos. Erdvios kolonų laikomos lodžijos būdavo atgręžtos į vėsų, ūksmingą sodą, nuo išorinio pasaulio atitvertą aukštomis sienomis.

Ilgainiui kai kurios egiptiečių namams būdingos ypatybės ėmė nykti: didikų namai pasidarė erdvesni ir patogesni, palmių lapų gyslelių kolonas pakeitė akmeninės ir medinės, o nedegtų plytų sienas imta dailiai tinkuoti ir puošti spalvotomis freskomis. Tačiau beturčių namai nedaug tepasikeitė.

Miestų plėtotės beveik niekas neplanuodavo, nors retkarčiais ir pasitaikydavo išimčių. Dideli miestai, pavyzdžiui, Memfis ir Tėbai, augo neplaningai, panašiai kaip viduramžiais Londonas. Net naujajame Echnatono mieste al Amarnoje tik pagrindinės gatvės atrodė šiaip taip suplanuotos, o priemiesčiai vis tiek buvo ištisas siaurų gatvelių labirintas. Išimčių būdavo tik tada, jeigu faraonas įsakydavo pradėti dideles viešąsias statybas ir darbininkams pastatydavo naują miestą. Tokį miestą mačiau Medinet Habuje. Siauros tiesios gatvės kertasi stačiu kampu, o šimtai nedidelių į barakus panašių namų mažai kuo skiriasi vieni nuo kitų. Pytris aprašė dar vieną tokio tipo miestą, pastatytą Kahūne XII dinastijos laikais:

„Namai buvo įvairaus dydžio: nuo keturių iki šešių kambarių, bet toje pačioje gatvėje visi vienodi. Vienos gatvės ilgesnės, kitos trumpesnės. 62 pėdų ilgio gatvėje stovėjo du namai, 230 pėdų — aštuoni arba devyni... Gatvės plotis svyravo nuo 11 iki 15 pėdų. Gatvių viduryje buvo iškasti nutekamieji grioviai, panašūs į senovės Anglijos. Šaligatvių nebuvo, nes miestas neturėjo transporto.

Paprastesni namai turėjo atvirus kiemus priešais duris. Vienoje pusėje buvo vienas bendras kambarys, kitoje — sandėliai, iš kurių laiptais galėjai užlipti ant stogo. Erdvesni amatininkų namai turėjo atvirus kiemus. Keturi kambariai juose buvo kiemo pusėje, o kiti penki — prie išorinės namo sienos... Durys buvo medinės, slenksčiai ir į sieną įstatytos sąramos — taip pat. Kai šerdeso skylė labai išdildavo, į ją įsprausdavo odos gabalą — dažniausiai senus sandalus..."

Atsižvelgę į klimato ir papročių skirtingumą, matome, kad tokie amatininkų namai tikriausiai buvo geresni už Anglijos pramoninės šiaurės darbininkų namus.

Sanitarija ir kanalizacija, kiek mums žinoma, nebuvo tokia gera kaip kitų senovės tautų, pavyzdžiui, Kretos miniečių. Knoso mieste Mino rūmai, kurių dalis buvo pastatyta prieš du tūkstančius metų iki mūsų eros, turėjo kruopščiai moksliškai įrengtą kanalizacijos sistemą. Lietaus vanduo nuo stogų nutekėdavo į pritaisytus prie sienų vamzdžius, o paskui — į požeminius kanalizacijos vamzdžius tokio didelio skersmens, kad juose susilenkęs galėdavo eiti žmogus. Iš vonios kambarių panaudotas vanduo nutekėdavo į vamzdžius, o valdovės rūmų pusėje tebėra iki mūsų dienų išlikusi primityvi išvietė, kuri, kaip spėja Artūras Evansas, turėjo „unitazo" nuplovimo sistemą. Senovės egiptiečiai tokių kanalizacijos sistemų nedarydavo, nes jiems jos tiesiog nebuvo reikalingos. Tiesa, stogams pritaisydavo latakus, kad vanduo nutekėtų ir nesisunktų į patalpą, o požeminės kanalizacijos nebereikėjo, nes Egiptas tai ne Kreta, jame lyja labai retai.

Kitas dalykas nešvarumų ir žmonių ekskrementų pašalinimas. Varguomenės kvartaluose atliekos tikriausiai būdavo paliekamos šiukšlynuose slankiojantiems šunims ir paukščiams, kaip daugelis egiptiečių daro ir mūsų laikais. Man atrodo, kad tai labai panašu į tiesą, nes išlikusiame labai sename medicinos papiruse dažniausiai minimos akių ligos. Jos iki šiol tebėra Egipto rykštė. Trachomą ir oftalmiją nešioja musės, kurios veisiasi atmatose. Dabar labai paplitusiomis egiptiečių ligomis — bilharcioze ir schistosomatoze — žmonės sirgdavo ir Senovės Egipte. Šias ligas sukelia nedidelės į kraują prasiskverbiančios kirmėlės. Liga plinta dėl antisanitarijos — felachų įpročio tuštintis arti irigacijos kanalų. Smulkūs organizmai iš užsikrėtusiojo išmatų bei šlapimo patenka į tam tikras sraiges, kur dauginasi, auga, pasklinda vandenyje ir prasiskverbia žmogui po oda, į kraują. Kelios tokios kirmėlės aptiktos senovės egiptiečių mumijose.

Bet, užuot smerkę vargšą Egipto valstietį dėl jo antisanitarinių įpročių, verčiau pažiūrėkime, kokios buvo jo darbo sąlygos. Didesniąją dienos dalį jis dirbdavo lauke, vadinasi, visą laiką stovėdavo vandenyje arba arti jo, nes dirvos derlingumas priklauso nuo irigacijos kanalų. Net turėdamas savo namuose išvietę, felachas galėdavo į ją nueiti tik naktį, o ne dieną.

Žemėje įrengtų išviečių aptinkama didelių ir mažų namų griuvėsiuose. Tačiau nežinia, ar jos turėjo požemines kuopiamas duobes, ar būdavo valomos kasdien. Aš manau, jog egiptiečiai darydavo kuopiamas duobes. Keliuose Žemutinio Egipto kaimuose egiptiečių ir europiečių gydytojai

tyrinėjo vietos sanitarijos sąlygas ir parodė man felachų sugalvotą žmonių ekskrementų pašalinimo sistemą, be abejo, labai seną. Valstiečiai kasdavo gilias duobes, išmūrydavo viduje degtomis plytomis, nepraleidžiančiomis vandens, o viršuje statydavo išvietes. Po kelių mėnesių duobę atidengdavo, išvalydavo ir palikdavo atvirą, kad saulė sunaikintų kenksmingus organizmus. Ekskrementais tręšdavo laukus. Ko gero, taip daryta ir faraonų laikais.

Karalių rūmai ir didikų namai, palyginti su paprastų žmonių namais, žinoma, buvo daug gražesni ir patogesni. XVIII dinastijos laikais, kai gyveno Rechmira, aukštuomenės namai turėjo tokių patogumų ir prašmatnybių, kokių šiandien gal niekas nebesugalvotų. Aš manau, jog namų kai kuriais atžvilgiais būta komfortiškesnių ir daug geriau pritaikytų vietos klimatui, negu europinio tipo Kairo pakraščių namai, kuriuose dabar gyvena turtingi egiptiečiai.

Jie vis dar buvo statomi iš nedegtų plytų, bet sienos jau puošiamos puikiomis freskomis — ryškiaspalviais žvėrimis, augalais ir paukščiais. Vieną kitą iš šių nuostabių freskų aptiko Flindersas Pytris al Amarnoje ir dabar jas galima pamatyti Oksforde, Ešmolo muziejuje. Nuo savininko turtingumo ir padėties visuomenėje priklausydavo namų dydis ir išplanavimas. Tačiau svarbiausi namų elementai nesikeitė. Visų pirma aplink sodą būdavo aukšta siena su vieninteliais vartais, pro kuriuos įėjęs lankytojas atsidurdavo prie vartininko namelio. Labai dideliuose namuose nuo vartininko namelio šakodavosi trys keliukai: pirmasis — į pačius geriausius kambarius (kolonų sales, skirtas priėmimams, ir į mažesnius valgomuosius ir poilsio kambarius), antrasis — į moterų pusę, šeimininko haremą, trečiasis — į tarnų pusę, kur būdavo valgykla, virtuvės ir sandėliai. Šeima turėdavo maždaug šešiolika kambarių kartu su trim kolonų salėmis. Moterys gyvendavo dvylikoje ar daugiau kambarių. Kartais ten irgi būdavo salė. Virtuvės, sandėliai, tarnų patalpa užimdavo keturiolika kambarių. Tuojau pat už namo būdavo didelis atviras kiemas su dviguba eile ūksmingų medžių. Kartais ir ten būdavo sandėlių. Taigi namas penkiasdešimt—šešiasdešimt kambarių. Saugumo sumetimais visi jie būdavo su vieneriomis siauromis durimis. Tokiuose namuose gyvendavo labai aukšti didikai, tokie kaip Rechmira.

Mažesniuose namuose gyvendavo vidutinio turtingumo valdininkai. Tokie namai, pastatyti vidury aptverto sodo, užimdavo apie 500 kvadratinių pėdų. Sodo aptvaroje taip pat būdavo tik vienerios durys prie vartininko namelio. Iš ten atvira lodžija galėjai nueiti į šiaurinę namo dalį ir patekti į centrinę kolonų salę. Prie jos šliejosi keturios grupės kambarių: šeimininko kambarys su jo lova, moterų kambarys ir virtuvė, vyrų pusė (kartais su pagalbine patalpa) ir keletas nedidelių kambarių — sandėlių. Sandėliuose stovėdavo laiptai užlipti ant stogo. Kambariai dažniausiai būdavo su grindimis. Jei žemė pasitaikydavo drėgna, egiptiečiai kaldavo trumpus vertikalius vamzdelius, o taip padarytą savotišką drenažą iš viršaus apdėdavo plytomis.

Taigi aukšto egiptiečių valdininko namai būdavo didžiuliai. Reikėdavo kambarių ne tik pačiam šeimininkui, svečiams, tarnams, bet ir suaugusiems vaikams, jei jie nebūdavo vedę, taip pat kitiems keleto žmonų

vaikams. Reikėdavo patalpų arkliams ir vežimams, sandėlių, vyno rūsių ir klėčių grūdams. Kartais klėtys stovėdavo sode, bet nedideliuose namuose jos būdavo ant stogų.

Tačiau nereikia pamiršti, kad senovės egiptiečiai daugiausia laiko praleisdavo gryname ore, kaip ir dabar įprasta Pietų Europoje. Kambariuose jie būdavo tik naktį arba žiemą. Po darbo besiilsintį egiptiečių valdininką galėjai užtikti kieme arba sode. Egiptiečiai labai mėgo sodus galbūt todėl, kad gyveno apsupti baisios ir nykios dykumos. Medžių parsigabendavo iš Azijos ir taip paįvairindavo negausias vietines rūšis. Rūpestingai sodindavo ir su meile prižiūrėdavo. Medžiai ne tik vesdavo vaisius, bet ir teikdavo pavėsį. Ryški saulės šviesa skverbdavosi pro lapus, todėl po medžiais galėdavo augti gėlės. Dideli ornamentais išdėlioti vandens tvenkiniai žuvims turėjo dvejopą paskirtį: puošdavo sodą, o žuvys naikindavo uodus. Matyt, todėl Senovės Egipte maliarija nekėlė didelės problemos.

Prityręs sodininkas galėjo labai aukštai iškilti visuomenėje. Vienas iš pačių žaviausių kapų Tėbų nekropolyje yra Senufero, valdovo vyriausiojo sodininko. Netašytų akmenų lubos ištapytos taip, kad nuo jų tarsi svyra vynuogių kekės. Tik labai kilmingas arba turtingas žmogus galėjo įsirengti tokį kapą nekropolyje.

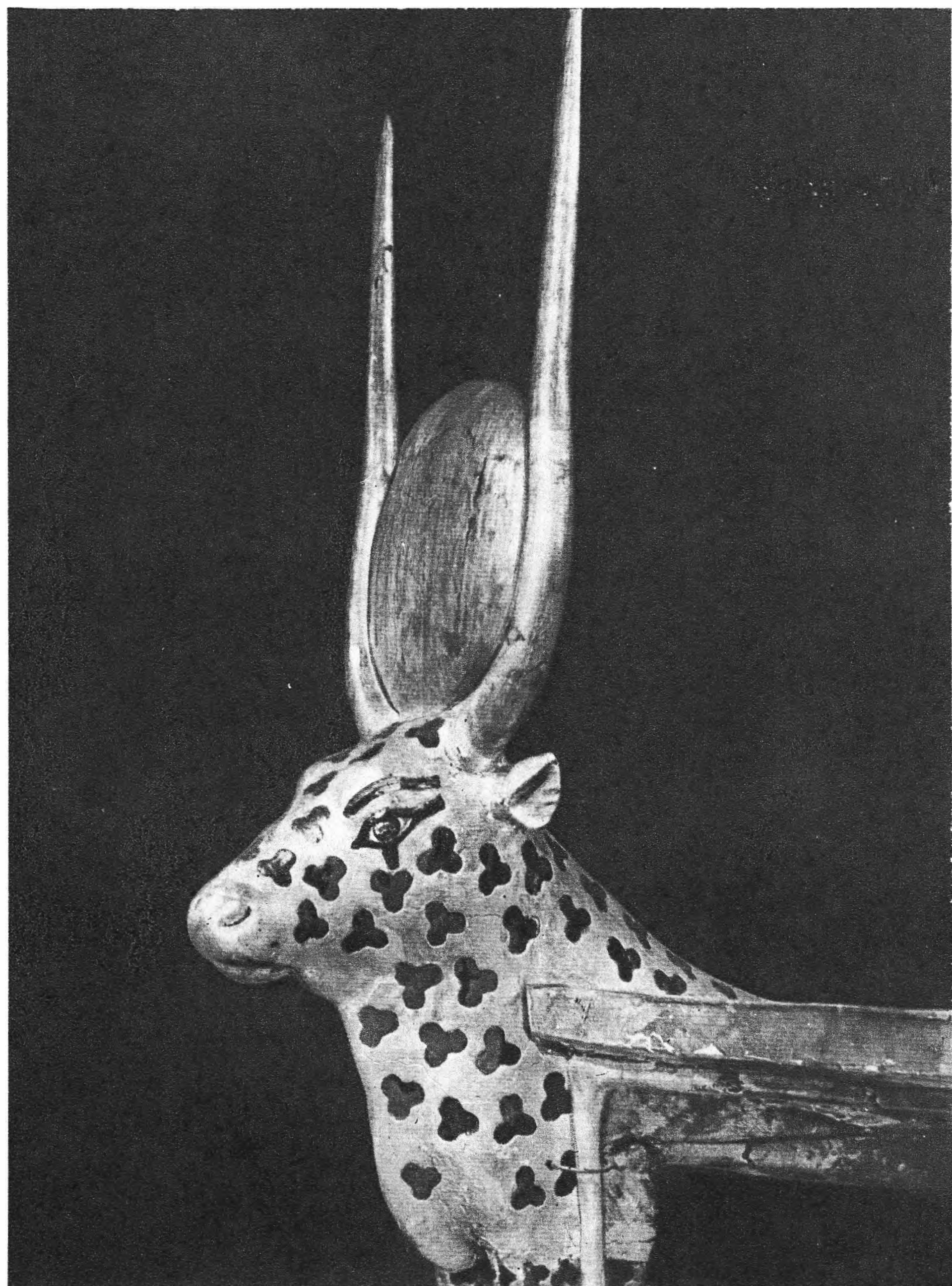
Baldai egiptiečių namuose taip pat būdavo įvairūs, nelygu, kokia savininko visuomeninė padėtis, bet apskritai jų daug mažiau negu mūsų dienomis europiečių ar amerikiečių namuose. Valdovų ir aukštųjų valdininkų rūmuose baldai būdavo gražūs, dailūs. Svarbiausi daiktai — lovos, kėdės, stalai ir drabužių skrynios. Mėgstamus baldus egiptiečiai statydavo kapuose, o kitus pavaizduodavo gausiuose sienų reljefuose ir piešiniuose; taip buvo daroma daugiausia XVIII ir XIX dinastijos laikais.

Štai kad ir kėdės. Jų būdavo mažiau negu europiečių namuose, nes egiptiečiai turėjo įprotį sėdėti rytietiškai ant grindų arba ant kanapos pagalvių: kaip tik šitaip dažnai vaizduojami puotaujantys svečiai. Valgydami jie negulinėdavo, kaip buvo įpratę daryti senovės graikai ir romėnai.

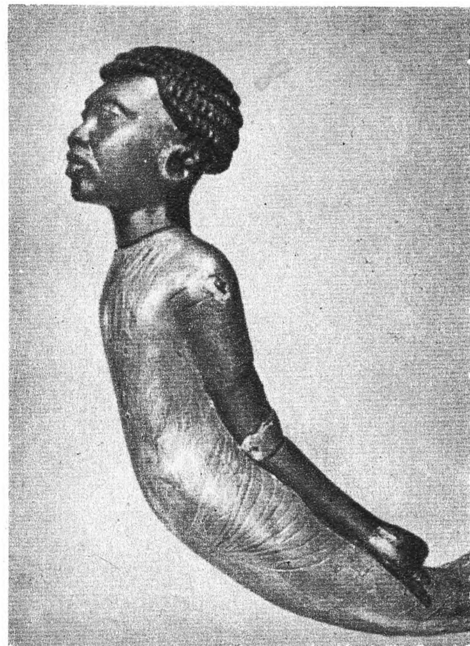
Egiptiečiai niekada nesėsdavo prie bendro pietų stalo. Kapų sienose pavaizduoti stalai labai maži. Kiekvienam svečiui puotoje reikėdavo pastatyti atskirą stalą, ant kurio vergas padėdavo įvairių skanėstų.

Egiptiečių baldai meistriškai sukonstruoti. Jų dalims sujungti būdavo naudojamos ne sulenktos kampuotos detalės, o natūralios, pasitaikančios gamtoje. Kėdžių atkaltes iš galo laikydavo įstrižos atatampos, kaip senovinių pjaustinėtų krėslų. Aukštos plonos stalų kojelės būdavo tvirtinamos skersinėmis ir įstrižinėmis pakojomis. Kušečių ir kėdžių linijos švelnios ir harmoningos, proporcijos tikslios ir tobulos. Mažiems nešiojamiesiems altoriams pakabinti buvo naudojamos paprasčiausios spyruoklės.

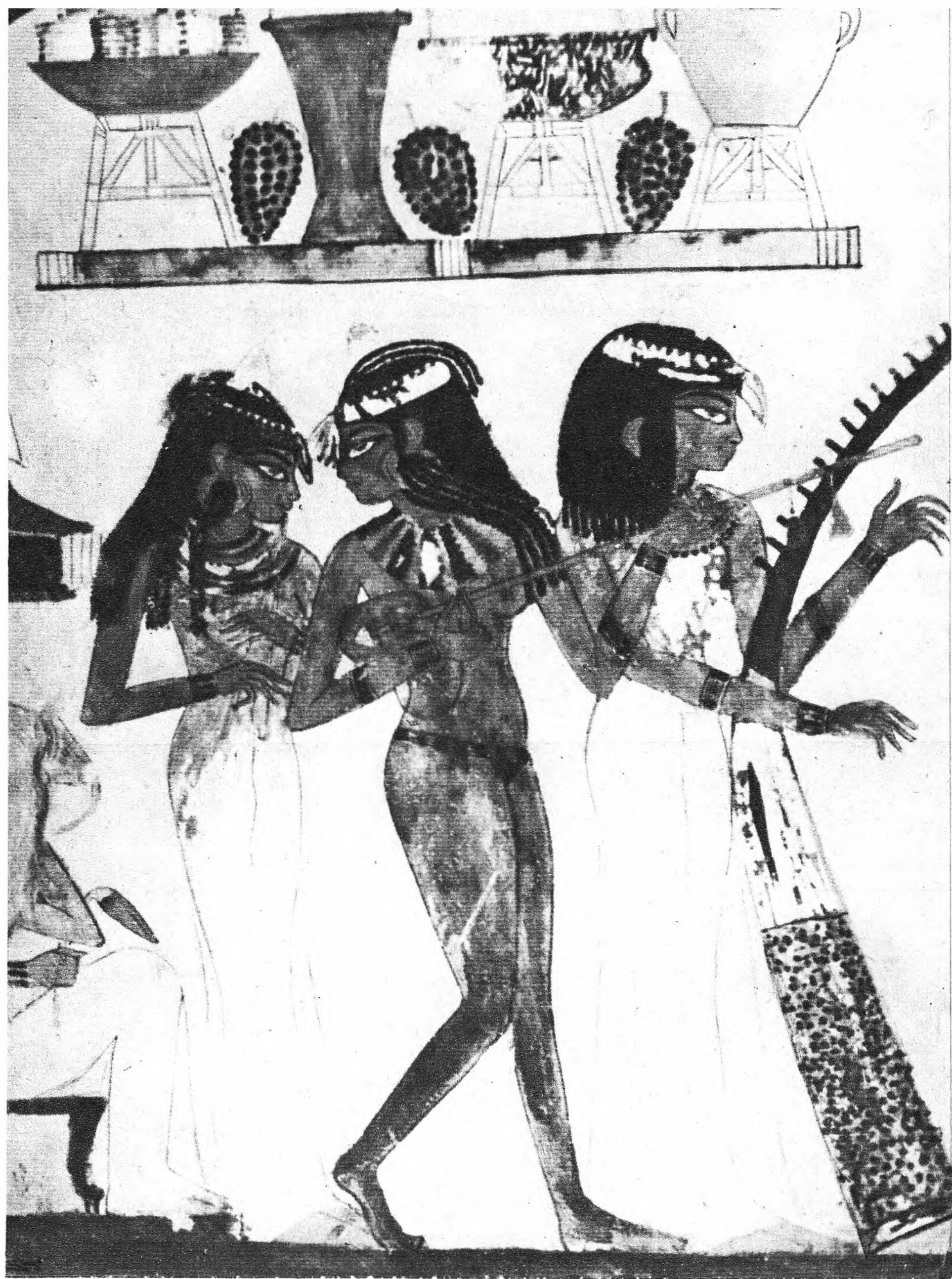
Man atrodo, kad XVIII dinastijos laikotarpio baldai kiek įmantroki. Garsusis Tutanchamono sostas, pasakyčiau, padirbtas negrabiai ir perkrautas ornamentų. Man labiau patinka dramblio kaulu inkrustuota vaikiška medinė kėdutė, taip pat rasta kape. Matyt, valdovas ant jos sėdėdavo būdamas mažas. Dar nedailesni už sostą kai kurie Tutanchamono kape rasti rūmų daiktai, kad ir gerai žinomas valties pavidalo alebastro altorius. Jis padarytas gražiai ir iš puikios medžiagos, bet, jeigu atimtume



Tutanchamono kape rastos kušetės galvūgalis







Apeiginių lazdų apatiniai antgaliai — afrikietis ir azijietis

Puotaujantiems svečiams skambina aklas arfininkas (viršuje dešinėje). Vizirio Nachto (XVIII dinastija) kapo freskos fragmentas

Muzikantės. Vizirio Nachto kapo freskos fragmentas



Krūtinės papuošalas iš Tutanchamono kapo. Vidury — sparnuotas skarabėjas



Hipopotamo pavidalo guolio, rasto Tutanchamono kape, galvūgalis





Auksinis Tutanchamono sostas
Echnatonas



Nefertitė, Echnatono žmona
Echnatonas ir Nefertitė su dukterimis
Nubijos princų ir princesių eitynės. Nubijos vicekaraliaus Hujaus kapo freska





Tarnaitės puošia savo ponią prieš puotą (Tėbai)
Moterys prie savo vyrų mumijų karstų (Tėbai)



Raudotojos. XVIII dinastija

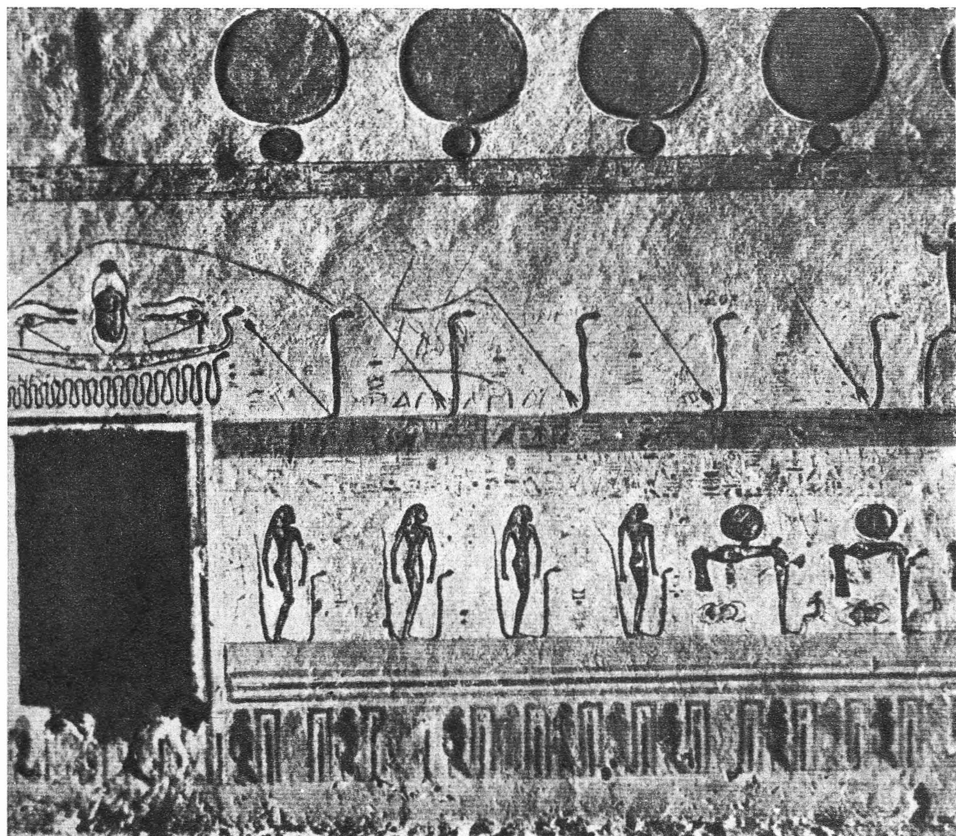
Naujosios karalystės laikais vandenį laukams ir sodams laistyti imta semti iš kanalų svirtimis su odiniais kibirais



Kilmingos damos. Vezechreto kapo (Tėbai) freska

Ramzio II žmona Nefertarė





Saulės dievo (pavaizduotas vabalo pavidalu) valtis plaukia per Požemio karalystę paskui gyvatę. Žemiau — deivė gyvatė. Ramzio IX kapo freska



Amenchotepas III



Statybininkas dirba

valdovės Anchesenamonės mažą žavią figūrėlę su vėduokle rankose (ji sėdi valties priekyje), šis daikčiukas, man regis, mažai tesiskirtų nuo Viktorijos epochos niekučių.

Iš Senosios karalystės laikų išlikę nedaug baldų, bet sienų reljefuose matome, kad piramidžių statytojų laikais baldai buvo standartiškesni. Paveiktas paprastumo, jėgos ir didybės, dvelkiančios iš dioritinės Chefreno statulos, kai kas mano, jog tai būdinga ir šių baldų linijoms. Puikiausi jų pavyzdžiai, aišku, yra karalienės Chetepcheresės, Cheopso motinos, lova, kėdė, baldakimas ir portatyvus krėslas. Šie baldai buvo rasti greta tuščio sarkofago gilioje šachtoje Didžiosios piramidės papėdėje.

Senovės egiptiečių lovos taip pat labai įdomios. Jos daug aukštesnės už dabartines, o matracas truputį nuolaidus kojūgalio link. Karkasas padarytas iš gale siaurėjančių masyvių strypų. Sujungimai (įstrižieji) labai įvairūs. Žinomi šeši skirtingi tokio sujungimo būdai. Patsai matracas — virvinis demblys, tankus, bet gana standus. Matracas, matyt, būdavo apdedamas pagalvėmis, ir žmonės, miegoję ant jo, sako, kad visai patogus. Pasak Pytrio, medinis pagalvis taip pat labai patogus, bet aš tuo netikiu. Šie pusapvaliai pagalviai mūsų laikų žmogui visada atrodo nei šis, nei tas, nors kai kur Afrikoje jais naudojamasi ir mūsų laikais. Pagalviai, matyt, prilaikydavo sunkius perukus, kurių egiptiečiai nenusiimdavo net naktį. Kodėl nenusiimdavo, dabar sunku paaiškinti. O gal jie ant tų medinių pagalvių dėdavo galvą ilsėdamiesi dieną. Pytris taip pat tikina, nors aš niekur neradau įrodymų, kad senovės egiptiečiai visada miegodavo išsitiesę ant nugaros. Jis remiasi tuo, jog ikidinastinėje epochoje mirusių egiptiečių kūnai palaidoti suriesti, prie smakro pritrauktais keliais, o dinastinės epochos numirėliai jau užkasti ištiesti. Tačiau laidojimo papročiai šiuo atveju negali būti įrodymas.

Nemanykime, kad visi egiptiečių baldai būdavo padaryti gerai, nes, žiūrėk, ir aptinki nesąžiningo darbo. Kartais medinių detalių kaištinis sujungimas būdavo labai negilus, todėl staliai priešingoje pusėje padarydavo specialias įdūras, norėdami parodyti, jog sujungta kaip dera. Pigios medžio rūšys būdavo faneruojamos, dramblio kaulo inkrustacija imituojama baltais dažais. Kalbant apie dažus, reikia pasakyti, jog nėra tokių Viktorijos laikų apgavikų triukų, kurių nebūtų žinoję senovės egiptiečiai. Jau III dinastijos laikais (2800 m. pr. m. e.) jie imituodavo medžio struktūrą, jam būdingas rieves, stavarius. Dažais sėkmingai falsifikuodavo ir granitą. Klintinės kolonos Amarnoje nudažytos taip, jog atrodo aptaisytos glazūros plokštelėmis. Dažyta glazūra būdavo imituojami net mozaikiniai juvelyrų dirbiniai.

Jei Naujosios karalystės epochos egiptiečiai būtų taip mėgę senienas kaip mes, jie būtų galėję padirbinėti Senosios karalystės „tikrus meno kūrinius“. Archeologų laimė, jie to nedarė. Tačiau jų palikuonys mūsų laikais taip meistriškai daro falsifikatus, kad juos labai sunku atskirti nuo tikrų senovės egiptiečių dirbinių.

Egiptiečių namuose gana dažnas baldas buvo skrynia laikyti drobei, drabužiams, ginklams ir kitiems daiktams. Skrynios būdavo labai gražios, neretai inkrustuotos dramblio kaulu, lazuritu, karneoliu ir kitomis medžiagomis. Puikių jų egzempliorių rasta Tutanchamono kape. Savo na-

mus egiptiečiai apšviesdavo aliejinėmis lempomis. Kartais jas darydavo iš pusiau skaidraus alebastro ir iš vidaus nudažydavo. Uždegus dagtį, piešinys išryškėdavo. Miniatiūriniuose altoriuose stovėdavo Amono, Izidės, Ozyrio ir kitų dievų figūrėlės. Valdovų rūmuose ir jų turtingųjų valdinių namuose baldai dažnai būdavo puošiami auksu ir sidabru. Švenčių dienomis egiptiečių namai tikriausiai atrodydavo ypač gražūs. Švelni šviesa, atsispindėjusi nuo aukso ir sidabro, dar labiau ryškindavo raudonus karneolius ir žydrus lazuritus. Spindėdavo moterų vėrinių ir apyrankių brangakmeniai.

O ką gi senovės egiptiečiai valgydavo? Turtingųjų valgiai gausūs ir įvairūs. Kapų sienose, kur vaizduojamos puotos, matome paukštienos bei žvėrienos, reikia manyti, virtos, keptos ar troškintos, troškintos ir keptos jautienos. Melsdamiesi už mirusiuosius, egiptiečiai prašydavo, kad velioniai danguje gautų duonos, alaus, jautienos ir žvėrienos bei paukštienos. Maldose minima dešimt rūšių mėsos, penkios rūšys paukščių, vienuolika rūšių vaisių ir „visokiausi saldumynai". Turtuoliai, amžiams slenkant, pamėgdavo kitokius patiekalus — tuos, kurie pasidarydavo madingi. Knygoje „Gyvenimas Senovės Egipte" Ermanas sako, kad vienas iš XIX dinastijos valdovų paliko užrašą, kuriame sakosi, jog, kartu su dvariškiais keliaudamas po įvairius Egipto miestus, pietų gaudavo pasirinktinai „dešimt rūšių duonos ir penkių rūšių papločių, iš kurių vargu ar nors viena rūšis buvo vartojama Senosios karalystės laikais".

Kaip ir mes, egiptiečiai mėgdavo paragauti „užjūrio" patiekalų. Vienoje šventojoje knygoje sakoma, kad dievai „valgydavo nuostabią duoną *kuatchą*" — specifinę semitų duoną.

Puikaus vyno jiems atgabendavo iš Čaro, alaus — iš Kvido, geriausio aliejaus — iš „Erso, Cheto, Sangaro ir Tečeso". Visi šie miestai buvo ne egiptiečių.

Kaip senovės egiptiečiai gamindavo maistą, mums žinoma labai nedaug. Žąsis, mėgstamą nacionalinį patiekalą, kepdavo virš smilkstančių žarijų. Taip pat kepdavo ir žuvis.

Duonos kepimas visur būdavo laikomas labai svarbiu darbu. Egiptiečiai tikriausiai neturėjo malūnų ir grūdus grūsdavo didžiuliais grūstuvais. Smulkesnių miltų pasigamindavo trindami grūdus tarp dviejų akmenų. Paskui užmaišydavo tešlą (dažniausiai tai darydavo moterys; išliko daug šį procesą vaizduojančių meno kūrinių), darydavo apvalius plokščius papločius ir kepdavo žarijose. Kai kurios pyragaičių kepimo formos labai primena šiuolaikines, bet manyčiau, kad skoniu pyragaičiai būdavo panašūs į kietą tarsi kartonas mūsų laikų arabišką duoną.

Svarbiausi gėrimai buvo alus ir vynas. Alus būdavo mėgstamas paprastų egiptiečių gėrimas. Yra išlikę daug XII dinastijos laikų piešinių, vaizduojančių alaus gamybą. Alus darytas iš vietinių miežių, arba, kaip tada būdavo sakoma, iš „Aukštutinio Egipto grūdų". Senosios karalystės laikais buvo žinomos keturios alaus rūšys, tarp jų „juodasis alus" ir „tamsusis alus".

Vyną gerdavo valdovas ir aukštuomenė. Al Amarnoje, Echnatono rūmuose, kuriuose kasinėjo Pytris ir kiti archeologai, rasta vyno ąsočių. Ant kiekvieno jų užrašyta vyno rūšis. Kaip rodo kai kurios poemos ir

kapų įrašai, girtuoklystė buvo paplitęs ir netgi skatinamas reiškinys. Nors ir vaizdžiai aprašomi nesaikingumo padariniai, žinių apie gydymą neišliko.

Senosios karalystės egiptiečiai valgydavo atsitūpę, tačiau Rechmiros laikais žmonės jau naudojosi stalais ir kėdėmis. Valgė rankomis, o pavalgę nusiplaudavo rankas vandeniu, kaip ir dabar daroma Rytuose. Piešiniuose, vaizduojančiuose „valgyklas", galima pamatyti didelių ąsočių ir dubenų, beveik tokių pat kaip ir Viktorijos epochoje. Ant stalų būdavo pastatyta gėlių, svečiams dedami gėlių vainikai. Gėles ir žalius augalus Senovės Egipto žmonės labai mėgo.

O dabar, susipažinę su egiptiečių namais, baldais ir papročiais, susitiksime su pačiais žmonėmis.

IV skyrius

PUOTA PAS RECHMIRĄ

Pailsėjęs po ilgos kelionės ir atsiskaitęs faraonui, Rechmira nusprendė atšvęsti savo sugrįžimą namo ir pasikvietė mus visus.

Anapus upės saulė leidžiasi už Tėbų kalvų, o didžiulėje Amono Ra šventykloje žyniai atlikinėja paskutines apeigas, laiko rankas ištiesę į Ra, žengiantį prie „savo horizonto". Po slogios dienos kaitros Tėbuose pasklinda gaivi vėsa, miestas atgyja. Apačioje, krantinėje, šūkauja valtininkai. Iš smuklių ir aludžių virš vandens aidi muzika ir aplodismentai. Moteris, iškišusi galvą iš viršutinio lango, pašaukia pro šalį einantį irkluotoją, kuris jai šiurkščiai atsikerta keiksmais.

Prašytojai, veltui visą dieną lūkuriavę prie kažkokio aukšto valdininko vartų, apsisupa apsiaustais ir siauromis gatvelėmis kiūtina namo. Jų basos kojos kelią pilkų dulkių debesėlius.

Įsivaizduokime gyveną Tėbuose netoli nuo vizirio namų. Paskirtu laiku tarnai privažiuoja su mūsų vežimu. Mes sėdame į jį ir, lydimi dviejų ar trijų deglininkų, pradedame savo trumpą kelionę. Gatvėse pilna žmonių. Mums dažnai tenka glaustis prie siauro kelkraščio ir praleisti gyvulius. O kartą vidury kelio stovėjome net penkias minutes, kol praėjo būrys karių: iki pusės nuogų žmonių su ietimis ir skydais rankose. Priekyje ėjo vadai. Bet štai gatvės ima platėti. Mes pravažiuojame pro aukštas sienas, virš kurių kyšo palmių viršūnės. Prie savo būdelės ant trikojės taburetės sėdintis vartininkas džiaugiasi, kad artėja vakaras, ir plepa su draugais. Iš namų tarpo iššoka šuo ir puola mūsų arklius. Jį nuveja vežėjas. Oras šiltas ir drėgnas, ir mes puikiai jaučiamės su lengvais drabužiais, nors tarnai pasirūpino, kad grįždami turėtume šiltus.

Pagaliau mes vietoje. Mūsų vežimas sustoja prie vizirio aukšto namo sienos. Šventiškai apsirengęs vartininkas su lazda rankoje stovi prie apšviestų durų ir vadovauja tarnams. Keletas žmonių prieina prie mūsų vežėjo ir rodo, kur galima pastatyti vežimą. Mes išlipame ir kopiame laiptais. Atvažiuoja daugiau vežimų su svečiais, lieknais vyrais ir elegantiškomis moterimis puikiais „gofruoto" lino drabužiais ir veidus gaubian-

čiais sunkiais juodais garbanotais perukais. Draugai sveikinasi. Girdėti juokas, linksmos šnekos. Lydimi vergų ir vergių, einame ilgu koridoriumi į svarbiausią priėmimų patalpą — kolonų salę.

Čia mus pasitinka dar daugiau vergų ir tarnaičių. Vyrai segi trumpais krakmolytais sijonais. Merginos, galima sakyti, nuogos, tik apsijuosusios strėnas nedidelėmis audeklo skiautėmis, apsikabinusios vėriniais, rankas ir kojas apsimausčiusios iš įvairiaspalvių karoliukų suvertais brasletais. Jos nardo tarp svečių, kiekvienam įteikia po lotoso žiedą ir visiems dalija skanėstus, vyno ir alaus taures. Žinoma, tai dar ne svarbiausios vaišės, kurios įvyks vėliau, kai svečiai susės į savo vietas.

Mes jau esame aukštoje salėje. Kolonos nudažytos tamsiai raudonai, o kapiteliai lotoso pumpuro pavidalo. Švelni alebastrinių lempų šviesa krinta ant spalvotų sienų freskų, jose — gėlės, medžiai, tarp šakų skraidantys paukščiai ir drugiai. Apžiūrinėjame kolonas, spalvotus kapitelius, taip pat ryškiai ištapytas gegnes. Aplinkui baisus triukšmas. Braunamės pro minią moterų nuogais pečiais ir vyrų su tamsiais sunkiais perukais, einame į patį salės galą, kur mūsų laukia viziris.

Rechmira atrodo didingai: apsirengęs standžiai iškrakmolytais plonos lininės drobės drabužiais, kurie labai tankiai suklostyti, perjuosti puošniai ornamentuotu diržu. Skvarbios, vylingos šeimininko akys šypsosi mums iš po juodo peruko. Blyksteli auksinės apyrankės: jis sveikindamasis paduoda mums ranką. Greta jo stovi ponia Merijetė, vyriausioji žmona, kuri, kaip ir visos jos rango egiptietės, dalyvauja daugelyje savo vyro reikalų. Ji taip pat kilusi iš aukštuomenės, ir Tijė, vyriausiojo ministro pikta žmona, jums pasakys, kad Rechmira labai gerai padarė vesdamas ją, nes Merijetė buvo turtingesnė už vyrą. Egiptiečių moterų aukštą padėtį visuomenėje iš dalies lėmė tai, jog įpėdinystė visada būdavo vedama pagal motinos liniją. Net faraonas galėjo tapti valdovu tik vedęs karalaitę sosto paveldėtoją.

Merijetė — graži moteris. Jai trisdešimt penkeri. Ji dvidešimt metų jaunesnė už vyrą. Nors jau ne tokia liekna kaip dukterys, jos figūra dar neprasta. Tai labai gerai matyti, nes drabužiai prigludę prie kūno. Ant galvos taip pat didelis natūralių plaukų perukas, supintas į šimtus standžių kasyčių, karančių iki apnuogintų pečių. Ant rankų aukso apyrankės. Rankų ir kojų nagai nudažyti chna. Tamsios akys atrodo didžiulės ir dar pailgesnės, nes paakiai padažyti melsvai žaliais dažais. Kartu su tarnaitėmis ji nemažai laiko sugaišo savo tualetui.

Greta Merijetės stovi dvi mylimiausios dukterys, apsirengusios kaip ir motina. Vyresnioji — Nofretė, aukšta, liekna ir valdinga (ji dievo Amono žynė, turi teisę kratyti sistrą prieš faraoną, kai tasai eina į šventyklą aukoti). Dėl to būna nemažai rūpesčių motinai ir graužaties jaunuoliams, kurie norėtų ją vesti. Jos jaunesnioji sesuo Tachajetė neturi to šalto klasikinio grožio, kuriuo apdovanota Nofretė. Tačiau ji protinga ir gyvo būdo. Jai septyniolika metų. Tachajetė kiek žemesnė už seserį. Dabar ji džiaugiasi, kad šis priėmimas nepanašus į kitus tėvo keltus priėmimus. Šiandien jos prašymu pakviesti ne tik rūmų valdininkai, bet ir jų sūnūs su dukterimis. Bet ne dukterys domina Tachajetę, nes ji ir taip dažnai su jomis susitinka. Ji negali susitikinėti su jaunuoliais, iš kurių vienas,

Sinuchetas, vyriausiojo ministro sūnus, jai labai rūpi. Tijė, Sinucheto motina, laiko ją įžūlia mergiote, bet Sinuchetas mano kitaip.

Dabar prie mūsų artinasi Tijė, apyliesė moteris plonomis sučiauptomis lūpomis ir bėginėjančiomis tarsi paukščio akimis. Merijetė su ja pasisveikina, nors ir nenuoširdžiai, bet puikiai apsimesdama esanti nuoširdi. Tijė visada ją erzina. Ji, aišku, žino, kad Rechmira pakvietė vyriausiąjį ministrą, kuris yra aukščiausias rūmų valdininkas, bet jo žmona... Tijė žengia per minią į savo vietą, o Merijetė šnibžda vyrui: „Kur ji gavo tokius auskarus?“ Bet štai ji jau šypsosi kitam svečiui.

Greta vizirio stovi Kenamonas, jauniausias iš jo suaugusių sūnų, gražus aštuoniolikmetis jaunuolis. Vyresnieji Rechmiros sūnūs, Mencheperas Senė ir Amenchotepas, jau vedę ir kartu su žmonomis sėdi tarp svečių. Kenamonas — rūmus saugančių rinktinių karių, vadinamosios „jo didenybės palydos“, būrio vadas; šį postą gavo per tėvo protekciją. Tačiau jis yra energingas ir išdidus vaikinas, nebemėgsta nusibodusių ceremonialinių pareigų, trokšta veiklos. Kenamonas prisiversdamas šypsosi tėvo svečiams, o jo akys minioje ieško tik vieno žmogaus, kuriuo žavisi ir kurį norėtų matyti,— karo vado Amenemchebo, kelių karo žygių didvyrio. Vaikinas slapta viliasi, jog jeigu patiks Amenemchebui, bus lengviau įtikinti tėvą ir net, kas dar svarbiau, motiną, kad leistų pereiti į veikiančiąją kariuomenę. Pagaliau pasirodo Amenemchebas — lieknas, raumeningas keturiasdešimt penkerių metų vyriškis valingu įdegusiu veidu. Jis nuo slenksčio nusišypso Rechmirai, ir Kenamonas smalsiai, su viltimi žvilgteli į tėvą.

Renkasi daugiau gerbiamų svečių; visi sveikinasi ir eina į salę, kur jau padengti stalai. Tarp svečių yra Tėbų miesto viršininkas su žmona ir sūnumi; valdovo vėduoklės nešiotojas[7] su žmona; vyriausiasis Amono žynys su žmona ir dukteria; karaliaus sodininkas su stora, neišvaizdžia žmona; karaliaus mokytojas ir vyriausiasis raštininkas su melancholišku sūnumi, kovos vežimų būrio viršininku. Jo vardas Senmutas. Nors jis kilmingas, bet drovus. Be to, įsimylėjęs Nofretę.

Pamažu visi svečiai pereina iš priėmimo salės į kitą, kur tam tikra tvarka gerbiamiems svečiams sustatytos auksinės ir inkrustuotos kėdės. Kiti svečiai sėdasi ant šiaudinių demblių ir pagalvių, išdėliotų ant grindų. Moterys grakščiai taisosi siaurus sijonus ir tvarkosi garbanotus perukus. Merginos vergės uždeda svečiams gėlių vainikus ir duoda po gabalėlį kvapiųjų taukų, kuriuos kiekvienas (ir vyrai, ir moterys) užsideda ant peruko. Visą vakarą taukai pamažu tirps, tekės per veidą, per kaklą, ir tai kiekvienam tikriausiai bus labai malonu.

Svečiai pradeda valgyti. Palei salės sienas stovi daugybė nedidelių stalų su kepta mėsa, vištomis, antimis, balandžiais, visokiais vaisiais ir įvairiausios formos duona. Čia pat ant metalinių padėklų ąsočiai vyno. Ant kiekvieno ąsočio pažymėtas vyno amžius. Visi žino, kad Rechmira turi puikų vyno rūsį. Bronzinės taurės greit ištuštinamos ir vėl pripilamos. Pokalbis pagyvėja. Vergai ir vergės siūlo svečiams skanėstų, kuriuos šie valgo imdami rankomis, o peiliais tik pjausto mėsą. Mažoji Nebetė, aštuonmetė Merijetės duktė, sėdinti greta motinos, ryžtingai kimba į viščiuką, o jos vyresnysis brolis, dešimtmetis Per Horas, valgo

keptą kotletą. Indai rankoms nusiplauti ir staltiesėlės eina ratu, todėl svečiai gali nusiplauti riebaluotas rankas. Valdytojas energingai vadovauja tarnams[8].

Svečiai susiskirstę grupėmis. Rechmira kalbasi su Amenemchebu apie jo neseniai atliktą žygį. Jaunasis Kenamonas sėdi greta tėvo ir gaudyte gaudo kiekvieną žodį.

— Asjute aš kalbėjausi su Merira,— sako viziris.— Jiems vėl neduoda ramybės libiai. Trečias antpuolis per dvylika mėnesių!

— Aš girdėjau,— atsako karvedys.

— Jie užklupo įgulą netikėtai. Penkiasdešimt žmonių nužudė tiesiog dar patale. Kai pagaliau paskelbė pavojų, priešai pasislėpė, pasigrobę pusę moterų ir didžiąją dalį turto.

Amenemchebas niaukiasi, žiūrinėja savo žiedą.

— Aš žinau,— sako jis.— Merira atsiuntė man smulkią ataskaitą. Be to, aš gavau įgulos viršininko pranešimą.

— Pevero? — pakėlė antakius viziris.— Kokios tu apie jį nuomonės?

— Ne per geriausios.

— Tokios pat nuomonės ir gubernatorius.

— Aš norėjau jį nušalinti dar prieš kelis mėnesius, bet žmogus, kurį numačiau į jo vietą, tuo metu buvo Nubijoje. Iš visko sprendžiant, tau bus malonu išgirsti, kad Peveras atšauktas. Naujas žmogus išvyksta rytoj.

— Gerai.

Netoliese Merijetė kalbasi su valdovo mokytojo žmona, kuri apžiūrinėja šeimininkės vėrinį.

— Kokia grožybė, brangioji,— sako mokytojo žmona.— Jis siriškas?

— Taip, vyras parvežė iš Gebalio, ir šitos,— ji ištiesia ranką su spindinčia apyranke ir parodo puikias vazas ant artimiausio stalo,— taip pat iš Gebalio. Be to, nuostabiausio atspalvio audinių iš Tyro! Didžiulius rietimus!

— Kaip aš norėčiau, kad mano vyras taip pat galėtų keliauti! — atsidūsta mokytojo žmona.

— Nežinau,— atsako Merijetė, dėdamasi į burną gabalėlį viščiuko.— Rechmira visada išvažiuoja ilgam. Aš jo ilgiuosi. Be to, berniukai atpranta nuo tėvo, kol jo nebūna namie.

— Per Horas visada buvo geras berniukas,— pastebi draugė, linktelėdama galva į mažąjį Merijetės sūnų. Tasai rodo Amenemchebui kario skulptūrėlę, kurią Rechmira parvežė iš kelionės. Jo jaunesnioji sesutė Nebetė, nenorėdama atsilikti, tempia žaislinį arkliuką su ratais. Merijetė švelniai prisitraukia vaiką, nušluosto mažą mergaitės burnytę ir pasišaukia apkūnią vergę.

— Vaikams jau gana žaisti,— sako ji vergei.— Paguldyk Nebetę ir pasakyk Per Horui, kad eitų miegoti.

Vaikai labai nenoriai išeina su aukle. Svečiai jiems mojuoja rankomis.

Merijetė paduoda taurę tarnui, kad tas pripiltų, ir kalbasi toliau.

— Dėl Per Horo aš nesirūpinu,— sako ji.— Su juo susitvarkysiu. Man neramu dėl Kenamono. Jis svajoja tik apie kariuomenę. Maniau, bus patenkintas, jei vyras įtaisys jį valdovo asmens sargybiniu, bet ap-

sirikau. Jis nori eiti į žygius kaip Senmutas. Matote? Kenamonas įsispraudęs su juo į kampą. Tikriausiai kalbasi apie žygį į Siriją.

Kenamonas, kuriam nusibodo tėvo pokalbis su Amenemchebu, priėjo prie melancholiško vaikino Senmuto, kovos vežimų būrio vado, dalyvavusio faraono Sirijos kampanijoje. Senmutas iš tolimo salės kampo stebi Nofretę ir todėl nelabai klausosi entuziastiškų Kenamono klausimų.

— Kokio aukščio kalnai?

— Milžiniški.

— Ar aukštesni už Tėbų kalvas?

Senmutas juokiasi.

— Jei tu dvidešimt Tėbų kalvų pastatytumei vieną ant kitos, net ir tada jos bus žemesnės už Sirijos kalnus. Ten šalta, prisiekiu Horu, ten labai šalta.— Senmutas rodo, kad dreba nuo šalčio, vien tik jį prisiminęs.— Štai kodėl sirai taip šiltai rengiasi.

Jis vėl juokiasi.

— Jie, matyt, ir barzdas nešioja, kad būtų šilčiau.

Kenamonas taip pat juokiasi. Tačiau Senmuto žodžiai jam padarė didelį įspūdį. Kaip ir daugelis egiptiečių, jis niekada nematęs kalnų ir kitokio klimato, nes niekur nebuvo išvykęs iš šilto Nilo slėnio.

— Ir ten Nilas danguje? — klausia Kenamonas.

— Taip sako žyniai. Tiesa, kad vanduo krinta iš dangaus, bet tai ne upė, o lietus.

— Bet ir pas mus kartais palyja,— atkerta Kenamonas.

— Argi *tai* lietus,— juokiasi pašnekovas.— Čia jis tik dulkia, ir žemė per valandą vėl sausa. Ten vanduo liejasi iš dangaus kelias dienas ar net savaites. O sniegas?

— Sniegas? Kas tai?

— Mūsų kalboje net tokio žodžio nėra. Jis baltas, krinta iš dangaus kaip lietus ir baisiai šaltas. Nuo jo gelia kaulus, rankos darosi nejautrios. Nebegali užsisegti šarvų, nebejauti rankose templės. Pats Setas sugalvojo sniegą.

— Vis tiek aš noriu ten eiti,— atsidūsta Kenamonas. Jis smalsiai žiūri į Senmutą, kuris iš po drabužių išsitraukia ploną papiruso ritinėlį.

— Kas tai? — klausia vizirio sūnus.

Senmutas, nenuleisdamas akių nuo Nofretės, kuri sėdi tarp jaunučių merginų, atsako:

— Aš tau paskui pasakysiu. O, ateina šokėjai. Mutardisė vis dar jūsų namuose?

— Taip,— atsako jaunuolis.— Mano tėvas beprotiškai ją myli. Aš manau, kad jai nepaprastai pasisekė.

— Tss! — perspėja Senmutas. Toli salės gale pasirodo grupė dainininkų ir muzikantų.

— Puiku,— sako Kenamonas.— Čia tik vyrai. Ji ateis vėliau.

Muzikantai, apsisegę vienodais baltais sijonais, apsikabinėję papuošalais krūtines, apsimaustę rankas, žengia į salės vidurį. Rankose laiko instrumentus: arfą, lyras, fleitas ir nedidelius kvadratinius būgnus, suėję sėdasi ant grindų. Prabyla fleitos, paskui suskamba arfa ir lyros, būgnininkai ima mušti ritmą.

Jie dainuoja dainas dievo Amono Ra garbei. Be abejonės, Rechmira iš anksto susitarė su dainininkais, nes žinojo, kad ateis vyriausiasis Amono žynys.

Merijetė, nutraukusi pokalbį su miesto viršininko žmona, taria:

— Žiūrėk, Nozemė vėl girta.

Iš tikrųjų faraono vyriausiojo sodininko storulė žmona padaugino vyno. Daugelis svečių taip pat įsilinksminę, bet vargšė Nozemė girta girtutėlė. Svirduliuoja, dažnai ir garsiai juokiasi. Perukas nuslinkęs į šalį, dažai paakiuose praskydę. Greta sėdintys svečiai juokiasi iš jos, o kai vergas pripila taurę, ji vos neišmeta jos ant grindų. Tačiau nieko, netgi Merijetės, nešokiruoja toks elgesys. Puotoje visada kas nors pasigeria, o Nozemė pasigeria greičiau už kitus. Vergas stovi šalia jos su taure rankoje ir atidžiai stebi.

Bet štai dainininkai vyrai išeina, ir pasirodo kita muzikantų grupė. Tai jaunos merginos, apsisegusios trumpučiais kutuotais sijonėliais, su karoliais ant kaklų. Paskui į priekį išeina dviese — vaikinas ir mergina. Jie žengia lyg iš lėto šokdami. Vaikinas prieina prie merginos ir, ištiesęs rankas, atsiklaupia prieš ją. Mergina apsimeta norinti pabėgti. Tada jis nusisuka ir delnais užsidengia veidą. Ji mikliai grįžta atgal. Vaikinas atsisuka į merginą, atsistoja ir ima dainuoti. Merginos jam akompanuoja fleitomis ir lyromis.

Sesuo[9] *— kitame jau krante.*
Kelią meilei užstojus banguoja
Upė tarp mūsų plati,
Krokodilas ant smėlio baisus.

Ašen brendu per bangas,
Einu per tėkmę, per sraunumą.
Širdis drąsos kupina.
Upė lyg žemė tvirta.

Klausytojai nuščiūva. Sėdi visi su taurėmis rankose, žvilgsniai svajingi. Kai kas uždeda rankas draugams ant pečių. Tamsiuose kampuose glamonėjasi poros.

Meilė man teikia stiprybės,—
Lyg vandens užbūrimas,
Padainuotas merginos.
Matau ją ateinančią — tiesiu rankas.

Sinuchetas, vyriausiojo ministro ir Tijės sūnus, sėdi kartu su tėvais. Jis žvelgia per visą ryškiai apšviestą salę, pro dainininkus, į tą pusę, kur tarp savo žmonių sėdi viziris. Pora tamsių akių žiūri tiesiai į jį. Tai Tachajetės akys. Sutikusi jo žvilgsnį, mergina nusisuka ir ima žaisti lotoso žiedu, kurį laiko savo plonais pirštais. Bet Sinuchetas nenuleidžia nuo jos akių.

Džiaugias mano širdis,
Lyg amžiną laimę suradus.
Karalaite brangioji, ateik,—
Nedelski, laukiu tavęs!

Aš ją glaudžiu, glamonėju,
O jos rankos apglėbia mane,
Punto[10] *palaimą jos primena,*
Lyg trintų sakais kvapiaisiais.

Dainininkas baigė dainuoti. Ūžteli aplodismentai. Vėl suskamba fleitos ir lyros. Mergaitė dainininkė droviai, koketuodama žengia priekin. Dainuodama ji kreipiasi į vaikiną:

Broli, man gera maudytis,
Kai tu esi netoliese,
Juk tu gali mano grožiu gėrėtis
Pro ploniausią lino karališko tuniką,
Kada vandeny ji sušlampa.
Ateiki, atsinešk savo žuvį raudoną,
Kuri taip gražiai ant delno man guli.
Ateik ir žiūrėk į mane.

Staiga kilo triukšmas. Tai nuo kėdės nuvirto Nozemė. Vyras jai padėjo pasikelti, bet moteris pradėjo vemti. Kai kurie svečiai ėmė juoktis. Vergas puolė prie jos su dubeniu. Nozemė pamėgino keltis, bet kojos sulinko, ir ji išsitiesė ant grindų, pastumdama gorę, pastatytą kampe šildymui (naktį pasidarė šalta). Po kambarį pažiro raudonos žarijos. Viena dama surikusi loštelėjo atgal ir apvertė kėdę. Vergai puolė gesinti gaisro. Jiems padėti šoko ir kai kas iš svečių. Kartu su jais nubėgo ir Sinuchetas. Bet jam nerūpėjo gaisras. Sustojęs prie kolonos, už jos pasislėpė nuo vizirio ir jo žmonos. Tachajetė, taip pat išbėgusi į priekį pažiūrėti reginio, staiga atsidūrė šalia vaikino. Netaręs nė žodžio, jis apkabino ją ir pabučiavo. Visa tai truko sekundę. Tachajetė ištrūko iš glėbio ir grįžo pas tėvus, o jaunuolis lėtai nuėjo į priešingą salės galą prie savo kėdės. Viskas gerai. Net Tijė nieko nepastebėjo.

Tačiau vienas žmogus vis dėlto matė, kas atsitiko. Tai vyresnioji Tachajetės sesuo Nofretė. Ji sėdėjo kiek nuošaliau nuo tėvų tarp kilmingų merginų ir su jomis visą vakarą šnekėjosi apie madas, vyrus, dalijosi rūmų paskalomis. Ne taip, kaip draugės, Nofretė nelabai domėjosi vyrais. Jai labiau rūpėjo jų pareigos. Bet nepasakytum, kad ji savanaudė. Jai nėra reikalo tokiai būti. Juk Nofretė — vizirio duktė ir dievo Amono žynė — turi privilegiją eiti priekyje paties faraono, žengiančio į dievų viešpaties šventyklą. Visą gyvenimą ji bendrauja su aukštais faraono valdininkais, jo valdžios šulais. Kai Nofretė ištekės, o anksčiau ar vėliau tai turės įvykti, jos vyras bus vienas iš tų valdininkų[11]. Bet kuriuo atveju jis bus labai įžymus. Ir jos vaikai ilgainiui taip pat užims aukštus postus. Štai kodėl ją nustebino Tachajetė. Kas tasai Sinuchetas? Gražus vaikinas, iš kilmingos šeimos, talentingas, bet neturintis nieko bendra

su valstybės reikalais. Tokių kaip jis ji, Nofretė, galėjo turėti nors dvidešimt. Štai ir Senmutas, jaunas kovos vežimų būrio vadas, įsimylėjėlio žvilgsniu žiūri į ją. Kvailys! Argi girdėta, kad vizirio duktė ištekėtų už kario?

Na, o jei kalbėsime apie meilę, tai tam yra meilužių, moterų, panašių į Mutardisę, svarbiausią jos tėvo favoritę. Tuo metu jaunučių pusnuogių merginų lydima įėjo šokėja. Visos buvo apsirengusios trumpais lininiais drabužiais, o krūtinę, rankas ir kulkšnis pasipuošusios karoliais. Vienos nešėsi tamburinus, kitos — liutnias. Jų tamsius plaukus puošė gėlės, o paakiai buvo labai išdažyti.

Kai Mutardisė čiūžtelėjo į salės vidurį, svečiai ėmė ploti ir kiek pasikėlė nuo kėdžių. Ši kokių trisdešimties metų šokėja buvo už daugumą draugių tamsesnė, nes jos gyslomis tekėjo nubų kraujas. Pečius siekiantis juodas perukas gaubė šaltą gražų veidą, kuris atrodė kaip sustingęs net tada, kai šokėja darydavo aistringiausius judesius. Galėjai pamanyti, kad tas veidas visai nepriklauso karštam jos kūnui. Mutardisė judėjo grakščiai, raitėsi lyg gyvatė. Klubai judėjo pagal muzikos ritmą, kurį kartkartėmis ji mušė kastanjetėmis. Mutardisė čia atmesdavo galvą, čia palenkdavo, ir tada juodos garbanos uždengdavo jai akis. Štai ji ištiesė rankas, atsiklaupė ir, visa virpėdama, lėtai atsikėlė. O merginų choras tuo metu dainavo senovišką dainą:

Karaliaus dukra meilingoji
Nuostabiausia iš moterų.
Paauguolė, į kurią panašios dar niekas nematė,
Už tamsą nakties juodesni jos plaukai.
Jos lūpos saldesnės už datules ir vynuoges.
Jos dantys lygesni nei grūdai.
Tiesesni, tvirtesni jie už titnago peilį.
Kokios stačios jos krūtys...

Rechmira, palinkęs į priekį kėdėje, atidžiai stebi šokėją. Tijė sako savo nuolankiam vyrui:

— Niekas nė nepamanytų, kad ji turi nuo jo ketvertą vaikų.

Pasirėmęs rankomis smakrą, Senmutas mąsto apie šokėją, su kuria susipažino Kadeše. Nofretė žvelgia abejingai ir šaltai. Tai gali patikti tik vyrams.

Meilinga, kupina meilės palaimos, sako Hatoros žynė Mutardisė.
Meilinga, kupina meilės palaimos, sako karalius Menchepera.
Ponia meilingoji, sako vyrai.
Meilės viešpatė, sako moterys.

Šokis baigėsi. Aidint paskutiniams kastanječių ir būgnų garsams, Mutardisė neria iš salės. Jos galva nuleista, juodos garbanos dengia veidą. Svečiai trypia kojomis ir ploja. Nozemė vėl vos nenugriūva nuo kėdės, bet vyras ją sulaiko. Merijetė žiūri į savo vyrą. Jis šypsosi ir nukreipia į šalį akis.

Puota baigiasi. Lydimas dviejų jaunų vergų, į salę įeina pagyvenęs arfininkas. Nusilenkia į kairę, į dešinę. Arfininkas aklas ir jau daugelį metų tarnauja Rechmirai. Jis moka daug dainų, kurios buvo dainuojamos Egipte prieš tūkstantį metų. Jo tėvas buvo arfininkas, senelis taip pat. Arfininkas atsisėda garbingoje vietoje greta šeimininko ir ima derinti savo instrumentą. Tuo metu Senmutas pasilenkia ir paduoda Kenamonui papiruso ritinėlį, kurį laikė visą vakarą.

— Kai aš išeisiu, atiduok jį Nofretei, labai prašau,— sako jis, droviai žvelgdamas draugui į akis. Netardamas nė žodžio, Kenamonas pasikiša ritinėlį po tunika.

Skamba daina, kuri buvo dainuojama egiptiečių puotose nuo neatmenamų laikų ir kuri įrašyta daugelio kapų sienose. Joje aiškiai abejojama pomirtiniu gyvenimu, kuriam egiptiečiai taip rūpestingai rengdavosi. Vyriausiasis žynys mano, kad ši daina kiek nuodėminga, bet Rechmirai ji patinka.

Vienos kartos išeina, o kitos lieka gyventi
Nuo protėvių laikų.
Dievai, gyvenę kažkada,
Savo piramidėse ilsisi.
Kilnūs ir garbingi žmonės
Taip pat piramidėse savo palaidoti.
Jie statėsi namus —
Nebėra net vietos, kur jie stovėjo,
Pažiūrėki, kas jiems atsitiko.

Svečiai nuščiūva. Rechmiros mintys kažkur toli. Jis mąsto apie apleistus kapus, kuriuos matė keliaudamas, plaukdamas upe prieš srovę,— apie Cheopso, Chefreno, Džoserio piramides...

Aš girdėjau žodžius Imchotepo ir Džedefhoro,
Žodžius, kuriuos visi kartoja.
O kas jų kapus ištiko?
Sienos sugriuvo,
Nebėra net vietos, kur jie stovėjo.
Lyg niekad jų nė nebūta.
Niekas dar iš ten neparėjo
Papasakot, kaip viskas ten,
Pasakyt, ko jiems reikia,
Ir mums širdžių nuraminti,
Kol ir mes tenai iškeliausim,
Kur visi jie išėjo.

Apsvaigintas vyno, Senmutas nuleido galvą. Vaikiną apėmė neapsakomas liūdesys, tačiau jis bejėgis sutramdyti savo beviltišką meilę Nofretei. Ir tai viskas, ką gali jam duoti gyvenimas? Nejaugi tik tai, ką padarė protėviai ir kas įamžinta didinguose paminkluose? Nejaugi tik trumpą mirtimi pasibaigiančią būties akimirką? Arfininkas toliau dainuoja, bet dainos žodžiai nedžiugina Senmuto.

Todėl savo širdį paguoski,
Tegul tavo širdis užmiršta
Pasirengimus džiaugsmams būsimiesiems.
Daryk, kaip trokšta širdis,
Kol tu dar gyvuoji.
Išsikvėpinkti mira savo galvą,
Audeklais apsigaubki geriausiais.
Išsikvėpink kvepalais nuostabiausiais,
Kur aukoji dievams.
Savąjį turtą vis gausink
Ir neleiski širdžiai nusilpti.
Tenkink savo norus, sieki gerovės.
Dirbk savo žemiškus darbus,
Kaip liepia tavo širdis,
Kol sulauksi dienos apraudojimo.
Širdžiai pailsus, negirdėsi jų šauksmo, dejonių.
Nuo kapų neišgelbsti raudojimai.
Tad dieną nuostabią švęski
Ir savęs nekamuoki.
Matai, niekas kartu nepasiėmė turtų.
Matai, niekas išėjęs nesugrįžo atgal.

Daina baigėsi. Svečiai kyla, rengiasi išeiti. Jie atsisveikina su šeimininku ir šeimininke ir, lydimi vergų, kurie deglais šviečia kelią, netvirtai žingsniuoja keliuku prie vartininko namelio. Ten jau laukia vežimai. Vežėjai sėda į savo vietas, pasirengę stovi žygūnai. Mėnulis šviečia aukštai pakilęs virš palmių viršūnių, ir anksčiausiai išvažiavusių svečių deglai blausiai žybčioja tolumoje.

Tuščioje salėje Nofretė skaito brolio perduotą papirusą. Jame vieno iš geriausių Tėbų raštininkų parašyta senovinė poema.

Septynias dienas nemačiau mylimosios.
Ėmė kamuot negalia.
Kūnas visas apsunko.
Sakytum apsvaigo galva.

Gydovai mokslingieji vaikšto —
Kiek naudos iš jų vaistų ligoniui?
Bejėgiai kerėtojai šnabžda:
Nepažįstama mano liga.

Pakuždėkit man vardą Sesers —
Ir iš guolio ligos aš pakilsiu.
Vos žinią iš jos man atneš —
Beregint širdis atsigaus.

Šalin visos gydymo knygos,
Žolelės vaistingosios — lauk!
Mylimoji — man amuletas:
Šalia jos aš iškart pasveikstu.

Nuo žvilgsnių jos atjaunėju,
Jos žodžiai man teikia jėgų,
Apkabina — jaučiuosi saugus.
Nemačiau jos septynias dienas!

Nofretė su išskleistu ritinėliu prieina prie gorės ir meta jį ant žarijų. Kurį laiką žiūri, kaip ritinėlis raitydamasis virsta pelenais. Paskui, lydima vergų, nueina į moterų pusę.

V skyrius

EGIPTO MOTERYS

Išskyrus Rechmirą, jo šeimos narius (kurių vardai mums žinomi iš jo kapo įrašų) ir Amenemchebą, visi ankstesniojo skyriaus personažai išgalvoti. Tačiau jų prototipų galima rasti senovės egiptiečių literatūroje arba kapų įrašuose. Aš surinkau juos į vieną vietą, sudariau sąlygas tiesiogiai pabendrauti ir sugalvojau visų biografijas. Bet kiekvienam šios knygos skaitytojui galiu pasakyti, kad mano nežabotos fantazijos polėkis nieko neiškreips iš tiesos kelio. Kiekvienas čia aprašytas įvykis galėjo tikrai atsitikti, o kai kurie ir visai realūs. Rechmiros namų prototipą galima pamatyti Tėbų kapo piešiniuose. Ten jie smulkiai pavaizduoti: su vartininko nameliu, sodu, trimis galerijomis, kolonų salėmis, haremu ir tarnų kambariais. Tokį piešinį galite pamatyti Ejės kape al Amarnoje. Galima pateikti ir daugiau pavyzdžių. Iškilmių vaizdų egiptiečių kapuose pasitaiko dažnai. Daugumą Rechmiros puotos smulkmenų paėmiau iš scenų, pavaizduotų jo paties kape. Ten galima pamatyti muzikantų, šokančių merginų ir svečių su lotoso žiedais rankose; svečiai žiūri vaidinimą, o vergai tuo metu duoda jiems gerti ir valgyti.

Į tokias puotas kartais eidavo ir vaikai. Tai matyti iš vienos al Amarnos kapo freskos, kurioje pavaizduotos Echnatono ir Nefertitės dukrelės, sėdinčios greta savo tėvų krėslų. Net žaislinis Nebetės šuo turi kape rastą prototipą. Kitame Tėbų kape galite pamatyti girtą Nozemę, ištiktą šleikštulio priepuolio, o greta stovi vergas ir laiko priešais ją dubenį. Dar viename kape pavaizduotas aklas arfininkas, o virš jo galvos įbrėžta ta pati daina, kurią aš įdėjau į dainininko lūpas. Visos pateiktos dainos — meilės, himnai Amonui Ra, daina, pagal kurios melodiją šoko Mutardisė,— tikros. Gal jos ir buvo užrašytos papiruse anksčiau ar vėliau, negu gyveno Rechmira, nėra jokių įrodymų, kad šios arba panašios į jas dainos nebūtų dainuotos jam gyvenant. Na, o vizirio ir jo gražuolės žmonos portretus dar ir šiandien galima pasižiūrėti Tėbų kape, ko gero, viename iš pačių įdomiausių nekropolyje. Viename piešinyje pavaizduotas viziris, išlipantis iš valties po kelionės į Vidurinį Egiptą. Ten neįrašyta apie jo apsilankymą Babilone, bet ir nėra įrodymų, kad jis ten nebuvęs. Kapo sienose pavaizduota daug jo gyvenimo scenų. Kai kurios bus aprašytos kituose skyriuose. Ten vėl susitiksime su Nofrete, Sinuchetu ir Tachajete, Kenamonu ir Senmutu.

Rechmiros namuose moterys turėjo gerokai daugiau laisvės, negu galėtume tikėtis Rytų šalyse, ir dėl to skaitytojai, dar tik pradėję stu-

dijuoti Senovės Egiptą, gali likti nepatenkinti. Tačiau jie klystų. Vienas iš humaniškiausių ir gražiausių Senovės Egipto gyvenimo ypatumų, artinančių jį prie mūsų, yra šeimos gyvenimas. Išsilavinę žmonės moterį gerbė ir vertino. Daugelis įrašų kapų sienose ir nemažai išlikusių laiškų liudija meilę ir pagarbą moterims. Vienas iš didžiojo išminčiaus Anio pasisakymų skamba taip:

„Niekada nepamiršk, ką tavo labui padarė tavo motina... Ji pagimdė ir užaugino tave. Jei tu ją užmirši, ji gali pasmerkti tave. Ji gali „kreiptis į dievą, ir jis išgirs jos skundą". Po skirtų mėnesių ji pagimdė tave ir maitino trejus metus. Ji išauklėjo tave, ir kai tu vaikščiojai į mokyklą ir mokeisi rašyti, ji kasdien nešiojo mokytojui duoną ir alų".

Kitas išminčius, Ptachotepas, duoda tokį patarimą:

Jei į gėrį linkęs esi, namus įsigyk,
Kaip pridera: jų šeimininkę mylėk.
Pasotink ją ir aprenki jos kūną.
Odą jos trinki kvapiaisiais balzamais.
Širdį jos linksmink, kol gyvas esi!
Ji — nuostabiausia dirva savajam valdovui.

Tačiau vyras galėjo turėti kelias žmonas, o jei buvo turtingas — tai ir daug meilužių. Kai kuriuose įrašuose minimos „gražios dainininkės" ir kitos tarnaitės „moterų namuose". Tačiau vyriausioji žmona visada užimdavo pačią svarbiausią padėtį. Kapų tapyboje ji visada vaizduojama kartu su vyru puotoje arba medžioklėje; ji padeda prižiūrėti ūkį arba priima dovanas. Ji vadinama „jo mylimąja žmona" arba „jo brangiąja". Daugelis moterų vardų iškalbingai byloja apie meilę, kurią joms jautė jų vyrai. Pavyzdžiui, „Pirmoji numylėtinė", „Vienintelė mylimoji", „Mano valdovė, į auksą panaši" ir „Tai mano karalienė"[12]. Kai kuriose Rytų šalyse pirmenybė teikiama berniukams (kaip mūsų laikais arabų kraštuose), o Senovės Egipte, sprendžiant iš vardų, dukterys buvo gerbiamos ne mažiau už sūnus. Kai kurie vardai labai švelnūs: „Eina gražuolė", „Savo tėvo valdovė" ir gana keistas vardas „Graži kaip jos tėvas". Mane labiausiai jaudina vardas, kuriuo tėvas pavadino dukterį, kai mirė jos motina (galimas daiktas, gimdydama). Jis skamba taip: „Pakeiski ją..."

Sūnums buvo duodami taip pat švelnūs vardai: „Eina lobis", „Savo tėvo meilė" ir tikriausiai mažam kario sūnui — „Samdinių karo vadas". Kiti vardai, kurie galėjo tikti ir berniukams, ir mergaitėms, skamba taip: „Mano nuosavybė", „Aš to norėjau", „Malonusis" ir „Sveikas atvykęs"[13].

Leidene (Olandija) yra papirusas, kuriame našlys parašė laišką savo mirusiai žmonai. Jis dvelkia tokia meile, tokiu švelnumu, jog jaudina mūsų širdis net po trijų tūkstančių metų. Po žmonos mirties našlys susirgo. Matyt, koks žynys ar burtininkas jam pasakė, kad dėl nelaimės esąs kaltas pats, nes blogai elgęsis su žmona, kai toji buvusi gyva. „Ancherė, mirusi žmona,— pasakė burtininkas,— supyko ant savo vyro. Jis turi parašyti jai laišką ir permaldauti jos liūdinčią dvasią". Našlys, kuris tikriausiai buvo neblogas vyras, paklausė šio žiauraus patarimo ir parašė laišką, kupiną skausmo ir meilės:

„Ką pikta tau padariau, kad atsidūriau tokioje apverktinoje būklėje? Kuo aš tau nusikaltau, kam tu mane baudi, jei aš nieko pikta tau nepadariau? Tu tapai mano žmona, kai aš buvau jaunas, ir aš buvau su tavim. Mane skyrė eiti įvairių pareigų, bet aš likdavau su tavimi. Aš nepamesdavau tavęs ir neliūdinau tau širdies... Atsimeni, kai aš buvau faraonų pėstininkų ir kovos vežimų būrio vadas, liepiau tau ateiti, kad jie pultų prieš tave kniūpsti ir apdovanotų tave visokiausiomis dovanomis... Kai tu susirgai ir dėl ligos labai kankinaisi, aš nuėjau pas vyriausiąjį gydytoją, ir jis gydė tave. Jis darė viską, ką tu jam sakei. Kai man teko lydėti faraoną žygyje į pietus, mintimis aš buvau su tavimi. Aš praleidau tuos aštuonis mėnesius, negalvodamas apie maistą ir gėrimą. Kai grįžau į Memfį, įprašiau faraoną, kad leistų mane pas tave, ir aš nenumaldomai verkiau tavęs kartu su visais savo namiškiais".

Ancherė mirė, matyt, tuo metu, kai jos vyras buvo užsienyje.

Vis dėlto nereikia idealizuoti egiptiečių šeimyninių santykių. Vyras galėjo būti ištikimas ir nuolaidus sutuoktinis, bet jei sąlygos leisdavo turėti kelias žmonas, santuoka retai būdavo monogaminė. Valdovai ir didžiūnai, kaip ir dabar kai kurie Rytų princai, laikydavo didelius haremus. Jau minėtame Ejės kape matome, kaip toks haremas atrodydavo: prie moterų kambarių durų nuobodžiauja eunuchai, o kambarių gyventojos vienos grimuojasi, kitos šukuojasi plaukus, trečios mokosi dainų ir šokių, kad galėtų pralinksminti savo valdovą. Dauguma tų moterų, matyt, būdavo vergės ir savo padėties nelaikė žeminančia. Negana to, moterys manė, jog garbinga „skaityti palankumą savo viešpaties akyse". Tokių moterų vaikai būdavo auklėjami hareme, bet vyriausiosios žmonos vaikai augdavo privilegijuoti. Vergės ir meilužės buvo už įstatymo ribų ir, šeimininkui panorėjus, galėjo būti išvarytos.

Egiptiečių literatūroje aptinkame įvairių moterų paveikslų: ištikima žmona, gera motina, karšta jauna mergina, prostitutė, kurtizanė ir suvedžiotoja. Paskutiniojo tipo moterų pasitaiko dažniausiai. Kaip išvengti jų žabangų, patariama Išminties knygoje, kurioje surašytos mintys tokių išminčių, kaip Imchotepas, Anis ir Ptahotepas:

Jei tau draugystė brangi,
Namuose, į kuriuos ateini
Kaip svečias garbingas ar brolis,
Moterų lenkis iš tolo!
Su jomis suartėjęs, kentėsi,
Neatspėjama jų klasta.
Daugybė žmonių prarado
Per jas savo naudą.
Moterų kūnų šaltas fajansas akina, žavi
Ir pavirsta tuojau liepsnojančiu sardoniksu.
Glamonės jų — sapnas trumputis.
Kai jas supranti — nori numirti!

Kad jaunuoliai nepakliūtų į tokias žabangas, egiptiečiai patardavo anksčiau vesti ir susilaukti vaikų, kurie buvo laikomi pačiu didžiausiu džiaugsmu: „Tavo žmona padovanos tau sūnų, panašų į tave".

Aukšta „respektabilių“ moterų socialinė padėtis Senovės Egipte kilo iš matriarchato sistemos, kuria buvo grindžiama šeima. Visa žemės nuosavybė būdavo paveldima pagal moterišką liniją — iš motinos dukteriai. Vedęs paveldėtoją, vyras valdydavo jos nuosavybę, kol žmona būdavo gyva. Po jos mirties turtas tekdavo dukteriai arba dukters vyrui. Šis paprotys niekur taip ryškiai neatsispindi, kaip valdovo šeimoje, nes daugelis faraonų vesdavo savo seseris ir net dukteris. Dažnai tokios vedybos būdavo visiškai formalios. Faraonas galėdavo vesti savo nepilnametę dukterį. Margarita Murei savo knygoje „Egipto spindesys“ rašo:

„Senovės Egipto santuokos įstatymai nebuvo suformuluoti, ir juos pažinti galima tik išstudijavus santuokas ir genealogiją. Tuomet paaiškėja, kodėl faraonas vedė įpėdinę, nepaisydamas kraujomaišos, o jei įpėdinė mirė — vedė kitą įpėdinę. Taip jis likdavo valdžioje... sostas būdavo paveldimas griežtai pagal moterišką liniją. Valdovo žmona būdavo įpėdinė. Ją vedęs, valdovas įžengdavo į sostą. Valdovo kilmė neturėdavo jokios reikšmės. Pretendentas į sostą galėjo būti kilęs iš bet ko, bet, vedęs karalienę, iš karto tapdavo karaliumi. Karalienė būdavo karalienė dėl savo kilmės, karalius tapdavo karaliumi tik ją vedęs“.

Sosto paveldėjimo pagal motinos liniją paprotys daro aiškesnį ir Kleopatros gyvenimą. Pirmą kartą ji ištekėjo už savo jaunesniojo brolio, kuris taip įžengė į sostą. Kai jis mirė, Kleopatra ištekėjo už kito brolio, kuris savo ruožtu irgi tapo valdovu. Iš pirmų dviejų santuokų vaikų ji neturėjo. Užkariavęs Egiptą, Cezaris turėjo vesti Kleopatrą, nes Egipto žmonių akyse tik taip galėjo įteisinti savo įžengimą į sostą. Paskui Antonijus, vedęs Kleopatrą, taip pat gavo teisę į sostą. Cezariui ji pagimdė sūnų, Antonijui — sūnų ir dukterį. Kai žlugo Antonijus, iškilo Oktavianas. Bet, kaip sako Murei, „ji išmintingai pasirinko mirtį“

Giminystės ryšiai Senovės Egipte nekliudė santuokai. Karalienės dažnai ištekėdavo už brolių, o karaliai vesdavo dukteris, pavyzdžiui, Snofrus, Ramzis II ir Amenchotepas IV (Echnatonas). Taip buvo daroma norint išsaugoti gryną karališkąjį kraują ir garantuoti teisę paveldėti sostą tik valdovo šeimos nariams. Tačiau tarp faraono valdinių toks paprotys tikriausiai mažiau buvo paplitęs. Nepaisant to, Romos imperijos laikais Diodoras rašė: „Egipte, priešingai negu kitų tautų papročiuose, gyvuoja įstatymas, kuris leidžia broliams ir seserims tuoktis“.

Dažnai manoma, kad dėl kraujomaišiškų vedybų gimsta vaikai su protiniais ar fiziniais trūkumais. Tačiau nebūtinai. Iš tikrųjų tokia praktika gali netgi pagerinti giminę. Fizinis ar protinis palikuonių nepilnavertiškumas kraujomaišos santuokoje atsiranda tada, kai kokį nors trūkumą turi vienas iš tėvų. Tikriausiai taip atsitiko XVIII dinastijos valdymo pabaigoje. „Faraonas eretikas“ Echnatonas, nors ir apdovanotas šviesiu protu, fiziškai buvo išsigimėlis, o jo įpėdinis Tutanchamonas mirė visai jaunas[14].

Paveldėjimo pagal moterišką liniją teisė davė egiptietėms nemenką valdžią. Pytris rašo:

„Protėviai dažniau būdavo tyrinėjami pagal moterišką liniją negu pagal vyrišką. Tėvas būdavo tik titulo turėtojas, o motina — šeimą sie-

janti grandis... Tą patį galima pasakyti apie nuosavybę. Ją paveldėdavo *nebet per*, namų šeimininkė, o ne *neb per*, namų šeimininkas".

Iki mūsų dienų išlikę santuokos kontraktai liudija, kaip būdavo gerbiamos moterų teisės.

Kontrakte, datuotame 580 m. pr. m. e., bet tikriausiai pagrįstame ankstesniais kontraktais, būsimasis vyras prisiekia, kad, jei pames savo žmoną „nustojęs mylėti arba ėmęs teikti pirmenybę kitai (jau nekalbant apie moters neištikimybę)", tai grąžins kraitį ir dalį savosios iš tėvo ir motinos paveldėtos nuosavybės vaikams, kuriuos žmona gali pagimdyti.

Kitame kiek vėliau sudarytame santuokos kontrakte yra tokios eilutės: „Aš imu tave į žmonas. Jei aš tavimi nesirūpinsiu arba vietoj tavęs vesiu kitą žmoną, tai aš tau duosiu..." (toliau nurodoma pinigų suma). Tas pats kontraktą pasirašęs žmogus sutinka, kad pusė jo tėvo turto, kurį gavo iš motinos, „ir visa kita, kas pagal kontraktą gauta iš jos... priklausys tau taip pat kaip ir teisės į jį"[15].

Jei paaiškėdavo, kad santuoka nesėkminga, ištuokai niekas nekliudydavo. Oficialiems liudininkams girdint, vyras turėdavo ištarti tokius žodžius: „Aš atsisakau tavęs kaip žmonos. Aš palieku tave. Aš į tave nepretenduoju. Aš sakau tau: „Imk sau vyrą bet kurioje vietoje, kur tu išeitum". Tačiau išsituokusią žmoną reikėdavo aprūpinti materialiai. Lygiai taip pat pageidaujanti skirtis su vyru žmona turėdavo išmokėti kompensaciją:

„Jei ji, žmonėms girdint, atsistos ir pasakys: „Aš skiriuosi su savo vyru", tai skyrybų išlaidas turės apmokėti ji. Ji grąžins Ashorui [vyrui] penkis šekelius ir visus pinigus, kuriuos jis jai davė, ji atiduos ir išeis, kur nori"[16].

Nenutraukiamų vedybų nebuvo. Su santuoka nebūdavo siejamos jokios religinės apeigos. Grynai pasaulietiškas kontraktas uždėdavo žmogui rimtus įpareigojimus, jeigu jis ryžtųsi jo nesilaikyti.

Kaip daugumoje tautų visais laikais, vaikų auklėjimas ir namų ūkis Egipte buvo moterų dalia. Jos galėjo dirbti tik nedaugelyje profesijų — žynėmis, akušerėmis, šokėjomis ir raudotojomis. Ruošdamosi būti žynėmis, jaunos moterys mokydavosi šventųjų giesmių ir šokių. Tačiau tai nebuvo kulto profesija, kaip įsivaizduojame dabar. Žynės nedarydavo įžadų nesituokti. Pasaulietinių šokių šokėjos priklausė aukštesniam profesiniam tarpsluoksniui, jeigu jas lygintume su šventyklų šokėjomis. Egipte buvo plačiai pripažinta dar viena profesija — raudotojos. Per laidotuves raudotojos eidavo paskui karstą sutaršytais plaukais ir garsiai apraudodavo velionį. Tos moterys taip pat priklausė žemam socialiniam tarpsluoksniui.

Mums labai sunku įsivaizduoti, kaip atrodė egiptietės, nes galime spręsti tik iš turtuolių žmonų ir dukterų, kurių atvaizdų aptinkame kapuose. Apie liaudies moteris nieko nežinome. Labai retai, beje, tik kai kurių aukštųjų valdininkų kapų sienose, galima pamatyti jų mažyčių figūrėlių. Tos moterys renka varpas laukuose, vaidijasi (viename piešinyje pavaizduotos dvi merginos, įsikibusios viena kitai į plaukus), šoka savo viešpačiams arba apraudа juos mirusius. Yra viena kita statulėlė moters, malančios akmeninėmis girnomis,— taip trina grūdus ir jų palikuonės mūsų laikais. Egipto moters valstietės gyvenimas buvo nuola-

tinis sunkus darbas, kurį dažnai trumpam nutraukdavo vaiko gimimas, kaip esti ir dabar Rytuose. Ne taip, kaip jos turtingesnės seserys, ji greitai sendavo ir palyginti jauna mirdavo. Jeigu tokios neturtingos moters sūnus prasimušdavo visuomenėje aukščiau (tokių galimybių Egipte pasitaikydavo), tada motina su savo vyru sulaukdavo ramios senatvės ir gal net būdavo gražiau palaidojami, užuot paguldyti į bevardį kapą. Bet iš daugybės moterų neliko nė pėdsako, tarsi jų niekada nė nebuvo.

Senovės egiptiečiai nepaliko mums romanų. Jų pasakojimai — tai daugiausia nuobodžios kronikos apie karą ir užkariavimus. Veltui mėgintume rasti juose egiptiečių moterų paveikslų, tokių kaip Zenobijos, Aspazijos ar Popėjos gyvenimo aprašymuose. Kleopatra liko gyventi Plutarcho knygos puslapiuose. Bet ji priklausė Ptolemėjų giminei, ir jos gyslomis tekėjo Makedonijos vadų ir Nilo dukterų kraujas. Senovės Egipto moterys mums tebėra mįslė, nes apie jas žinoma labai nedaug. Tačiau netgi mūsų laikais žmones tebestebina nuostabi Nefertitės galva. Kaip džiaugtųsi egiptiečių damos, sužinojusios, kad net po penkių tūkstančių metų jos gali kelti susižavėjimą!

Jų žavumas gal paaiškinamas tuo, kad, daug kartų pasikeitus moters grožio idealui, vyrų akyse šiuolaikiniam idealui artimesnės atrodo senovės egiptietės, o ne klasicizmo laikų, viduramžių arba Renesanso epochos gražuolės. Grakščios, lieknos XV a. damos, su siaurais, prie kūno prigludusiais sijonais artimos šiuolaikinei madai, bet jų veidai šalti ir abejingi. Rankose jos laiko katalikiškas maldaknyges, o jų mintys mums atrodo nežemiškos. Rubenso pavaizduotos puošnios XVII a. moterys mūsų persotintam skoniui kiek artimesnės. Graikijos ir Romos gražuolės žavi, bet nejaudina. Jos atrodo tokios pat šaltos kaip ir marmuras, iš kurio iškaltos. Bet jei Nefertitę aprengtume „Dioro" suknele, ir ji įžengtų į ištaigingą restoraną, tai visi tik žiūrėtų ir žavėtųsi. Net jos kosmetika nesukeltų apkalbų.

Kambaryje, kuriame rašau, ant sienos kabo du mano numylėtinių piešiniai. Pirmasis — tai frizas, kuriame pavaizduota jaunų merginų procesija, einanti priešais faraoną. Jį rado Zakarija Goneimas Cheruefo, XVIII a. dinastijos laikų didiko, kape. Viena šiame frize pavaizduota mergina galėjo būti Nofretė. Kitame piešinyje nupiešta deivė, kurios statulėlė yra Kairo muziejuje. Atėjęs į muziejų, kiekvieną kartą ilgai stoviu prie šios nuostabios skulptūros. Aš nežinau, kas ji, ir niekada nemėginau to išsiaiškinti. Bet man, vienam iš daugelio jos gerbėjų, regis, kad joje įkūnytas egiptietės moters tipas, apie kurį seniai miręs gerbėjas rašė:

Žmona, vyro mylima, viliojanti meilės saldybe,
Kerinčiom lūpom ir maloniai prabylanti.
Ką tiktai lūpos jos ištarė. Teisybės kūrinį primena.
Moteris nuostabiausia, savojo miesto pašlovinta,
Ranką pagalbos visiems ji ištiesia,
Kalba dorai, ir jos žodžiai malonūs,
Daro tai, kas patinka žmonėms,
Jos lūpos jokios nepaleido blogybės,
Visi myli ją...

VI skyrius

DRAUGAI IR ĮSIMYLĖJĖLIAI

Nesunku rasti tam tikrų paralelių tarp Senovės Egipto ir šiuolaikinio gyvenimo. Tačiau, norėdami būti visiškai sąžiningi, turime suprasti, kad egiptiečio teisės žinovo arba valdininko karjera klostydavosi ne visai panašiai kaip šių laikų jo kolegos. Egiptiečio kario, Sirijos kampanijos dalyvio, gyvenimas skyrėsi nuo amerikiečio kareivio, kariavusio Korėjoje, arba nuo anglo pėstininko Malajoje gyvenimo. Tačiau yra vienas svarbus visiems būdingas bruožas, kuris jungia mus su senovės egiptiečiais ir taip suartina juos su mumis, kad prabėgę amžiai nieko nebereiškia. Aš turiu galvoje meilę. Egiptiečių meilės poemų aistringumas, švelnumas virpina ir mūsų širdis, nors jas įkvėpusieji šilti kūnai jau seniai virtę dulkėmis ir tik filologai abejingai tyrinėja kažkada mylimoms akims parašytas eilutes.

Tachajetė ir Sinuchetas susitikinėjo labai retai ir tik tėvų prižiūrimi. Bet jaunuoliai visada rasdavo progų pasimatyti vieni. Išlikusios meilės poemos atskleidžia žmonių aistrų paslaptis, suprantamas visiems, kas tik kada yra mylėjęs. Tačiau įsivaizduokime, kad jie vienas nuo kito atskirti. Jauna mergina Tachajetė priiminėja draugus savo tėvų namų sode. Jie gulinėja palei baseiną figmedžių pavėsyje. Vieni vergai neša jiems vyno ir įvairių valgių, kiti — šoka ir dainuoja, linksmina. Tachajetė plonos lino drobės suknele, su gėlių vainiku ant pečių, tingiai pasirėmusi ant alkūnių, klausosi dainos, kuri vadinasi „Sodo gėlės“

Mech mecho žiedą sau į vainiką pinu.
Kaip mechas pilnaviduris dera prie mecho,
Taip mano širdis glaudžiasi prie tavosios;
Ir, valią davusi jai, guliu glėby tavajam.

Troškimas mano — tai palaima akims:
Tave regėdamos, jos spinduliuoja!
Švelniai glaudžiuos prie tavęs iš meilės tyros,
O vyre mano, širdy amžinai laikomasis!

Puiki ši valanda!
Tegul ji amžinai nesibaigia
Nuo akimirkos tos, kai miegojau aš su tavim,
Kai man širdį taurumo pripildei,
Ar džiūgautų ji, ar slėgtų ją liūdesys —
Su manim nesiskirki!

Į vainiką vijoklį pinu,
Nupynus uždėsiu tau ant jaunos galvos.
Juk dabar aš jau tavo,
Kaip sodas,
Pilnas mano augintų gėlių
Ir žolynų kvapių prisodintas.

Vėsų tvenkinį iškasei tu,
Ir vėjo šiaurinio dvelkimas
Neša gaivumą,
Kai mes dviese vaikštome prie vandens.

Ranka manoji ilsis delne tavam.
Palaimos pildos visas kūnas,
Širdis dainuoja.
Mes einam susikabinę...

Tavo balsas man lyg vynas saldus.
Aš juo gyva.
Už valgį ir gėrimą reikia labiau
Man žvilgsnio tavo akių.

Daina baigiasi, svečiai patenkinti. Vergai vėl pripildo vyno taures. Ima dainuoti kita dainininkė. Ji prieina prie figmedžio ir kreipiasi į merginą, gulinčią pavėsyje:

Šlama figmedžio lapai,
Kvepia tarsi medum.
Medis visas kuplus
Džiugina žvilgsnį gaivà.

Svyra vaisiai žemyn,
Už jaspį raudonesni.
Lapai, lyg turkiai žali,
Žvilga labiau už glazūrą.

Kamienas tarytum iškaltas
Iš pilkšvai žydro akmens.
Figmedis traukia savęsp,
Kaitroj vėsumu padvelkęs.

Sode šeimininkė
Mieliausiam rašo savam
Laišką, duoda nunešt
Greitakojei sodininkaitei:
„Ateik paviešėti draugių būry!"

Puikuojasi medžiai žiedais,
Pavėnė, lapinė
Čionai laukia tavęs,
Ir namiškiai džiaugsis tavim lyg vaikai.

Tarnus su mantos nešuliais
Priekin siųski greičiau.
Jaučiu, jog regėsiu tave, ir labiau
Nei nuo vyno svaigstu.

Tarnai neša indus
Visokiausio pripiltus alaus,
Daržovių ir duonos,
Žolelių skaniausių ir vaisių — gausybė.
O, ateik paviešėti
Tris dienas maloniausias mano pavėsy!

Draugą sodina
Dešinėj prie gražuolės.
Jis svaigsta nuo jos,
Ji jam nuolanki.
Kur stovėjo gėrimai — apsvaigę jau guli svečiai.
Su mylimu ji pasilieka.

Toks jau įprotis jų —
Pasislėpti mano ūksmėj.
Ką mačiau — tai mačiau... Bet juk aš ne plepys
Ir, kas buvo, netarsiu nė žodžio.

Tuo metu Sinuchetas, kuris, kaip visi išsilavinę egiptiečiai, moka skaityti, sėdėdamas tėvo namuose, skaito papiruso ritinėlį. Jis mokosi žyniu, ir jo tėvas (dabar jis ilsisi kolonadoje) mano, kad sūnus studijuoja šventuosius raštus. Jis tikriausiai supyktų, pamatęs, ką iš tikrųjų skaito Sinuchetas:

Tarne, kada gi tu guolį paklosi?
Klausyk, ką sakau:
Apklotą visoninį imki, kad jai kūną apglėbtų gražiai.
Tik drobės karališkos tiesti nedrįsk!
Paprastos — balintos — venk tuo labiau!
Audeklu, mira įškvėpintu, guolį papuoški tu jai.

Jei būčiau aš vergė juododė,
Mazgotoja kojų!
Galėčiau lig soties
Oda tavąja gėrėtis

Mielai skalbėju aš būčiau
Nors vieną vienintelį mėnesį:
Iš rūbų tavųjų skalaučiau
Balzamą ir mirą kvapiausią.

O, kad būčiau aš žiedas su antspaudu ant tavojo piršto!
Saugot mokėtum mane
Lyg mažmožį gražų,
Kur džiaugsmo gyvenime teikia.

Saulė krypsta vakarop. Sodo medžių šešėliai ilgėja, ir pakilęs lengvas vėjelis baseino paviršiumi gena smulkias bangeles. Liutnių ir arfų

garsai, sumišę su jaunų merginų čiauškėjimu ir juoku, tyliai sklinda virš vandens. Dabar dainuoja duetas — mergina su vaikinu. Dainą pradeda mergina:

Teateina Brolis, kai tik nori,
Ras jisai namus atvertus,
Ras geriausia drobule paklotą guolį.
Ir merginą žavingiausią, gulinčią jame.

Vaikinas atsako:

Gerai moka kilpą užmesti Sesuo,
Jai nerūpi, kad už gyvulius mokestį reikia mokėt.
Ji man užneria kilpą iš savo plaukų,
Ji mane savo akimis prisitraukia,
Ji apraizgo mane savo karoliais,
Ji žiedu savu mane antspauduoja.

Partnerė vėl kreipiasi į jį:

Nebegaliu atstumti tavo meilės.
Tu savo svaigulio klausyk!
Nuo mylimo nebeisiu, nors ir muštų!
Nors pelkėje per dieną išlaikytų!
Nors Sirijon mane botagais gintų!
Nors Nubijon — lazdom,
Nors palmių rykštėmis — į dykumą,
Nors kumščiais — iki Nilo žiočių.
Nekalbinėkit, jūsų neklausysiu
Ir meilei nesipriešinsiu savai.
Iš meilės tau visa degu,
Kaip vynas ir vanduo su ja sumišęs mano kraujas,
Tartum su prieskoniais aštriaisiais — pomerantas
Arba su pienu — kvepiantis medus.
Greičiau pas savo Seserį skubėk,
Kaip į lenktynių lauką žirgas
Arba kaip jautis,
Kada paknopstom lekia ėdžių link.
Man tavo meilė — palaima iš dangaus,
Ugnis, kada šiauduos įsiliepsnoja,
Medžioklės sakalas, užpuolęs grobį.

Tačiau ne visas Tėbų jaunimas leisdavo laiką skaitydamas meilės poemas ar soduose klausydamasis meilės dainų. Štai, pavyzdžiui, Kenamonas gavo savo tėvo Rechmiros leidimą kartu su draugu Senmutu ir kitais jaunais aristokratais dalyvauti medžioklėje. Jaunimo būrys medžioti išvyko į dykumą už Tėbų kalvų. Naktį ilsėjosi palapinėse, o dieną žygiavo. Pagaliau pasiekė vietą, kur tikėjosi sėkmingai pamedžioti. Visi žinojo, kad šiose vietose yra liūtų ir leopardų. Bet Senmutas abejojo, ar

pavyks jų aptikti. „Jei sutiksime keletą gazelių ar uolų ožėlį,— sakė jis,— galėsime džiaugtis, kad labai pasisekė".

Kenamonas buvo didesnis optimistas, tačiau ne tiek domėjosi sėkminga medžiokle, kiek proga pasikalbėti su Senmutu, jaunu karo vežimų būrio vadu, kurį tiesiog garbino. Ankstų rytą, kai tekančios saulės spinduliai nurausvino dykumos smėlį, jie pasislėpė netoli žemo kauburio. Kol varovai nešė lengvą tinklą, į kurį ketino varyti žvėris, abu jaunuoliai susėdo vienas prieš kitą ant smėlio. Kenamonas su didžia pagarba palytėjo Senmuto lanką; karys jį turėjo pasiėmęs žygyje į Siriją. Greta stovėjo tarnai su strėlinėmis, pilnomis strėlių.

— Mano tėvas sako,— tarė Kenamonas,— kad Jie[17] į kalnų gyventojų šalį sugrįš gal pavasarį.

— Aš girdėjau taip kalbant.

— Gal Amonas suteiks jėgų jo ginklams.

Senmutas linkčioja galva, šypsosi, bet neatsako.

— Ko tu šypsaisi? — klausia Kenamonas.

— Todėl, kad kalnų gyventojų dievai taip pat galingi.

— Bet nugalėjo Amonas.

— Nugalėjo Menchepera[18]. Jei jis nebūtų didis karys, kažin ar Amonas būtų mums padėjęs.

Kenamonas juokiasi.

— Nekalbėk taip, kai girdi mano tėvas,— sako jis.

— Arba Nofretė?

— Net Nofretė tavęs nesupras.

— Juk ji žynė.

— Taip, bet tik todėl, kad ją privertė tėvas. Ji niekuo daugiau nesidomi, tik savimi.

— Tu klysti, taip sakydamas apie savo seserį, Kenamonai.

— O tu tik gaišti laiką,— atsakė jaunuolis.— Aš nenorėjau tau sakyti, bet tu ir pats būtum sužinojęs. Ji sudegino tavo puikiąją poemą.

Senmutas atsistoja, paima iš Kenamono rankų lanką ir užsimeta ant peties strėlinę.

— Jie ateina,— sako Senmutas ir ima greitai kopti į smėlio kalvelę. Iš paskos skuba Kenamonas. Dykumoje girdėti tolimas šunų lojimas ir garsūs varovų balsai. Abu medžiotojai, prisidengę akis nuo ryškių saulės spindulių, kartu su svita nejudėdami laukia kalvos viršūnėje. Šalia kiekvieno stovi tarnas, pasirengęs paduoti savo šeimininkui naują strėlinę, kai baigsis strėlės.

Iš lengvos miglos staiga išnyra dvi gazelės ir, nepastebėjusios užtvaros, nuskuodžia į tą pusę. Senmutas čiumpa lanką, priklaupia ant vieno kelio, įtempia templę. Bet, jam dar nespėjus atleisti templės, strėlę paleidžia Kenamonas ir nepataiko. Vizirio sūnus garsiai nusikeikia, už ką tėvas jo nepagirtų. Bet kol jis traukia antrą strėlę, zvimbteli Senmuto lanko templė, ir viena gazelė, sukėlusi debesis smėlio, parkrinta.

— Šauk antrąją! — surinka Senmutas, bet Kenamonas vėl nepataiko.

— Išmok šaudyti geriau už sirus! — nusijuokia draugas.

Kartu su kitais medžiotojais jie bėga žemyn kalvos šlaitu, nes iš šiaurės jau kyla smėlio debesis, kuriame pamažu išryškėja trys ar keturi

išgąsdintų gyvulių pulkai: uolų oželiai, gazelės ir kiškiai, bėgantys nuo užpuolusių šunų.

Zvimbia templės, ilgos strėlės švilpdamos skrodžia orą. Toli aidi susijaudinusių varovų, medžiotojų ir jų tarnų balsai, garsus šunų lojimas.

Jau septynios negyvos gazelės guli smėlyje. Sužeistas uolų ožėlis su strėle šone kiūtina prie kalvos, bet krinta nuo Kenamono strėlės. Tai pirmasis jo pataikymas.

Staiga Senmutas su pasibjaurėjimu atiduoda savo lanką tarnui.

— Nusibodo man,— sako jis Kenamonui.— Grįžtam į stovyklą.

Netaręs nė žodžio, o tik su nuostaba pažvelgęs į draugą, Kenamonas sėda į vežimą ir nuvažiuoja paskui Senmutą.

Pamažu tyla medžiotojų balsai, šunų lojimas, ir štai jau nebegirdėti nieko, tik minkštai dunksi į smėlį kanopos ir sunkiai alsuoja arkliai. Jie privažiuoja prie palapinių, stovinčių *vadėje*, ir išlipa iš vežimų. Senmutas sako:

— Tas gandas, kurį girdėjai,— tiesa. Menchepera grįžta į Siriją.

— Kada?

— Po dviejų mėnesių, o gal ir anksčiau.

— Tu eisi?

— Taip, todėl, kad tu eisi.

Nespėjus Kenamonui išreikšti savo džiaugsmo, Senmutas skubiai priduria:

— Tavo tėvas tai žino. Kai reikės, jis tau pasakys. Amenemchebas jį įtikino. Tave turi priimti į mano pulką. Nemanyk, kad karas — medžioklės tęsinys. Turėsi išmokti žygiuoti ištisas dienas nevalgęs ir negėręs, vairuoti vežimą kalnų keliuose. Tu kausies su beveik nematomu priešu, kuris slepiasi už uolų ir netikėtai užpuola tave, važiuojantį žygio kolonoje. Jis žudo tavo karius ir dingsta anksčiau, negu tu spėji įtempti savo lanko templę.

— Bet tu koveisi su beduinais daug kartų,— paprieštarauja Kenamonas,— ir likai gyvas.

— Man gal pasisekė. Jau geriau žūti, negu pakliūti jiems į nelaisvę. Aš mačiau, ką jie daro belaisviams...

— Tai kodėl tu nori grįžti į Siriją? Juk tu nori grįžti, aš žinau.

Senmutas apsiniaukia.

— Tikriausiai ne vien dėl karo,— sako jis.— Taip, aš irgi tuo džiaugiuosi — nuotykiai, pavojai. Bet yra dar kažkas, dėl ko aš noriu grįžti. Man patinka kalnai, svetimi miestai, svetimi medžiai, svetimi dievai. O tarp jų moterų yra labai gražių.

Jis susimąsto.

— Ne, ir ne dėl to. Tu neįsivaizduoji, kas yra išvykti iš Egipto. Išvykęs iš savo šalies, imsi kitaip į ją žiūrėti. Egiptiečiai, kurie visada būna namie, nemoka suprasti gyvenimo. Jie mano, kad Egiptas — tai pasaulis, bet yra ne taip. Pasaulis — tai daugybė nežinomų šalių, kurias galima pažinti. Palauk, tu dar pamatysi ir Kadešą, ir Tubichį, tu sužinosi kelią į Meherą[19].

— Kur jis yra?

— Kalnuose. Ten dangus tamsus net dieną, nes ąžuolai, kiparisai ir kedrai jį uždengia. Ten veisiasi liūtai, leopardai ir hienos, ne tik romios gazelės. Ten yra Mehido tarpeklis — dviejų tūkstančių uolekčių gylio praraja, pilna riedulių ir skeveldrų, o už kiekvieno krūmo pasislėpęs beduinas.

— Manau, kad aš visa tai greitai pamatysiu,— sako Kenamonas.

Tolumoje suloja šunys, ima šūkčioti žmonės. Tai į stovyklą grįžta medžiotojai. Senmutas atsistoja, pasitaiso diržą su kalaviju, paploja draugui per petį ir taria:

— Jei nori gyventi, papasakok tėvui apie medžioklę. Tu turi išmokti šaudyti geriau negu šiandien.

VII skyrius

FARAONO KARIUOMENĖ

Aš neketinu tuojau vykti paskui Senmutą ir Kenamoną į Siriją, nes patys senovės egiptiečiai yra palikę žinių, kurios padės mums įsivaizduoti karą Azijoje geriau, negu aš galėčiau sugalvoti. Tas egiptiečių reliacijas pacituosiu šiame skyriuje kiek vėliau. Iš pradžių būtinai reikia išnagrinėti faraono kariuomenės organizaciją ne tik Tutmozio III laikais, bet ir gerokai anksčiau bei gerokai vėliau. Už šią informaciją esu dėkingas R. O. Folkneriui. Skaitytojai, norintys smulkiau susipažinti su šiuo klausimu, gali perskaityti įdomų straipsnį „Egiptiečių karinė organizacija", kuris paskelbtas Egipto archeologijos žurnale („Journal of Egyptian Archaeology", 39 tomas).

Senosios karalystės laikais karo išvakarėse „vietiniai valdininkai formuodavo tą dalį kariuomenės, kuriai patys vadovaudavo... Todėl visa mobilizuota kariuomenė turėdavo daugybę milicijos tipo dalinių, kur šaukiamieji eidavo karinę tarnybą ir mokydavosi karo meno". Kitaip sakant, naujokų ėmimo sistema buvo labai panaši į feodalinę sistemą, gyvavusią viduramžių Europoje. Senosios karalystės tekstuose kariuomenės dalinys vadinamas „batalionu" Jo karių skaičius mums nežinomas, bet jei tikėsime tekstais, kariuomenė turėjo „daugelį dešimčių tūkstančių" žmonių, tad tokį dalinį galima prilyginti divizijai.

Tokios sistemos trūkumas, kaip ir viduramžiais, buvo tas, kad ji vietiniams magnatams duodavo per daug valdžios. Pavyzdžiui, kivirčų laikotarpiu, kai suiro Senoji karalystė, provincijų valdytojai kariavo tarpusavyje, nes centrinės valdžios nebebuvo. Tačiau faraonas savo žinioje greičiausiai turėjo nedidelę kadrinę kariuomenę. Priešingu atveju, kaip pabrėžia Folkneris, faraonui būtų buvę sunku išeiti iš kritiškos situacijos, priešui užpuolus šalį arba prasidėjus sukilimui. Todėl valdovas, matyt, turėjo nedidelę gerai apmokytą kariuomenę, kuri prireikus visada buvo čia pat.

Senosios karalystės epochos kapų sienose Sakaroje ir Dešabšoje pavaizduotos batalinės scenos; iš jų galima spręsti, kad egiptiečių kariuomenė buvo gerai apmokyta. Tikriausiai reguliariosios kariuomenės drausmingų karių armija, pastiprinta savanoriais, mūšio lauke vaidindavo svar-

biausią vaidmenį. Daugiausia žinių apie Senosios karalystės epochos karinę organizaciją esame gavę iš kažkokio Unos kronikų, kuriose aprašoma kariuomenė, dalyvavusi žygyje į Aziją. Una niekur neužsimena apie reguliariąją kariuomenę, bet ir nekalba, jog tokios kariuomenės nebuvo. Jis tiesiog pažymi, kad į tikrąją karinę tarnybą Egipte buvo šaukiami įvairiausi žmonės. Todėl nuolat pasirengę nedideli kariniai daliniai jam atrodė savaime suprantamas dalykas.

Reikia atsiminti, jog taikos metu rekrutai buvo renkami viešiesiems darbams, pavyzdžiui, akmens skaldyklose. „Generolais" kartais būdavo vadinami valdininkai, einantys ne tik karines pareigas. Iš mums žinomų „generolų" nuo I iki VII dinastijos trys vadovavo žygiams į Sinajų, trys vadovavo darbams akmens skaldyklose Vadi Chamamatoje, o vienas... Ture. Princas Kamtdženentas, valdovo Isesio sūnus, tarnavo tikriausiai užsienyje, kažkoks Cherdenis vadovavo naujokų būriui, o kitas tuo metu buvo Elefantinoje ir vadovavo nubų samdiniams.

Nors Senosios karalystės epochos kronikose minimi tik „generolai" arba „armijos vadai", reguliariojoje kariuomenėje, be abejonės, buvo ir žemesnio laipsnio karo vadų. Ir tikrai, jų yra pavaizduotų Sakaros ir Dešabšos batalinėse scenose. Jie turėjo skiriamuosius ženklus, rodančius laipsnį ir „kariuomenės rūšį". Lentelėje iš Sinajaus faraono Džoserio (2800 m. pr. m. e.) generolas nešasi lazdą ir kovos kirvį. Dešabšos batalinėje scenoje kariuomenės vadas, pasirėmęs lazda, stebi pionierių darbą. Prie juosmens jis prisisegęs durklą...

Karinės prievolės sistema, Europoje gyvuojanti vos du šimtus metų, Egipte žinoma nuo ankstyvojo istorijos laikotarpio. Jau prieš penkis tūkstančius metų jauni egiptiečiai būdavo šaukiami į karinę tarnybą. Vadovaujami vietinio kariuomenės viršininko, jie tam tikrą laiką tarnaudavo kariuomenėje, o paskui grįždavo į savo įprastinį gyvenimą, bet būdavo karo prievolininkai ir, kilus karui, turėdavo vėl eiti į kariuomenę. Tarnaujančius armijoje valstybė maitindavo ir rengdavo. Mes nežinome, ar jie gaudavo kokį atlyginimą, bet žinome, kad turėdavo „naujokų vadą", „naujokų inspektorius" bei „rūmų jaunimo ir naujokų prižiūrėtoją", kuris vadovavo rūmų sargybai, maždaug atitinkančiai mūsų gvardiją.

Vienas iš svarbiausių kariuomenės uždavinių Senosios karalystės laikais ir vėliau buvo Egipto sienų ir kelių į Aziją ir Nubiją apsauga. Kariuomenės įgulos turėdavo atremti beduinų antpuolius.

Vidurinės karalystės laikais po kivirčų ir suirutės laikotarpio, prasidėjusio žlugus Senajai karalystei, provincijų valdytojams, arba nomarchams, turintiems tam tikrą valdžią, buvo leidžiama turėti savo kariuomenę. Tačiau kaip ir viduramžiais, jie turėdavo siųsti tam tikrą karių skaičių į tarnybą faraonui. Folkneris rašo, kad į faraono nuolatinę kariuomenę taip pat būdavo verbuojami karo prievolininkai. Todėl jis atkreipia dėmesį į stelą, kurioje parašyta, kad 25-aisiais Amenemcheto III valdymo metais kariuomenės raštininkas „išvyko į pietus atrinkti naujokų Pietų Egipto Abido nome". Kitoje steloje minimas Nachtesebekra, „kuris davė vieną žmogų iš kiekvieno šimto vyrų savo viešpačiui, kai šis rinko karius". Į kariuomenę buvo šaukiamas tik vienas procentas vyrų, tad kažin ar gyventojams tai buvo sunki našta.

Gerokai daugiau apie egiptiečių karinę organizaciją sužinome iš Vidurinės karalystės laikotarpio įrašų. Pavyzdžiui, greta „generolo“ laipsnio tenai aptinkame „smogiamosios kariuomenės vado“ ir „tarnų mokytojo“ laipsnį. Matyt, į „smogiamąją kariuomenę“ būdavo imami rinktiniai kariai. Mūšio metu jie šturmuodavo. „Tarnai“ iš pradžių buvo nekarinis faraoną aptarnaujantis personalas, bet ilgainiui tapo asmens sargybinių gvardija, kuri gindavo valdovą per kautynes. Juos galima lyginti su viduramžių „leibgvardija“. Jų klausydavo visa kariuomenė. Yra išlikę įdomūs autobiografiniai kario Sebekcho, gyvenusio Senuserto III laikais, užrašai. Pasakodamas apie save, jis rodo, kaip „kadetas“ kyla tarnybos laiptais.

Senusertui III įžengus į sostą, Sebekchas paskiriamas „asmens sargybiniu“ ir ima vadovauti nedidelei septynių žmonių grupei. Vėliau tampa „Valdovo (t. y. karaliaus) tarnu“ ir jau vadovauja šešiasdešimties žmonių būriui. Kartu su kitais šešiais valdovo tarnais jis žygiuoja į Nubiją. Grįžęs iš žygio, pakeliamas „tarnų mokytoju“ ir jau vadovauja šimtui žmonių. Visi septyni „tarnai“, lydėję valdovą žygyje, matyt, buvo iš aukštuomenės šeimų.

Administracinę ir tiekimo tarnybą eidavo daugybė „kariuomenės raštininkų“, iš kurių vienas nuolat rašydavo žygio kroniką. Raštininkų būdavo visokių laipsnių: jauniausieji tvarkydavo nedidelių padalinių aprūpinimą, vyriausieji — visos armijos. Jų tarnybą galima palyginti su anglų kariuomenės algų mokėtojų ir intendantų tarnyba. Tačiau Senovės Egipte jie dar turėdavo rinkti naujokus.

Iki mūsų dienų išlikusiuose Naujosios karalystės įrašuose yra daug žinių kaip tik apie tą laikotarpį, kuriame vyko dauguma šioje knygoje minimų įvykių. Juose daug pasakyta ir apie kariuomenės organizaciją, aprūpinimą, o svarbiausia, kad tai tikra žygių kronika, kurioje gyvai nupieštas faraonų laikų karo vaizdas.

XVIII dinastijos valdymo laikais egiptiečiai pirmąkart išgarsėjo kaip karinga tauta. Jų triumfą galėtume lyginti su prancūzų kariuomenės triumfu Prancūzijos revoliucijos laikais ir Napoleono pergalėmis. Žlugus Vidurinei karalystei, Egiptą užkariavo Azijos barbarai hiksai, arba „piemenys“. Juos išvijo karingi Tėbų valdovai, kurių įpėdiniai pradėjo XVIII dinastiją. Nuo XVIII dinastijos prasideda Egipto karinė šlovė. Pasiryžę padaryti taip, kad į šalį niekas nebesiveržtų iš Azijos, XVIII dinastijos valdovai Jachmas, Amenchotepas I, Amenchotepas II ir kai kurie Tutmoziai užpuolė Palestiną ir Siriją, abu šiuos kraštus nukariavo ir paliko juose stiprias įgulas. Didžiausias iš visų valdovų, „Senovės Egipto Napoleonas“, buvo Tutmozis III, kuris Egipto valdžią išplėtė iki Eufrato. Pažvelgus į išdžiūvusį šio didžiojo faraono veidą Kairo muziejuje, sunku patikėti, kad tai buvo didžiausias Senovės Egipto karinis genijus.

Faraonas stovėdavo kariuomenės priešakyje ir kautynių lauke dažniausiai imdavo vadovauti pats; vizirio pareigos atitiko dabartinio karo ministro pareigas. Jam padėdavo karo taryba, kuriai jis įsakinėdavo. Tačiau žygyje, prieš stodamas į mūšį, valdovas tardavosi su vyresniaisiais kariuomenės vadais. Tais laikais faraonas turėjo didelę reguliariąją ka-

riuomenę, sudarytą nacionaliniu pagrindu. Jai vadovavo profesionalūs kariai. Folkneris rašo:

„Veikiančioji kariuomenė dalijosi į divizijas, ir kiekviena iš jų buvo lyg kariuomenės korpusas, sudarytas iš kovos vežimų dalinio bei pėstininkų ir turintis apie 5000 žmonių. Kautynėse prie Kadešo [garsiosios Ramzio II kautynės] divizijoms vadovavo valdovo sūnūs, tačiau vienai divizijai vadovavo pats faraonas. Tos divizijos turėjo svarbiausiųjų karalystės dievų vardus".

Dvi svarbiausios kariuomenės rūšys buvo pėstininkai ir kovos vežimų kariai. Įdomu, jog kavalerijos egiptiečiai dar neturėjo, tikriausiai dėl to, kad augindavo ne tiek jau daug žirgų. Kariauti su kovos vežimais irgi buvo išmokę palyginti neseniai iš užpuolikų hiksų. Kovos vežimus galėtume lyginti su dabartiniais tankais ir šarvuotaisiais automobiliais — jų dengiami, puldavo pėstininkai.

Pirmąjį smūgį smogdavo kovos vežimai. Iš paskos einą pėstininkai pasinaudodavo jų taktine sėkme arba sustabdydavo priešo puolimą, jei kautynės nesisekdavo... Kovos vežimai taip pat atakuodavo pralaimintį priešą ir visiškai jį sutriuškindavo. Šią mūšio fazę dažnai matome piešiniuose, kur faraonas skrieja su vežimu per žuvusiųjų ir nugalėtųjų kūnais nuklotą žemę.

Sprendžiant iš pavyzdžių, išlikusių egiptiečių kapuose (pavyzdžiui, Tutanchamono kape), kovos vežimai buvo lengvi, be lingių, dviračiai. Kiekviename iš jų važiuodavo du žmonės — vežėjas ir karys. Pastarasis būdavo ginkluotas lanku, strėlėmis ir turėdavo skydą. Egiptiečių kovos vežimai labai panašūs į aprašytuosius Homero poemose. Vežėjui grėsdavo didelis pavojus, nes jis neturėdavo ginklo. Jam reikėdavo manevruoti kovos vežimu taip, kad karys galėtų taikliausiai šaudyti iš lanko į priešą. Kovos vežimus traukdavo du arkliai. Kovos vežimų būriai dalijosi į „eskadronus"— po dvidešimt penkis vežimus kiekviename. Už arklių būklę atsakydavo arklidės viršininkas. Kalvių nebuvo, nes pasagų dar nebuvo išrasta.

Pėstininkai ginkluodavosi labai įvairiai. Lankininkai, be lankų, turėdavo kovos kirvius ir kuokas. Ietininkai nešiodavosi skydus. Iš savo iečių, kurios siekdavo šešias pėdas ilgio, jie, kaip ir viduramžių kariai, statydavo stačiatvorę. Pėstininkams priklausė rinktinės dalys, vadinamieji „faraono narsuoliai" arba tiesiog „narsuoliai". Jie atakuodavo pirmieji. Yra atvaizdas, kuriame matome juos šturmuojančius Kadešo, Tutmozio III paimto miesto, tvirtovės pylimą. Speciali kariuomenė eidavo įgulos tarnybą, o garsieji madžajai buvo „policininkai".

XVIII dinastijos valdymo pradžioje kroviniams nešioti buvo naudojami asilai. Tačiau Tutmozis III liepė į valtis sudėti jaučių traukiamus vežimus ir su jomis forsavo Eufratą. Paskui tokių vežimų egiptiečių kariuomenė turėjo visada.

Karinių laipsnių hierarchija tuo metu jau buvo galutinai nusistovėjusi. Eiliniai kariai vadinosi tiesiog „kariuomenės nariais". Žemiausio karinio laipsnio pavadinimas skambėjo taip: „didžiausias iš penkiasdešimt", kito laipsnio —„šimtinės vadas". Po to jau ėjo „vėliavnešys". Ramesidų laikais (Naujosios karalystės vėlyvasis laikotarpis) tie vėliavnešiai va-

dovaudavo dviejų šimtų pėstininkų būriams. Savanoriai ir šaukiamieji taip pat buvo vadinami skirtingai; matyt, norėta pabrėžti vienų pranašumą prieš kitus. Tačiau raštininkai buvo kategoriškai nusistatę prieš karinę tarnybą (jie buvo nuo jos atleisti).

Vienam iš tų raštininkų esame dėkingi už pasakojimą apie karinę tarnybą Sirijoje. Tasai raštininkas, vardu Goris, jį parašė kiek vėliau, kai valdė jau ne Tutmozis III, bet sąlygos, į kurias pateko Senmutas ir Kenamonas, išvykę į Siriją paskui Mencheperą, tenai tebebuvo tokios pačios.

Goris buvo aukštas valdininkas, gerai pažįstantis Sirijos sąlygas. Savo laišką jis rašo valdiniui, kažkokiam Amenemopei, „raštininkui, esančiam kariuomenės žinioje“, matyt, administracijos ir ūkio dalies vadui, atsakingam už kariuomenės maitinimą ir aprūpinimą. Amenemopė greičiausiai „sužlugdė darbą“ ir, mėgindamas tai nuslėpti, atsiuntė Goriui pompastišką laišką, kuriame gyrėsi savo šaunumu ir mėgino parodyti nusimanąs apie vietos sąlygas.

Kiekvienas atsakomasis Gorio laiško žodis rodo jį buvus seną, mūšiuose užsigrūdinusį, daug mačiusį ir patyrusį veteraną. Esu įsitikinęs, kad jo žodžiuose, pilnuose paslėptos pajuokos, slypi geraširdiškumas. Įsivaizduoju Gorį sėdintį savo įstaigoje Tėbuose. Karai jau pasibaigę. Jis džiaugiasi, kad visa tai baigėsi, ir patenkintas prisimena tas dienas, kai „vadovavo Šardano, Kecheko, Mašuašo... pagalbinei kariuomenei...“, kai žygiavo keliu į Meherą, „kur dangus tamsus net dieną..., uždengtas kiparisų ir ąžuolų lapų, kur kedrai viršūnėmis siekia dangų“, prisimena Jafą, kur jis rado „gražuolę merginą, prižiūrinčią vynuoges...“

Štai keletas ištraukų iš šio gyvo žmogiško dokumento, kurį prieš daugelį metų išvertė Adolfas Ermanas[20]. Bet iš pradžių reikia dar kiek paaiškinti. Amenemopė, matyt, vadino save *machiru* — didvyriu; veteranui, tai labai nepatiko, ir jis savo sąmojingame atsakyme valdiniui tai nuolatos primena:

„Tavo laiškas kupinas pompastiškų žodžių. Žiūrėk, jie tau atkeršys ir prislėgs tavo pečius daug sunkesne našta, negu tu norėtum.

„Aš raštininkas, *machiras*“,— sakai tu vėl. Tarkime, tavo žodžiuose yra tiesos. Tada išeik, mes tave išmėginsime.

Tau pakinkytas arklys, greitas kaip šakalas..., kai lekia, jis panašus į vėjo šuorą. Tu atleidi pavadžius [?] ir griebi lanką. Pažiūrėsime, ką padarys tavo rankos. Aš noriu tau išaiškinti, kas yra *machiras*, ir parodyti, ką jisai daro.

Tu nenužygiavai iki Chati žemės ir nematei Upa[21] žemės? Tu taip pat nepažįsti Chedemo ir Igedijos gamtos? Kuriame Sumūro krante stovi miestas?.. Į ką panaši ši upė? Tu nežygiavai į Kadešą[22] ir Tubichį? Tu nežygiavai su pagalbine kariuomene į kraštą, kur gyvena beduinai?

Tu nežygiavai keliu į Meherą[23], kur dangus tamsus net dieną, nes jį užstoja kiparisai [?], ąžuolai ir kedrai, kurių viršūnės siekia dangų? Ten daugiau liūtų negu panterų ir hienų [?], ir ji [Mehera] iš [visų] pusių apsupta beduinų.

Tu nesikabarojai į Ševės kalną? Tu nežygiavai, kai tavo rankos padėtos ant... ir tavo kovos vežimas maskatuoja ant virvių, kai tavo arklys jį vos traukia [?]

Prašau tave, leisk *man papasakoti tau apie*... Tu nenori kabarotis, ir esi linkęs forsuoti upę... Tu pamatysi, kiek vargti tenka *machirui*, kai ant pečių neši savo kovos vežimą...

Kai vakare paskelbs poilsį, tavo kūnas išsunktas... ir visi tavo sąnariai sudaužyti... Tu atsibusi, kai ateis metas... į... naktį.

Tu turi vienas suvaldyti kinkinį. Brolis neateis pas brolį. Dezertyrai [?] ateina į stovyklą, atriša arklį... rausiasi [?] naktį, pavagia tavo drabužius. Tavo arklininkas atsibudo naktį ir pamatė, ką jie [?] padarė. Jis pasiima, kas dar likę, ir nueina su vagimis. Jis susimaišys su beduinais ir virs aziatu. Piktadariai slapta ateina marodieriauti [?]. Jie pasirodo, kai tu miegi. O tu atsibudęs neberasi jų pėdsakų. Jie jau bus nuėję su tavo daiktais. Štai tada tu tapsi tikru *machiru* ir griebsies už ausies[24]".

Paskui Goris ragina, kad Amenemopė parodytų, ką žino apie Finikiją (dabartinį Libaną). Daugelis jo minimų miestų vardų mums dar pažįstami: Beritus (dabartinis Beirutas), Tyras ir Biblas. Paskutinį kartą būdamas Libane, aš skaičiau šitą ištrauką ant kalvos, stūksančios virš senojo Biblo uosto, žvelgiau žemyn į labirintą sugriautų sienų, kurios prieš tris tūkstančius metų gal matė Gorį ir jo draugus.

„Aš tau papasakosiu apie kitą paslaptingą miestą — Biblą. Į ką jis panašus? Jų deivė — bet apie ją kitą kartą. Tu nevaikščiojai po jį?

Papasakok man apie Beritų, Sidoną ir Sareptą. Kur yra Nezeno[25] upė ir į ką panašus Usas?

Sako, kad kitas miestas yra jūroje. Jis vadinasi Tyras. Vandenį jam gabena valtimis [?], o žuvų ten daugiau negu smėlio[26].

Aš papasakosiu tau apie kitą išmėginimą — Seramo forsavimą. Tada tu pasakysi: Nuo jo gelia baisiau negu nuo gyvatės įgėlimo. Liga ištinka *machirą*...

Priversk mane žygiuoti į Chamatą, Deherą ir Deher elį, į miestus, kur vaikšto visi *machirai*. Pamokyk mane eiti jų keliu. Parodyk man Janą. Jei kas žygiuoja į Edemą, tai kur jis atsisuks veidu? Ne nusisuks nuo mokančių [mus], o ves mus [?] į juos!"

Toliau kalbama apie Karmelo forsavimą netoli Mehido. Taip forsavo daugelis užkariautojų — nuo Tutmozio III iki generolo Olenbio.

„Parodyk man, kaip pereiti per Mehidą, kuris yra aukščiau. Juk tu *machiras*, kuriam šaunumo skolintis nereikia! Toks *machiras* kaip tu gali [?] eiti [?] kariuomenės priekyje! Pirmyn, o *mariene*[27], šaudyk!

Žiūrėk, ten [?]... 2000 uolekčių gylio tarpeklyje [?], kurio dugnas pilnas riedulių ir skeveldrų. Tu eini aplinkui [?] Tu spaudi lanką savo rankoje. Tu... tau iš kairės. Tu leidi savo vadams matyti tik tai, *kas malonu jų akims, kol tavo rankos prisipildys nuovargio: „Abata Kemo ari, machir, naem"*.

Paskutiniųjų kanaaniškų žodžių reikšmė, kaip teigia Ermanas, maždaug tokia: „Tu žudai kaip liūtas, o šaunusis *machire*". Čia Goris parodo mokąs kitos šalies kalbą. Panašiai padaro ir koks nors anglų 8-osios armijos veteranas, kai kalbėdamas įterpia vieną kitą arabišką ar vokišką žodį, nugirstą per karą.

„Tu pretenduoji į *machiro*... vardą [tarp] Egipto karininkų. Bet tavo vardas panašesnis į Kazardžio, ašerų genties vado, vardą, kada hiena aptiko jį terpentino medyje[28].

Žiūrėk, štai siauras praėjimas, jį padarė pavojingą beduinai, kurie tūno už kiekvieno krūmo. Kai kurie iš jų keturių penkių uolekčių ūgio. Jų veidai žiaurūs, širdys nežino, kas yra gailestis, ir jie neklauso maldavimo pasigailėti.

Tu vienas, neturi padėjėjų, ir už tavęs nėra kariuomenės. Tu nerasi vadovo, kuris parodytų tau kelią. Tave apima šiurpulys, [plaukai tau ant galvos] stoja piestu, tavo širdis atsiduria užkulniuose. Tavo kelyje rieduliai ir žvirgždas. Ten nėra patogaus kelio, nes jis užžėlęs... dagiais ir varnalėšomis.

Iš vienos pusės gilus tarpeklis, iš kitos — kyla kalnai. Tu eini šalia savo kovos vežimo, vairuoji [?] jį ir bijai... prie savo arklio. Jei tavo arklys parkris, tavo ranka[29] nukris ir liks tuščia, ir tavo... diržas nukris. Tu iškinkai arklį, nori pataisyti ankštumoje ranką. Bet tu nemoki jos taisyti ir nežinai, kaip jas sutvirtinti kartu [?]... nukrinta iš savo vietos. Arklys ir taip jau per daug sunkiai [apkrautas], kad galėtum jam [tai] užkrauti. Tau skauda širdį, bet tu turi eiti pėsčias. Dangus giedras, ir tu mąstai, kad priešas seka tavo pėdomis. Tada drebulys apima tave. Ak, ar bus tokia kliūtis... kurią tu galėsi įveikti! Iki to laiko, kol tu rasi nakvynę, tavo arklys pasimuš kojas. Tu supratai, kas yra skausmas".

Toliau Goris, užjausdamas savo valdinį, papasakoja, kaip vienas nelaimingas *machiras*, pasidavęs sirės merginos kerams, buvo atpažintas ir paimtas į nelaisvę.

„Kai tu įžengsi į Jafą, rasi žaliuojančią lanką [t. y. tuo metu, kai ji gražiausia]. Tu tiesi kelią į... ir randi žavią merginą, saugančią vynuogyną. Ji pasiims tave ir parodys savo krūtinės spalvą. Tave pažins ir atves liudininką. Ir vėl *machirui* bus išmėginimas. Savo tuniką iš Aukštutinio Egipto puikios lininės drobės tu parduosi [kyšiui, kad lengviau būtų pabėgti]... Kiekvieną naktį tu miegi, susivyniojęs į vilnonius skarmalus. Tu snaudi, tu pasyvus. Tavo... tavo lankas, tavo... peilis ir tavo strėlinė parduoti, tavo kamanas nupjovė tamsoje.

Tavo arklį nusivedė ir... ant slidžios žemės. Priekyje driekiasi kelias. Kovos vežimas sudaužytas... tavo ginklas nukritęs žemėn ir sulindęs į smėlį..."

Bet štai *machiras* randa draugų egiptiečių, tik šie nebepažįsta saviškio, nes jis nebeturi drabužių ir ginklo.

„Tu maldauji: „Duokite man valgyti ir gerti — aš išsigelbėjau". Jie nusisuka nuo tavęs ir neklauso. Jie nekreipia dėmesio į tavo pasakojimą.

Tu eini į kalvę. Tave apstoja kalviai ir pameistriai. Jie daro viską, ko tu nori. Jie remontuoja tavo kovos vežimą... Jie taiso tavo pakinktus... Jie duoda... tavo rimbui ir pritaiso prie jo diržą. Tu vyksti į kautynių lauką atlikti žygdarbio..."

Aišku, paskutinė frazė kupina ironijos, nes Amenemopė turi susitvarkyti kovos vežimą, kad nepadarytų prasto įspūdžio, kai grįš į Egiptą. Ten mes jį ir paliksime.

Šis dokumentas parašytas Ramzio II valdymo laikais. Laikui bėgant, jis pateko į mokyklų vadovėlius kaip pratimas, kurį turėdavo išmokti jauni raštininkai. Vertimas, kurį aš čia pateikiau, padarytas labai seniai. Ermanas turėjo praleisti daug žodžių, pavyzdžiui, tuos, kuriais aprašinėjamos kovos vežimo detalės, nes tų žodžių negalėjo išversti. Be to, rankraščio spragas savo nuožiūra užpildė tinkamiausiais žodžiais. Ir vis dėlto aš nežinau kitos senovės egiptiečių literatūros ištraukos, kuri taip gyvai ir įtikinamai parodytų kareivio gyvenimą XVIII dinastijos faraonų laikais, t. y. daugiau kaip prieš tris tūkstančius metų.

VIII skyrius

PER HORAS EINA Į MOKYKLĄ

Didingiausias Tėbų pastatas, dydžiu pranokęs net valdovo rūmus, buvo Amono šventykla. Didžiuliai masyvūs pilonai nuožulniomis sienomis, labai aukštos kolonų salės, už jų įrengti paslaptingi tamsūs kambariai, kur būdavo atliekama dauguma šventų apeigų, saulės apšviestas vidinis kiemas, kur vaikštinėdavo skustagalviai žyniai, apsirengę sniego baltumo drabužiais, į dangų nutaikyti obeliskai — visa tai buvo tik dalis miesto, turinčio daugybę koridorių-gatvių, sandėlių patalpų, lobynų, klėčių ir gyvenamųjų kambarių žynėms bei žyniams, tarnaujantiems Dievų viešpačiui. Tarp šių statinių buvo mokykla. Į vieną jos klasių mes dabar ir įžengsime. Parietę kojas, ant grindų sėdi apie dvidešimt berniukų.

Priešais juos sėdi mokytojas ir laiko išskleistą papiruso ritinėlį. Kiti ritinėliai guli šalia. Kiekvieno berniuko rankose šukė; joje jis uoliai rašo, ką diktuoja mokytojas. Vėliau, tapę tikrais raštininkais, jie gaus papirusą, bet dabar rašymui visai tinka molinių indų šukės. Šie mokinių pratimai netrukus bus išmesti, bet po kelių tūkstančių metų juos iškastus ims tyrinėti mokslininkai ir gerokai padirbės, kol iššifruos senovės kalbą, nes mokiniai rašydami pridarė gramatikos klaidų.

Vienas berniukas vardu Per Horas. Tai jaunėlis Rechmiros sūnus. Kaip dauguma mokinių visais laikais, jis nelabai nori mokytis. Deja, ne taip, kaip šių dienų moksleivis, jis negali pasižiūrėti pro langą, nes klasė be langų. Pro siaurus plyšius pačioje palubėje srovena ryto saulės šviesa, ryškiais blyksniais atsispindi nuo lubų. Bet ir Per Horas turi pramogų. Kadangi mokytojas Chaemuasas senas ir kurčias, galima pasišnekėti su kaimynu apie visokius abiem įdomius dalykus, o retkarčiais net pažaisti rutulėliais ir akmenėliais, kurių Per Horas turi pasislėpęs po tunika.

Bet reikia būti stropiam. Viename raštininkų principe, kurį daug kartų perrašinėjo Per Horas, sakoma, kad „berniuko ausis yra jo nugaroje, ir jis klausosi tik lupamas". Ir Chaemuasas negaili nė vieno, net vizirio sūnaus.

Per Horas — protingas berniukas. Dauguma moksleivių dabar jį užjaustų, nes jam per pamokas reikėdavo daugiausia kalti ir kruopščiai perrašinėti pratimus, kurie Egipto mokyklose ėjo iš kartos į kartą.

Pažvelkime pro berniuko petuką, ką gi jis rašo:

„Aš išleidau tave į mokyklą su didžiūnų vaikais, nes norėjau tave išmokslinti ir įskiepyti tau šios aukštinančios profesijos įgūdžius.

Žiūrėk, aš kalbuosi su tavimi kaip su raštininku, kai jis... Pabusk, prieš tavo draugus [jau] guli knygos... Kai tu gausi užduotį visai dienai... netingėk..."

Per Horo kaimynas, grūdų sandėlių viršininko sūnus Nebamonas, perrašinėja kitą pratimą:

„Aš girdėjau, kad tu mėgsti pramogas. Nenusisuk, kai tau kalbu. Nejaugi tavo protui rūpi tokie niekai?

Aš priversiu tavo kojas klupti, kai jos eina gatvėmis. Tave išlups hipopotamo odos rimbu.

Aš pažinojau daugelį tokių kaip tu, kurie sėdėjo raštininkų mokykloje ir prisiekinėjo „dievu", kad „knygos — niekai". Net jie tapo raštininkais, ir Jie[30] prisimena jų vardus ir duoda jiems pavedimų".

Egiptiečių mokytojo, globojančio savo mokinius, pesimizmas beribis. Paūgėjęs ir patyręs, kad yra daugiau pramogų, smagesnių už žaidimą akmenėliais, Per Horas gaus perrašyti tokį pratimą:

„Aš sakau, kad, metęs rašyti, tu eini ieškoti pramogos. Tu klaidžioji tomis gatvėmis, kur [?] kvepia alumi ir nori pats pražudyti save. Alus atbaidys [nuo tavęs] žmones, jis pražudys tavo sielą.

Tu panašus į nevaldomą sudaužytą laivo vairo ratą. Tu panašus į šventyklą be dievo ir namus be duonos.

Tave nustumia, kai tu ropštiesi ant sienos, ir užsimuši... žmonės bėga nuo tavęs todėl, kad tu jiems darai skausmą.

Tu sužinosi, kad vynas šlykštus. Tu duosi priesaiką *šede*, kad neatiduosi savo širdies buteliui [?] ir užmirši *telekq*[31].

Tave išmokė dainuoti grojant fleitai... ir pūsti švilpynę, pasakoti skambant *kinorui* ir dainuoti skambant *nezechui*[32].

Tu sėdi namuose [viešnamyje], ir mergšės apsupę tave. Tu stovi...

Tu sėdi priešais prostitutę, ir tave šlaksto kvepalais. Tau ant kaklo uždėtas vainikas iš *išet-penu*, ir tu ploji sau per pilvą.

Tu eini svirduliuodamas ir [paskui] krinti veidu tiesiog į purvą..."

Dauguma išlikusių pratimų yra perspėjimai. Bet kad ir kam būtų skirtas tekstas, raštininkas niekada nepamiršdavo pagirti savo profesijos ir juodinti kitų. Kaip matyti iš mokyklinės egiptiečių literatūros, moksleiviui nuolat būdavo kalama, kad, tik išmokęs rašto meną, jis taps išsilavinusiu žmogumi, sugebės gauti, kaip mes šiandien sakome, „valdišką tarnybą"

Šalia senojo Chaemuaso, kuris, kol mokiniai rašo, sėdi prisidengęs akis, guli krūva papiruso ritinėlių. Tenai surašyti pratimai, kuriuos jis pats darė, kai buvo mažas berniukas, kuriais išmokė ne vieną moksleivių kartą. Paimkime vieną ir paskaitykime.

Štai įspėjimas mokiniui, svajojančiam tapti kariu:

„Ką tu kalbi: „Sako, maloniau [būti] kariu negu raštininku“? Ateik, aš tau papasakosiu apie dalią kario, kuriam netrūksta rūpesčių. Jį atveda dar mažą ir uždaro kareivinėse. Smūgis *šifi* smogiamas jam į pilvą, smūgis *pereš* — į antakius. Jo galva sudaužyta, kruvina. Jį parbloškia, be to, jis sumušamas kaip papiruso lapas. Jis sumuštas dėl mušimo.

Ateik, [aš papasakosiu] tau apie jo žygį į Siriją, kaip jis laipiojo per kalnagūbrius, be to, jo reikmenys ir vanduo ant pečių panašūs į asilo krovinį, o jo kaklas darosi panašus į asilo nugarą. Jo nugarkaulis sudaužytas, jis geria pašvinkusį vandenį. Jis veja šalin miegą. Jis pasiveja priešą, bet pats panašus į pašautą [?] paukštį.

Kai jam pavyksta grįžti į Egiptą, jis kaip kirminų suvarpyta lazda. Jis ligotas. Jis suserga liga [dėl kurios turi gulėti]. Jį atgabena ant asilo, o jo drabužiai pavogti, ir jo palydovas [t. y. tarnas] pabėgo.

Raštininke Ineni! Įsidėmėk žodžius, kad maloniau [būti] raštininku negu kariu“.

Tačiau mokinys galėjo paprieštarauti, kad taip atsitinka paprastam kariui, o ne karvedžiui. Tapti kovos vežimų būrio vadu — *kas* gali būti geriau! Mokytojas žinodavo, kaip atremti šį prieštaravimą, ir mokiniui duodavo kitą rūsčią pamoką. Perrašinėdamas užduotą pratimą, Per Horas nusprendė papasakoti jo turinį savo vyresniajam broliui Kenamonui:

„Atkreipk savo širdį į tai, kad taptum raštininku, ir tu valdysi visos žemės gyventojus.

Ateik, aš papasakosiu tau [apie] niekingą kovos vežimų kario tarnybą. Jis atiduotas į arklides dėl jo motinos tėvo su penkiais vergais, [bet] jam duoti [tik] du iš jų. Jo niekas nepaiso. Jis skuba paimti arklius iš gardo priešais savo didenybę, kuris tebūnie gyvas ir sveikas. Jis paėmė gerą žirgą. Jis džiaugiasi, triumfuoja. Su juo jis pasiekia savo miestą, be to, jis [žirgas] spėriai bėga risčia. Jis puikus, kai bėga risčia... [Bet] jis [jaunuolis] nežino savo padėties. Parduoda jis savo daiktus, gautus iš savo motinos tėvo, ir perkasi kovos vežimą: grąžulą už 3 *debenus*, vežimą — už 5 *debenus*. Jis skuba leistis juo risčia, [bet] lieka pėsčias... Meta jis jį [? — vežimą arba žirgą]. Jo kojos apdraskytos... Jo šonkauliai [šonai] sukandžioti.

Ateina daryti kariuomenės apžiūros — *mekiu*. Jis labai varginamas. Jį muša ant žemės, duoda šimtą smūgių“.

Ir vėl įprastinis refrenas:

„Būk raštininku! Ji [ši tarnyba] išvaduos tave iš mokesčių ir apsaugos tave nuo visokių darbų“.

Išmuštas iš pusiausvyros jaunuolis pradeda manyti, kad gal geriau būti žemdirbiu. Bet kažin?

„Man pasakė, kad tu metei raštą, pamėgai šokius, ėmeisi lauko darbų ir nusigręžei nuo dievo sapnų. Tu neprisimeni, kas atsitinka žemdirbiui prieš derliaus surašymą. Pusę miežių sugraužia kirminai, kitus suėda hipopotamas. Laukuose daugybė pelių, užpuola skėriai, ėda gyvuliai, lesa žvirbliai... Vargas žemdirbiui! Likutis kluone pasibaigė. Jis vagims... žūsta. Jungas [jaučių] nugaišta kuliant [ir] ariant.

Raštininkas priplaukia prie kranto. Jis surašo derlių. Jo padėjėjai su lazdomis, kušitai — su palmių lapų gyslomis. Jie [sako]: „Duok tu miežius". Nėra [jų]. Jie muša jį užmuštinai — *pereš.* Jis surištas ir įmestas į šulinį. Jis panardintas į vandenį žemyn galva, jo žmona surišta priešais jį, jo vaikai suveržti. Jo kaimynai palieka juos ir pabėga, ir žūva jų miežiai. Tik raštininku! Tai jis tvarko visų mokesčius. Jam mokesčiai raštu nepriskaičiuojami [„mokesčiai raštininkui nepriskaičiuojami"], ir jam nėra pamokos. Tu gi tai žinai".

Nuo priverčiamųjų darbų nebūdavo atleidžiami net žyniai:

„Raštininkas stovi ten kaip šeimininkas, o žynys *veeb* dirba drėkinimo kanale..."

Kepėjui dar blogiau:

„Kepėjas kepa, deda duoną į ugnį, o jo galva krosnyje. Jo sūnus jį griebia už kojos. Jeigu tik jo sūnaus ranka neišlaiko, jis krinta į krosnies karštį.

Tik raštininku! Tai jis tvarko darbus, visokius, kokių tik būna šioje žemėje".

Vargšas Per Horas! Ar jis ir jo mokslo draugai tokiais graudenimais tikėjo? Matyt, ne visi, nes Senovės Egipte niekada netrūko karių, žemdirbių, amatininkų, žynių ir prekiautojų. Bet vienas dalykas aiškus: norėdamas pakilti tarnybos laiptais, jaunuolis turėdavo išmokti rašto meno. Kaip tai būdavo sunku, skaitytojas supras susipažinęs su senovinės kalbos vadovėliu. Jis tikriausiai pajus pagarbą tiems berniūkščiams, kurie mokėsi iš jo žilos senovės laikais, o dar labiau — mūsų laikų filologams. Po penkių tūkstančių metų jie padarė vertimus, kuriuos aš taip dažnai cituoju šioje knygoje.

Nelengva buvo išmokti kalbą, kuriai pradmenis davė piešinių raštas. Jis padėdavo atgaivinti rašančiojo atmintyje kokį nors įvykį, bet pašalinis vargu ar ką nors suprasdavo. Kaip pavyzdį pacituosiu ištrauką iš puikios Ermano knygos įvado „Senovės Egipto literatūra":

„Du žmonės, susitarę, kad vienas kartą per tris mėnesius pristatys jautį, už kurį antrasis mainais duos penkis ąsočius medaus, nupiešdavo tiktai mėnulį, jautį, bites, ąsočius ir dar nubrėždavo keletą mažų brūkšnelių, reiškiančių skaičius. Tačiau trečiasis niekada nebūtų galėjęs visiškai tiksliai paaiškinti šių ženklų. Todėl tokį primityvų raštą reikėjo tobulinti. Kiekviena tauta ėjo savo keliu, ir todėl taip skirtingai pradėta rašyti atskirus žodžius ir skiemenis"

Iš esmės šis raštas labai paprastas. Norėdamas parašyti sunkiai pavaizduojamą ar net neįmanomą pavaizduoti žodį (dėl simbolių daugybės ar sudėtingumo), egiptietis pakeisdavo kitu, lengvai nupiešiamu ir pana-

šiai skambančiu. Iš konteksto skaitytojas lengvai suprasdavo, ką tas žodis iš tikrųjų reiškia. Pavyzdžiui, piešinys „kregždė“ reiškė garsą *wr*. Bet garsas *wr* taip pat reiškia „didysis“. Todėl skaitytojas žodžio reikšmę galėjo suprasti tiktai konkrečiu atveju. Arba, pavyzdžiui, hieroglifas „vabalas“, kuris skamba *khpr*. Tas pats garsas reiškia „tapti“. Vėl pacituosiu Ermaną:

„Egiptiečių kalboje, kaip ir jai giminiškose, žodžio reikšmė priklauso nuo priebalsių, o balsiai lemia gramatinę formą, todėl, keičiant vieną žodį kitu, pirmiausia žiūrėta, ar juose tie patys priebalsiai, o balsiai galėdavo būti bet kokie. Pavyzdžiui, anglišką žodį *heed* galėtume pakeisti žodžiu *head*, o žodį *broad* — žodžiu *bread*.

Dėl šios priežasties senovės egiptiečių tekstai mūsų dienų vertėjams yra tikras galvosūkis. Senovės egiptietis, žinodamas, kokių balsių trūksta, lengvai nustatydavo, ką reiškia žodis *sḏm*: „klausyti“, „klauso“, „kažko klauso“, „gali klausyti“, „klausantysis“ arba „girdėjęs“.

Dėl šių trūkstamųjų balsių vertėjai daugiausia ir vargsta. Senovės Egipto skaitytojas turėdavo iš karto nustatyti, kaip tariamas žodis *sḏm*: *sedžem, sidžem* ar *sedžum*, ir tiksliai žinoti kiekvieno reikšmę. Tačiau dabar filologams tokie atvejai įvaro tiktai galvos skausmą. Štai kodėl jie taip dažnai ginčijasi dėl egiptiečių kalbos žodžių reikšmės.

Skaitydami senovės egiptiečių tekstų vertimus, nesistebėkite mįslingomis spragomis pačių įdomiausių vietų viduryje. Gal dalies rankraščio nėra išlikusio, o gal po beviltiškų mėginimų suvokti prasmę vertėjas nebesiryžo versti, kad neklaidintų skaitytojo. Taip pat nesistebėkite, kai, lygindami du tos pačios ištraukos vertimus, aptiksite skirtingai išverstų žodžių,— tekstų iššifravimo pažanga eina lėtai. Nepaisant to, daugelis vertimų, įtrauktų į pirmuosius Egipto istorijos veikalus, dabar jau kiek pasenę. Pavyzdžiui, filologas Alanas Gardineris arba profesorius Fejermenas galėjo pateikti kitų vertėjų verstas ištraukas, o aš pacitavau Ermano vertimus.

Tačiau grįžkime prie rašto raidos. Atėjo metas, kai paprastus ženklus, apie kuriuos kalbėjau, imta taikyti tokiai daugybei žodžių, jog visai nebeliko apibrėžtumo. Jie virto *fonetikos* ženklais. Taigi, rašo Ermanas, „žodis kregždė vartojamas ne tik pažymėti žodžiui „didysis“, *wr*, kaip pirmajame pavyzdyje, bet ir žymėti priebalsiams *w* ir *r* žodžiuose *hwr*, *swr*, *wrs*, *wrryt* ir kt.“

Buvo galima čia ir sustoti, bet egiptiečiai žengė toliau.

Norėdami parašyti kokį priebalsį, jie ėmė vartoti labai trumpus žodžius su vienu priebalsiu. Taip jie priėjo prie alfabeto[33], kuris turėjo dvidešimt keturias priebalses. Čia vėl iškyla keblumų. Pasak Ermano, finikiečiai, iš kurių senovės graikai pasiskolino alfabetą, savo ruožtu perėmė jį iš senovės egiptiečių. Taip mano daugumas filologų, tiktai vienas Alanas Gardineris sako kitaip. Daugiau kaip prieš trisdešimt metų Gardineriui ir profesoriui Pitui buvo pavesta paskelbti įrašus, Flinderso Pytrio atrastus ir nukopijuotus Serabit el Chadime — Sinajaus viduryje. Pasak Gardinerio, dešimties uolų lentelių tekstuose „buvo ženklų, neabe-

jotinai kilusių iš hieroglifų, tačiau buvo ir kitokių, atsiradusių visai ne iš jų" Tarp ženklų, kilusių ne iš Egipto, filologas mini jaučio galvos atvaizdą. Jis rašo:

„Tai priminė seną Hezenijaus teiginį, kad finikiečių raidžių prototipai forma atitinka senovės žydų raides. Todėl aš pasakiau savo draugui: „Mes čia tikrai turime rasti finikiečių alefo prototipą".

Jis atkakliai laikėsi savo, ir, kaip aš nustebau, kai radome beveik visiškų ekvivalentų tokiems žodžiams, kaip *bêth* — namas, *mêm* — vanduo (egiptiečiai beveik visada vandenį vaizduodavo vingiuota linija), *ayin* — akis ir *rêsh* — galva, nekalbant jau apie kitus ne tokius aiškius ekvivalentus...

Ženklų buvo ne daugiau kaip trisdešimt du, „ir kai kurie iš jų galėjo būti variantai. Savaime darėsi aišku, kad raštas alfabetinis".

Tyrinėdamas šį iki tol niekieno nematytą tekstą, Gardineris pastebėjo, kad raidės surašytos nuosekliai ir kad tokia jų išdėstymo tvarka pasikartojusi ne mažiau kaip šešis kartus. Taip jis perskaitė pirmąjį ženklą — *B*, po to antrąjį — *ayin*, būdingą gerklinį garsą, ir pagaliau paskutinį — *T*. Trečiasis ženklas jį buvo kiek supainiojęs:

„Pažvelgęs į finikiečių alfabetą pačiame pirmajame pasitaikiusiame po ranka vadovėlyje, aš, žinoma, sustojau prie raidės *lamedh* (įstriža linija su kabliuku apatiniame gale)".

Panaši linija buvo Sinajaus įraše, bet su kabliuku viršutiniame gale. Tačiau, jei tai buvo ta pati raidė, tai ją reikėjo vadinti *L*. Įrašęs šiuos priebalsius į žodį, Gardineris perskaitė *Ba'alat*.

Ba'alat buvo finikiečių deivė, Baalio žmona.

„Semitišką dievybės vardą Ba'alat egiptiečiai paprastai versdavo į Hatora (taip pat kaip Bible) ir... Serabito šventyklos, [tenai rasta lentelių], deivė buvo gerai žinoma „Hatoros, valdovės" vardu. Ten rastas jos vardas dažnai pasitaiko hieroglifų tekstuose...

Nejaugi tai atsitiktinis sutapimas? Aš tvirtai įsitikinęs, kad ne. O jeigu taip, tai aš stoviu prie alfabeto ištakų. Mano samprotavimai virsta darnia sistema, ir, priėmęs išvadas, jau beveik nebegaliu atsisakyti premisų. Kitaip tariant, beveik neįtikėtina, kad Ba'alat vardą pavyko perskaityti teisingai, ir kad visa tai rodo genetinį ryšį tarp egiptiečių hieroglifų, Sinajaus rašmenų ir finikiečių raidžių, jų tradicinių pavadinimų"

Aš truputį nukrypau nuo temos, nes norėjau papasakoti, jog: a) netikėti dramatiški įvykiai kartais paįvairina uolaus tyrinėtojo gyvenimą, kuriam darbas teikia tiek nedaug emocijų; b) jei Gardinerio išvados teisingos,— o daugelis filologų jam pritaria,— tai raidės, kuriomis parašyta ši knyga, sumanytos ne finikiečių, o senovės egiptiečių. Per Palestiną jas gavo finikiečiai, o paskui iš graikų ir romėnų — mes.

Taigi plonytė gija gal ir mus sieja su Peru Horu, kuris sėdi sukryžiavęs kojas klasėje ir nekantriai laukia, kada baigsis pamoka, o jo pavargusi ranka stropiai rašo žodžius:

„Laimingas raštininkas, tapęs profesijos meistru. Būk atkaklus kasdien. Tik taip tu išmoksi meistriškumo... Nedykinėk nė vienos dienos, nes gausi perti. Berniuko ausis jo nugaroje, ir jis klausosi tik lupamas..."

Bet štai senasis Chaemuasas atsistoja ir ima dėtis savo rankraščius. Klasėje kyla triukšmas. Mokytojas greitai nuramina mokinius. Berniukai atsistoja ir, vadovaujami Chaemuaso, monotoniškai kalba maldą Amonui. Paskui, stebimi griežto senio, ramiai išeina į saulės nutviekstą gatvę. Ir staiga ūžteli baisiausias klegesys. Berniūkščiai susispiečia į būrelius, rėkia, klykauja. Vieni eina ristynių, vartosi dulkėse, kiti, pasidarę sviedinį, mėto jį vieni kitiems. Per Horas su Nebamonu saulės nužerta gatve galvotrūkčiais lekia prie didžiulių vartų, nė nesiklauso, ką šaukia sutikti žyniai, kurie nori padaužas sudrausti. Pagaliau abu pribėga prie vartų. Kaip nustemba ir ima žavėtis Per Horas, išvydęs tenai laukiantį vyresnįjį brolį Kenamoną. Brolis stovi naujame kovos vežime, lyg ir dedasi viskam abejingas. Aplinkui susirinkę berniūkščiai garsiai žavisi dviem gražiais žirgais su siūbuojančiais pliumažais, gėrisi saulėje tviskančia auksine vežimo apdaila.

Per Horas — septintame danguje. Jis didžiuojasi savo vyresniuoju broliu, didžiuojasi, kad jis paskirtas kovos vežimų būrio vadu ir kad netrukus išvyks su faraonu į kalniečių šalį. Tačiau Per Horas toks pat išdykėlis kaip ir visi berniukai. Kai Kenamonas kartu su broliu išdidžiai važiuoja Tėbų gatvėmis, berniukas prisimena vieną pratimą, kurį pats rytą perrašinėjo.

Bildant kanopoms ir ūžiant gatvės triukšmui, jis ima garsiai deklamuoti:

— Ateik, aš papasakosiu tau [apie] niekingą kovos vežimų kario tarnybą.

— Ką čia dabar tu? — klausia Kenamonas.

Plonas balsas negailestingai varo toliau:

— Jis skuba paimti arklius iš gardo priešais savo didenybę... Jis paėmė gerą žirgą. Jis džiaugiasi, triumfuoja.

Kenamonas mėgina broliui sušerti, bet Per Horas vikriai pasprunka. Pabėgėjęs nuo Kenamono, jis šokinėdamas šaukia:

— Su juo jis pasiekia savo miestą, be to, jis [žirgas] uoliai bėga risčia. Jis puikus, kai bėga risčia... [Bet] jis nežino savo padėties.

Jie jau netoli Rechmiros namų. Kenamonas tramdo karštus žirgus, prie kurių dar nepripratęs, todėl Per Horas gali nekliudomas iš jo šaipytis.

— Ateina daryti kariuomenės apžiūros — *mekiu*. Jis labai varginamas. Jį muša ant žemės, duoda šimtą smūgių.

Kovos vežimas sustoja prie vartininko būdelės. Pribėga arklininkai paimti žirgų. Kenamonas juokdamasis mėgina sugauti brolį, bet berniūkštis už jį vikresnis. Užbėgęs laiptais, jis sustoja ir šokinėdamas šaukia: „Būk raštininku! Būk raštininku!"

Nubas vartininkas su arklininkais šypsosi. Paskutinį kartą sušukęs „Būk raštininku!", Per Horas nubėga takeliu namo. Kenamonas paima žemės grumstą ir bloškia pavymui, bet nepataiko.

IX skyrius

RAŠTO GALIA

Egiptiečiai buvo praktiški žmonės. Didžiulius jų architektūros ir skulptūros, astronomijos ir matematikos laimėjimus lėmė vien utilitariniai tikslai. Ne taip, kaip senovės graikai, kurie jais žavėjosi, egiptiečiai, matyt, buvo ne tokie smalsūs ir nemėgo mokslo dėl mokslo. Abstrakčiai mąstyti jie nemėgo. Vis dėlto graikai labai daug ką iš jų pasiskolino ir nesivaržė to pripažinti. Pavyzdžui, Talis stebėjosi egiptiečių civilizacija, sėmėsi iš jos įkvėpimo. Graikai Egipte gavo daugybę naudingų praktinių žinių, ne griežtai mokslinių, mūsų supratimu, o greičiau mokslo medžiagos žaliavos.

Imkime, pavyzdžiui, matematiką, kurioje senovės graikai pažengė taip toli.

„Egiptiečiai,— rašo R. V. Stoulis knygoje „Egipto palikimas",— sukūrė praktinę skaičiavimo sistemą ir mokėjo paprastai, tiksliai daryti aritmetinius skaičiavimus (taip pat ir veiksmus su sudėtingomis trupmenomis)... Jie spręsdavo uždavinius su dviem nežinomaisiais, elementariai išmanė aritmetinę progresiją su trupmenomis, geometrinę progresiją. Jie žinojo elementarias stačiakampio, skritulio ir piramidės ypatybes. Vadinasi, egiptiečiai galėjo sėkmingai spręsti matematikos uždavinius, pasitaikančius kasdieniniame gyvenime. Iki mūsų dienų išlikę pavyzdžiai rodo, kokiais metodais jie spręsdavo uždavinius, susijusius su prekyba, gyvulių šėrimu, mokesčių rinkimu ir t. t.

Daugumoje uždavinių būdavo kalbama apie konkrečius daiktus (septyni kepalėliai duonos, penki žmonės) ir tik retkarčiais operuota abstrakčiais skaičiais. Egiptiečiai žinodavo, ką reikia daryti kiekvienu konkrečiu atveju, bet abejoju, ar jie aiškiai suprasdavo pagrindinius principus. Pavyzdžiuose [pateiktuose „Matematikos papiruse"] vartojami daugiausia paprasti skaičiai. Jie yra metodo iliustracija, modelis sprendimų, kuriuos lengvai galima išmokti atmintinai ir pritaikyti analogiškiems uždaviniams spręsti".

Tas pats egiptiečių prakticizmas matyti ir mene. Nuostabios skulptūros, kuriomis dabar žavimės, buvo kuriamos ne tam, kad žmonės galėtų patenkinti savo estetinius poreikius, kad visi jas matytų. Kai kurios iš tų skulptūrų — tai realistiški mirusiųjų portretai. Jie būdavo statomi kapuose ir dažnai slepiami nuo pašalinių akių, nes tikėta, jog tai mirusiojo vėlės, jo „Ka" buveninės. Puikios kapų koplyčių freskos, buitinės scenelės, taip gyvai iliustruojančios mums senovės egiptiečių kasdienybę, buvo ne dekoratyviniai papuošimai, o bylojo apie mirusiojo turtingumą ir padėtį visuomenėje. Jų reikšmė magiška. Manyta, jog tik šitaip velionis pomirtiniame gyvenime bus aprūpintas turtais ir prabanga, kuria džiaugėsi žemėje. Karvedys vėl turėjo stovėti savo kariuomenės priešakyje, didikas valdyti savo žemes ir niekada nepristigti valgių, net jeigu palikuonys pamirštų laiku atnešti jų į kapą. Tapybinis ar skulptūrinis atvaizdas magijos dėka virsdavo realiu daiktu.

Raštija atsirado taip pat iš egiptiečių prakticizmo. Raštingas žmogus galėjo bendrauti su kitais žmonėmis, tiesiogiai su jais nesusitikdamas ir nesikalbėdamas, o įrašais, skaičiavimais, įvykių aprašymais, religiniais tekstais, kurie, surašyti papiruse, ilgus amžius išlaikydavo savo magišką galią. Hieroglifų raštas buvo jau gana gerai ištobulintas I dinastijos laikais, t. y. apie 3200 m. pr. m. erą. Seniausių tokio rašto pavyzdžių aptikta akmens induose ir kituose daiktuose. Hieroglifais egiptiečiai puošdavo ir daiktus: išdėstydavo taip, kad atrodytų kaip dekoratyvūs piešiniai, nes skaityti juos galima iš dešinės į kairę, iš kairės į dešinę arba net iš viršaus žemyn. Per tris tūkstančius Egipto istorijos metų hieroglifų raštas buvo vartojamas įvairiais religijos tikslais, šventyklų ir kapų sienų įrašams, visokių tipų monumentaliems įrašams. Tačiau kasdieniniame gyvenime toks raštas buvo nepatogus. Paprastą egiptietį galėtume palyginti su savimi, jeigu mums kas nors lieptų visą korespondenciją rašyti vien didžiosiomis raidėmis. O juk rašyti hieroglifais gerokai sunkiau. Todėl Egipte ir buvo sugalvotas greitraštis, kurį graikai pavadino „hieratiniu“[34] raštu. Kalba liko ta pati, bet rašyti pasidarė lengviau.

Dauguma dokumentų, kuriuos aš citavau šioje knygoje, parašyti hieratiniu raštu papiruse. Šios rašomosios medžiagos išradimas taip pat skatino egiptiečių rašto plėtotę. Babiloniečiai rašė molio lentelėse, jas paskui išdegdavo, o egiptiečiai rašomajai medžiagai daryti kiek tik norėdami prisipjaudavo papirusų meldų, kurių daugybė augo Nilo pakrantėse. Nuo augalo stiebo jie nulupdavo luobelį, patį stiebą supjaustydavo ilgomis juostelėmis, vienas juosteles sudėliodavo lygiagrečiai, kitas dėdavo skersai. Paskui tokį dvisluoksnį lakštą džiovindavo po presu. Taip buvo galima padaryti bet kokio ilgio papiruso „knygą“ arba ritinį. Yra išlikusių ilgesnių kaip 100 pėdų rankraščių.

Vėlesniais amžiais papiruso ritinėliai būdavo eksportuojami į kitas senovės pasaulio šalis, pavyzdžiui, į Graikiją. Dabar, skaitydami graikų literatūros kūrinius, turime būti dėkingi senovės egiptiečiams, nes „graikų literatūra išliko ir buvo platinama nuo seniausiųjų laikų iki II ar III m. e. a. surašyta papiruso ritinėliuose“ (Kembridžo Senovės Graikijos studijavimo draugija).

Dar ankstyvuoju Egipto istorijos laikotarpiu raštija, iš pradžių sukurta utilitariniais tikslais, virto menu. Kaip ir visos civilizuotos tautos, egiptiečiai pamatė, kad žodžiai turi magijos. Todėl jau tuo metu atsirado poetų ir rašytojų, kurie vartojo kalbą tik vienam tikslui — teikti žmonėms malonumo.

Jau citavau keletą fragmentų iš egiptiečių poetinės lyrikos (daugiausia iš Naujosios karalystės epochos), todėl šiame skyriuje pateiksiu egiptiečių prozos ištraukų.

Poezijos ir liaudies padavimų būta gerokai seniau prieš atsirandant raštui; jie eidavo iš lūpų į lūpas. Būtent iš tokių epinių poemų tikriausiai atsirado Homero „Iliada“ ir „Odisėja“ Tačiau ikidinastinio laikotarpio egiptiečių poezijos, jeigu ji buvo, neturime išlikusios. Vis dėlto raštininkai užrašė daugelį pasakų, fantastiškų nuotykių istorijų, kurios savo šaknimis siekia žodinę liaudies kūrybą. Jei neskaičiuosime paprastai nuobodžių valdininkų biografijų, karalių ir kunigaikščių kronikos,

realistinių kūrinių senojoje egiptiečių literatūroje nedaug. Kaip rodo išlikę literatūros pavyzdžiai, senovės egiptiečiams labiau patikdavo fantastiškos, neįtikimos istorijos. Galbūt taip pasireiškė instinktyvus protestas prieš suvaržymus, kurie slėgė daugumą šalies žmonių.

Viena iš pačių seniausių stebuklinių istorijų yra „Valdovas Cheopsas ir burtininkai". Cheopsas apie 2500 m. pr. m. e. statė Didžiąją piramidę. Pasaka labai sena, nors Ermano išverstasis rankraštis atsiradęs hiksų valdymo laikotarpiu, t. y. 1000 metų vėliau. Šią naivią istoriją galbūt pasakodavo klajojantys gatvių pasakotojai.

Valdovas Cheopsas prašo savo sūnus papasakoti apie didžiuosius praeities burtininkus. Pirmasis princas Chefrenas (antrosios piramidės statytojas) pasakoja nuostabų atsitikimą iš karaliaus Nebkos, vieno iš savo protėvių, laikų. Gyvenęs tada kažkoks *cherichebas* (magas), vardu Ubaoneras, kuris turėjo neištikimą žmoną. Įtardamas, kad ji susitikinėja su vienu prasčioku ir būna su juo „pavėsinėje prie Ubaonero tvenkinio", burtininkas iš vaško nulipdė „septynių sprindžių ilgio" krokodilą ir pasakė savo tarnui: „Kai prasčiokas kaip visada įbris į tvenkinį, mesk jam įkandin krokodilą".

„Tarnas nuėjo ir pasiėmė vaškinį krokodilą.

Ubaonero žmona pasišaukė tarną, prižiūrintį tvenkinį, ir liepė: „Eik ir parenk pavėsinę prie tvenkinio. Aš joje ilsėsiuos". Tarnas atnešė į pavėsinę ko tiktai reikia, ir ji ten linksmai praleido dieną su prasčioku.

Kai atėjo vakaras, prasčiokas kaip visada įbrido į ežerą. Tarnas metė jam įkandin į vandenį vaškinį krokodilą, kuris pavirto septynių uolekčių ilgio tikru krokodilu ir griebė prasčioką... Ubaoneras laukė jo didenybės valdovo Nebkos septynias dienas, *o tuo metu prasčiokas negyvas gulėjo vandenyje.* Po septynių dienų atėjo valdovas Nebka... ir vyriausiasis *cherichebas* Ubaoneras *prisistatė jam.* Ir Ubaoneras pasakė: „Gal jūsų didenybė eitų pažiūrėti stebuklo, kuris įvyks jūsų didenybės akyse". *Karalius nuėjo su juo. Ubaoneras pašaukė krokodilą ir pasakė:* „Atnešk čionai prasčioką". Krokodilas... ir atnešė jam... Ir jo didenybė valdovas Nebka pasakė: „Iš tiesų šis krokodilas baisus [?]". Tada Ubaoneras pasilenkė, paėmė jį į rankas, ir krokodilas pavirto vaškiniu krokodilu..."

Paskui prabilo princas Baufra ir papasakojo Cheopsui apie „stebuklą, įvykusį jo tėvo Snofraus laikais, apie vieną vyriausiojo cherichebo Džadžajemancho žygdarbį" Cherichebas valdovui pasakęs:

„Tegul tavo didenybė nueis prie ežero palei didįjį namą ir tegul liepia parengti tenai didelę valtį ir prisodinti ją gražių merginų iš tavo namų vidinių menių. Tavo didenybės širdis džiaugsis, kai tu matysi, kaip jos irkluoja ten ir atgal. Tu pamatysi puikius atvašynus aplink ežerą, pamatysi laukus ir gražius krantus, ir tavo širdis prisipildys džiaugsmo".

Valdovas pagalvojęs, kad tai nebloga mintis, bet nusprendė ją pagerinti.

„Ir štai valdovas pasakė: „Iš tikrųjų aš taip padarysiu. Atneškite man dvidešimt auksu aptaisytų juodmedžio irklų. Atveskite man dvidešimt dailių moterų [gražiomis] krūtinėmis ir supintomis kasomis, tų, kurios dar negimdžiusios. Be to, atneškite dvidešimt tinklų ir išdalykite tuos tinklus moterims vietoj drabužių". Viskas buvo padaryta, kaip įsakė jo didenybė. Jos irklavo ten ir atgal, o jo didenybės širdis džiaugėsi, kai jis matė, kaip jos irkluoja.

Bet štai priekyje sėdinti mergina krestelėjo [?] savo kasą ir žuvies pavidalo[35] naujo turkio kabutis įkrito į vandenį. Ji nutilo, liovėsi irkluoti. Ir visa jos eilė nutilo ir liovėsi irkluoti. Tada jo didenybė paklausė: „Kodėl tu neirkluoji?" Ji atsakė: „Mano žuvies pavidalo kabutis iš naujo turkio įkrito į vandenį". Jis *davė jai kitą* ir pasakė: „Aš duodu šį vietoj ano". Ji atsakė: „Aš noriu savo puodą iki pat dugno"[36]. Tada jo didenybė pasakė: „Eikite ir atveskite man vyriausiąjį žynį burtininką Džadžajemanchą. Jį tuojau atvedė".

Valdovas paaiškino, kas atsitiko, o paslaugus burtininkas padarė stebuklą, tik daug mažesnio masto, kaip vėliau Mozė, vesdamas savo tautą per Raudonąją jūrą.

„Vyriausiasis žynys burtininkas Džadžajemanchas ištarė stebuklingą žodį, ir pusė ežero vandens pasitraukė į kitą pusę. Jis rado žuvies pavidalo kabutį, kuris gulėjo ant šukės. Jis pakėlė jį ir atidavė moteriai. Vidury ežeras buvo dvylikos uolekčių gylio, o kai vanduo prasiskyrė, jo gylis padidėjo iki dvidešimt keturių uolekčių [kitaip sakant, Džadžajemanchas suvyniojo vandenį kaip gelumbę]. Paskui jis vėl ištarė stebuklingą žodį, ir vanduo grįžo į savo vietą"

Aš čia pateikiau tik dalį pasakojimo, bet ir iš to gerai matome, kokie žavingi ir neįmantrūs šių populiarių istorijų vaizdai. Man jie atrodo tarsi keistas „Tūkstančio ir vienos nakties" ir Bokačo kūrinių mišinys.

Kad būtų kontrastas, pacituosiu savo mėgstamiausią egiptiečių apysaką — „Pasakojimą apie Sinuchetą". Ji parašyta XII dinastijos laikais, literatūrinio įmantrumo periodu, „kai klestėjo metaforos, o dekadentiškumo ir dirbtinio rafinuotumo būta su kaupu. Vienas XII dinastijos laikų rašytojas nusivylęs skundžiasi, kaip sunku rasti ką nors nauja. Iš esmės ši literatūra daugiausia buvo menas menui" (A. Gardineris).

Tačiau šioje apysakoje nėra jokio manieringumo, jokių stebuklų. Kūrinys parašytas subrendusio meistro, gerai mokėjusio pasakoti, vaizduoti, piešti veiksmo vietą, aprašyti patį veiksmą, žadinti užuojautą. Apysakos įvykiai tikroviški ir galėjo būti iš tiesų. Bet nesvarbu, ar apysaka reali, ar visa išgalvota, ji yra originalus literatūros kūrinys.

Sinuchetas buvo „valdovas ir kunigaikštis" tais laikais, kai valdė XII dinastijos didysis faraonas Amenemchetas I. Kai jis lydėjo faraono sūnų Sezostrį baudžiamojoje ekspedicijoje prieš libius, atėjo žinia, kad mirė senasis faraonas. Dėl kažkokių priežasčių, kurių pats taip ir nepaaiškina, sukrėstas Sinuchetas, gal būgštaudamas dėl pilietinio karo, o gal manydamas, kad jaunasis valdovas rezga prieš jį sąmokslą, pabėgo.

„30-ieji metai, 3-asis Potvynio [laiko] mėnuo, 7-oji diena, pakilo dievas į savo horizontą, Aukštutinio ir Žemutinio Egipto valdovas

Schotepibra buvo paimtas į dangų. Jis susijungė su saule, kartu [jo] dieviškasis kūnas susijungė su savo kūrėju. Rezidencijoje viešpatavo tyla ir širdgėla. Didieji vartai buvo uždaryti, dvariškiai žemai nuleido galvas, o prastuomenė vaitojo.

Štai jo didenybė pasiuntė į Timchio šalį kariuomenę. Jo vyresnysis sūnus, gerasis dievas Senusertas, jai vadovavo. Jis buvo pasiųstas nugalėti svetimų šalių ir sutriuškinti esančių tarp Techenu. Ir štai jis grįžo, ir parsivedė belaisvių iš Techenu [šalies], taip pat nesuskaičiuojamą daugybę galvijų.

Pasiuntė rūmų „draugai" [septynetą] į vakarus, kad praneštų faraono sūnui, kas nutiko rūmuose. Rado jį žygūnai kelyje, pasivijo naktį. Nė akimirkos nedelsė jis. Sakalas [t. y. Senusertas] nulėkė su savo svita [net] nepranešęs savo kariuomenei. [Bet] buvo taip pat pasiųsta pas faraono vaikus, esančius su juo toje kariuomenėje, ir pašaukė vieną iš jų. Ir štai stovėjau aš, ir girdėjau jo balsą, kai jis kalbėjo, nes buvau arti. Sunerimo mano širdis, nusviro mano rankos, drebulys apėmė visus mano sąnarius. Šuoliais pasitraukiau, kad rasčiau sau vietą, kur pasislėpti. Aš pasislėpiau tarp krūmų, kad išvengčiau einančiojo keliu.

Pasukau aš į pietus. Neketinau aš pasiekti tos rezidencijos: aš maniau, kad ten įvyks sukilimas, ir nesitikėjau jo išgyventi. Persikėliau aš per Maačio vandenis, netoli figmedžio, ir aš pasiekiau Snefraus salą. Praleidau aš ten dieną laukų pakraštyje. Išėjau aš dienai auštant. Sutikau aš žmogų, stovintį man ant kelio. Išsigando jis manęs, bijančio jo. Atėjus vakarienės metui, pasiekiau aš Gau miestą. Persikėliau aš valtimi be vairo irklo, nes pūtė vakarų vėjas. Nuėjau aš į rytus nuo akmenų skaldyklų aukščiau „Raudonojo Kalno valdovės".

Kas pažįsta Egiptą šiauriau Kairo, gali įsivaizduoti, kokiu keliu bėgo kunigaikštis. Jis pabėgo iš kariuomenės vakariniame Nilo krante, plaukė upe aukštyn ir ją „perplaukė valtimi be vairo irklo" toje vietoje, kur upė dar neišsišakojusi. Paskui turėjo praeiti pro tą vietą, kur dabar Kairas, nes Raudonasis kalnas, kuris taip vadinamas iki šiol, yra netoli Kairo. Ir šiandien ten skaldomi akmenys. Nuo tos vietos Sinuchetas pasuko į šiaurės rytus prie sienos, ketindamas bėgti į Palestiną.

„Patraukiau aš į šiaurę ir pasiekiau „Kunigaikščio sienas", pastatytas atremti azijatams ir triuškinti „bėgantiems per smėlynus" [t. y. beduinams]. Susigūžiau aš krūmuose, būgštaudamas, kad prie sienos sargyba, [stovinti] dienos postuose".

Perėjęs per nykią dykumą, jis pasiekė Sueco sąsmauką.

„Leidausi aš į kelionę naktį; kai nušvito žemė, pasiekiau aš Petnį ir apsistojau „Didžiosios Tamsybės" saloje. Nukamavo [mane] troškulys, mano gerklos perdžiūvo, mano gerklė buvo pilna dulkių. Ir aš tariau: „Tai mirties skonis!" Pakylėjau aš savo širdį [t. y. pasidrąsinau] ir susitvardžiau, kai išgirdau aš bandos riaumojimą ir pamačiau azijatus.

Ten mane pažino šeichas, buvęs Egipte. Davė jis man vandens ir užvirino pieno. Išvykau aš su juo į jo gentį, ir jie gerai elgėsi su manimi“

Sinuchetas toliau keliauja į Siriją, „Rečenu šalį“, kaip ją vadino egiptiečiai. Rašytojas neaprašinėja tų šalių, per kurias keliavo bėglys, pamini tik garsųjį finikiečių uostą Biblą, kurio vardą dauguma egiptiečių žinojo.

„Viena šalis perleisdavo mane kitai. Išvykau aš iš Biblo ir pasiekiau Kedemą. Praleidau aš ten metus ir dar pusę [metų]. Išsivedė mane Nenšis, Amo sūnus; jis buvo Aukštutinio Rečenu valdovas. Ir pasakė jis man: „Gerai bus tau su manimi, nes tu išgirsi egiptiečių kalbą“. Taip tarė jis, nes žinojo mano būdą, buvo girdėjęs apie mano protą. Pranešė apie mane žmonės iš Egipto, kurie ten pas jį buvo. Paskui pasakė jis man: „Kodėl tu čia atėjai? Kas atsitiko? Gal kas atsitiko rūmuose?“

Aš jam atsakiau: „Aukštutinio ir Žemutinio Egipto valdovas Schotepibra pasitraukė į horizontą, ir nežinia, kas dėl to gali įvykti“. Paskui aš pasakiau [tik] pusę tiesos: „Grįžau aš iš žygio į Techenu šalį; pasakojo man [apie tai]. Mano protas aptemo, mano širdis paliko mano kūną. Ji liepė man bėgti, nors apie mane blogai nekalbėjo ir nespjaudė man į veidą, negirdėjau aš blogų kalbų ir neminėjo mano vardo pranešėjo lūpos. Nežinau, kas atvedė mane į šią šalį. Tai buvo panašu į dievo paraginimą“

Matyt, jau apsipratęs su ilga ištremtimi, Sinuchetas priima Nenšio kvietimą apsigyventi jo žemėje. Ištremtas egiptiečių didikas ima laikytis to krašto įpročių ir papročių, gyvena kaip visi azijatai, kurie, palyginti su juo, yra tikri barbarai. Jis veda vyresniąją Nenšio dukterį ir susilaukia iš jos vaikų. Šiaurės Rečenu vadas duoda jam žemės, paskiria pačios drąsiausios genties vadu. Ir Sinuchetas sąžiningai tarnauja Nenšiui taikos metu ir kilus karui.

„Išbuvau aš [ten] daugelį metų. Mano vaikai užaugo stiprūs, kiekvienas valdė savo gentį. Žygūnas, vykdamas į šiaurę arba į pietus, į rūmus, apsistodavo pas mane, nes aš priimdavau visus žmones. Duodavau aš trokštantiems vandens ir parodydavau paklydusiam kelią. Pagelbėdavau aš apiplėštajam. Kai azijatai ryždavosi atremti svetimų šalių valdovus, aš prieš žygį duodavau jiems patarimų. Šios Rečenu [šalies] valdovas privertė mane daugelį metų būti jo armijų vadu. Kiekviena šalis, su kuria aš kariavau, mano nugalėta, būdavo nuvaroma nuo ganyklų ir šulinių.

Atėjo stipruolis iš Rečenu ir iššaukė mane mano palapinėje. Tai buvo karžygys, ir jam nebuvo lygių. Nugalėjo jis visą šalį ir pasakė, kad kausis su manimi. Jis ketino mane apiplėšti, manė, savo genties patariamas, pagrobti mano gyvulius. Šis valdovas tarėsi su manimi, ir aš pasakiau: „Aš jo nepažįstu; iš tikrųjų aš su juo nelaikau pažinties, ir manęs neįleis į jo stovyklą. Ar esu aš kada nors atidaręs jo vartus arba išlaužęs aptvarą? Tai [tik] pavydas, nes mato jis mane atliekantį tavo pavedimus. Iš tiesų aš panašus į jautį iš išsklaidytos

bandos kitoje bandoje, užpuola jį jautis iš [šios] bandos, ilgaragis jautis jį bado; ar būna žemo rango žmogus mylimas po to, kai tampa vadu? Nėra barbaro, kuris būtų kartu su Deltos gyventoju. Kas gali įtvirtinti [?] papirusą [?] ant kalno? Nes jautis mėgsta kautynes, ir ar turi [kitam] galingam jaučiui patikti atsitraukimas iš baimės, kad tasai gali su juo susiremti! Jei jo širdis linkusi kovoti, tegul jis pasako savo norą. Argi žino dievas likimą, ir jisai argi žino, kas atsitiks?

Naktį įtempiau aš savo lanką ir parengiau savo strėles. Išsitraukiau aš savo durklą, sutvarkiau savo ginklus.

Vos tik nušvitus žemei, atėjo Rečenu [žmonės]. Surinko jis savo gentis, surinko jis [gerą] pusę šaulių. Sumanė jis šitą dvikovą. Ir štai nusitaikė jis tada, kai aš stovėjau greta jo. Visų širdys degė už mane. Vyrai ir moterys vaitojo, [ir] visiems širdis skaudėjo dėl manęs. Jie kalbėjo: „Ar yra kitas toks stipruolis, kuris galėtų kautis su juo?“

Štai iškrito jam skydas, kovos kirvis, ryšulys [svaidomųjų] iečių, kai aš išvengiau jo ginklo ir leidau praskrieti man pro šalį jo strėlėms vienai po kitos, iki paskutinės. Puolė jis mane, bet aš jį pervėriau, ir mano strėlė liko jo pakaušyje. Suriko jis, parkrito ant savo nosies. Partrenkiau aš jį jo [paties] kovos kirviu. Ant jo nugaros aš surikau savo pergalės šūkį, o visi azijatai sukliko. Aš pašlovinau Montą, tuo metu kai [galiūno] vergai jo raudojo. Tasai valdovas Nenšis, Amu sūnus, apkabino mane“.

Praėjus daugeliui metų, Sinuchetas labai panoro grįžti į gimtąją žemę. Šioje vietoje autorius prabyla kaip poetas:

„Kažkada bėgo bėglys, [dabar] apie jį kalba rūmuose. Vos vilkosi išbadėjęs, [dabar] aš daliju duoną kaimynams. Paliko žmogus savo žemę dėl nuogumo, [dabar] aš turiu baltų drabužių ir lino audeklų. Pabėgo žmogus, nes neturėjo ko pasiųsti, [dabar] turi jis daugybę vergų. Gražūs mano namai, erdvus mano būstas, žino mane rūmuose“.

Toliau eina malda, skirta ne konkrečiam egiptiečių panteono dievui, ne Amonui, Pta ar Horui, o tiesiog dievui:

„O dieve, kad ir kas tu būtum, kursai lėmei šį pabėgimą, būk gailestingas ir sugrąžink mane į tėvynę. Juk tu leisi man pamatyti vietą, kur nuolatos gyvena mano širdis. Argi yra kas svarbiau, kaip būti palaidotam žemėje, kurioje esi gimęs? Ateik [man] į pagalbą. Tai, kas įvyko,— laimingas įvykis. Parodė man dievas malonę... Tebus gailestingas man Egipto valdovas, ir tegyvensiu aš jo malone. Tepasveikinsiu aš „Žemės viešpatę“[37] jo rūmuose, [ir] teišgirsiu aš jos vaikų įsakymus.

Valdovas atsiunčia Sinuchetui palankų laišką ir leidžia jam grįžti į Egiptą, nes nėra ko bijoti.

„Ką padarei tu, kad [turėtum būgštauti]? Ar tau kas padaryta? Tu nepiktžodžiavai, kad reikėtų kalbėti prieš tavo žodžius. Tu nekalbėjai

blogai prieš kilmingųjų tarybą, kad reikėtų prieštarauti tavo kalboms".
Jis mini karalienę, kuri, matyt, neblogai elgėsi su tremtiniu:

„Tai tavo Dangus, kuris yra rūmuose, tvirtas ir ilgaamžis jis šiandien. Jos galvą dengia šalies karališko [orumo] ženklai, jos vaikai rūmuose. Tu susirinksi brangenybes, kurias jie tau duos. Tu gyvensi jų dovanomis".

Sinuchetas su dėkingumu priėmė valdovo laišką ir po ilgų nesimatymo metų grįžta į Egiptą, stoja prieš faraoną. Apimtas drebulio, puola prieš Sezostrį, netenka žado.

„Pasakė tada jo didenybė vienam iš „valdovo draugų": „Pakelk jį ir tegul jis kalba su manimi". Paskui jo didenybė pasakė: „Na, štai tu atėjai. Tu klaidžiojai po svetimas šalis, kai pabėgai. [Dabar] tu sukriošęs, pasenęs. Nemenkas dalykas — palaidoti tavo kūną. Barbarai tavęs nepalaidos. Nedaryk sau bloga, nekenk pats sau. Tu nekalbi, [nors] ištartas tavo vardas!"

Galiausiai Sinuchetas, vis dar apsirengęs azijatų drabužiais, užsikirsdamas ištaria keletą padėkos žodžių: „Štai aš prieš tave. Tau priklauso gyvybė: tegul tavo didenybė pasielgia savo valia"

„Buvo įsakyta atvesti valdovo vaikus, ir jo didenybė pasakė savo pačiai karalienei: „Štai Sinuchetas, kuris grįžo kaip azijatas, [tarsi] būtų gimęs tarp beduinų".

Ji labai garsiai suriko, ir kartu sušuko visi valdovo vaikai. Paskui jie pasakė jo didenybei: „Iš tiesų tai ne jis, o valdove, viešpatie mano!"

Istorija baigiasi, kai Sinuchetas vėl virsta egiptiečiu. Ta vieta primena „Odisėjos" šeštosios knygos sceną, kai kelionių išvargintas Odisėjas mazgojasi kūną ir rengiasi naujais drabužiais, prieš eidamas susitikti su karaliumi Alkinoju.

„Apgyvendino mane valdovo sūnaus name, kuriame buvo puikių daiktų. Vėsi patalpa... [ten] buvo brangenybių iš lobyno, drabužių ir karališkos drobės *miros*, geriausio karaliaus ir dvariškių, kuriuos jis myli, kvapiojo aliejaus buvo kiekviename kambaryje. Kiekvienas tarnas atlikinėjo savo pareigas.

Padarė, kad iš mano kūno išeitų metai: apkirpo mane ir sušukavo man plaukus, purvas buvo grąžintas dykumai, o drabužiai — smėlynų gyventojams. Aš buvau aprengtas geriausiais lininiais audeklais, ištrintas puikiausiu aliejumi. Aš miegojau lovoje. Palikau aš smėlynus tiems, kurie juose gyvena, o medžių aliejų tiems, kas juo tepasi".

Jam buvo paskirtas prabangus namas, ir, kas svarbiausia egiptiečiui, buvo parengtas kapas, „amžinybės namai".

„Man buvo iš akmenų pastatyta piramidė tarp piramidžių. Akmentašių, kurie stato piramides, viršininkas sužymėjo žemę. Dailininkų viršininkas ją ištapė. Skulptorių viršininkas joje tašė, o rūpinosi ja nekropolio darbų viršininkas. Visi daiktai, kurie dedami į kapą, ten buvo sukrauti... Jo didenybė įsakė, kad man tai būtų padaryta. Nebuvo paprasto žmogaus, kuriam būtų visa tai padaryta. Aš buvau karaliaus malonėje iki mirties dienos".

Prašau man atleisti, kad šią nuostabią apysaką pateikiau ne visą. Be to, aš negaliu supažindinti skaitytojų su kitais egiptiečių literatūrinės prozos pavyzdžiais. Tas kelias ištraukas pacitavau, norėdamas parodyti, kokio pobūdžio apysakas ir poemas mėgdavo išsilavinę egiptiečiai — skaitydavo patys arba klausydavo, kaip skaito kiti.

Man rodos, kad Senovės Egipto literatūra gali mus labiau priartinti prie faraono žmonių, negu jų meno kūriniai. Tačiau norėčiau perspėti skaitytoją, kad ne visa jų literatūra vienodos vertės. Labai daug nuobodžių, netobulų ir niūrių kūrinių. Rekomenduočiau liaudies pasakas, biografinius romanus, tokius kaip „Unamono kelionė“, meilės lyriką (kuriai būdingas kerintis švelnumas) ir geriausias religines eiles, ypač Echnatono „Himną Atonui“.

Bet egiptiečiai niekada nebuvo mistikai, ir net savo apogėjuje nesukūrė tokios stiprios ir gražios poezijos, kaip senovės žydai.

X skyrius

DARBININKAI IR AMATININKAI

Aš buvau menininkas, išmaniau meną, puikiai mokėjau savo darbą... Aš žinojau [kaip pavaizduoti] vyro gestą ir moters laikyseną... ieties metimą, kuriuo nepatenkintas hipopotamas, ir bėgiko judesius...

Iš skulptoriaus kapo įrašo (XII dinastija)

Iki šiol daugiausia kalbėjome apie išsilavinusią Egipto valdančiąją klasę: aukštus valdininkus ir karo vadus, įstatymų žinovus ir mokesčių rinkėjus, žynius ir raštininkus. Ši neabejotina mažuma savo kapų sienose paliko mums pagyrūniškų įrašų. Bet didžioji žmonių dalis, kūrusi Egipto turtus,— statybininkai, dailininkai, valstiečiai, amatininkai ir darbininkai — mums tebėra nebylūs. Tik keli žodžiai išlikę kapų sienose. Net inžinieriai, kurie projektavo piramides ir šventyklas, organizavo ir mokė daugybę darbininkų tašyti milžiniškus blokus gigantiškoms statuloms ir statyti valtis, kuriomis iš Asuano į Memfį buvo gabenami net 650 tonų svorio kroviniai, paliko mums labai nedaug žinių apie savo darbo metodus. Todėl pirmas klausimas, kurį ištaria nustebęs turistas, pirmąkart išvydęs didžiąją piramidę, Karnako kolonų salę arba miniatiūrinius tauriojo metalo papuošalus, skamba maždaug taip: „*Kaip* jie tai padarė?“

Mūsų laimė, Senosios karalystės ir vėlesnių laikų didikai mėgo savo kapų sienose vaizduoti daugybės tarnų darbą. Atidžiai išnagrinėję tuos piešinius, taip pat išlikusius darbo įrankius, egiptologai daug sužinojo apie tos epochos darbininkus ir amatininkus ir dažniausiai į šį klausimą gali atsakyti.

Toks didikas buvo viziris Rechmira. Turėdamas daug pareigų, jis buvo atsakingas ir už didžiulį Amono šventyklos turtą. Be to, kaip byloja įrašas jo kapo sienoje, buvo didelių šventyklos dirbtuvių vyriausiasis revizorius, o vienas iš jo sūnų, Meris,— valdytojas. Kitas, vyresnysis, sūnus,

vardu Menchepera Sonebas, buvo šventyklos raštininkas ir tvarkė mokesčių įplaukas. Naudodamiesi kapų sienų piešiniais kaip vadovais, dabar palydėkime vizirį inspekcinėje kelionėje.

Jau praėję keli mėnesiai nuo to momento, kai Tutmozio kariuomenė iš Tėbų išžygiavo į Rečenu žemę. Žygyje jo didenybę lydėjo daug jaunuolių. Tarp jų buvo Rechmiros sūnus Kenamonas su draugu Senmutu. Išvykus faraonui, jau ir taip didelė vizirio atsakomybė dar labiau padidėjo, nes, nesant valdovo, teko valdyti šalį. Vakar davė audienciją Punto, Keftiu (Kretos), Sirijos ir Nubijos pasiuntiniams, pavaduodamas savo karališkąjį viešpatį, priėmė jų atneštą duoklę. Keletą valandų sėdėjo paauksuotame krėsle, priešais ėjo svetimšaliai su duokle ant pečių, o raštininkai užrašinėjo dovanų pavadinimus ir kiekį. Pirmieji praėjo Kretos atstovai, liekni tamsiaodžiai žmonės juodais garbanotais plaukais. Jie išdidžiai nešė savo tėvynės gaminius.

„Viena lazurito vaza su aukso lankeliais ir rankenėlėmis... dešimt gabalų sidabro... vienas auksinis dubuo... auksinė liūto galva... auksinė kuoduoto paukščio galva... aukso taurė su uolų ožio galvos atvaizdu... auksinė liūto galva... didelė sidabro vaza su dviem rankenėlėmis... durklas su žydromis makštimis..."

Raštininko balsas skamba monotoniškai. Rechmira knapsi nosimi savo soste ir mąsto: „Kada pagaliau baigsis šita procesija?"

Paskui ima eiti tamsiaodžiai nubai iš pietų su savo dovanomis. Jie neša stručio plunksnas ir kiaušinius, juodmedį, aukso luitus, leopardų ir žirafų kailius, dramblių iltis, veda leopardus, babuinus ir žirafas valdovo zoologijos sodui. Paskui juos eina vergai audėjai, daugiausia moterys ir vaikai; jie dirbs šventyklų dirbtuvėse.

Dieną, prieš priimdamas dovanas, Rechmira pirmininkavo teismo salėje, nes, be visų kitų, turi eiti ir vyriausiojo teisėjo pareigas. Ši procedūra labai išvargino, nes bylų buvo svarstoma daug, o diena pasitaikė karšta. Būdamas jaunesnis, Rechmira didžiavosi savo paskyrimu ir nusprendė tarnauti aukštiems teisingumo idealams. Tuos idealus jis drąsiai įrašė savo kapo sienose: „teisingumą vykdyti nešališkai ir žiūrėti, jog abi šalys būtų patenkintos, beturčių ir turtingųjų ginčą spręsti taip, kad ieškovas nepaplūstų ašaromis dėl tavo sprendimo..."

Bet, sėdėdamas perpildytoje salėje ir klausydamasis advokatų polemikos, kurios beveik negirdėjo, nes koridoriuje rėkė žmonės, reikalaudami leisti į salę, viziris pajuto baisų dvasios nuovargį. Rechmira žinojo, kad kai kurie jo valdininkai ima kyšius, mėgino tam padaryti galą, bet kyšininkavimas klestėjo. Būtų labai gerai „beturčių ir turtingųjų ginčą spręsti nepaisant asmenų padėties", bet ką galima padaryti, jei turtingasis daro spaudimą teismui. Rechmira turėjo daug priešų, bet vis tiek stengėsi kaip galima geriau eiti savo pareigas ir kaip pamokymą įpėdiniams per visą savo kapo sieną surašė „vizirio pareigas". Perskaitykime šio įrašo ištrauką:

„Tai jis tardys dėl kiekvieno šventyklos ūkio nepriemokų. Tai jis skirs visus mokesčius duoti maisto produktais [?] kiekvieno, kam jie bus duodami, naudai [?]. Tai jis spręs visas bylas. Tai jis rinks mokes-

čius valdybų... naudai... Tai jis atidarinės lobyną kartu su iždo viršininku. Tai jis apžiūrinės mokesčius... Tai jis kas dešimt dienų apžiūrinės gėrimus... Tai jis skirs laivus kiekvienam asmeniui, turinčiam teisę jais naudotis. Tai jis siųs visus rūmų patikėtinius į... kai valdovas bus išvykęs".

„O valdovas tikriausiai *visada* bus žygyje",— atsidūsta Rechmira, prisimindamas, kiek kartų matė valdovą, vykstantį į žygį. Jis šypsosi, kai į galvą ateina viena frazė, kurią jis taip pat parašė savo kapo sienoje. Ji teisinga, bet kai ką nustebino:

„Žiūrėk, vizirio padėtis, žiūrėk, ne tokia jau maloni. *Ji karti kaip tulžis...*"

Šiandien jis vėl lanko Amono šventyklos dirbtuves, kurioms vadovauja jo sūnus Meris. Vizirio protas visada įtemptai veikia, net tada, kai jis susižavėjęs stebi, kaip amatininkų rankose gimsta nuostabūs daiktai. Jis žino, ką pasakyti dėl darbo metodų. Savo kapo sienos įraše vadina save „pamokančiu kiekvieną žmogų, kaip atlikti visokiausius darbus" Meris ne visada su juo sutinka, nes dažniausiai visi sūnūs manosi geriau už savo tėvus žiną, ką ir kaip reikia daryti. Kovos vežimai su viziriu ir jo svita įlekia pro paradinius vartus ir sustoja prie šventyklos dirbtuvių. Apsuptas tarnų su vėduoklėmis, Rechmira eina į patalpą.

Dirbtuvėse erdvu ir triukšminga. Aidi netylantis plaktukų, pjūklų ir grąžtų triukšmas, į nosį trenkia sumišęs medžio drožlių, alyvos, karšto metalo ir prakaito kvapas. Meris, aukštas, rimtas jaunuolis su juodu peruku ir su tarnybine lazda rankoje, eina paskui tėvą iš vienos patalpos į kitą. Iš pradžių jie užsuka į juvelyrų cechą. Čia darbininkai pjaustinėja ir poliruoja karolius iš malachito, karneolio, lazurito ir kitų pusbrangakmenių. Skyles juose gręžia plonais bronzos grąžtais, sukamais lanko temple. Templės kilpa uždedama ant grąžto, o lankas greitai traukomas į vieną ir kitą pusę. Prie kito varstoto amatininkas iš mažyčių stiklo gabalėlių dėlioja mozaikos piešinį auksiniame antkrūtinyje. Amatininkai dirba su akmenimis, atvežtais iš įvairių Azijos vietų: krištolu ir chalcedonu — iš Rytų dykumos, turkiu — iš Sinajaus, lazuritu — iš Vakarų Azijos. Bet tarp jų nėra brangakmenių: deimantų, rubinų, safyrų ir opalų.

Rechmira paima auksinį antkrūtinį ir atidžiai apžiūrinėja mozaiką.

— Stiklas,— pašaipiai sako jis ir padeda antkrūtinį atgal.

— Mūsų protėvių laikais, mano sūnau, tokius daiktus aptaisydavo turkiais ir ametistais! *Kas* per laikai!

Jis toliau apžiūrinėja. Kitoje patalpoje darbininkai, visu svoriu spausdami iš viršaus, sunkiu akmens grąžtu su skriejiku gręžia akmens vazas. Grąžtai būdavo akmeniniai, kartais — variniai. Dažnai sakoma, kad egiptiečiai mokėjo padaryti varį, kietesnį už dabartinį, bet tai *netiesa*, todėl kietam akmeniui gręžti ar pjaustyti būdavo sunaudojama daugybė metalo.

Jie įeina į stalių cechą. Rechmirai parodo rankeną vėduoklei, inkrustuotą dėžutę laidojimo reikmenims, juodmedžio statulėlę su sidabrine galva, aptaisyta auksu. Viziris tuos daiktus pasukioja rankose ir prieina arčiau prie dailidžių pasižiūrėti, kaip jie dirba. Cecho gale du dailidės pjausto rąstus lentoms. Rąstas pririštas prie stovo, ir vienas iš jų kiša

pleištus į plyšį, kad jis nesusiglaustų. Pjūklas juda *sklandžiai*, netrūkčiodamas.

Greta kitas dailidė pjausto lentas į reikiamo ilgio gabalus staliui raudonmedžio specialistui. Apžiūrėkime jo įrankius. Jis turi du kaltus — paprastą ir ilgą, siaurą,— kirvį, skliutą (juo dirba kaip obliumi), į vėzdą panašų plaktuką, ylą (kuri naudojama kartu su lanko temple skylėms gręžti), liniuotę, kampainį patikrinti statiems ir smailiems kampams. Kiekvienas dabartinis stalius, atsidūręs Senovės Egipte 1500 m. pr. m. e., pažintų daugumą įrankių, išskyrus gal plaktuką, kuris neturėjo rankenos.

Vienoje vietoje, kol ant ugnies šyla klijai, darbininkas raudono smiltainio gabalėliu grūda tinką. Kitame — du darbininkai prieš auksuodami gruntuoja skrynią. Rechmirą ypač sudomina juodmedžiu papuoštas kedro altorius, daromas keturių darbininkų. Vienas darbininkas išpjaustinėja duobutes ir deda ten juodmedžio gabalėlius, o jo draugai kruopščiai renka piešinį ir gludina jį pusapvaliais balto smiltainio gabalėliais, panašiai kaip dabar švitriniu popieriumi. Rechmira išmano tokius darbus, arba tariasi, kad išmano, ir glosto ranka poliruotą medį.

— Puikus kedro gabalas,— sako jis, staiga su ilgesiu prisiminęs Biblą juosiančius Libano kalnus. „Vargu,— mąsto jis,— ar kada nors vėl aš juos pamatysiu..."

Jis įsidėmi, kad būtinai reikia pridėti dar vieną sakinį prie teksto, kurį rengia savo kapo sienai.

„Šis didžiūnas valdo savo darbininkų rankas..."

Gal taip? Ne, geriau šitaip:

„Šis didžiūnas moko darbininkus, kurie daro baldus iš dramblio kaulo ir juodmedžio, *ssndm* medžio, *mrw* medžio ir tikro Libano kalnų šlaitų kedro, ir vadovauja jiems..."

Jis išsiblaškęs tebečiupinėja inkrustuotą paviršių, kai iš tolimo dirbtuvių galo šūkteli sūnus:

— Tėve! Ar nori pamatyti, kaip dirba metalurgai?

— Žinoma.

Teisybę sakant, jis nenori žiūrėti į krosnis ir išlydytą metalą, nes diena labai karšta. Bet šiandien liejamos didžiulės bronzinės kilpos šventyklos vartams. Todėl jis įeina į pilną dūmų kalvių cechą. Iš paskos atsargiai, bijodami susitepti savo baltus kaip puta drabužius, eina palydovai.

Ceche taip triukšminga, jog Meris turi kone rėkdamas aiškinti tėvui gamybos procesą. Čia trinksi kūjai, ūžia keletas medžio anglimis kūrenamų krosnių. Prie krosnių pusnuogiai darbininkai pora kojinių dumplių pučia orą. Vienas iš jų, atsispirdamas čia viena, čia kita koja, virve tempia orą išleidusias dumples. Kai tik pūsteli dumplės, smarkiau įsiliepsnoja ugnis, pažyra kibirkštys. Dvariškiai stovi paniurę, susigūžę.

Ant žemės guli didelė degto molio forma sunkioms durų kilpoms lieti. Greta stovi ąsočiai su vario ir alavo mišiniu. Forma turi septyniolika skylių metalui pilti. Pylimo operacija labai svarbi. Bent vienas darbininkas suklydęs gali sugadinti visą darbą. Bet viskas eina gerai. Varis ir alavas supilti į molio tiglį, o žmonės sustatyti prie krosnies. Kai metalas

išsilydo, darbininkai prieina prie formos ir mikliai, sutartinai pagal meistro komandą ima pilti skystą bronzą į septyniolika skylių. Taip bus nulietos visos didžiulių bronzinių vartų sekcijos. Paskui jas surinks, nupoliruos ir aptaisys grynu auksu. Rechmira sugalvoja dar vieną savo kapo freskos sceną.

Kitoje cecho dalyje kalstytojai kalsto auksą ir sidabrą. Atokiame patalpos gale kruopščiai sveriami aukso žiedai, o paskui atiduodami kalstytojams. Gatavi dirbiniai vėl bus pasverti, nes juk reikia žinoti, ar sveria tiek pat, kiek duota metalo. Pritardamas šitokiai apsaugai nuo vagių, viziris linkčioja galvą.

Iš pradžių kieto akmens „kūle" metalas suplojamas į plokšteles. Paskui plokštelės dedamos ant žemėn įkasto tvirto metalinio strypo, mušamos plaktukais ir gaunama vazos forma. Todėl ant strypo dedami keičiamieji antgaliai: plokščias, gaubtas arba krumpliuotas — destis kokia vazos forma. Sujungimų vietos sulituojamos.

Rechmira su svita pagaliau išeina iš kalvės ir lengviau atsidūsta. Atsisveikinęs su sūnumi, Rechmira patraukia į prieplauką pasižiūrėti, kaip iškraunami didžiuliai klinčių luitai, atgabenti upe iš Memfio. Milžiniška Amono Ra šventykla Karnake nuolat perstatinėjama ir plečiama. Garbindami Dievų viešpatį, visi Egipto valdovai stengiasi pranokti savo pirmtakus, ir Tutmozis III — ne išimtis. Vienas 150 pėdų ilgio laivas jau prisišvartavęs prieplaukoje, kitas tuojau priplauks. Irkluotojai nuleidžia burę, atleidžia lynus ir meta akmeninį inkarą. Kitus laivus irkluotojai kobiniais traukia į vietą, kur skirta stovėti su inkarais, o stebėtojas priekyje kartimi matuoja vandens gylį.

Viziris pasižiūri, kaip eina iškrovimas, paskui šnekteli su krovėjų viršininku ir, sėdęs į kovos vežimą, nuvažiuoja namo.

Ši nedidelė scenelė, papasakota, nusižiūrėjus vien į Rechmiros kapo sienų tapybą, leidžia įsivaizduoti, kaip dirbdavo kai kurie egiptiečių amatininkai tam tikrų dinastijų laikotarpiu. Apie Egipto meną ir amatus galima parašyti daug knygų. Kas nori smulkiau išgvildenti šį klausimą, gali susipažinti su labai naudingais Pytrio veikalais „Senovės Egipto menas ir amatai" ir „Instrumentai ir ginklai", nors abu jie dabar jau pasenę, ir skaityti juos reikia kritiškai. Tačiau Pytrio išvadas galima patikrinti — reikia tik palyginti jas su teiginiais ir teorijomis inžinierių, architektų bei kitų technikos specialistų, kurie, trumpai apžiūrėję egiptiečių paminklus, niekur nemini, kad yra konsultavę archeologą.

Taip rašo R. Engelbachas. Jo knygos „Egipto palikimas" skyrius, pavadintas „Mechaniniai ir techniniai gamybos būdai ir medžiagos", pravertė man kaip ypač naudingas ir pasitikėjimo vertas trumpas vadovas šia tema. Esu archeologas (tik ne profesionalas), todėl gerai įsivaizduoju, kaip lengva nuriedėti klaidingu, nors ir labai viliojančiu keliu. Deja, Senovės Egiptas tebemasina keistenybių medžiotojus, ir, jeigu neklausysi rimtų autoritetų, gali kaip liūne įklimpti paistaluose apie užmirštus mokslus, okultizmo praktiką, reinkarnacijos teoriją ir visokiuose fokusuose, kurie trukdo teisingai įsivaizduoti Senovės Egiptą. Tiesa apie jį man įdomesnė už bet kokią fantaziją.

Štai keletas pavyzdžių. Pradėsime nuo akmenų skaldyklos. Kiekvienam, kas yra grožėjęsis didžiuliu obelisku Paryžiaus Santarvės aikštėje arba granito kolosu Anglijos nacionaliniame muziejuje, kyla klausimas, kaip senovės egiptiečiai be sprogstamųjų medžiagų ir tvirtų rėžtuvų (geležinių atsirado gana vėlyvu Egipto istorijos laikotarpiu) galėdavo ištašyti iš akmens didžiulius blokus. Gal kas ir nepatikės, bet tie granito luitai buvo atskirti nuo olos doleritiniais rutulio pavidalo plaktukais. Kartais tam tikslui būdavo vartojami variniai kaltai ir medinės kūlės. Bet varis — gana minkštas, ir egiptiečiai, nemokėdami padaryti jo kietesnio, sunaudodavo labai daug metalo.

Didelių granito blokų egiptiečiai atsiskeldavo šitaip: „iš pradžių daužydavo uolą rutuliais arba plaktukais, padarytais iš tvirto ir neskalaus akmens, tokio kaip doleritas, o paskui varydavo pleištus. Čia reikia pažymėti, kad egiptiečių plaktukas buvo nė kiek ne geresnis už dabartinį atšipusį kirtiklį. Akmens gabalai atskildavo nuo vibracijos, ir darbo efektyvumas priklausė nuo smūgio kokybės...“ (Engelbachas).

Tuo pačiu būdu akmenskaldžiai atskeltą luitą aptašydavo, kad jis įgautų apytikrę milžiniškos statulos formą. Paskui, svertais užkeltą ant sunkių medinių rogių, šimtai žmonių traukdavo į dirbtuves (kapo freskoje netoli al Baršės pavaizduota, kaip tokį kolosą tempia 172 žmonės). Jei dirbtuvės būdavo gana toli, bloką įtempdavo į laivą arba ant plausto ir plukdydavo upe. Dirbtuvėse darbininkai vartodavo mažesnius įrankius: pavyzdžiui, vamzdinius grąžtus, kurių imdavosi, jei reikėdavo padaryti statulai akis arba apvalinti hieroglifų kampus. Nedidelį grąžtą sukiodavo lanko temple (kaip jau aiškinta anksčiau). Didelius grąžtus sukdavo rankomis, užguldami visu kūnu. „Nors pačių vamzdinių grąžtų taip ir nerasta,— sako Engelbachas,— kai kurių statulų akyse yra likę tokių įvairaus diametro grąžtų žymių. Iš skylės dugno matyti, kad metalo būta nepaprastai plono. Abrazyvo pobūdis teikia peno apmąstymams...“

Galutinę formą statula gaudavo apdailinta metaliniais instrumentais. Jie būdavo daromi iš vario, tik termiškai apdoroto ir kietumu prilygstančio minkštam plienui. Todėl metalo jiems reikėdavo labai daug. Tačiau kokiomis medžiagomis ir kaip egiptiečiai poliruodavo, nieko nežinome.

Uolieną, pavyzdžiui, granitą ir bazaltą, jie dar pjaustydavo bronzos pjūklais. Esu matęs jardo pločio nuopjovų. Vadinasi, pjūklai būdavo mažiausiai šešių pėdų ilgio. Pjaunant vartotas ir kažkoks abrazyvas, bet koks, nežinome.

Tokie būdai taikyti jau Senosios karalystės epochoje ir net anksčiau.

Egiptiečiai mokėjo apdoroti keletą akmens rūšių. Pirmiausia — klintis, kurių klodai tęsiasi nuo Kairo iki Esnos. Smulkiagrūdes, kietas, panašias į marmurą klintis jie kirsdavo Kau ir Beni Hasane. Taip pat smiltainį, kelių rūšių granitą — rausvą, pilką ir juodą. Imdavo dar alebastrą, daugiausia Chatnube, netoli al Amarnos. Svarbiausias karjeras, iš kurio gaudavo bazalto, dažnai naudojamo šventyklų grindims grįsti Senosios karalystės laikais, buvo Fajume.

Granito daugiausia imta Asuane Aukštutiniame Egipte, kur ir dabar matyti, kaip senovės egiptiečiai nuo uolos atskeldavo didžiulius blokus

statyboms. Darydavo šitaip: uoloje iškirsdavo galeriją, tokią, kad susilenkęs galėtų įeiti žmogus, paskui kietu buku į kirtiklį panašiu įrankiu darbininkas iškirsdavo siauras vertikalias tranšėjas, skiriančias bloką nuo uolos iš visų pusių, neatkirsdavo tiktai nuo pagrindo. Bloko pagrinde padarydavo gilius plyšius pleištams. Į tuos plyšius plaktukais varydavo metalinius pleištus ir kaldavo tol, kol blokas atskildavo nuo pagrindo. Jeigu plyšiai neleisdavo suduoti į pleištą stipraus smūgio, griebdavosi kitokio metodo. Į plyšius standžiai privarydavo medinių pleištų ir paskui laistydavo juos vandeniu. Medis brinkdavo, plėsdavosi ir atskeldavo akmenį. Engelbachas patikrino šį būdą ir nustatė, kad medis išbrinksta per dešimt valandų.

Asuane galima pamatyti tūkstančius tokių plyšių pleištams, kai kurie gana dideli. Vėliau už piramidžių statytojus gyvenę egiptiečiai savo protėvių paminklus griovė tais pačiais granito blokų atskėlimo metodais.

Tačiau daug anksčiau prieš tai, kol blokai bus iškirsti akmens skaldykloje ir apdoroti mūrininkų, kiti žmonės turėdavo atlikti sudėtingus matematinius skaičiavimus, nustatyti, kiek piramidei reikia statybinės medžiagos, tiksliausiai ją suprojektuoti. Pavyzdžiui, jie matuodavo horizontalios plokštumos pasvirimo aukščio vienetui kampą, kuris buvo vadinamas *sekedu*. Norėdami reikiamu kampu perpjauti apdailos akmenį, atmatuodavo vertikaliai vieną uolektį ir ant horizontalios plokštumos dėdavo sekedą. Paskui mūrininkai nubrėždavo, kuria kryptimi reikia pjauti akmenį. Įdomu, kad daugelis Egipto mūrininkų pažymėtų linijų statiniuose tebėra ir šiandien. Karjeruose mačiau akmens blokų, nedailiai išrašinėtų ženklais, žyminčiais, kokia brigada buvo už tuos blokus atsakinga.

Tokie reliktai Senovės Egipto darbininkus daro mums artimesnius. Prisimenu, kaip paskutinį kartą apsilankęs Egipte, važiuodamas į Sakarą, pamačiau dalį piramidės, neseniai aptiktos Zakarijos Goneimo. Šią piramidę, siekiančią 2700 m. pr. m. erą, statė tikriausiai Sekchemchetas, valdęs po Džoserio, pastačiusio Laiptuotąją piramidę, kuri laikoma seniausiu pasaulyje akmeniniu statiniu. Goneimas atkasė geroką dalį smėliu užneštos 15 pėdų aukščio kraštinės sienos. Smėlis ją dengė 5000 metų, todėl puikiai išliko klinčių paviršius. Baltoje klintinėje sienoje, kurios blokai atrodo lyg būtų išpjauti vakar, matyti plonos raudonos linijos — horizontalios plokštumos ženklai. Senovės egiptiečiai pamirkydavo virvę raudonuose dažuose, ištempdavo ir pridėdavo prie sienos taip, kaip mūsų dienomis daro mūrininkai.

Dar keisčiau atrodo taip pat raudonais dažais išvedžioti nebaigti piešiniai, kurių darbininkai ilsėdamiesi pritepliojo ant sienos. Štai nupiešta liūto medžioklė: į kėglius panašūs žmogiukai su ietimis rankose vejasi žvėrį. O štai libis, apsivilkęs ilgais keistais drabužiais, su aukšta kepure. Tokį žmogų jie tikriausiai buvo matę kur nors dykumos pakraštyje. Stoviu ką tik iškastoje tranšėjoje, žiūriu į saulės apšviestus piešinius, į baltą sieną, ir staiga pagalvoju, kad Sekchemcheto darbininkai gal tik dabar nuėję pietų ir kas akimirką gali sugrįžti.

Kokius matematinius skaičiavimus atlikdavo statinių projektuotojai, mes dabar nežinome, tačiau iš Rindo matematikos papiruso galime

įsivaizduoti, kokius uždavinius spręsdavo senovės egiptiečiai. R. V. Sloulis knygoje „Egipto palikimas“ pateikia keletą pavyzdžių, kuriuose vartojami dabartiniai terminai:

Uždavinys. Tam tikro ploto trikampio aukštinė 2,5 karto didesnė už pagrindą. Sužinoti, koks pagrindas ir aukštinė...

Komentaras. Lygiašonio trikampio, o gal ir visų kitokių trikampių, kurie apibūdinti žemiau pateiktose formulėse, ypatybes egiptiečiai, matyt, žinojo. Tačiau nelengva įrodyti šią išvadą, kai turime tik tokių duomenų:

$$A=\frac{bh}{2}; \quad h=\sqrt{2\left(\frac{Ah}{b}\right)}; \quad b=\frac{b}{h}\sqrt{\left(2A\frac{h}{b}\right)},$$

kur A — plotas, b — pagrindas *ir* h — aukštinė.

Kitas Sloulio pateiktas pavyzdys:

Uždavinys. Sužinoti 9 uolekčių skersmens skritulio plotą.

Komentaras. Sprendžiant (papiruso uždavinį) reikia taikyti šias taisykles: atimti iš skersmens 1/9 dalį ir gautą rezultatą pakelti kvadratu. Gautas skaičius bus lygus π (apskritimo ilgio ir jo skersmens santykiui), t. y. 3,16049... Plotas būdavo apskaičiuojamas, suskirsčius paviršių kvadratais, kad būtų gauta apytikrė π reikšmė, lygi 3,14159...

Atsiprašau skaitytojus, kuriems, kaip ir man, šis komentaras atrodo painokas, bet kaip tik dėl to į senovės egiptiečius reikia žiūrėti su dar didesne pagarba.

Būtinai reikėjo mokėti matematiką, kai būdavo sprendžiami uždaviniai, kaip aprūpinti medžiagomis, kaip skirstyti kariams ir darbo liaudžiai darbus, maistą. Trumpam grįžkime prie mūsų draugo raštininko Gorio, apie kurį kalbėjome VII skyriuje. Jis išpeikė savo valdinį Amenemopę, „kariuomenės raštininką“, nes tasai neišmanė karybos. Kitoje to paties papiruso dalyje Goris prašo Amenemopę paaiškinti, kaip apskaičiuoti, kiek reikės medžiagų rampai pastatyti.

„Sakysime, tu protingas raštininkas ir tave paskyrė vadovauti kariuomenei! Reikia pastatyti 730 uolekčių ilgio, 55 uolekčių pločio rampą su 120 pertvarų, prikimštų šiaudų ir sutvirtintą tašais, 60 uolekčių aukščio aukščiausiame taške, 30 uolekčių per vidurį, su... 15 uolekčių ir jo... 5 uolekčių. Kariuomenės viršininkas klausia, kiek reikia jai plytų. Susirenka raštininkai, bet tarp jų nėra nė vieno išmanančio. Visi puola prie tavęs ir sako: „Drauge mano, tu protingas raštininkas! Išspręsk mums greitai šį uždavinį! Tavo vardas visiems žinomas. Tegul čia atsiras nors vienas, kuris pralenks trisdešimt kitų! Nesakyk, kad tu kažko nežinai. Atsakyk mums, kiek reikės plytų“. Žiūrėk, matmenys guli priešais tave. Kiekviena pertvara 30 uolekčių ir 7 uolekčių pločio...“

Vargšas Amenemopė! Kai turėjo apskaičiuoti, kiek reikės jo kariuomenei maisto, ir vėl susipainiojo.

„Pagalbinė kariuomenė, kuriai tu vadovauji, turi 1900 žmonių (taip pat) 520 šardanų, 1600 kechekų, 100 mašauašų, 880 negrų — iš

viso 5000 žmonių, be kariuomenės viršininkų. Tau atvežė dovanų duonos, gyvulių ir vyno. Žmonių daug, o maisto jiems mažai. 300 kvietinės duonos kepalėlių, 1800... kepalėlių, 120 įvairių veislių ožkų, 30 saikų vyno. Karių tiek daug, o maisto neužtenka. Tu gauni maistą ir išsiunti jį į stovyklą. Kariuomenė aprūpinta. Produktai greitai padalijami, ir kiekvienas karys gauna savo porciją. Beduinai paslapčiom žiūri į tai ir sako: *„Sofer jod“* [žargoniškas, ironiškas pasakymas, tikriausiai reiškiantis „O išmintingas raštininke...“].

Atėjo vidurdienis. Stovykloje karšta. Jie sako: „Laikas žygiuoti. Nesirūstink, o pagalbinės kariuomenės vade. Mes turime dar ilgai eiti. Kodėl nėra duonos? Mūsų nakvynė dar toli“.

Apimtas nevilties, Amenemopė ima mušti karius, bet jie paskui jam atkeršys, apskųs valdovui.

„Tu ateini duoti maisto! Bet ateis laikas, ir kažkas liks be karaliaus raštininko. Kad tu mus muši — negerai. Jis tai išgirs ir pasiųs tave mirti...“

Kiekvienas kariuomenės viršininkas, gavęs užduotį aprūpinti kariuomenę maisto produktais, būtų užjautęs Amenemopę. Galimas daiktas, jam taip atsitiko ne dėl aritmetikos neišmanymo. Greičiausiai kitas pulkas gavo „atlikusį“ racioną.

Po šio nedidelio ekskurso grįžkime prie piramidžių statybos. Kai kurie akmens blokai, iš kurių jos pastatytos, sveria dešimtis tonų. Sudėlioti jie taip meistriškai, kad, kaip rašo Pytris, „...vidutinis apdailos akmens siūlės storis iš rytų pusės šiaurinės briaunos lygus 0,02 colio. Todėl vidutinis akmens nuopjovos pasvirimas nuo tiesios linijos ne didesnis kaip 0,01 colio... tos siūlės 75 colių ilgiui. 35 kvadratinių pėdų plote akmenų paviršius ne tik kruopščiai apdailintas, bet ir glaudžiai prigludęs vienas prie kito...“

Kaip buvo taip tiksliai sustatyti šie didžiuliai blokai? Iš mechaninių prietaisų senovės egiptiečiai turėjo tik svertą ir pavōlą. Skridinių pasidaryti jie dar nemokėjo, todėl ir akmens luitų negalėjo pakelti, o paskui atsargiai nuleisti į vietą. Kad skridinių nerasta, dar nerodo, jog jų visai nebuvo. Tačiau tokią išvadą mus verčia daryti ir kiti faktai. Pavyzdžiui, Senovės Egipto laivų piešiniuose stiebų topai skridinių neturi. Rėjos į viršų būdavo stumiamos. Kai kurių kapų piešiniuose pavaizduota, kaip tai daro jūreiviai. Be to, ėmę vartoti skridinius, egiptiečiai būtų pasidarę ir griebtuvų arba „inkarinių varžtų“, kad galėtų užkabinti luitą. Tada luituose būtų likę žymių, bet jų neaptikta.

Egiptiečiai statydavo tikriausiai taip. Iš pradžių išlygindavo pagrindą, o kad galėtų tai padaryti, „aplink aikštelę, kurią reikia išlyginti, iškasdavo griovį ir pripildavo jį vandens. Paskui daugelyje taškų matuodavo aikštelės aukštį vandens paviršiaus atžvilgiu ir aikštelę lygindavo“ (R. Engelbachas). Taip samprotaujant, galima paaiškinti, kodėl statytojai kiek suklydo darydami platformą, kurios dalis yra po Didžiąja piramide. Platforma idealiai lygi, bet šiaurryčių pusėje, palyginti su pietryčių kraštu, yra 6 coliais aukščiau. Tikriausiai platformos horizontalumas buvo tikrinamas pučiant šiaurės rytų vėjui; taip ir atsirado klaida.

Akmenis piramidės statytojai tempdavo medinėmis rogėmis tam tikru pylimu. Pirmą eilę klodavo ant natūralaus uolos pagrindo. Išlyginę pirmosios eilės viršų, klodavo kitą. Padarydavo nuožulnią plokštumą, per ją užtraukdavo akmens luitus ir svertais pastatydavo į vietą. Sukloję antrą akmenų eilę, nuožulniąją plokštumą paaukštindavo iki trečiosios eilės. Todėl nuožulnioji plokštuma vis ilgėdavo ir ilgėdavo, nes pasvirimo kampas turėjo likti toks pat. Pasak Engelbacho, tarp akmenų būdavo pilamas plonas sluoksnis kalkių skiedinio, ir mūrinys išeidavo beveik idealiai lygus.

Taip buvo statomos ir šventyklos su kolonomis, su pilonais. Nors turėta labai nedaug mechaninių prietaisų, šiuos darbus atlikti padėjo kruopštus planavimas ir geras gausios darbo jėgos organizavimas.

Statybą gerokai lengvino upių transportas. Kadangi per visą šalį teka upė, egiptiečiai retai kada dideliais atstumais gabendavo sunkius krovinius sausuma. Valtys, kaip jau matėme anksčiau, jų gyvenime vaidino labai svarbų vaidmenį. Statyti didelius laivus mokėta jau net priešdinastinėje epochoje (iki 3200 m. pr. m. e.). Viename įraše iš Snofraus (III dinastija) valdymo laikotarpio minima 100 uolekčių (172 pėdų) ilgio valtis, o XVIII dinastijos laikais būta valčių, galinčių vežti net 650 tonų krovinį. Laivų buvo įvairiausių: karinių, kroviniams ir gyvuliams, net privačių „jachtų"... Valtys visada turėjo didelę paklausą, todėl ir jų meistrų piešinių yra išlikę daug.

Tačiau iš pradžių meistrams buvo sunku, nes trūko geros medienos, o vietiniai medžiai, pavyzdžiui, figmedžiai, valčių apkalo lentoms pjauti netiko. Todėl egiptiečių laivų statytojai sugalvojo specialią konstrukciją, kaip daryti laivus iš trumpų lentų. Herodotas apie tai rašo: „...išpjauna kokių dviejų uolekčių ilgio lentas, sudeda jas kartu kaip plytas; paskui tas jų eiles tankiai sukala kiaurai išeinančiomis medinėmis vinimis. Ant taip sukalto plausto skersai deda rišamąsias lentas. Toks laivas visai neturi šoninių griaučių; plyšiai iš vidaus užkamšomi papirusais".

Skėtimai saugodavo valties bortus, kad neiširtų, o stiprūs lynai, pririšti prie kiekvieno skėtimo ir perkišti per nejudančias atramas korpuso bortuose, duodavo reikiamo išilginio tvirtumo. Tokiomis valtimis egiptiečiai plaukdavo į tolimas keliones ir gabendavo didelius krovinius. Tačiau ir čia reikia būti atsargiems ir nesileisti suklaidinamiems senovės egiptiečių dailininkų. Pavyzdžiui, jie pavaizdavo penkis šimtus tonų sveriantį obeliską didelės valties *denyje*. Su tokia sunkenybe valtis būtų plaukusi labai nestabiliai. Tad ypač dideli kroviniai tikriausiai būdavo plukdomi plaustais.

Egiptiečiai buvo puikūs dailidės, ir šiam amatui suklestėti padėjo būtent laivų statyba. Tobulai apdoroti medį mokėta jau I dinastijos laikais. Tai matome iš pjaustinėtų ir inkrustuotų dėžučių, išlikusių iki mūsų dienų. Vietinėmis medžių veislėmis galima laikyti figmedį, gluosnį, eglūną, *persėją* ir *siderą* (arabiškai *nabk.*). Prieš 3000 m. pr. m. e. buvo imta importuoti kedro, kipariso, eglės, kukmedžio ir buko, o vėliau — juodmedžio medieną. Beveik visi sujungimai, kuriuos daro šių dienų dailidės, jau buvo žinomi prieš 5000 metų. III dinastijos karstų detalės sujungtos skėstdygiu, įstrižuoju, slaptu įstrižuoju jungimu. Tuo metu

(2800 m. pr. m. e.) egiptiečiai darė fanerą iš šešių sluoksnių įvairių rūšių medžio. Vinis vartodavo daugiausia medines, bet faneruodami kaldavo mažytes aukso vinutes. Gerai mokėjo daryti taip pat išdrožinius sujungimus ir dažnai juos taikydavo jungdami siauras iš vietinės medienos pjautas lentas. Lengvi ir tvirti kovos vežimai su dvigubais ratų stipinais yra puikūs dailidžių darbo pavyzdžiai.

Teisybę sakant, egiptiečiai neturėjo tik vieno mūsų laikų dailidės įrankio — obliaus. Bet savo nuostabius dirbinius jie tašydavo skliutais, apsieidavo be oblių. Egiptiečių kapuose išliko daug dailidžių įrankių: kampainių, gulsčiukų, kaltelių, medinių plaktukų, pjūklų, kurie labai mažai skiriasi nuo dabartinių.

Šiuos amatininkus didžiai gerbė net mokslingieji Senovės Egipto raštininkai[38]. Vienas Vidurinės karalystės raštininkas apie darbininkus metalurgus rašo:

„Bet aš mačiau varkalį, dirbantį prie savo krosnies angos, jo pirštai kaip krokodilo, o jis dvokia labiau už žuvų ikrus".

Apie medžio drožėją tas pats raštininkas rašo:

„Kiekvienas meistras, dirbantis skliutu, pavargsta labiau už artoją. Jo laukas — medis, o jo įrankis — varis. Naktį, būdamas laisvas, jis daro daugiau, negu padarė jo rankos. Naktį jis uždega ugnį".

Per visus ilgus Egipto civilizacijos amžius darbavosi daugybė audėjų (šimtai tūkstančių žmonių), bet jie liko neapdainuoti. E. Ermanas sako: „Jie dosniai dalijo savo meistriškumą, visą, kiek tik jo turėjo, audė ploniausias, balčiausias drobes ir pasiekė čia didelio tobulumo. Prisiminkime, kad aukštuomenė rengėsi sniego baltumo drabužiais, kurie būdavo tokie ploni, jog prasišviesdavo kūnas. Kai kuriuos jų audeklus galėtume lyginti su mūsiškiu šilku"

Medvilnės, aišku, dar nebuvo, todėl audėjai ausdavo tik lininius audeklus. Egiptiečiai labai anksti išmoko auginti linus. Vidurinės karalystės kapuose yra piešinių, kuriuose pavaizduoti dideli kubilai linams virinti. Iš pradžių nuo stiebelių būdavo nuvalomas luobelis, o paskui jie daužomi plaktukais, kol suminkštės. Iš taip gauto pluošto reikėdavo pašalinti spalius. Vidurinės karalystės laikais tai daryta rankomis. Kapų piešiniuose matome, kaip žmonės kruopščiai atrinkinėja pluoštą, dėlioja, verpia. Bet Rechmiros laikais audėjai jau vartodavo tam tikras šukas.

Britų muziejuje yra keletas audimo staklių ir šaudyklių; jų veikimo principas tas pats kaip ir šiuolaikinių, tik, žinoma, egiptiečiai viską darydavo rankomis. Pluoštą iš pradžių drėkindavo, o paskui verpdavo verpste. Šalia, ant žemės, stovėdavo puodas su storais siūlais. Verpėjas leisdavo siūlus per ranką arba šakutę. Reikėdavo didelio meistriškumo. Viename piešinyje matome, kaip moterys vienu metu verpia su dviem verpstėmis, kiekviena po du siūlus iš skirtingų rūšių linų. Jos įsimiklindavo taip daryti balansuodamos ant taburetės, beveik nuogos, kad drabužiuose nesusipainiotų dvi verpstės ir siūlai.

Egiptiečiai taip pat buvo puikūs kailiadirbiai. Iš gražių kailių darydavo kėdžių sėdynes, jais aptraukdavo skydus ir strėlines. Ypač vertindavo leopardo kailius.

Tačiau ploniausius lininius drabužius nešiodavo tik turtuoliai. Vargšai rengdavosi pačiais šiurkščiausiais ir gyvulių odomis.

Be to, egiptiečiai vydavo labai geras virves (jų reikėdavo didžiuliams paminklams transportuoti), darydavo fajansą ir stiklą. Yra išlikusių iš palmių pluošto nuvytų 5 colių storio virvagalių. Stiprumu jų virvės buvo ne prastesnės už dabartines. Fajanso gamyba taip pat buvo labai ištobulinta. Egiptiečiai jį gamindavo iš sutrinto į miltelius kvarco, kurį maišydavo su lipnia medžiaga (tikriausiai su soda), o paskui degdavo. Iš fajanso darydavo vazas ir tokias statulėles, kaip žinomosios ušebti figūrėlės, kurių rasta šimtuose kapų. Turėjo stiklo dirbinių, bet pūsti stiklo nemokėjo iki romėnų laikų. Norėdami ką pasidaryti iš stiklo, jo strypeliais apvyniodavo kūgį, paskui vėl kaitindavo, plokštindavo, poliruodavo. Kartais liedavo; šitaip darė Tutąnchamono kape rastosios galvos stiklinę atramą. Daug aukso gaudavo Nubijoje ir kitose vietose. Egipto juvelyrų dirbiniai prilygsta puikiausiems Renesanso epochos italų meistrų darbams. Egiptiečiai auksuodavo daugybę pačių įvairiausių daiktų. Aukso turėjo tiek daug, kad Tušrata, Mitanijos karalius, Amenchotepui IV (Echnatonui) rašė:

„Atsiųsk man daug aukso, daugiau aukso, nes mano brolio [t. y. Echnatono] šalyje auksas toks pat įprastas dalykas kaip dulkės..."

Auksinis Tutanchamono karstas — didžiausias senovės egiptiečių amatininkų kūrinys — sveria 300 svarų. Karaliaus Šešonko laikais (XXII dinastija) aukso ir sidabro buvo atiduota šventyklai daugiau kaip 20 tonų.

Egiptiečių amatininkų gaminiai išgarsino juos amžiams. Mus stebina, tiesiog stulbina nuostabi Tutanchamono kaukė, bet niekada nesužinosime, kas ją sukūrė. Tūkstančiai žmonių, dirbusių piramidžių statybose, pastačiusių Karnako šventyklos kolonas, dariusių alebastro vazas, juodmedžiu ir dramblio kaulu inkrustuotas dėžutes, karneolio, lazurito vėrinius, save primena tik šiais kūriniais. Tiesa, šiukšlėse palei piramides archeologai retkarčiais randa kokį virvagalį, darbininko pintinę, varinių įrankių. Tie nebylūs liudininkai nedaug tepasako apie milijonus mums nežinomų žmonių, dirbusių, plušėjusių išrinktiesiems.

XI skyrius

MAGIJA IR MEDICINA

Praėjo keli mėnesiai, ir štai mes vėl dideliuose vizirio Rechmiros namuose. Tačiau dabar čia nuotaika visai nebe ta, kaip tada, kai lankėmės pirmą kartą. Moterų pusėje nebegirdėti muzikos. Tarnai tyliai daro savo darbą, niekas nedainuoja. Pamatę Rechmirą, einantį su žmona per kiemą, pastebime, kad abu labai susirūpinę. Nofretė, vyresnioji vizirio duktė, susirgo drugiu.

Užeikime paskui tėvus į dukters miegamąjį. Kiti šeimos nariai jau ten: Tachajetė su vyru Sinuchetu (per tą laiką, kol nesimatėme, juodu susituokė) ir vyresnysis sūnus Menchepera Sonebas su žmona. Visi stovi netoli lovos, kurioje guli Nofretė. Jos veidas išraudęs, žvilga nuo prakai-

to. Nofretė užsideda rankas ant kaktos, dejuoja. Krečiama drebulio, ji vis kartoja: „Man šalta... man šalta..."

Šalia lovos stovi rūmų gydytojas su padėjėjais. Tačiau jis nežiūri į Nofretę, o pasilenkęs prie nedidelio staliuko, ant kurio padėtas amuletas, virvutė su užrištu mazgu ir stovi keletas mažų ąsotėlių su vaistais. Greitai kartodamas užkeikimą, gydytojas virš amuleto ir virvės daro pasus — magiškus judesius. Paskui paima amuletą ir prisega mergaitei prie marškinių aukščiau širdies, o virve apsuka kaktą. Padaręs dar keletą pasų virš pacientės, nueina prie giminaičių. Visi pasišalina iš kambario, lieka tik tarnaitė prižiūrėti ligonės.

— Po dienos, jei Amonas bus maloningas,— sako gydytojas,— demonas nuo jos pasitrauks...

Už penkių šimtų mylių nuo tos vietos, tuščiame slėnyje netoli Oronto, palapinėje guli kovos vežimų būrio vadas Senmutas. Jis apalpęs. Prieš kelias valandas, būdamas faraono kariuomenės ariergarde, važiavo kalnų tarpekliu ir pakliuvo į spąstus. Beduinai užritino kelią didžiuliais rieduliais, užblokavo, o paskui ėmė žerte žerti į karius akmenis. Negalėdami manevruoti, kariai šoko iš kovos vežimų ir puolė kautis vienas prieš vieną. Per tą žūtbūtinį susirėmimą jaunasis Kenamonas pasižymėjo narsa ir sumanumu.

Pasalūnai priešai tyčia pirmiausia atakavo Senmuto vežimą, nes iš drabužių ir vėliavnešio gerai matė, kas tenai važiuoja. Patį Senmutą ir jo karį sužeidė jau pirmosios strėlės. Žirgai krito užmušti, o kovos vežimas apvirto. Beveik apakintą plūstančio kraujo, Senmutą apsupo beduinų ietininkai. Du jisai spėjo nudėti, bet trečiasis smarkiai trenkė su kuoka per šalmą. Senmutas krito kaip tik tuo momentu, kai Kenamonas, pastebėjęs jo beviltišką padėtį, jau veržėsi į pagalbą su būriu ietininkų. Beduinai paspruko. Bet dar prieš tai Kenamonas pasiuntė kelis drąsius karius kartu su trimitininkais prasiveržti iš apsupties ir pranešti apie užpuolimą pagrindinėms kariuomenės pajėgoms. Vienas kitas narsuolis prasimušė. Tutmozis išgirdo tolimus trimitų garsus slėnyje ir pasiuntė į pagalbą pėstininkus. Po sunkaus ir kruvino mūšio beduinai pasitraukė į kalnus, palikę šimtą žuvusių ir mirštančių. Paskui Kenamonas į vyriausiojo gydytojo palapinę atnešė savo nualpusį draugą. Kol gydytojas aliejinių žibintų šviesoje darė operaciją, jis stovėjo ir susirūpinęs žiūrėjo į sutvarstytą draugo veidą.

Čia jau nebuvo jokios magijos. Iš pradžių gydytojas išvalė žaizdą, sustabdė kraujavimą ir mikliai susiuvo perkirstus audinius. Paskui atidžiai apžiūrėjo pacientą ir pastebėjo, kad Senmutas nebevaldo kairės rankos ir kojos. Ištyręs žaizdas galvoje ir įsitikinęs, kad kiaušas neskilęs, padarė išvadą, jog paralyžių sukėlė spaudimas smegenyse, todėl jį reikia sumažinti.

Ant stalo greta lovos padėti gydytojo chirurginiai instrumentai: įvairių formų lenkti peiliai, grąžtai, pjūklai. Nedideliu aštriu pjūklu gydytojas išpjauna dalį kiaušo ir nuima dangalą, kad galėtų pasiekti smegenis. Paskui atsargiai pašalina sukrešusį kraują, išvalo sužalotus audi-

nius, prisiuva dangalą, įdeda į vietą išpjautą kaulą, viską užklijuoja ir sutvarsto galvą.

Gydytojas baigia darbą jau švintant. Arklių žvengimas ir tolimi trimitų garsai tyliai aidi ramiame ore. Į nebylų Kenamono klausimą gydytojas atsako:

— Dabar nieko negaliu pasakyti. Dar anksti daryti išvadas.

Tai pasakęs, uždeda ranką Senmutui ant krūtinės.

— Širdis sveika. Jis turėtų gyventi, bet dar ilgai negalės judėti. Tegul pabūna čia kelias savaites, o paskui bus galima vežti į Kadešą.

Susirūpinusiame Kenamono veide pasirodo šypsena. Uždėjęs jaunuoliui ant peties ranką, gydytojas priduria:

— Nenusimink, sūnau. Kaip ir visų kareivių, jo galva labai tvirta...

Nerealu? Ne, ne visai. Tokias operacijas senovės egiptiečiai darydavo dar ikidinastiniais laikais. Rasta nemažai kaukolių su trepanavimo žymėmis. Po tokių operacijų pacientai kartais likdavo gyvi, o iškirstoji kiaušo dalis vėl suaugdavo su gretimais kaulais. Apie kitas tokias pat sudėtingas, kaip ir ši, operacijas, kurias darydavo egiptiečių gydytojai chirurgai, mums žinoma iš Edvino Smito chirurgijos papiruso. Papirusas datuojamas Naujosios karalystės pradžia (maždaug 1500 m. pr. m. e.). Tai pati seniausia pasaulyje chirurgijos knyga; joje aprašyti ir metodiškai susisteminti keturiasdešimt aštuoni atvejai, pradedant kaukolės sutrenkimais ir baigiant stuburo susižalojimais.

Šį nuostabų dokumentą medicinos profesorius daktaras P. G. Sobchis Bėjus taip aprašo:

„Prieš kiekvieną pavyzdį yra trumpas pavadinimas, diagnozė, paskui kita, smulkesnė diagnozė, trumpas, bet aiškiai suformuluotas operacijos, o kartais ir konservatyvaus gydymo planas. Dauguma atvejų vėlesnio [egiptiečių] komentatoriaus pridėtos pastabos, paaiškinti sunkiai suprantami terminai arba neaiškios vietos, kuriose originale vartojami pasenę žodžiai ir posakiai".

Taigi šis papirusas tikriausiai vienas iš standartinių vadovėlių, vartotų egiptiečių medicinos mokyklos ir, aišku, parašytų daug anksčiau, negu rodo rankraštyje pažymėta data. Iš tikrųjų jam gal net 5000 metų.

Yra ir daugiau medicinos papirusų. Eberso papiruse kalbama apie votis, cistas ir kitas panašias ligas, Kachuno papiruse panagrinėti ginekologijos klausimai. Dalis Česterio Bito papiruso skirta receptams ir vaistams, kuriais būdavo gydomos tiesiosios žarnos ligos ir hemorojus. Chiorsto papiruse yra 250 receptų arba jų ištraukų. Kiti papirusai laikomi Britų muziejuje ir Turine. Kai kuriuose yra vienodų teksto ištraukų, matyt, perrašytų iš to paties gydytojo veikalo.

Ar galima sakyti, kad egiptiečiai buvo gerai susipažinę su žmogaus kūno sandara? Aiškus dalykas, anatomiją jie išmanė daug geriau negu kitos senovės tautos, nes paprotys balzamuoti ir mumifikuoti lavonus buvo labai paplitęs. Vorenas Dousonas knygoje „Egipto palikimas" rašo:

„Pirmiausia šis paprotys leido geriau pažinti lyginamąją anatomiją, nes balzamuotojai pamatė, kad žmogaus ir gyvūnų vidaus organai panašūs. Gyvūnų vidaus organus žmogus jau seniai pažinojo, nes nuo

senų senovės pjaudavo gyvūnus maistui arba aukoms. Įsidėmėtina, kad įvairūs hieroglifų ženklai, reiškiantys kūno dalis ir ypač vidaus organus, vaizduoja žinduolių, o ne žmogaus organus. Tai rodo, kad egiptiečių žinios apie žinduolių anatomiją buvo senesnės už žmogaus anatomijos žinias. Be to, jie atskleidė esminį žmogaus ir gyvūnų sandaros panašumą".

Senovės egiptiečiai savo kalboje turėjo ne mažiau kaip 200 anatomijos terminų, ir tai rodo, jog jie mokėjo atpažinti ir atskirti daugybę žmogaus organų, kuriuos mažiau išmanantys žmonės laikytų viena visuma. Jie suvokė, kokia svarbi yra širdis:

„Gydytojo mokslo pagrindas — pažinti širdies veiklą. Su ja siekiasi indai, kiekvienam kūno judesiui..."

Bet jie nebuvo perpratę kraujotakos sistemos. Raumenis, arterijas ir venas apibūdindavo vienodai, kitaip sakant, kraujotakos indus, susijusius su širdimi, vadindavo tuo pačiu žodžiu kaip ir raumenis. Taip pat manė, kad širdis — proto ir jausmų centras, ir daug mažesnę reikšmę teikė galvos smegenims, nors žinojo, kaip smegenų sužeidimas atsiliepia tam tikrų kūno raumenų veiklai. Širdį laikė tokiu svarbiu organu, jog balzamuotojai prieš laidojant ją vėl įdėdavo į mirusiojo kūną, nors kitus vidaus organus pašalindavo ir balzamuodavo atskirai. Tačiau, kaip sako Vorenas Dousonas, „kai kurie teisingi senovės egiptiečių stebėjimai mums kelia mintį, kad labai senais laikais buvo rimtai mėginta suprasti kūno ir jo organų sandarą bei funkcionavimą, taip pat, kaip sužalojimai atsiliepia jų veiklai. Pavyzdžiui, buvo pastebėta (tai žinome iš Edvino Smito papiruso), kad smegenys turi dangalus, kad jų pusrutuliai turi vingių, kad, užgavus smegenis, sutrinka tam tikrų kūno raumenų kontrolė, įsitempia veido raumenys ir dar kaip nors kitaip pasidaro..., kad kai kuriuos sužeidimus galima sėkmingai gydyti, o kiti, priešingai, visai nepagydomi".

Kyla klausimas: kodėl egiptiečiai, mokėdami gydyti žaizdas sudėtingomis operacijomis, susidūrę su vidaus sutrikimais, neturinčiais aiškios priežasties, griebdavosi magijos. Kodėl Nofretė, susirgusi drugiu, buvo gydoma magija, o kontūzytas Senmutas — visai realiomis priemonėmis? Neužmirškime, kad egiptiečiai nematė griežtos ribos tarp to, kas magiška ir fiziška. Jiems tai buvo tas pat. Drugiu susirgusį Senmutą gydytojas būtų gydęs taip, kaip jo kolega Tėbuose gydė Nofretę.

Matyt, reikėtų atsakyti taip: nematydami ligos aiškios priežasties, egiptiečių gydytojai sakydavo, jog ligonio kūne apsigyveno piktoji dvasia. Tokiu atveju gydytojo uždavinys — išvaryti demoną užkeikimais, burtais arba vaistais, iš pradžių pasirinktais greičiau dėl magiškų, o ne dėl gydomųjų ypatybių. Iš esmės medicina radosi iš magijos, ir tik labai drąsus žmogus gali sakyti, jog mūsų laikais magija medicinos praktikoje visiškai išnykusi. Tik dabar mes ją vadiname psichoterapija.

Pavyzdžiui, Eberso ir Chiorsto egiptiečių papirusuose gydytojas kreipiasi į ligonio kūne apsigyvenusį demoną, nes mano, kad negalę sukėlė nuodai, kuriuos leidžia demonas, esantis paciento kūne. Jei nepadėdavo užkeikimai, ligonis gaudavo nepaprastai šlykštaus maisto, kad piktoji dvasia iš kūno išsinešdintų. Tie, kas dabar gydosi gydytojų išrašytais

neskaniais vaistais, tegul dėkoja likimui, kad gyvena ne Senovės Egipte. Ten jiems pasiūlytų sutrintų (arba gyvų) vabzdžių, ekskrementų arba kitokių šlykščių augalinės arba gyvulinės kilmės medžiagų. Senovės egiptiečių receptai per graikų, romėnų arba arabų medicinos vadovėlius atsitiktinai pateko į Europą ir atgimė magiškose viduramžių burtininkų formulėse. Kaip liaudies prietarai jie išliko ir iki mūsų dienų. Magiškoji Makbeto likimo deivių formulė, ko gero, gal visa paimta iš egiptiečių gydytojo knygos recepto:

Kol buza dar neatvėso,
Kiškit jon gyvatės mėsą,
Koją driežo ir varlės,
Vilną šikšnio ar pelės,
Salamandros kiškit akį,
Geluonį angies dvišakį,
Šuns liežuvį ir kelias
Apuokėno plunksneles!

(Vertė A. Churginas)

Alanas Gardineris, kalbėdamas apie egiptiečių magiją, sako, jog buvo dvi sudėtinės jos dalys: *žodinė* ir *manualinė.* Žinomuose medicinos (tiksliau sakant, medicininės magijos) papirusuose ritualo manualinė dalis dažnai eina prieš žodinę. „Manualinė dalis dažnai būna užkeikimas — molinės statulėlės, karolių vėrinio, sumegztos virvės, išrašyto audinio skiautės... arba kokio kito daikto. Užkeiktieji daiktai, įgavę magiškos galios, paprastai būdavo dedami ant ligonio kūno arba prie jo pririšami".

Jei ligonis nepasveikdavo, „receptas" būdavo keičiamas.

Kokiomis ligomis sirgdavo senovės egiptiečiai? Apie tai mums daug gali pasakyti statulos, piešiniai ir mumijų tyrinėjimai. Gydytojai aptiko vaikų paralyžiaus, Poto ligos ir rachito atvejų. Akių ligos, pavyzdžiui, trachoma ir oftalmija, buvo paplitusios kaip ir šių dienų Egipte. Schistosomatozė, baisi liga, kuria mūsų laikais serga aštuoniasdešimt procentų kaimo žmonių, kamavo ir senovės egiptiečius; ją sukeliančių kirminų rasta mumijose.

Kai imdavo gelti dantis, senovės egiptiečiai eidavo gydytis pas kvalifikuotus dantų gydytojus.

„Viename piramidžių laikų kape rasta kaukolė, kurioje aiškiai matyti, kad buvo sėkmingai operuota — drenuotas pirmojo krūminio danties šaknies pūlinys. Kitoje kaukolėje du dantys meistriškai sujungti aukso viela, matyt, norėta pritvirtinti klibantį dantį prie gretimo stipresnio ir neleisti jam iškristi..." (Daktaras Sobchis Bėjus)

Egipte būta okulistų, „užpakalinės angos sergėtojų", gydytojų terapeutų, „kurie žinojo paslaptį ir specializavosi išmanyti kūno skysčius". Medicinos papirusuose yra receptų, kaip gydyti plaučių, kepenų, skrandžio, šlapimo pūslės, taip pat galvos smegenų ir pačios galvos ligas (kartu ir plikimą bei žilimą), reumatą, artritą, moterų negalavimus.

Apie daugelį vaistų ir receptų žinome iš Plinijaus, Dioskurdo, Galeno ir kitų antikos autorių veikalų. Vorenas Dousonas rašo: „Klaikų veika-

lai... dažnai yra lyg laipteliai, kuriais senovės medikų mokslas pasiekė Europą, nekalbant jau apie tiesioginį perėmimą... Iš Egipto pas mus atėjo senovinės medicinos knygos, pirmosios anatomijos žinios, pirmieji chirurgijos ir farmakologijos bandymai, pirmosios žinios apie įtvarų, tvarsčių, kompresų ir kitų priemonių naudojimą, taip pat pirmoji medicinos ir anatomijos terminija".

Tad neskubėkime smerkti senovės egiptiečių, kam jų gydytojai pradėjo nuo magijos. Daugelis jų vaistų tebevartojami iki šiol. Iš augalinių galima paminėti akacijas, anyžius, miežius, kasijas, ricinos pupas, ricinos aliejų, karčiuosius pelynus, koriandras, agurkus, kmynus, aguonas, šafranus; iš mineralinių — aliuminį, varį, lauko špatą, sierą, raudonąją ochrą, natrio karbonatą ir bikarbonatą, arseną ir salietrą. Visos šios vaistinės medžiagos minimos medicinos papirusuose. Dar buvo vartojami gyvulių riebalai, kraujas, kaulų smegenys, tulžis, kepenys ir blužnis.

Visiškai aišku, kad tūkstantmečiais būdavo liepiama vartoti vaistus, jau gerai padėjusius gydyti tam tikras ligas. Taip mokslinė medicina pamažu išsirutuliojo iš magijos. Daktaras Sobchis Bėjus, ne tik puikus gydytojas, bet ir egiptologas, rašo:

„Įvairiuose receptuose (Eberso ir Chiorsto papirusuose) visiškai racionaliuose ir padedančiuose mažinti skausmus, sudėtas ištisas kompleksas žinių apie augalinių, gyvūninių ir mineralinių vaistų bendras fiziologines ypatybes ir poveikį. Atkreipkite dėmesį, pavyzdžiui, į tai, kad vaistų būdavo duodama norint išvaryti žarnų kirminus arba sustabdyti viduriavimą... neteikime daug reikšmės nedideliems papirusų skyriams, kur kalbama apie magiją".

Paskutinį kartą susitikęs su daktaru Sobchiu Kaire, sužinojau iš jo vieną faktą, kuriuo negaliu netikėti, nes Sobchis daugelį metų studijavo Senovės Egipto mediciną. Tik gaila, to fakto negaliu patikrinti. Kalbu apie vieną medicinos papirusą, kuriame yra receptas, kaip gydyti žaizdas ir atviras opas. Senovės gydytojai tokiu atveju liepdavo vartoti vieną *pelėsių* rūšį.

Penicilinas 2000 m. pr. m. erą? Gal tai skamba ir fantastiškai. Bet ką gali žinoti?!

XII skyrius

PREKYBA

Vidudienis. Dulkėtu, žmonių prisigrūdusiu keliu į Tėbų prieplauką eina du žmonės. Vienas — aukštas, plačiapetis nubas. Jis laiko už rankos mažą suirzusį berniuką. Berniukas rodo piršteliu čia kairėn, čia dešinėn, tampo savo palydovą už rankos, reikalauja sustoti. Štai vyras su dresuota beždžione, tenai šoka jaunutė mergina, o aplink ją sutūpę vyrai ploja. Netoliese visaip raitosi mikli akrobatė. Kiek įdomybių mažam berniukui! Bet jo augalotas palydovas eina toliau nė nežiūrėdamas į tai, kas dedasi aplinkui. Jis nestoja todėl, kad mažasis berniukas — ne kas kitas, kaip Per Horas, vizirio sūnus, o jo palydovas — ištikimas tarnas, kilmingo žmogaus vartininkas, kuriam liepta pasitikti Per Horą prie mo-

kyklos ir parvesti namo, bet berniukas įkalbėjo nubą, kad leistų pasižiūrėti į turgų.

Atėję į prieplauką, jie pamato, kaip iškraunami du dideli laivai su grūdais. Grūdai buvo skirti Amono šventyklai. Raštininkai budriai stebėjo darbą, užrašinėjo, kiek maišų jau nunešė į krantą suplukę nešikai. Tačiau ne visi grūdai ėjo į skirtą vietą. Kaip užmokestį po saiką grūdų gavo kiekvienas ekipažo narys. Vienas kitas jau derėjosi su supirkėjais, sukryžiuotomis kojomis sėdinčiais čia pat prieplaukoje tarp ąsočių ir pintinių. Pinigų už grūdus niekas nesiūlė, nes ir pačių pinigų dar nebuvo. Visi prekiavo mainais.

Per Horas tempia savo palydovą per minią čia į vieną, čia į kitą pusę. Štai pritūpęs žuvų pardavėjas. Greta jo stovi nendrių pintinė. Su prekiautoju derasi kažkokia moteris. Dar vienas prekiautojas siūlo tepalų. O čia pardavinėjami nedideli balti papločiai. Pirkėjas mainais siūlo karolius, bet papločių pardavėjas paniekinamai mojuoja ranka. „Tai imk dar šiuos sandalus",— sako vyras, ir sandėris baigtas[39].

Antai sėdi kitas prekiautojas su pintine įvairiaspalvių papuošalų. Greta pardavinėjami meškerės kabliukai. Tamsiaodžiai irkluotojai nuo laivo denio žiūri į prekiautojus. Vienas iš jų būreliui besijuokiančių merginų meta ryšulėlį datulių.

Didžiulėje pirkėjų ir prekiautojų minioje niekas negavo grynais pinigais. Už viską mokėta tik natūra. Ta pati sistema galiojo ir aukštuomenės viršūnėse. Aukšti valdininkai gaudavo pajamų iš turimo arba karaliaus vardu valdomo turto. Pats faraonas buvo didžiausias žemvaldys. Mums, gyvenantiems sudėtingų banko operacijų ir pinigų apyvartos amžiuje, tokia tvarka atrodytų primityvi. Bet senovės egiptiečiai laikė ją labai patogia. Jie prekiaudavo turgavietėje, mokėdavo algas, skolindavo su palūkanomis ir rinkdavo mokesčius ne pinigais. Nors būdavo galima žąsį iškeisti į grūdus, o gyvulius — į miško medžiagą, buvo nustatytas prekių santykinės vertės etalonas.

Naujosios karalystės laikais tokiu vertės etalonu tapo varinės vielos spiralė, vadinama *utenu*. Šis etalonas taip paplito, jog spiralė tapo hieroglifų ženklu, reiškiančiu uteną. Bet nemanykime, kad varinė spiralė sandėrių metu eidavo iš rankų į rankas, nebent tik tada, kai būtinai reikėdavo kompensuoti nedidelį vertės skirtumą. Bet prekių kaina dažniausiai lygina su varine spirale.

Toto šventyklos tarnas Tutmozis pavaizduotas su mokesčių sąrašu, kuriame daikto vertė įvertinta būtent šitaip:

„Žaliaminė oda, 4 gabalai, vertė variu 8 utenai.

Odos, išdirbtos ginkluotei, 1 gabalas, vertė variu 5 utenai.

Lazda pasiramsčiuoti, inkrustuota, viena, vertė variu 4 utenai.

Kauptukas, kaina variu 2 utenai".

A. Ermanas savo knygoje „Gyvenimas Senovės Egipte" mini kitą sandėrį, kuriame už jautį buvo sumokėta 119 utenų, bet nė vienas iš jų nebuvo perduotas iš rankų į rankas. Viena inkrustuota lazda atstojo 25 utenus, kita, ne taip įmantriai išdailinta,— 12 utenų, 11 ąsočių medaus — 11 utenų ir taip toliau.

Kitas egiptiečių vertės vienetas buvo *debenas*. Iš pradžių šis žodis reiškė „žiedą“, bet ilgainiui juo imta vadinti ne patį daiktą, o jo svorį arba vertę. Panašių vertės vienetų turėjo ir kitos šalys. Chaldėjai vienu metu tam tikslui vartojo metalo luitus. Mūsų dienomis kai kurios afrikiečių ir kitos primityvios gentys kaip vertės vienetą vartoja karolius ar kitokius patogių matmenų daiktus.

Apskritai Egipto vidaus prekyba buvo nelabai plataus masto, nes kiekvienas nomas ar provincija apsirūpindavo vietoje, gamindavosi viską, ko gyvenime reikia. Kiekvienas valdovas ar žynys turėjo savo audėjų, aludarių, dailidžių ir kitų amatininkų. Valstiečiai patys užsiaugindavo maisto produktų. Tokios padėties net negalima lyginti su mūsų civilizuotais laikais, kai namų šeimininkė gali nueiti į parduotuvę ir nusipirkti produktų, atvežtų iš tolimiausių žemės kampelių. Nebuvo Egipte ir tokių urmininkų kaip dabar. Kitaip negu finikiečiai ar graikai — kitų tautų tiekėjai ir tarpininkai,— egiptiečiai tenkino tik savo pačių reikmes.

Vienintelė šios taisyklės išimtis buvo užsienio prekyba. Per visą savo istoriją Egiptas gyvai prekiavo su savo kontroliuojamomis kaimyninėmis šalimis — su Nubija, Sirija ir Libija[40].

Nubija (dabartinis Sudanas) egiptiečiams buvo pažįstama nuo Senosios karalystės laikų, o gal ir anksčiau. Tarpais egiptiečiai užpuldavo šią šalį, ir jos žmonės turėdavo atsipirkti duokle. Ypač dažnai puldinėjo XII dinastijos valdovai. Dažniausias motyvas, užfiksuotas tų laikų valdovų paminkluose,— virtinė belaisvių, pančiais surakintų negrų, taip pat ir moterys su vaikais ant nugaros. Kaip karo grobio arba prekių, Nubija tiekdavo dramblio kaulo, juodmedžio, aukso, brangakmenių, taip pat egzotiškų dalykų — stručio plunksnų (vėduoklėms) ir kiaušinių, beždžionių, panterų ir žirafų.

Grobis daugiausia papildydavo faraono ir žynių lobynus. Bet buvo ir tolimesnių šalių, nukariauti nebepasiekiamų, pavyzdžiui, „Punto šalis“ ir Egėjo jūros salos, su kuriomis egiptiečiai neabejotinai prekiavo[41]. Paslaptingos „Punto šalies“ vieta iki šiol tiksliai nenustatyta. Vieni tyrinėtojai mano, kad ji galėjo būti Indijos vakarinėje pakrantėje, kiti — kad Afrikos pakrantėje, į pietus nuo Raudonosios jūros, kur dabar Somalis.

Faraonės Hačepsutos (Tutmozio III pirmtakės) šventyklos sienoje Deir al Bachryje galima pamatyti garsųjį skulptūrinį reljefą, kuriame smulkiai pavaizduota ekspedicija į Puntą. Reljefas tebėra toks, kokį jį matė mažasis Per Horas ir jo brolis Kenamonas, taip pat daugelis kitų laikų jaunuolių, karštai pasišovusių keliauti.

Tą reljefą vargu ar kas yra aprašęs geriau už A. Ermaną:

„Viename Raudonosios jūros uoste stovi laivynas, kuris turi nuvežti jo didenybės karius į tolimą šalį. Laivai 65 pėdų ilgio. Kiekviename po trisdešimt irkluotojų. Milžiniškos burės, panašios į paukščių sparnus, išsiskėtusios virš laivo bortų. Irklinėmis valtimis į laivus gabenami dideli ąsočiai su maistu. Ant kranto, po medžiais, prie kurių pririšti laivai, aukojama deivei „Hatorai, Punto valdovei“, kad ji „atsiųstų palankų vėją“. Bet štai keliamos burės, jūreiviai lipa ant rėjų pritvirtinti lynų galų, irkluotojai nuleidžia į vandenį ilgus irklus, o iš medinio ant-

stato priekyje, kur stovi du kapitonai, aidi komanda: „Vairą kairėn!“ Laivai ima tolti nuo kranto. Taip „valdovo kariai išplaukė į jūrą. Jie pradėjo savo nuostabią kelionę į dievo šalį ir laimingai pasiekė Puntą“.

Kitame bareljefe pavaizduotas atvykimas į Puntą. Dailininkas, tikriausiai pats dalyvavęs kelionėje, pavaizdavo ant polių pastatytas primityvias lūšnas, prie kurių vienintelių durų žmonės galėjo užlipti tik laiptais. Egiptiečiai su panieka žiūrėjo į šiuos varganus būstus, išsibarsčiusius tarp vešlios tropikų augalijos. Vyrai segėjo sijonais, nešiojo smailias barzdas, plaukus pynėsi į kasytes. Visiškai tokie jie pavaizduoti Cheopso laikų reljefuose, t. y. prieš 1000 metų. Kai egiptiečiai išlipo į krantą, Punto žmonės su savo vadu nuolankiai juos pasitiko; vado žmona buvo neapsakomai stora, nes sirgo dramblialige. Iš jos groteskiškos figūros dailininkas piktai pasišaipė. Nelaimingos moters, kurią jis tyčiodamasis vadina princese, beformis kūnas tiesiog nebetelpa drabužiuose. Už jos pavaizduotas asilas, o po juo parašyta: „Asilas veža savo žmoną“.

Bet štai prasideda prekyba. Egiptiečiai bėgioja aukštyn ir žemyn tilteliu, neša juodmedį, dramblio kaulą, „baltąjį auksą iš Amu šalies, kvapniąją medieną, įvairiausius dažus akims, veda babuinus, beždžiones, kurtus, vergus ir jų vaikus. Nuo pat pasaulio sukūrimo dienos niekada dar tiek visko nebuvo atgabenta kokiam nors karaliui“.

Pati brangiausia prekė, kuria garsėja Puntas,— smilkalai. Egiptiečiai ima ne tik smilkalų gabalus, bet ir medžius, norėdami jų pasisodinti Egipte.

O ko gi gaudavo Punto žmonės mainais? Ant stalo, pastatyto prie jūros kranto, čiabuviai žavėdamiesi apžiūrinėja svečių atgabentas prekes: spalvotus karolius, durklus ir kovos kirvius, duoną, alų, vyną, vaisius ir „kitas puikias egiptiečių prekes“, kurios tikriausiai gerokai pigesnės už gaunamas mainais.

Egiptiečiai prekiavo taip pat su Kreta, „Didžiosios jūros sala“, ir su Sirija. Egiptiečių ginklininkai važinėdavo į Rečenu šalį, pardavinėdavo ten savo gaminius ir dažnai nusipirkdavo arba pasigrobdavo į vergiją semitų merginų.

Mainais už grūdus ir kitus produktus Egiptas iš Sirijos gaudavo laivų, kovos vežimų, paprastų vežimų, ginklų, muzikos instrumentų, gėrimų („alus iš Kvede, vynas iš Charu“), arklių, jaučių, karvių ir kitų gyvulių.

Bet visas šis geras patekdavo tik į valdovo sandėlius ir dievų lobynus. Egipto varguoliai negalėjo nė svajoti pirktis produktų. Jų gyvenimas visiškai priklausė nuo šeimininkų valios.

Visi gyventojai — turtingiausi didžiūnai ir patys paskutiniai varguoliai — buvo be jokio gailesčio apdedami mokesčiais. Kyla klausimas: kaip egiptiečiai, neturėdami piniginės sistemos, tuos mokesčius rinkdavo? Su valstiečiais ir žemvaldžiais vargo nebuvo — jie atiduodavo dalį savo derliaus, gyvulių ir drabužių, kuriuos siūdavo žmonos ir dukterys. Bet kaip būdavo imami mokesčiai iš didžiulės raštininkų bei valdininkų armijos?

Šie žmonės buvo galingi ir turtingi, nes gaudavo dovanų iš valdovo, t. y. iš valstybės. Už tarnybą kaip palankumo ir garbės ženklą aukštas

valdininkas galėjo gauti puikią „vilą“, dailų vežimą, prabangią valtį, daug vergų, nekalbant jau apie gyvulius, maisto produktus, vyną ir drabužius. Nepatogumų valdininkui atsirasdavo dėl to, kad visos šios dovanos būdavo *užrašomos jo vardu*. Vertindamas turtą, mokesčių rinkėjas visada galėjo suskaičiuoti, kiek ir ko žmogus turi, ir paimti iš jo tam tikrą mokestį.

Bet kurios socialinės grupės egiptiečiai mokesčius mokėdavo ne noriau, negu dabar mes. Yra išlikę daug skundų, kad apmokestintas turtas įvertintas neteisingai, pasitaikydavo prievartos ir neteisybės.

Štai piemens Tutmeso skundas. Matyt, kažkoks Pajerė, kuris turėjo atiduoti asilą, laikė gyvulį pas save:

> „Čanara, būrio „Spindintys kaip saulė“ karo vadas, tarnavęs Dapero šalyje, davė tau asilą ir liepė atiduoti jį Tutmesui. Bet tu man jo neatidavei. Tada aš pagavau tave, kai tu kartu su arklidės viršininku Amenmose buvai Memfyje, ir pasakiau tau: „Atiduok man jį“. Tu pasakei man: „Nevesk manęs į teismą. Aš turiu asilą, bet jei tu ką pasiųsi jo atsiimti, aš tau jį atiduosiu“. Taip tu pasakei ir prisiekei savo pono gyvastimi, kad liepsi man jį atvesti. Bet tu jo neatsiuntei, o dabar jie[42] reikalauja iš manęs vaisių to darbo, kurį turėjo atlikti asilas. Ir taip kas metai, nors asilas yra pas tave“[43].

Todėl nėra ko pavydėti senovės egiptiečiams, nebent tik dėl vieno dalyko — jiems nereikėdavo pildyti pajamų mokesčių anketų.

XIII skyrius

FARAONAS IR LIAUDIS

Menkai apšviestoje kolonų salėje stovi būrelis jaunų merginų. Sunkių juodų perukų garbanos siekia pečius. Ploniausios, beveik permatomos linų drobės drabužiai švelniomis klostėmis krinta ant sandalais apautų kojų. Rankų ir kojų nagai nudažyti chna. Plonomis rankomis jos laiko sistrus — medines rankenas su pritaisytais prie jų metaliniais žiedais. Į žiedus įstatyti strypai, ant kurių laisvai užmauti metaliniai kvadratėliai. Pakratyti jie garsiai ir maloniai skamba. Merginos — Amono Ra žynės. Joms vadovauja pasveikusi Nofretė.

Vizirio duktė džiaugiasi, kad pasveiko iki šio didelio įvykio. Tėbuose šiandien šventė, nes faraonas Tutmozis III, Amono mylimas Menchepera, Pietų ir Šiaurės Egipto valdovas, triumfuodamas grįžo nugalėjęs Rečenu. Vakar ji matė, kaip kariuomenė įžengė į Tėbus. Šiandien Amono šventykloje kartu su kitomis žynėmis ji giedos ir šoks faraonui, kai tas ateis į šventyklą aukoti aukos. Saulės nutviekstame kieme ramiai stovi gretomis skustagalviai, baltais drabužiais apsirengę žyniai. Per šį vidinį kiemą patenkama į kolonų salę, už kurios yra dievo šventovė. Tik žyniai turi teisę įžengti į šį kiemą. Čia yra ir daugiau kiemų su kolonadomis ir milžiniškomis statulomis aplinkui. Visus kiemus jungia masyvūs akmeniniai pilonai, prieš kuriuos ant aukštų stiebų plevėsuoja vėliavos. Kiemai jau pilnutėliai žmonių. Žmonės sustoję tam tikra tvar-

ka pagal savo socialinę padėtį. Valdininkai rankose laiko pareigų simbolius. Kiemo viduryje paliktas platus takas faraonui ir jo svitai.

Iš išorės, už pirmojo pilono, virš kurio plevėsuoja vėliavos, prieplaukos link eina plati, tiesi kaip strėlė sfinksų alėja. Atsistojęs prieplaukoje ir pažvelgęs į dešinę ir į kairę palei upę, pamatytum ramiai stovinčias gretas egiptiečių karių, ginkluotų ietimis ir skydais, Sudano negrų ir šardano genties samdinų su raguotais šalmais. Už karių nugarų stumdosi, gestikuliuoja ir garsiai šneka prasčiokų minia. Jų knibždėte knibžda kiekviename jarde kelio, kuriuo eis valdovas.

Staiga nuaidi šauksmas. Toli, saulės nušviestoje upėje, pasirodo didelė valčių flotilė: saulėje auksu spindintis valdovo laivas, valtys su dvariškiais, valdovo asmens sargybiniais ir upės apsauga. Menchepera, galingasis užkariautojas, Egipto priešų siaubas, vėl atvyksta aukoti aukos savo tėvui, Amonui, ir gabena brangų karo grobį, kuriuo apdovanos dievų viešpaties šventyklą. Eina keturiasdešimt antrieji jo karaliavimo metai. Per tą laiką septyniolika kartų jis vedė savo kariuomenę iš Tėbų ir septyniolika kartų pergalingai sugrįžo. Nuo Nubijos pietuose iki tolimojo Eufrato rytuose jis nukariavo daugybę mažų valstybių. Kaimyninių valstybių Mitanijos ir Hetitų karalystės valdovai jo bijo.

Aš tiesiu savo rankas
ir sienas nurodau tau...

Pergalės himne Amonas į Tutmozį taip kreipiasi:

Žemė visa, kiek turi ilgio ir pločio, Vakaruos ir Rytuos žmonės klauso tavęs.
Tu šalis visas mindai, ir širdis tavo džiaugiasi.
Nugalėti niekas negali tavęs,
ir todėl, kad aš tau vadovauju, užklupsi tu jas.
Tu nugalėjęs galingai plauki per vandenis ten, kur vingis Didžios Nacharinos[44].

Kieme aukšti valdininkai nuščiūva ir stovi tyliai tyliai. Rechmira žaidžia auksine apyranke. Amenemchebas taisosi šalmą. Nofretė atmeta savo peruko garbanas. Šaižūs trimitų garsai ir minios ūžesys vis artėja, jau net galima išgirsti šūksnius: „Gyvenimas! Palaima! Sveikata!.. Gyvenimas! Palaima! Sveikata!..“

Skustagalviai žyniai žiūri į didžiulius atvirus bronzos vartus. Jie girdi sunkius žingsnius, kanopų bildesį ir kovos vežimų dundesį. Procesija įžengia į išorinį kiemą. Tūkstančiai žmonių puola kniūpsti tiesiog į dulkes.

„Gyvenimas! Palaima! Sveikata!.. Gyvenimas! Palaima! Sveikata!“— šaukia tūkstančiai balsų.

Ant bronzinių durų krinta pirmieji šešėliai. Pasirodo procesija. Priekyje eina baltais drabužiais apsirengę žyniai. Už jų lėtai žengia valdovo sargybos vadai su plunksnomis papuoštomis aukštomis kepurėmis. Jų jauni veidai ryžtingi ir rimti. Nuogi ginklai žiba auksu. Iečių antgaliuose atsispindi saulė. Paskui eina vėduoklių nešėjai su didžiulėmis stručio

plunksnų vėduoklėmis. Pagaliau paauksuotame palankine, kurį ant pečių neša dvylika didikų, pasirodo pats faraonas. Lyg burtų lazdele mostelėjus, visi dalyvaujantieji, išskyrus žynius ir pačius aukščiausius valdininkus, puola kniūpsti.

Nofretės vedamos lieknos žynės lėtai išeina į priekį, krato sistrus ir gieda:

Koks didingas jis, su pergale sugrįžęs!
Tai Amonas liepė jam nubausti kunigaikščius Palestinos!

Žyniai žemais balsais pritaria:

Visi, visi namų Amono žmonės švenčia,
nes Amonas Ra valdovą myli...

Tutmozis III — neaukštas putlaus moteriško veido vyriškis. Jam jau daugiau kaip septyniasdešimt, bet rūsčiuose žygiuose praleisti metai užgrūdino jo kūną ir sušiurkštino veido bruožus. Jo apnuogintos įdegusios rankos — vieni raumenys, o stoto jam gali pavydėti jaunuolis. Valdovo galvą puošia aukšta karūna, kuri 1500 metų simbolizuoja dviejų žemių vienybę. Kaktoje — dvigubas ženklas, reiškiantis Aukštutinį ir Žemutinį Egiptą,— sakalas ir gyvatė. Savo stipriomis rankomis faraonas laiko dar dvi Aukštutinio ir Žemutinio Egipto emblemas — kablį ir rimbą. Tutmozis apsirengęs ilgu „gofruotos“ lininės drobės sijonu, kojos apautos dailiais aukso sandalais.

Galėdami stebuklingai persikelti į tuos laikus, pasidaryti nematomi ir išnykti kniūpsčiomis parpuolusioje minioje,

būti tarp jų, bet nebūti jais
ir mąstyti taip, kaip jie nemoka mąstyti,

mes nustebtume ir pasipiktintume. Pamatytume tik menką neūžaugą pernelyg didele kepure, apsuptą beprasmiškos pompastikos, parsidavėlį rūmų statytinį ir cinikus žynius, kurie engė tamsią liaudį tik savo naudai. Net tolerantiškesni iš mūsų pajustų sentimentalų gailestį milijonams darbo žmonių, kurie statė paminklus faraonui, dirbo jo laukuose ir liejo kraują jo karuose. „Faraono žmonės...— pagalvotume mes,— vargšai“

Bet mes klystume. Senovės egiptiečių jausmai savajam valdovui buvo visai kitokie. Norėdami suprasti jų mąstyseną, turėsime gerokai pamiklinti vaizduotę.

Pirma, valdovas atlikinėjo daugiausia religines funkcijas. Jis buvo tarpininkas tarp tautos ir tų nematomų jėgų, kurios valdė žmonių likimą. Jis taip pat buvo tautos atstovas ir kita šio žodžio reikšme, platesne, negu mes manome.

Valdove įsikūnydavo tautos sveikata ir branda. Prieš tūkstantmečius iki aprašomų įvykių, kai civilizacija Nilo slėnyje tik ėmė plėtotis, karalius valdydavo tol, kol būdavo fiziškai sveikas. Kai nusilpdavo, būdavo paaukojamas. Šis paprotys paplitęs daugelyje primityvių tautų. Ilgainiui jis buvo pamirštas, bet jo liekanų išliko *cheb sed* šventėje. Praėjus tam tikram laiko tarpui (kas trisdešimt treji metai), valdovas dalyvaudavo

ceremonijoje, kuri simbolizuodavo jo sveikatos ir jėgų atsinaujinimą[45]. Tada būdavo aukojama auka ant Šiaurės ir Pietų karalystės dievų altoriaus. Pavyzdžiui, Džoserio laikais (2800 m. pr. m. e.) valdovas turėdavo nubėgti tam tikrą atstumą ir taip išmėginti savo fizines jėgas. Viename iš nuostabiausių Laiptuotosios piramidės bareljefų matome šitokį ritualinį Džoserio bėgimą.

Senovės egiptiečiams valdovas buvo ne žmogiška būtybė, o dievas, Amono Ra sūnus. Jis niekada nemirdavo, o susijungdavo su savo tėvu Amonu. Jis „pakildavo į jo horizontą“. Paimkime „Istorijoje apie Sinuchetą“ esantį Amenemcheto I mirties aprašymą, cituotą IX skyriuje:

Pakilo dievas į savo horizontą, Aukštutinio ir Žemutinio
Egipto valdovas Schotepibra[46] buvo paimtas į dangų.
Jis susijungė su saule, kartu [jo] dieviškasis
kūnas susijungė su savo kūrėju...

Ar patys valdovai tikėdavo, kad patys yra dievai ir dievų sūnūs? Manau, jog taip; atsižvelgę į religinio garbinimo ir šventumo atmosferą, kuri supo Egipto valdovus nuo lopšio, ir jūs tuo patikėsite.

Valdovų gyvenimas buvo pilnas ritualų ir simbolikos. Kiekviena jų valanda būdavo suplanuota.

„Visos valandos buvo griežtai paskirstytos atlikti įvairioms pareigoms. Malonumams nebelikdavo laiko. Atsikėlus pirmiausia reikėdavo perskaityti gautus pranešimus ir padiktuoti atsakymus. Paskui — apsivalymo ceremonija, apsitaisymas drabužiais, emblemų užsidėjimas, aukų aukojimas. Prieš šį aktą vyriausiasis žynys, dalyvaujant valdovui ir jo svitai, kalbėdavo maldą už valdovo sveikatą, vardydavo visas jo dorybes ir prakeikdavo visus netyčia padarytus nusidėjimus, visą kaltę versdamas ministrams. Taip būdavo kritikuojami valstybės reikalai, kuriuos galingieji žyniai galėjo oficialiai kontroliuoti[47]. Manoma, jog taip būdavo paveikiamas valdovas ir tikrinami jo veiksmai. Nenustatyta, kas atlikdavo aukojimo apeigą,— faraonas ar vyriausiasis žynys, bet tas ritualas buvo valdovo ir jis apžiūrėdavo vidurius... Šią apeigą baigdavo įteikdamas šventyklai aukos vyną, aliejų ir kitus skysčius. Paskui būdavo pamokslas, per kurį žyniai skaitydavo potvarkius, įstatymus arba ištraukas iš istorijos įvykių aprašymų ir juose minimus įvykius interpretuodavo atsižvelgdami į laiko dvasią.

Valdovo maistas turėjo būti paprastas ir kuklus. Tai rodo, jog jis laikėsi režimo, norėdamas išsaugoti savo sveikatą šalies laimei. Afrikoje silpstantis valdovas nužudomas, kad ir šalis nesumenktų. Taigi egiptiečių žyniai save kildino iš burtininkų ir magų, o ne iš vadų...“[48]

Kai būdavo teisiami valstybiniai nusikaltėliai, taip pat ir valdovo šeimos nariai, procedūra vykdavo griežtai pagal nustatytą teiseną. Valdovas nedalyvaudavo. Savo mirusiais valdiniais jis nenustodavo rūpintis. Gyviems duodavo žemės, o mirusius apdovanodavo žeme būsimajam gyvenimui, kad būtų galima aukoti aukas ant kapų. „Taigi,— sako Pytris,— valdovas išlaikydavo savo svitą kaip vietininkas ne tik gyvą, bet ir mirusius jos narius, kai tie jau ilsėdavo kapuose“.

Aš dažnai pamąstydavau, kodėl Tutmozis taip mėgo kariauti ir būti karo žygiuose. Ar tik ne todėl, kad norėjo išvengti ritualinių pareigų ir išreikšti savo kaip karvedžio individualybę.

Imkime ir atidžiau pasižiūrėkime, kaip jis sėdi slegiamas sunkios karūnos. Ant kaktos spindi valdovo simboliai — kobra ir sakalas. Kablys su rimbu — prie krūtinės, priglausti lygiai taip, kaip liepia štai jau 2000 metų senumo tradicija.

„Gyvenimas! Palaima! Sveikata!“ — šaukia faraono tarnai. Bet, nešamas per kolonų salę prie blankiai apšviestos šventovės, kur, kaip vyriausiasis žynys, turės atlikti šventą apeigą Amonui, Tutmozis žino, kad yra faraonas.

Faraonas aukoja auksinei Amono statulai slaptingiausioje šventyklos dalyje. Lydimas žynių, iš kurių vienas su sakalo kauke simbolizuoja Horą, o kitas su ibio kauke — Totą, jis atidaro šventovės duris, pasmilko statulą smilkalais, pašlaksto šventojo ežero vandeniu, įteikia jai karūną ir emblemą ir padeda prie jos aukojamą maistą. Šviesa į šventovę eina pro nedidelę angą lubose. Iš tolo tyliai skamba žynių giesmė.

Tuo metu didžiulė procesija, nelyginant žvilganti įvairiaspalvė gyvatė, vingiuoja papuoštomis Tėbų gatvėmis ir lėtai artėja prie šventyklos. Keldamos dulkes, žygiuoja ietininkų kolonos. Už jų eina lankininkai, persimetę per petį ilgus lankus. Prie šonų tabaluoja strėlinės. Eina kuokomis ginkluoti nubai, svetimšaliai samdiniai: libiai, šardanai, barzdoti sirai. Dunda ilga spindinti kovos vežimų vora. Saulėje žvilga pakinktai, ant žirgų galvų linguoja įvairiaspalvės plunksnos. Minios riksmas čia prityla, čia sustiprėja, kai eina kariai. Važiuoja jaučiais kinkyti vežimai su karo grobiu, traukia vilkstinės asilų, apkrautų Erkato, Tunipos ir Kadešo miestuose prisigrobtomis gėrybėmis, aukso ir pusbrangakmenių papuošalais, aukso ir sidabro indais, mira, smilkalais, vynu ir medumi. Varovai gena gyvulius: jaučius, veršiukus, antilopes, gazeles, uolų oželius..., o už jų eina belaisviai — šimtai pasigailėtinų vergų, vyrų ir moterų, kurie, karių apsupti, užbaigia procesiją.

Bet pačių svarbiausių belaisvių procesijoje nėra. Septyni ar aštuoni pavergtų žemių karaliukai laukia šventyklos vestibiulyje. Jų drabužiai suplyšę ir purvini, rankos stipriai surištos už nugaros. Saugo juos žiauriaveidžiai kariai. Minia laukia, kol faraonas išeis iš šventovės. Senoviniu papročiu šie žmonės turi būti paaukoti Amonui[49].

Procesija sustoja. Karvedžiai greitai vaikšto tarp gretų, šūkaudami komanduoja, perrikiuoja karius. Visi pasirengę momentui, kada faraonas išeis iš šventyklos ir atsisės auksiniame kovos vežime savo kariuomenės nugalėtojos priešakyje.

Vienas kovos vežimų būrio dalinys sustoja tiesiog priešais šventyklos duris. Jam už pasižymėjimą mūšyje suteikta garbė užimti garbingą vietą. Viename kovos vežime stovi Senmutas su Kenamonu.

Senmuto žaizdos jau užgijusios. Tačiau jis šlubuoja, o viena veido pusė persikreipusi. Jis liūdnai mąsto, jog tai buvo paskutinis žygis. Ke-

namonas šiuo savo gyvenimo epizodu gali tik džiaugtis: jis liejo kraują sunkiame žygyje, kovėsi ir atliko savo pareigas taip gerai, jog gavo paaukštinimą. Bet džiaugsmą temdo nerimas dėl draugo likimo.

— Kad tik greičiau pajudėtume,— taria Senmutas, apsivynioja vadeles ant rankos ir užsikiša už diržo.

— Dabar aukojimas,— atsako Kenamonas.

— Barbariškas paprotys,— burbteli Senmutas, ir jo veidas persikreipia.

— Tačiau paprotys,— pamėgina prieštarauti Kenamonas.

Senmutas piktai pažvelgia į draugą.

— Kalbi kaip tavo tėvas,— sako jis.— *Paprotys*. Egipte viskas daroma pagal papročius. Taip darė mūsų tėvai, vadinasi, ir mes taip turime daryti.

— Bet azijatai ir mums taip padarytų.

— Argi dėl to reikia sekti barbarais?

Kenamonas atsidūsta ir sako:

— Matau, jog tau nepatinka Egiptas.

— Netiesa,— atsako draugas.— Aš myliu Egiptą. Bet kodėl turiu girti viską, kas čia daroma? Ne visi svetimšaliai aukoja savo kilmingus belaisvius. Keftiu šalyje taip nedaro.

— Ne, jie taip daro, Senmutai. Pajibesė man pasakojo, kad jie aukoja belaisvius savo dievui — Jaučiui.

— Tavo Pajibesė — kvailys. Jis turėjo galvoje šokinėjimą per jautį, bet tai visai kas kita.

— Šokinėti per jautį?

— Taip. Keftiu šalyje belaisvius verčia kautis su jaučiu arenoje. Jie turi šokinėti jam per ragus. Jei belaisviai drąsūs ir vikrūs, gali išvengti mirties, o mes tiesiog knežiname savo belaisviams galvas su vėzdu...

Prie šventyklos minia šiurpiai sustaugė, ir tas staugimas nusirito per visą miestą. Senmutas krūptelėjo.

— Viskas baigta,— pasakė jis,— tuojau pajudėsime.

Belaisvių kūnai gulėjo kraujo klane kolonų salės viduryje. Nofretė ir kitos žynės, kratydamos sistrus, užgiedojo Amonui karo himną. Jų ploni balsai aidėjo po aukštu stogu, maišėsi su vyriškais žynių balsais:

Aš atėjau ir tau liepiau užmušti Zachos kunigaikščius.
Aš parbloškiau tau juos po kojų kalnuose.
Aš priverčiau juos pamatyti spindinčią didybę tavo,
Nes tu jų veidus apšvieti tartum šviesa iš mano veido.
Aš atėjau ir tau liepiau azijatus užmušti.
Tu privalai nukirsti galvas azijatams Rečenu.
Aš priverčiau juos pamatyt didybės tavo visą grožį,
Kai vežime kovos tu spaudi ginklą savo rankose...

Nešėjai lėtai išneša iš šventyklos faraono palankiną. Kai valdovas atsisėda savo kovos vežime ir ima važiuoti kariuomenės priešakyje, minia vėl puola kniūpsčiomis. Šaižiai sutrimituoja trimitai, sutrata, sudunda būgnai, ir procesija vėl pajuda.

Senmutas trūkčioja vadeles.

— Kaip aš norėčiau apsilankyti Keftiu šalyje,— sako jis.

XIV skyrius

AMŽINYBĖS NAMAI

Atėjo ruduo, o kartu ir potvynis. Toli pietuose nuo lietaus patvinę Mėlynojo Nilo vandenys pasruvo didžiąja vaga, nešdami lobį — derlingą dumblą — iš Abisinijos (Etiopijos) kalnų. Bet senovės egiptiečiai niekada nebuvo girdėję nei apie Abisiniją, nei apie Mėlynąjį Nilą. Jiems pasaulis baigdavosi Nubijos pietuose, o gaivinantis potvynis, kasmetinis stebuklas, ateidavo kaip dievo Ra dovana. Tėbuose ir kituose paupio miestuose žyniai matuodavo pakilusį Nilo vandenį ir lygindavo su ankstesnių metų lygiu. Šie metai buvo „gerojo Nilo" metai. Raštininkai jau skaičiuoja laukiamą derlių ir mokesčius, kuriuos reikės surinkti. Upė pradėjo kilti prieš tris mėnesius, rugpjūčio mėnesį, kai egiptiečiai šventė „Aukštojo Nilo" šventę. Rugsėjo mėnesį Nilas pakilo iki pačios aukščiausios atžymos. Dabar spalis, ir po kelių savaičių vanduo ims slūgti. Sėja prasidės lapkričio mėnesį.

Keista tyla viešpatauja didingame mieste. Ten, kur prieš kelis mėnesius žaliavo laukai, nusidriekę iki klintinių kalvų papėdės, dabar tyvuliuoja vanduo. Sėdę į valtį rytiniame krante, jūs galite ja nuplaukti beveik iki paties nekropolio, kuris yra vakariniame. Daugelis valstiečių nedirba, kai kurie eina statyti šventyklų. Iš tolimojo Asuano plaukia didžiulės valtys su granitu Karnakui, kur rekonstruojama ir plečiama šventykla. Darbininkų brigados, ritmingai dainuodamos, tempia lynais šešių šimtų tonų obeliską, kuris lėtai juda į reikiamą vietą.

Ankstyvas rytas. Plačią rudą upę be perstojo skersai vagoja valtys. Nuo jų burių vakarinio kranto uolų link tiesiasi ilgi šešėliai. Virš vandens toli aidi valtininkų balsai. Kažkur vinguriuoja graudi fleitos melodija.

Vienoje valtyje, didelėje ir gražioje, papuoštoje auksu, sėdi Rechmira su žmona Merijete. Jie plaukia pasižiūrėti Rechmiros kapo, jo amžinybės namų, iškirstų vakarinio kranto uolose. Kapas viziriui padarytas iš anksto, ir čia nėra nieko neįprasta. Dignitoriai gerokai daugiau laiko sugaišta rūpindamiesi savo amžinybės namais negu žemiškuoju būstu. Gyvenimas trumpas, o mirtis ilga. „Namai" tikslesnis žodis negu „kapas", nes egiptiečiai statydindavosi kapus kaip amžiną savo „Ka", arba vėlės, buveinę.

Kapai būdavo įvairaus didumo, nelygu savininko turtas ir padėtis, bet visi įrengti pagal vieną pavyzdį. Gili šachta eidavo į užmūrytą laidojimo kamerą. Joje būdavo paguldomas balzamuotas mirusiojo kūnas, o šalia esančioje kameroje pastatoma velionio ir dažnai jo žmonos statula. Visos statulos stovėdavo veidu atgręžtos į aukojimo kamerą arba koplyčią, kur mirusiojo didiko giminaičiai aukodavo vėlei. Statula — tikslus velionio portretas — laikyta vėlės buveine ir tikėta, jog vėlė išeinanti paragauti aukų. Šių kamerų sienos, kaip jau rašyta ankstesniame skyriuje, būdavo ištapytos, išpuoštos bareljefais, vaizduojančiais, ką veikė velionis gyvendamas, ir bylojančiais, kad taip gyventi jis norėtų ir po mirties. Sienose įbrėžtų šventųjų tekstų tikslas — padėti velioniui, nuvykusiam į Ozy-

rio Teismo salę. Pavaizduoti aukojantys giminaičiai turėdavo simpatinės magijos dėka virsti tikraisiais velionio palikuonimis ir nepamiršti savo pareigos jam.

Valtis įplaukia į prieplauką. Viziris su žmona išlipa į krantą, sėda į palankinus, ir tarnai nuneša juos aukštyn kalno šlaitu. Jie eina miesto gatvėmis. Čia gyvena balzamuotojai, karstų meistrai, raižytojai ir dailininkai, laidojimo reikmenų dirbėjai ir žyniai, reguliariai aukojantys kapuose. Pro atviras duris jie mato į sieną atremtą paauksuotą karstą. Tai karstadirbio dirbtuvė, kur mirusiojo giminaičiai gali išsirinkti patinkantį gaminį. Ten pat ant stalų išdėliotos nedidelės dėžės mumijoms. Netoliese stovi balzamuotojų palapinės. Jos išskleidžiamos, kai reikia ką nors balzamuoti, ir, pabaigus darbą, vėl sudedamos. Iš vienos palapinės sklinda stiprus sodos kvapas. Čia yra sodos vonia, kurioje tam tikrą dienų skaičių laikomas kūnas.

Balzamavimas ir mumifikavimas paprastai trunka septyniasdešimt dienų. Tačiau yra ir greitesnių, pigesnių balzamavimo būdų. Atsižvelgdamas į jūsų išteklius, balzamuotojas gali pasiūlyti tris būdus. Pats brangiausias yra toks:

„Pirmiausia geležiniu kabliuku iš galvos pro šnerves iškrapštomos smegenys; beje, taip išimama tik dalis smegenų; paskui aštriu etiopų akmeniu perpjaunama kirkšnis ir tuojau pat išimami iš pilvo visi viduriai; išvalyta pilvo ertmė išplaunama palmių vynu ir vėl valoma sutrintais kvepalais; pagaliau pilvas prikemšamas grynos sutrintos miros, kasojos ir kitokių kvapiųjų medžiagų, tik ne smilkalų ir užliejamas. Paskui lavonas septyniasdešimčiai dienų dedamas į gryną šarminę druską; ilgiau druskoje laikyti neleidžiama. Po septyniasdešimt dienų numirėlis apiplaunamas, visas kūnas suvyniojamas į ploną drobę, sukarpytą juostelėmis ir iš apačios išteptą gumiu, kurį egiptiečiai dažniausiai vartoja kaip klijų. Tada giminaičiai vėl gauna lavoną, parengia medinę žmogaus pavidalo figūrą, įdeda į ją lavoną, uždaro ir laiko kapo rūsyje, pastatę stačiomis palei sieną.

Jeigu velionio giminaičiai, nenorėdami didelių išlaidų, pageidauja balzamuoti už vidutinę kainą, tai balzamuotojai daro taip: klizmos vamzdeliais pripildo mirusiojo pilvą kedrų aliejaus, bet jau neprapjauna kirkšnies ir neišima vidurių; aliejus leidžiamas pro užpakalinę angą, nebeišleidžiamas atgal ir lavonas tam tikrą skaičių dienų mirkomas šarminėje druskoje; paskutinę dieną iš pilvo išleidžiamas anksčiau suleistas kedrų aliejus. Šio aliejaus ypatybė tokia, kad kartu su juo iš vidurių išteka visas jų turinys; šarminėje druskoje ištirpsta mėsa, todėl iš numirėlio lieka tik oda ir kaulai. Paskui numirėlis atiduodamas giminaičiams, nes nieko daugiau jam nebedaroma.

Trečias balzamavimo būdas, labiausiai prieinamas beturčiams, yra toks: ridikų aliejumi išvalomi numirėlio viduriai, o paskui jis dedamas septyniasdešimčiai dienų į druską“.

Taip Herodotas V a. pr. m. e. aprašė balzamavimą, tačiau tie metodai buvo tradiciniai ir naudoti tūkstantmečius. XVIII dinastijos laikų vyrų ir moterų kūnai balzamuoti visiškai taip pat.

Rechmira ir Merijetė savo palankinuose kyla kalvos šlaitu prie kapo, bet juos nešantys tarnai turi sustoti ir praleisti laidotuvių procesiją. Pirmieji eina tarnai. Jie neša alebastrinius ąsočius su maistu ir brangiu tepalu. Paskui juos eina vyrai su medinėmis skryniomis, su mirusiojo drabužiais ir papuošalais. Dviese tempia rogutes. Rogutėse sustatyti pilvoti ąsočiai su balzamuotais viduriais, išimtais iš mirusiojo kūno. Priešais rogutes, iškilmingai pratisai deklamuodamas, žengia žynys skaitovas. Kiti žyniai eina greta mirusiojo kūno. Kitose rogutėse guolyje po stogeliu guli mumija.

„Ramybėje, ramybėje, pas didįjį dievą",— šaukia žyniai, kai procesija slenka pro šalį. Paskui žynius eina mirusiojo šeima ir draugai. Profesionalių raudotojų grupė raunasi plaukus, mušasi į krūtinę ir klykia širdį veriančiais balsais.

Viziris su žmona nenuleidžia akių nuo procesijos, kol ji išnyksta už uolos. Tada jie duoda ženklą nešėjams, tie pakelia palankinus ir ima nešti stačiu takeliu prie kapo angos.

Priešais kapą išvalyta 60 pėdų pločio aikštelė. Už jos stūkso plokščia tašyta uola — lyg kapo fasadas. Aukšta anga padaryta pačiame viduryje. Pasitikti išėjęs darbų vadovas pasveikina savo viešpatį — puola ant kelių ir kakta paliečia žemę. Paskui atsikelia ir pagarbiai pasitraukia į šalį. Didikas su žmona eina prie angos. Ryto saulė pro ją šviečia į kapo vidų. Atrodo, tarytum šimtai žmonių figūrėlių žingsniuoja tinkuotomis sienomis. Rausvai ruda vyrų oda, blyškiai kreminiai moterų veidai, mėlyni, žali ir raudoni brangakmeniai — viskas švyti kažkokia stebuklinga šviesa.

Kad kiltų tokia iliuzija, dešinėje ir kairėje prie angos pastatyti bronzos veidrodžiai. Todėl saulės šviesa apšviečia ne tik priešais angą esantį koridorių, suorientuotą rytų—vakarų kryptimi, bet ir šoninius koridorius.

Kapas iš tiesų yra *T* formos. Raidės *T* skersinis eina lygiagrečiai fasadui, o ilgasis petys nuo angos tęsiasi į kalno gilumą daugiau kaip 100 pėdų. Tasai siauras koridorius, nelyginant piltuvėlis, gana smarkiai plečiasi nuo angos iki tolimiausios sienos, nes lubos tenai gerokai aukštesnės. Viršutinėje sienos dalyje, visai prie ištapytų lubų, yra niša, kurioje pastatytos Rechmiros ir Merijetės statulos. Jie sėdi kaip gyvi: Merijetės ranka švelniai apglėbusi vyro liemenį. Efektas stulbinantis, ypač tada, kai ant skulptūrinės grupės krinta saulės šviesa.

Pačiame salės gale darbininkas, užsiropštęs ant pastolių, spalvina dailininkų nupieštus piešinius. Kiti darbininkai stropiai apvedžioja hieroglifų tekstus, aiškinančius vaizduojamas scenas. Kol Merijetė kritiškai apžiūrinėja savo statulą, jos vyras skaito tekstus, parašytus pietinės sienos apačioje. Juose kalbama apie jo paskyrimą viziriu. Paveiksle prieš Tutmozį, sėdintį su aukšta karūna ir Ozyrio laidotuvių drabužiais, stovi Rechmira, kurio titulas parašytas jam virš galvos. O tekstas skamba taip:

Svarbiausieji principai, skirti viziriui Rechmirai. Sušaukti tarybą faraono,— tegul jis gyvena, klesti ir būna sveikas! — priėmimų salėje ir supažindinti naujai skiriamą vizirį su savo pareigomis.

Jo didenybė pasakė jam: „Eik į vizirio salę ir atidžiai stebėk viską, kas joje dedasi. Žiūrėk, tai visos šalies susivienijimas. Žiūrėk, vizirio [pa-

dėtis] ne tokia jau maloni. Ji greičiau karti kaip tulžis. [Žiūrėk], štai bronza, kuri supa jo [viešpaties] namų auksą. Žiūrėk, tai neturi likti už tavo dėmesio arba valdininkų dėmesio. Žiūrėk, kaip visam tam, ką žmogus daro savo viešpaties namuose, jis pritaria. Pažiūrėk, tai, ką jis daro, ne... kiekvienam.

Žiūrėk, jei prašytojas iš Aukštutinio ar Žemutinio Egipto, [kurie] sujungti į vieną šalį, ateis į teismą... klausyti [savo bylos], tai tu turi stebėti, kad visa procedūra vyktų nustatyta tvarka...

Žiūrėk, kiekvieną kartą, kai pareigūnas klausosi bylų, tai tegul jis tai daro viešai. Tegul vanduo ir oras praneša apie tai, ką jis gali padaryti. Žiūrėk, jo elgesys visiškai paaiškinamas. Jei jis daro ką nors [nepritikliai] ir jis kaltas, tai jo nereikia vėl skirti į tą tarnybą, bet žmonės sužino apie [tikrojo] teisėjo įgaliojimus...

Merijetei nusibodo ilgas jos vyro skaitomas tekstas, ir ji nuklydo į vieną šoninę kamerą. Čia darbininkai jau baigė tapyti freską, vaizduojančią šeimos šventę. Rechmira ir Merijetė, abu labai didžiuliai, sėdi su savo svečiais. Groja nedidelis muzikantų orkestras. Greta jų parašyti dainos žodžiai:

[Uždėk] balzamo Maatai ant plaukų, nes su ja sveikata ir gyvenimas! O Amone, tau iškilo dangus, tau suminta žemė. Ptahas savo rankomis kuria koplyčią pailsėti tavo širdžiai. Ateik, o šiaurės vėjau! Aš mačiau tave, kai buvau bokšte.

Po kitu piešiniu, kur dvi moterys ir dvi jaunos merginos, Rechmiros dukterys, duoda jam sistrus, o jis liečia juos rankomis, parašyta:

Malonumas matyti gerą maistą, muzika, šokiai ir dainos, teptis balzamu ir trintis alyvų aliejumi, lotoso kvapais, duona, alus, datulių vynas ir įvairiausi skanėstai, dovanoti „Ka" valdovo, miesto viršininko Rechmiros, jo nuoširdžiai mylimos žmonos, jo namų šeimininkės, Merijetės, kuri visada su juo.

Apatiniame piešinyje vienas iš Rechmiros sūnų, Amenchotepas, ir du jo broliai dovanoja gėles, tardami šiuos žodžius:

Malonumas, linksmas džiūgavimas ir dalyvavimas puikiose vaišėse, vasaros lotosas šnervėms ir balzamo [aliejus], tinkamas karūnai valdovo, miesto viršininko ir vizirio Rechmiros ir jo žmonos Merijetės „Ka"

Lieknos jaunos merginos deda puikius vėrinius garbingoms moterims ant kaklų ir pila joms į taures vyno arba alaus, tardamos:

Tavajai „Ka"! Švęsk!

Trys moterys klausosi muzikos, geria vyną, tepasi balzamu ir kalbasi:

Nejaugi tai Maata, kurios veide įrašytas noras pasigerti?

Merijetė grįžta pas vyrą, ir abu nužingsniuoja į kitą koridoriaus galą pasigėrėti piešiniu, vaizduojančiu jų apsilankymą Amono šventyklos dirbtuvėse. Viziris, kurio figūra daug didesnė už darbininkų figūras, stovi pasirėmęs lazda, apsuptas keturiasdešimties žmonių svitos, ir stebi, kaip dirba juvelyrai, gręžiantys karolius, alebastro vazų meistrai, staliai, da-

rantys inkrustuotas medines dėžutes, odininkai, batsiuviai ir kiti amatininkai.

Šis didžiūnas moko darbininkus, kurie daro baldus iš dramblio kaulo ir juodmedžio, s s n d m medžio, m r w medžio ir tikro Libano kalnų šlaitų kedro, ir vadovauja jiems...

Čia pat liejamos bronzinės Amono šventyklos durys. Dailininkas, ką tik baigęs tapyti, laukia vizirio įvertinimo. Rechmira patenkintas ne tik tapyba, bet ir šiuo tekstu:

Azijatų varis, kurį jo didenybė išvežė iš Rečenu šalies, ją nugalėjęs, ketindamas nulieti Karnako Amono šventyklai dvejas duris, papuoštas auksu, kurios žiba [?] kaip dangaus horizontas. Miesto viršininkas ir viziris Rechmira tam vadovauja.

Abu sugrįžta į didžiąją salę, kur stovi statulos. Šiaurinėje sienoje surašyta vizirio šeimos istorija. Joje kartu su kitų protėvių vardais minimas dėdė Voseras, taip pat viziris. Piešinyje Rechmira ir Merijetė sėdi prie stalo, o jų sūnus Menchepera Sonebas, „Amono šventyklos raštininkas“, apsisiautęs leopardo kailiu, šventina jų maistą. Ten pat pavaizduotas ir kitas jų sūnus, Amenchotepas. Bet nėra Kenamono, kuris parodytas kitame piešinyje. Užtat yra visos trys dukterys: „Tachajetė, Mut Nofretė ir Chenet tovė.

Priešais visą pietinę sieną užima didžiulis įrašas, kuriame Rechmira smulkiai pasakoja apie savo paskyrimą viziriu ir stengiasi įsiteikti valdovui:

Kai baigėsi antroji diena ir atėjo rytas, mane vėl pakvietė į priėmimo kambarį gerojo dievo Mencheperos — tegyvena jis per amžius! — tarsi Horas, pergalingas jautis, grįžtantis su šlove į Tėbus. Jo didenybė jau žino, kas įvyks. Nėra nieko, ko jis nežinotų. Viskuo jis panašus į Totą. Nėra tokių reikalų, kurių jis nesutvarkytų. Jis žino... kiekvieną dalyką tarsi didžioji rašto viešpatė. Jis lemia kaip dievas, kuris valdo ir sprendžia.

Jo didenybė pravėrė savo lūpas ir tarė man tokius žodžius: „Žiūrėk, mano akys siunčia mane prie mano širdies [nes kaip ir mano didenybė], ji žino daug sprendimų ir nėra jiems pabaigos. Mano įžvalgumas niekad nesilpsta. Todėl tu turi daryti tai, ką aš tau sakau. Tada Maata bus rami dėl savo padėties“. Jis primygtinai patarė man: „Apsiginkluok, būk ryžtingas ir tvirtas, naikink blogį...“

Kitus tūkstančius teksto žodžių mes pavadintume gyrimusi. Bet būtume neteisingi viziriui, jei apkaltintume jį išpuikimu. Žinoma, jis buvo šiek tiek išpuikęs, kaip ir dauguma taip aukštai iškilusių žmonių. Tačiau savo kapo sienų įrašuose jisai ne giriasi žmonėms, o beviltiškai stengiasi pasiteisinti požemio karalystės dievams:

Aš teisdavau [beturčius ir] turtingus vienodai. Aš gelbėdavau silpną nuo [baisaus] įniršio priepuolio. Aš nušluostydavau ašaras atpildu. Aš gindavau neištekėjusias našles. Aš skirdavau sūnų į tėvo vietą. Aš padėjau senukui — atidaviau jam savo lazdą, ir todėl senutė pasakė: „Koks kilnus pasielgimas...“

Merijetė švelniai paima vyrą už rankos. Saulė kyla vis aukščiau, ir kape darosi karšta, tvanku. Ji nori išeiti į gryną orą. Bet viziris dar kiek užtrunka, norėdamas pasižiūrėti į paveikslą, kuriame yra pavaizduotas priimantis duoklę ir dovanas iš svetimšalių.

Jame matyti Rečenu azijiečių, kuriuos nukariavo Tutmozis, procesija. Kaip sakoma įraše, nešikai neša vario luitus, ąsočius alyvmedžių aliejaus, auksinius ir sidabrinius žiedus, šviną, miško medžiagą, tempia kovos vežimus ir veda žirgus.

Rečenu ir visų tolimos Azijos žemių vadų taikus atvykimas pagarbiai nusilenkti [praleistas tekstas], jų duoklė ant jų pečių, tikintis, kad jiems bus dovanota gyvybė mainais už ištikimybę jo didenybei. Jie mato jo dideles pergales. Jo baimė viešpatauja jų širdyse.

Jo tėvas ir dievo numylėtinis, valdovo patikėtinis, miesto viršininkas, viziris Rechmira priima duoklę iš įvairių žemių...

Tarp jų yra žmonių iš Punto, Nubijos, Kretos (Keftiu šalies) ir Viduržemio jūros salų. Viziris su žmona smalsiai žvelgia į atvaizdus garbanotų plonomis talijomis žmonių, išdidžiai nešančių gausias savo žemės dovanas: aukso ir sidabro vazas, dailiausias kūgio pavidalo aukso vazas, gryno aukso jaučių galvas, prašmatniai papuoštus ginklus, daug gražesnius už azijiečių. Rechmira sutinka pasiuntinius. Jis žino, kad jie atvyko kaip pirkliai, kaip laisvos ir lygiateisės valstybės atstovai, o ne kaip žmonės, valdomi faraono.

Monarcho patikėtinis, miesto viršininkas ir viziris Rechmira priima duoklę...

Merijetė nusisuko nuo paveikslo ir pasakė:

— Norėčiau žinoti, kur dabar Senmutas...

— Jis jau tikriausiai persikėlęs per Deltą,— atsakė vyras, vesdamas ją iš kapo.

Senmutas, Rechmiros patartas, išvyko kaip pasiuntinys į tolimą salą, dar nematytą beveik nė vieno egiptiečio. Nenuilstantis jaunas karvedys, po žygio į Siriją nebegalėdamas patenkinti savo kelionių troškimo, rado išeitį. Dabar jis keliauja į Keftiu šalį ir gal jau niekada nebesugrįš į Egiptą.

Išėjusius iš kapo, juos akina saulės šviesa. Abu sėda į savo palankinus, ir nešėjai pro darbininkų gyvenvietę juos nuneša žemyn takeliu upės link. Jau sėdėdamas valtyje, Rechmira žiūri į vandens lygio žymę, išnirusią iš nusekusios upės. Galvos linktelėjimu atkreipia į ją Merijetės dėmesį ir sako: „Vanduo ima slūgti“. Girgžda takelažas. Pūstelėjus silpnam švelniam vėjeliui, tingiai leidžiasi burė. Valtis plaukia per Nilą į Tėbus. Viziris patogiai atsisėda po stogeliu ir žiūri į miestą, išsistačiusį priešingame krante.

Taigi viskas prasideda iš naujo. Greitai iš laukų pasitrauks vanduo, ir per juodą purvą žengs sėjėjai. Jie dainuos dainas ir bers grūdus. Paskui juodos laukų platybės sužaliuos, ir štai jau pjovėjai išeis su savo lenktais pjautuvais imti derliaus. Jau tiek kartų visa tai jam matyta! Savo kapo sienoje jis parašė:

Rechmira... pagimdytas Betės ir Amono žynio uabo Neferubeno, miesto viršininko ir vizirio sūnaus Amoto, gėrisi vaizdu su karvėmis, žavisi laukų darbais ir stebi darbą visais metų laikais, vasarą ir žiemą...

O tarnai šaukia:

Priimk šviežius produktus... ir valgyk, o miesto viršininke ir viziri, laiminga pradžia, laiminga diena, laimingi metai, laisvi nuo blogio...

„Neferubeno sūnus..." Jo tėvas buvo tik paprastas Amono žynys, kai gimė jis, Rechmira. Galbūt senis buvo pranašas ir numatė didžią sūnaus ateitį, nes pavadino jį Rech-mi-Ra —„Išmintingas kaip Dievas Ra"? Tai buvo maloni mintis. Taip, dievai jam buvo geri.

Tačiau didybė atnešė ir rūpesčių. „Žiūrėk, vizirio padėtis, žiūrėk, ne tokia jau maloni..." Žinoma, perdėtume sakydami, kad taip jis manydavo visada, bet kartais tikrai pasiilgdavo savo nerūpestingos jaunystės dienų, kada, kaip dabar Senmutas, jaunas valdininkas, keliavo į užsienį. Senmutas... jis pavydėjo jam kelionės į tokią tolimą šalį kaip Keftiu. Jis, Rechmira, taip pat norėtų ten apsilankyti, bet dabar tokios kelionės nebe jam.

Kas jo laukia ateityje — sunku pasakyti. Jis tikėjosi nugyventi ilgą gyvenimą. Bet faraonas senas, ir kai jis pakils į savo horizontą, o naujas užims jo vietą, ką gali žinoti, kas gali atsitikti. Jau daug kartų buvo taip, kad, atėjus naujam faraonui, aukšti valdininkai netekdavo savo postų. Viskas dievų rankose.

Jis apkabino per pečius žmoną. Taip, jie nugyveno gražų gyvenimą. Jis turi daug vaikų, ir jam buvo lemta pamatyti, kaip kai kurie iš jų tapo valdovo numylėtiniais. Jo kapas jau baigtas. Kiekvienas turi pasirūpinti savo gerove būsimajame gyvenime. Jis sąžiningai tarnavo valdovui, ir valdovas žino jo vertę:

Jis matė, kad mano kapo koplyčia bus man paskutinė visam laikui. Jis matė, kad mano vardas liks joje amžiams, bus išsaugotas milijonus metų ir prisiminimas apie mane liks joje amžiams.

BAIGIAMASIS ŽODIS

FAKTAI AR IŠMONĖ?

Pradėjęs rašyti šią knygą, nebežinojau, kaip ją baigti. Norėjau nupiešti gyvą, kuo tikroviškesnį kasdienio senovės egiptiečių gyvenimo paveikslą pagal tokį planą: religija, valdymo sistema, būstai, pramogos ir laisvalaikis, moters padėtis, švietimas, darbininkų ir amatininkų, kario, gydytojo ir teisės žinovo gyvenimas, literatūra, faraono pareigos savo tautai. Kad neišeitų paprastas faktų išvardijimas, nusprendžiau visą medžiagą pateikti kiek beletristiškai, bet žinojau, kad tas būdas nors ir patrauklus, yra sunkus ir gana pavojingas, nes galiu būti apkaltintas, jog iškreipiau istorinę tiesą ir daug fantazuoju.

Todėl perskaičiusiems šią knygą skaitytojams norėčiau pasakyti, kad svarbiausia jos dalis pagrįsta faktine medžiaga, o ten, kur yra sugalvotų

scenelių ir veikėjų, rėmiausi rašytiniais šaltiniais. Kad būtų aiškiau, dabar atskirsiu faktus nuo „išmonės".

Rechmira, jo žmona Merijetė, jo dukterys Mut Nofretė ir Tachajetė, sūnūs Menchepera Sonebas, Amenchotepas ir Meris buvo realūs žmonės. Jų vardus galima perskaityti kapo sienose, kur įrašytas ir Kenamono vardas. Tačiau archeologai nežino, ar Kenamonas buvo Rechmiros sūnus ar anūkas. Visi trys vizirio sūnūs buvo žyniai arba valdininkai. Bet apie Kenamono profesiją nepasakyta nė žodžio. Todėl aš jį padariau kariu.

Visas žinias apie Rechmirą galima rasti jo kape, kurio sienų įrašuose labai smulkiai aprašytos vizirio pareigos. Apie jo šeimos ir socialinį gyvenimą nežinoma nieko, tik tiek, kad jis keldavo priėmimus ir puotas, kurios pavaizduotos ir aprašytos kapo sienose. Tą patį matome ir kitų egiptiečių valdininkų kapuose.

Kelionė, aprašyta I skyriuje, ir kapo lankymas XIV skyriuje paremtas jame išlikusiais įrašais. Nieko nežinoma apie Mut Nofretės, Tachajetės ir Kenamono gyvenimą, bet visi įvykiai, kuriuose jie dalyvauja, galėjo iš tikrųjų būti. Pateiksiu kelis pavyzdžius. Nozemė, pasigėrusi per priėmimą: kai kuriuose kapuose yra nupiešta girtų moterų, viena iš jų vemianti[50]. Priėmimo Tachajetės sode aprašymas pagrįstas vien meilės poema „Sodo medžiai". Senmuto ir Kenamono medžioklė paimta iš aprašymo ir paveikslo kapo sienoje. Berniukas Per Horas išgalvotas. Tačiau jauni didikų sūnūs iš tikrųjų lankydavo šventyklų mokyklas. Pateiktieji mokykliniai pratimai tikri. Kenamono nuotykiai Sirijoje išgalvoti, bet pagrįsti tikrais dokumentais, kuriuose aprašyta faraono Azijos kampanija. Karvedys Amenemchebas, padėjęs Kenamonui dalyvauti žygyje į Siriją,— realus asmuo. Tėbų nekropolyje yra jo kapas, kurio sienose aprašyti jo žygdarbiai. Tekste kalbama, kad Amenemchebas pirmasis puolė į plyšį Kadešo sienoje 42-aisiais Tutmozio valdymo metais. Jis buvo Tutmozio III numylėtinis, o jo žmona — valdovo auklė.

Jaunasis Sinuchetas, Tachajetės mylimasis,— išgalvotas asmuo. Išgalvotas ir Senmutas. Tačiau jo karinės karjeros smulkmenos paimtos iš kitų kariuomenės viršininkų gyvenimo. Net jo paskyrimas pasiuntiniu visai panašus į tiesą. Yra išlikęs įrašas, pasakojantis apie vieną kovos vežimų vadą, atstovavusį savo šaliai svetimos šalies rūmuose. Skaitytojams gali atrodyti, kad jo pasakytos mintys keistai skamba vidutinio egiptiečio lūpose. Tačiau prisiminkime, kad istorijoje nemažai atvejų, rodančių, kad jaunimas pralenkdavo savo epochą.

Kaip pavyzdžiu galiu remtis faraonu Echnatonu, kuris netrukus po mano herojaus mirties įvykdė religinę ir estetinę revoliuciją: vienu mostu panaikino Amono ir šimtų kitų smulkesnių dievų kultą, pakeitė juos vienintelio dievo Atono garbinimu. Iš jo skatinamo meno matyti didelis Kretos—Keftiu šalies — poveikis.

Nofretės profesija labai tikima. Senu papročiu į šią tarnybą eidavo didikų dukterys. Kartais pati karalaitė būdavo vyriausioji žynė, „Amono sužadėtinė". Nofretės ligos gydymas taip pat įtikimas. Medicinos papirusuose dažnai rašoma, kad „vaistai" nuo drugio būdavę kerai ir užkeikimai.

Štai vienas iš jų:

Išeik, o liga! Ligos sūnau! Kas laužo kaulus, ardo kaukolę, sutrikdo smegenis ir sukelia septynių angų ligas Horo pasekėjų, kurie kreipėsi į Totą, galvose! Žiūrėk, aš atnešiau vaistų nuo tavęs, pieno tos, kuri pagimdė berniuką, ir kvapniosios dervos! Gal tai tave išvarys? Eik į žemę. Išnyk! Išnyk! Išnyk! Išnyk![51]

Šiuo atveju minimi vaistai, bet dažnai būdavo griebiamasi tik burtų. Tutmozio III karai gerai aprašyti „Analuose", o iškilminga procesija prie Amono šventyklos pavaizduota šventyklos sienoje. Tuose pačiuose įrašuose sakoma, kad valdovas pats „suknežino vėzdu belaisvių vadams galvas". Neaišku tik, koks tas aktas — realus ar simboliškas. Kažkuriuo Egipto istorijos laikotarpiu jis buvo, be abejonės, realus. Tokie pat barbariški aktai aprašyti vėlesniuose, jau ne Tutmozio III laikų, įrašuose. Pavyzdžiui, vienas iš Ramzių pavaizduotas pergalingai grįžtantis į Tėbus, o ant jo laivo priekio galvomis žemyn kabo septyni sirų vadai. Aš manau, kad tokie aukojimai buvo atliekami dar faraono Tutmozio III laikais, tačiau abejotina, ar juos atlikdavo pats valdovas.

Antra vertus, egiptiečiai nebuvo tokie žiaurūs žmonės kaip asirai ar kitos Rytų tautos. Pavyzdžiui, paprotys žudyti valdovo tarnus ir laidoti juos jo kape buvo panaikintas dar ankstyvuoju Egipto istorijos laikotarpiu. Mirusius tarnus pakeitė ušebti figūrėlės. Liautasi rituališkai žudyti ir patį valdovą, jau nebegalintį valdyti, vietoj jo atsirado ritualinė ceremonija „cheb sed". Galima rasti ir daugiau pavyzdžių. Skaitydamas humaniškus įstatymus, užrašytus Rechmiros kapo sienose, ėmiau tikėti, jog tokių žmonių kaip Senmutas Senovės Egipte būta nemažai, ir, vadinasi, jo protestas prieš barbariškus papročius visiškai įtikimas.

Skaitytojams gal būtų įdomu, kaip toliau susiklostė Rechmiros gyvenimas. Apie tai žinoma nedaug. Jis pergyveno Tutmozį III ir gyveno jo palikuonio Amenchotepo II valdymo laikais. Kapo sienos piešinyje matome vizirį, plaukiantį upe susitikti su jaunuoju valdovu, kuris grįžta į Tėbus, mirus tėvui, karaliavusiam penkiasdešimt ketverius metus. Tokių piešinių yra iš Amenchotepo II valdymo laikų, bet paskui jie staiga išnyksta. Iš to galima daryti išvadą, kad vizirio karjera baigėsi tragiškai.

Ar viziris neteko savo posto naujojo faraono valdymo laikais — nežinoma. Gal jam viskas susiklostė gerai. Tačiau kape mėginta nutrinti jo vardą, taip pat jo paties ir žmonos atvaizdus visur, kur tik niekintojai aptikdavo. Taip atsitikdavo bet kuriam Egipto kapui, kai tik triumfuodavo jo savininko priešai. Rechmiros kūno neaptikta. De Garis Deivisas, kurio puikią knygą „Rechmiros kapas Tėbuose" gali perskaityti tie, ką sudomins šis Egipto istorijos laikotarpis, rašo:

„Kiemo kampe netoli fasado kairiosios pusės yra nedidelė laidojimo šachta (iškasta gal tada, kai buvo rengiamas kapas), leidžianti įeiti į laidojimo kamerą iš pietų. Kitos šešios laidojimo šachtos kapo viduje užtvindytos. Nė vienoje iš jų neaptikta laidojimo inventoriaus, priklausančio pirmiesiems gyventojams, žymių. Gal Rechmiros palaidojimo vieta dar nesurasta, o gal buvo ypatingai „pasirūpinta", kad apie jį neliktų jokio prisiminimo. Rechmira net negalėjo ieškoti dievų apgynimo tose šventyklose, kuriose turėjo būti jo atminai. Matydamas, kaip nerūpestin-

gai nutrintas jo vardas kapo sienose, netiki, jog toks elgesys buvo padiktuotas karšto pykčio. Greičiausiai jo tik neleido palaidoti Tėbuose. Galbūt išsiuntė į kokią tolimą Egipto provinciją ir palaidojo tenai“[52].

Per 3000 metų kapas buvo ne kartą apgadintas, stovėjo apleistas, ardomas, bet vis dėlto tai įspūdingiausias ir įdomiausias Naujosios karalystės epochos didiko kapo pavyzdys. Vėl aplankęs jį 1953 metais, po restauravimo, kurį atliko Egipto vyriausybės Senienų tarnyba, nusprendžiau vizirį padaryti svarbiausiu savo knygos veikėju. Tikiuosi, kad pasielgiau teisingai.

Aš norėčiau pagarbiai pasakyti jo „Ka“: „Tegul džiaugiasi tavo širdis, o didžiūne, ir tegul tave lydi sėkmė visuose tavo darbuose!“

[1] Alfredas Didysis (apie 849—apie 900) — Vesekso karalius nuo 871 metų. Jam valdant, apie Veseksą konsolidavosi anglosaksų karalystės.

[2] Tarnų statulėlės, senovės egiptiečių dedamos į kapus, kad tarnautų savo šeimininkams pomirtiniame gyvenime.

[3] Stačiakampis, dažniausiai iš plytų mūrytas kapas nuožulniomis išorinėmis sienomis, forma panašus į suolą prie namų; iš to kilo jo pavadinimas.

[4] Kai kurių egiptiečių laivų krovininė talpa siekdavo 650 tonų.

[5] Tėbai — graikiškas miesto pavadinimas. Tuo metu, apie kurį rašau, miestas buvo vadinamas No Amonu (Vasetu).

[6] S i r o k a s (it. *scirocco*) — karštas vėjas, pučiantis Viduržemio jūros šalyse.

[7] Šį keistą titulą turėdavo vienas iš pačių svarbiausių valstybės valdininkų, savotiškas kamerheris.

[8] Senovės egiptiečių socialinis gyvenimas buvo kiek laisvesnis negu arabų, tačiau nevedę vyrai ir netekėjusios moterys negalėdavo susitikinėti taip, kaip dabar Vakaruose. Didikų namuose moterys turėdavo savo pusę, bet kai kuriais atvejais, panašiais į mūsų aprašomąjį, jos galėdavo būti vyrų draugijoje; tai liudija daugelis to laikotarpio piešinių kapuose. Kartu sėdėti tikriausiai galėdavo tik susituokusieji. Į jaunimo susitikimus žiūrėta nepalankiai, kaip ir dabar Rytuose ir kai kuriose Vakarų šalyse. Vis dėlto sunku patikėti, kad šie barjerai galėjo rimtai kliudyti tokiems pasimatymams.

Gerai žinau, kad pagrindas rytiečių vestuvėms „rengti“ dažniausiai yra šeimų sąjunga ir materialiniai sumetimai. Bet jei mane mėgintų kas įtikinti, jog jaunimas Senovės Egipte niekada nesimylėdavo, tuo nepatikėčiau.

[9] Egiptiečių meilės dainose žodis „sesuo“ ir „brolis“ reikšdavo „mylimoji“ arba „mylimasis“, merginą ir vaikiną nebūtinai siedavo giminystės ryšiai.

[10] Šalis, esanti tikriausiai Raudonosios jūros Afrikos pakrantės pietuose.

[11] Perspėjimas įsimylėjusiems: jis galėjo būti jos brolis ar net tėvas.

[12] Man ypač patinka vardas „Ji naudinga sveikatai“.

[13] Tačiau būdavo ir kitokių vardų, kuriuose reiškiamas gerokai mažesnis džiaugsmas, kad gimė palikuonis: Kisonas („Dar vienas brolis!“), Neneka („Nenaudingasis“), Nendisė („Aš jai nepasiduosiu!“) ir Nechechendisenas („Pomirtinį gyvenimą tam, kuris jį davė!“).

[14] Čia autorius klysta. Echnatonas gimė ne iš kraujomaišos santuokos.

[15] *Petrie F.* Social Life in Ancient Egypt. L. 1923.

[16] Santuokos kontraktas, sudarytas tarp judėjų, gyvenusių Elefantinoje (Aukštutinis Egiptas) 442 m. pr. m. erą.

[17] Faraonas.

[18] Trigubas faraono Tutmozio III vardas.

[19] Matyt, Libane.

[20] *Erman A.* Die Literatur der Ägypter. Tübingen. 1923.

[21] Yra netoli Damasko. Kanaano pavadinimai.

[22] Miestas prie Oronto upės.

[23] Tikriausiai Libano vietovė.

[24] Matyt, nevilties gestas.

[25] Litanio upė, įtekanti į jūrą šiauriau Tyro.

[26] Tyro miestas yra nedidelėje uolėtoje salelėje.

[27] Sąvoka, artima žodžiui „machiras".
[28] Galbūt užuomina į kažkokį tuo metu paplitusį, bet iki mūsų dienų neišlikusį siužetą.
[29] Žodis „ranka" čia, matyt, reiškia kovos vežimo ar jo pakinktų dalį.
[30] Faraonas.
[31] Š e d e, t e l e k — svaigieji gėrimai.
[32] K i n o r, n e z e c h — užsieniniai muzikos instrumentai.
[33] Egiptiečiai niekada nerašė alfabetiniu raštu. Jų rašto sistemoje buvo ženklų, kuriuos galima vadinti alfabetiniais, bet jie visada rašydavo sudėtinga kombinacija, sudaryta iš įvairių ženklų, ne vien iš alfabetinių.
[34] Hieratinis raštas, graik. „šventasis" — taip pavadintas graikų, kurie manė, kad jis skiriamas užrašyti sakraliniams tekstams.
[35] Plaukų papuošalas. Kabutis dar nepraradęs savo spalvos. Tokie papuošalai buvo nešiojami kaip amuletai.
[36] Be abejonės, tai patarlė: „Aš noriu tik savo daikto" (*A. Ermanas*).
[37] „Žemės viešpatė", „Visko viešpatė" — faraono žmona.
[38] Čia autorius klysta. Žr. pratarmę.
[39] Tokia scenelė pavaizduota Sakaros vieno kapo sienoje.
[40] Autorius nelabai tikslus. Iki pat Ramzių epochos tai buvo ne prekyba, o duoklės, dovanų rinkimas. Tik vėlyvojoje Ramzių epochoje ėmė rastis užsienio prekyba, kurią monopolizavo Egipto valstybė.
[41] Iš Kretos ir Kipro salų buvo gaunama dovanų ir duoklės. Iš Punto šalies imta duoklė, o prekyba su ja iš tiesų buvo plėšikiškas mainikavimas.
[42] Mokesčių rinkėjai.
[43] *Erman A.* Die Welt am Nil.
[44] Eufrato.
[45] Vėliau šią ceremoniją imta atlikinėti dažniau.
[46] XII dinastijos faraono Amenemcheto I (2000—1930 m. pr. m. e.) sostinis vardas.
[47] Pasenęs, klaidingas požiūris.
[48] *Petrie W. M.* Social Life in Ancient Egypt.
[49] Žr. pratarmę.
[50] Tekste parašyta, kad viena viešnia sako: „Matai, aš noriu prisigerti ir apsvaigti, mano viduriai sausi kaip šiaudai".
[51] *Shorter.* Everyday Life in Ancient Egypt.
[52] Egyptian Expedition Publications, Metropolitan Museum of Ar. N. Y.

BIBLIOGRAFIJA

Брэстед Дж. История Египта с древнейших времен до персидского завоевания. М., 1915.

Геродот. История (перевод Стратановского). М., 1972.

Картер Г. Гробница Тутанхамона. М., 1959.

Amelineau E. Nouveaux Fouilles d' Abydos (1895—1904). P., 1899—1904. Vol. 3.

Baikie J. Egyptian Antiquities in the Nile Valley. L., 1932.

Baikie J. The Amarna Age. N. Y., 1926.

Belzoni G. Narrative of the Operations, ect. L., 1820

Bevan E. The Land of the Two Rivers. L., 1917.

Breasted Ch. Pioneer to the Past. L., 1947.

Breasted J. H. Ancient Records of Egypt. Chicago, 1906—1907. Vol. 1—5.

Breasted J. H. The Development of Religion and Thought in Ancient Egypt. N. Y., 1912.

Budge E. A. W. The Nile. L.; Cairo, 1897.

Budge E. A. W. The Literature of the Ancient Egyptians. L., 1914.

Budge E. A. W. The Gods of the Egyptians. L., 1904.

Budge E. A. W. The Rosetta Stone in the British Museum. L., 1929.

Garis Davies N. de. The Rock Tombs of El Amarna. L. 1903—1908. Part 1—6.

Garis Davies N. de. The Tomb of Rekhmire at Thebes. N. Y., 1943. Vol. 2.

Morgan J. de. Recherches sur les Origines de l'Egypte. P., 1896.

Drioton and Lauer. Sakkarah: The Monuments of Zoser. Le Cairo, 1939.

Edel E. Neue Keilschriftliche Umschreibungen Aegyptischer Namen aus den Bogazkoy-texten. B., 1948.

Edwards I. E. S. The Pyramids of Egypt. L., 1947.

Evans A. sir. The Palace of Minos. Vol. 4.

Elliot-Smith and Dawson. Egyptian Mummies. L., 1924.

Erman and Blackman. The Literature of the Ancient Egyptians. L., 1924.

Faulkner R. O. Egyptian Military Organisation. // Journal of Egyptiant Archeology. L., 1953. Vol. 39.

Frankfort H. City of Akhnaten. L., 1933.

Frankfort H., J. Wilson and Th. Jacobsen. Before Philosophy. L., 1949.

Gardiner A. H. Treaty of Alliance between Hatbusil and Ramesses II. L., 1920.

Gardiner A. H. The Attitude of the Ancient Egyptians to Death and the Dead. Cambrigde, 1935.

Gardiner A. H. Topographical Catalogue of the Private Tombs of Thebes. L., 1913.

Glanville S. R. K. The Legacy of Egypt. L., 1945.
Maspero G. Les Momies Royales de Deir-el-Babari. P., 1889.
Merser S. The Religion of Ancient Egypt. L., 1949.
Murray M. The Splendour that was Egypt. L., 1949.
Peet T. E. The Great Tomb-robberies of the Twentieth Egyptian Dynasty. Oxford, 1943.
Pendlebury J. D. S. Tell el Amarna. L., 1935.
Petrie W. M. F. Social Life in Ancient Egypt. L., 1923.
Petrie W. M. F. Naquada and Ballas. L., 1896.
Petrie W. M. F. Royal Tombs of the First and Second Dynasties. L., 1901—1902.
Petrie W. M. F. Pyramids and Temples of Gizeh. L., 1883.
Petrie W. M. F. Social Life in Ancient Egypt. L., 1923.
Petrie W. M. F. The Building of a Pyramid in Ancient Egypt. L., 1930.
Reisner G. The Tomb of Hetepheres. // Museum of Fine Arts Bulletin. Boston, 1927—1929.
Shorter A. W. Everyday Life in Ancient Egypt. L., 1932.
Weigall A. The Glory of the Pharaons. N. Y., 1923.
Woolley L. Digging up the Past. L., 1940.

TURINYS

I. Kacnelsonas. Leonardo Kotrelo knygos ir Egipto istorija 3
Senovės Egipto dinastijos 16

UŽMIRŠTIEJI FARAONAI
(vertė A. Šulga)

Įvadas 17
I skyrius. Šalis ir jos istorija 19
II skyrius. Ribų nukėlimas 28
III skyrius. Piramidžių kilmė 34
IV skyrius. Kaip ir kodėl buvo statomos piramidės 42
V skyrius. Cheopso motina 52
VI skyrius. „Šimtavarčiai Tėbai" 61
VII skyrius. „Mirusiųjų miestas" 66
VIII skyrius. Karalių slėnis 73
IX skyrius. Užmirštieji faraonai 81
X skyrius. Didžiausias atradimas 92
XI skyrius. Stebisi visas pasaulis 96
XII skyrius. Kelionė į Achetatoną 105
XIII skyrius. Saulės dievo miestas 117
XIV skyrius. Egiptologijos ateitis 129
Priedas. Echnatono valdymas 135

GYVENIMAS FARAONŲ LAIKAIS
(vertė D. Leščinskienė)

Įvadas 139
I skyrius. Žemė, žmonės ir jų dievai 140
II skyrius. Rechmiros sugrįžimas 148
III skyrius. Namai ir baldai 155
IV skyrius. Puota pas Rechmirą 163
V skyrius. Egipto moterys 173
VI skyrius. Draugai ir įsimylėjėliai 179
VII skyrius. Faraono kariuomenė 185
VIII skyrius. Per Horas eina į mokyklą 192
IX skyrius. Rašto galia 199
X skyrius. Darbininkai ir amatininkai 207
XI skyrius. Magija ir medicina 218
XII skyrius. Prekyba 223
XIII skyrius. Faraonas ir liaudis 227
XIV skyrius. Amžinybės namai 233
Baigiamasis žodis. Faktai ar išmonė? 239
Bibliografija 244

Kotrelas L.

Ko-507 Faraonų laikais/Rus. leid. ats. red. ir įv. str., [„L. Kotrelo knygos ir Egipto istorija“, p. 3—15], aut. I. Kacnelsonas.— V.: Mokslas, 1987.— 246 p., 16 iliustr. lap.— (Kultūrų pėdsakais).

Žymus anglų archelogijos populiarintojas L. Kotrelas, remdamasis archeologinių atradimų duomenimis, dėsto Egipto istoriją nuo seniausių laikų iki Naujosios karalystės epochos, t. y. nuo XXVI a. pr. m. e. iki XIV m. e. a. Skaitytojai sužinos, kaip buvo atrastas Tėbų nekropolis, Tutanchamono kapas, ir kt. Remdamasis senaisiais tekstais, autorius pasakoja apie senovės egiptiečių buitį, tikėjimą, kultūrą.

K $\frac{0504000000—175}{M 854(08)—87}$ 155—87

BBK 63.3(0)3
902.6

2 rb 60 kp.



Šalyse, kuriose kalbama angliškai, visiems, kas domisi senosiomis civilizacijomis ir naujausiais archeologijos atradimais, gerai žinomas Leonardas Kotrelas. Jo knygos leidžiamos pakartotinai, verčiamos į kitas kalbas. Šiame leidinyje esančios žinomo archeologijos populiarintojo knygos „Užmirštieji faraonai" ir „Gyvenimas faraonų laikais" viena su kita labai susijusios. Jose autorius, aprašydamas įžymiausius archeologų atradimus, įdomiai pasakoja Egipto istoriją nuo seniausių laikų iki Naujosios karalystės epochos, iki XVIII dinastijos valdymo pabaigos, t. y. maždaug nuo XXVI a. pr. m. e. iki XIV a. pr. m. e. Skaitytojas sužinos, kaip buvo surastas labai gerai paslėptas karalienės Hetepheresės kapas, Tėbų nekropolis ir Tutanchamono kapas. Plačiai cituodamas senovinius tekstus L. Kotrelas gyvai pasakoja apie senovės egiptiečių buitį, tikėjimą, kultūrą.

Pirmajame priešlapyje — Tutanchamono sosto atlošo reljefas, antrajame — Tutanchamono kape rastos dėžutės dangtelio reljefas.